

A szülőföld üzenete

Dr. Mózes András: Adatok Sáromberke történetéhez I–II.

A szülőföld üzenete

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 40.

A SZÜLŐFÖLD ÜZENETE

**Dr. Mózes András:
Adatok Sáromberke történetéhez I–II.**

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA:
VAJDA ANDRÁS

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2021

Lektorálta: Lukács László

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Mózes András jogutódja (Mózes Huba), 2021
Szerkesztés, bevezető tanulmány © Vajda András, 2021

ISBN 978-615-6117-48-9
ISSN 2677-0261

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
VAJDA ANDRÁS: EGY KÉZIRATOS HELYTÖRTÉNETI MONOGRÁFIA ÉS KONTEXTUSAI.....	15
1. Helytörténetírás és a lokális történelem megszerkesztése	17
1.1. Beszédmódok.....	17
1.2. A történelem megszerkesztésének gyakorlatai	21
2. A falutörténetek és a helytörténetírás alakulása	25
2.1. A helyi történelem iránti érdeklődés korszakai.....	27
2.2. Kik ír(hat)nak falumonográfiát?	31
2.3. Források és forráshasználat	33
2.4. A helyi történelem megörökítésének mozzanatai.....	34
2.5. Írói attitűdök	34
2.6. A falumonográfiák írásának és megjelenésének időpontjai.....	36
2.7. Médiumok és alakzatok	38
2.8. A falutörténetek és a népi kultúra megjelenítésének viszonya(i)	38
2.9. Kinek a nevét őrzi a szöveg?.....	40
2.10. Összefoglalás	41
3. Sáromberke-történetek	45
3.1. A település bemutatása	45
3.2. A lokális történelem alakzatai a sáromberki társadalomban.....	46
4. Településtörténet családtörténeti keretben.	
Mózes András: Adatok Sáromberke történetéhez	49
4.1. Mózes András biográfiája.....	50
4.2. A falumonográfia szerkezete	51
4.3. Szerzői intenciók és habitusok.....	53

4.4. Történelem: mítosz – visszaemlékezés – irodalom	60
4.4.1. Településnév-magyarázó monda	61
4.4.2. Az aranyos víz megszerzése	65
4.5. Összegzés	71
5. Végső következtetések	73
6. A közlésről	74
7. Irodalom	75

MÓZES ANDRÁS: ADATOK SÁROMBERKE TÖRTÉNETÉHEZ

I. KÖTET: TELEPÜLÉSTÖRTÉNET	83
--	-----------

Előszó	85
Bevezetés	87
1. Községünk neve az oklevelekben	89
2. Községünk a tájban	91
3. A község lakosságának változásai	100
4. Községünk és határainak beosztása	102
5. Községünk helynevei	103
6. Birtokosai az idők folyamán	127
6.a. A Somkerekiek	128
6.b. A Teleki család	139
6.c. Sáromberki emberek, családok nevei a XVIII. század folyamán	163
6.d. [Sáromberke lakosai a XX. század 40-es éveiben]	171
6.e. A község népessége a XIX. századtól a XX. sz[ázad] közepéig	192
7. A lakosság foglalkozása	193
8. A helybeli uradalom alkalmazottjai	199
9. Más helyeken szolgáltak	205
10. Ipparral keresték kenyerüket	208
11. Állami telepések lettek	212
12. Amerikába kivándoroltak	213
13. Földművesek és más foglalkozást űzők	214
14. Közép- és felsőbb iskolába jártak, értelmiségiek lettek	215
Középiskolába jártak, egy-két középszályt végeztek	215

I–IV. középiskolát végeztek	216
A négy középiskola után szakiskolát végeztek	217
Kereskedelmi érettségít tettek	218
Gimnáziumi érettségít tettek.	218
Tanítók voltak	219
Főiskolát végeztek, középiskolai tanárok lettek.	219
Doktorok és főiskolai tanárok voltak	220

MÓZES ANDRÁS: ADATOK SÁROMBERKE TÖRTÉNETÉHEZ

II. KÖTET: KÖZIGAZGATÁS, ANYAGI ÉS SZELLEMI MŰVELTSÉG . . . 221

1. Községünk az állami közigazgatás szervezetében	223
2. A közlekedés	225
3. Postahivatal	227
4. Kereskedelme.	228
A) A vásárok	228
B) [Fogadók]	229
C) Mészárszékek	230
D) [Szövetkezeti formák]	231
5. Községünk és az ipar	233
A) [Építőipar]	233
B) A malom	234
6. Villany	238
7. Sáromberke természeti kincsei	239
A) [A föld]	239
B) [A víz]	241
C) A földgáz.	243
8. Emberbaráti létesítmények	244
A) Az ispotály	244
B) A faluháza	245
C) [A református aggmenház]	246
9. Sáromberke egészségügye	246
10. Népviselet.	249

A) Férfi népviselet.	249
B) A nők öltözete	250
11. Népi művészet.	252
A) Az építés művészete	252
B) A faragás, vésés művészete a lakóházak körül és a temetőn	255
C) [Fonás, szövés, varrás]	256
12 Népi szokások.	257
[A] Az aranyos víz megszerzése]	257
B) [Csattogtatás]	261
C) [Karácsonyi népszokások]	264
D. Húsvéti népszokások.	273
13. Lakodalmi szokások.	282
14. A halállal, halottal, temetéssel kapcsolatos népszokások, hiedelmek. ...	315
15. Az étellel, termékenységgel kapcsolatos hiedelmek, szokások	322
16. A naptár egyes dátumaihoz fűződő szokások.	325
17. Kedvelt növényeink	327
18. Az állatvilághoz való viszony	327
19. [A betegségek]	328
[20. A varázslat]	329
21. [A mindenségre vonatkozó ismeretek]	333
22. Az iskola.	335
23. A kultúrház	336
24. A könyvtárak.	338
25. Népi irodalom, művészet.	339
[A. Népi költők]	339
B. Népművészet, népművelés	346
a) Az énekkar vagy dalárda.	346
b) A színjátszás községünkben.	346
c) A cimbalom.	348
d) A hegedű.	348
e) Az orgona	349
C. Napilapok, folyóiratok.	350
D. Sírversek	351

MELLÉKLETEK	359
Helynévmutató	361
Személynévmutató	365
Képmelléletek	373

ELŐSZÓ

*„Ha a te fiad megkérdez téged ezután, mondván: mire valók e bizonyosságtételek, rendelkezések és végzések, a melyeket az Úr, a mi Istenünk parancsolt néktek? Akkor azt mondd a te fiadnak: szolgálói voltunk Egyiptomban a fáraónak, de kihozott minket az Úr Egyiptomból hatalmas kézzel [...]”
(Deut. 6, 20 skk.)*

A bibliai idézetet Jan Assmann neves egyiptológus és az emlékezet s emlékezés kiemelt kutatója használja a kulturális emlékezet működéséről szóló, méltán híressé vált könyve bevezetőjében (Assmann 1999), ezzel érzékeltetve a történelmi emlékezet működésének azt a drámáját, amelyben könyvének három alaptémája érhető tetten: (1) az identitás kérdése, (2) az emlékezet kérdése és (3) a folytonosság s az újratereztetés kérdése múlt, jelen és jövő viszonyában (l. Assmann 1999, 15–16.) Azt hiszem, hogy semmi sem tudna közelebb vinni annak a nagyon rétegzett és több irányba (is) mutató kérdéskörnek a megértéséhez, amely jelen kötet tárgyát képezi. Az itt közzétett kézirat egy gyakorló református lelképásztor, teológiai tanár és egyháztörténész, a sáromberki¹ születésű Mózes Andrásnak kéziratban maradt, négy fejezetre tagolódó, mintegy 700 gépelt oldalt kitevő helytörténeti munkája első két kötetét tárja az olvasó elé. Egy olyan munkát, amelynek szerzője – annak ellenére, hogy korán elhagyta a települést és parasztfiúból nagyvárosi értelmiségivé küzdötte fel magát – soha nem szakadt el végleg sem szülőfalujától, sem paraszti gyökereitől. Munkásságát egész életén át meghatározta a szülőfaluja múltjához és hagyományaihoz való erős kötődése.

1 Dumbrăvioara, Maros megye, Románia

Az imént idézett isteni üzenet értelmezésének egyik vonulata szerint itt a kollektív történelmi múlt, az eredet ismeretének s megismertetésének fontossága jut kifejezésre. Azoknak az eseményeknek, neveknek megőrzése, amelyek árnyakként végigkísérik, gazdagítják, sok esetben meghatározott irányba mozdítják el életünket, amely a múltó időben zajlik, és amelynek megőrzése (emlékezetben tartása) olyan isteni küldetés, szent feladat, amelynek terhe az apák (a vezetők, a papok) vállára nehezedik.

Az emlékezés, az emlékállítás sajátos gesztusának, a felismert és egyben felvállalt feladat szép példája dr. Mózes András kéziratban maradt, négy kötetes munkája. Olyan munka, amely nemcsak kézirat volta révén egyedi, egyszeri és megismételhetetlen munka. A történelmi múlt, a gyökerek keresésének, feltárásának egy olyan sajátos változata, amelyben az egyetemes történelem s annak helyi vonulatai és az egyéni élmények/emlékek jól megférnek egymás mellett; olvasmányossá, személyessé, emberivé téve azt, amit a levéltárak múzeumok – a maguk szakszerűsége ellenére vagy éppen annak köszönhetően – olyan fagyos messziségből és olyan ridegen tárnak a fürkésző szemek elé.

Olyan történet, amelyben az események és a nevek folyamatosságának bemutatása révén a szerző a megmaradás reményét kínálja falustársainak. Azt üzeni közösségének, hogy itt éltünk és itt élünk, „nem mentünk el és nem is akarunk elmenni” (Sáromberki katonafias emberek levele Telekihez Bécsbe). Az előljárók (az egyház és az oktatás szolgálói, valamint az adakozó patrónus) élete és munkásságának bemutatása révén pedig azt, amit így fogalmaz meg Teleki Sámuel egy helyen: „legyünk buzgók a könyörgésben s fáradhatatlanok a mi felebarátaink iránti jótételben és serények a jóságos cselekedetekben mert ezek a mi evangéliumi hitünknek gyümölcsei. Legyünk szorgalmasak a mi hivatalink szerint munkáink végzésében, hogy felettébbvaló szegénységgel ne terheltessünk, tilalmas dolgok cselekvésére ne vetemedjünk, miglen megnyugszunk minden fáradságos munkánktól.”

A hosszú és türelmes kutató s rendszerező munka nyomán tehát létrejött egy falumonográfia, amely nemcsak a levéltári adatok egybeszerelése, a helyi emlékek kivetítése s kimerevítése, hanem – éppen a lejegyzés gesztusa révén – „palackba zárt üzenet”. Tudatában vagyok, hogy Mózes András munkája nem állja ki a 21. századi történetírás minden szigorú elméleti, módszertani stb. pró-

báját, azonban a négy füzet oldalain olvasható helytörténeti és a népéletre vonatkozó adatok gazdagsága, a szülőföld iránt táplált érzések s a megőrzés szándékának nemessége, valamint a személyes élmények és a személyes hangvétel, amely minduntalan kiérezhető a sorok között, ma is tiszteletet és elismerést követel minden olvasótól.

Dr. Mózes András munkája szerkezetét tekintve négy nagyobb fejezetre oszlik: a) településtörténet, b) közigazgatás, anyagi és szellemi műveltség, c) egyháztörténet és d) iskolatörténet. Az egyes fejezetek (füzetek) egymással szorosan összefüggő, egymás gondolatmenetét továbbvivő, azt kiegészítő, de mindazáltal önmagukban is önálló egységet képeznek. Az első rész főleg levéltári adatokon alapul, de jellemző módon jól beleillik a történeti hivatkozások közé a falu eredettörténetére vonatkozó helyi eredetmonda és más, a szájhagyományból átvett történet is. A második rész főleg a személyes emlékek/élmények és a gyermekkorban nagyszülőktől hallott történetek mentén szerveződik, s mint ilyen a XX. század első felében felvirágzott szociográfiai (és helytörténeti/néprajzi) irodalomhoz közelít. Az egyháztörténeti rész az eklézsia története (templomok, parókiák, lelkészek stb. története) mellett számos korabeli prédikációból vett idézettel a korabeli gondolkodást, világlátást is bemutatja. A negyedik rész pedig a falu iskolarendszerének, szellemi fejlődésének s a fejlődés úttörőinek életét hozza közel az olvasóhoz.

Jelen kötet a Mózes András által összeállított négy kötetbe szerkesztett kézirat elemzésére és bemutatására, valamint az első két kötet anyagának közzétételére vállalkozik. A falutörténet átírása és a tanulmány elkészítése a Magyarországi Kutató Intézet támogatásával jött létre, amelyért ezúton mondok köszönetet. Az intézet által nyújtott szakmai és anyagi háttér nélkül aligha tudtam volna erre a munkára időt és energiát fordítani.

Sáromberke, 2021. június 29.

A szerkesztő

VAJDA ANDRÁS

**EGY KÉZIRATOS
HELYTÖRTÉNETI
MONOGRÁFIA ÉS
KONTEXTUSAI**

1. HELYTÖRTÉNETÍRÁS ÉS A LOKÁLIS TÖRTÉNELEM MEGSZERKESZTÉSE¹

1.1. Beszédmódok

Wolf Lepenies *Három kultúra* című könyvében² a szociológia beszédmódjának (ki)alakulását elemzi. Elemzése során arra a megállapításra jut, hogy a szociológia a 19. század közepétől kezdve az irodalommal vetélkedve igyekezett kisajátítani a társadalomról való beszélés jogát. Ez a versengés azzal a következménnyel járt, hogy a szociológia „harmadik kultúraként” ékelődött be az irodalmi és a tudományos beszédmód közé hol az egyik, hol a másik pólushoz közelítve. A szociológia elismert véleményformáló diszciplínává válása ugyanakkor az amatőrök napjának leáldozását jelentette (Lepenies 2001, 53–61.).

Hites Sándor egyik tanulmányában a történetírás diszciplínává válásának történetét követi nyomon (Hites 2003, 241–251.). Elemzésében a 19. századi történetírás kapcsán beszél a történelem és az irodalom viszonyáról, és Lionel Gossman nyomán úgy érvel, hogy a 19. századig történelem és történetírás viszonya problémátlan volt, ekkor ugyanis a történetírást az irodalom részeként tartották számon (Hites 2003, 243.). A kettő közötti szakadás, azaz a történetírás tudománnyá válása csak a 19. század végén ment végbe (Hites 2003, 244.). Ekkor azonban az ellenőrzés nem csak arra terjedt ki, „hogy mely események játszhatnak szerepet egy történelmi elbeszélés megalkotásában, hogy mi számít

1 A tanulmány *A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük* című tanulmány (l. Vajda 2015a) valamelyest átdolgozott változata.

2 A kötet (*Die Drei Kulturen: Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*) 1985-ben jelent meg, amelyet rövid időn belül angolra is lefordítottak: *Between Literature and Science: The Rice of Sociology*. Cambridge 1992. Magyar nyelven részlet belőle a Szofi hasábjain jelent meg (l. Lepenies 2001, 53–61.) Elemzésem során ez utóbbira támaszkodom.

történelmi ténynek, de azt is igyekeztek megszabni, hogy mi számít egy tárgy megfelelő bemutatásának”. Ezzel egyszerre viszont az irodalom is „bejelentette lemondását a történelem megítéléséről” (Hites 2003, 247.). Ugyanakkor az utóbbi időben egy, ezzel ellentétes irányú folyamatnak is tanúi lehetünk, s ennek során felértékelődött a professzionalizáció előtti történészi gyakorlat (Hites 2003, 241.).

A két szerző elemzésében egyaránt a történeti perspektívát alkalmazza. Gondolatmenetükben közös, hogy bár a társadalomtudományok (szociológia/történelem) és irodalom viszonyának elemzésekor arról a pontról indít, amikor a két fajta beszédmód között még nem vonhatók meg éles határok, végkövetkeztetése mégis az, hogy a kétfajta íráshagyomány mai, letisztult formája között éles határ húzható. Vagyis mindkét esetben a tudományos és irodalmi szöveg (illetve ennek megfelelően szépíró és tudós) között kimondatlanul is egyfajta bináris oppozíció tételezhető fel.

Ez a modell abban hibádzik, hogy nem vesz tudomást azokról, a tudományos diskurzusban maguknak helyet kérő „betolakodókról”, laikusokról, akik sem az irodalom, sem a társadalomtudományok (szociológia, történelem, néprajz) beszédmódját nem uralják teljes mértékben. Megfelelő képzés hiányában az egyes beszédmódok működtetéséhez szükséges képességek/tudás helyett csupán részképességeknek vannak birtokában, s mint ilyen az általuk megfogalmazott szöveg(ek)re is a különböző szövegtípusok/beszédmódok keveredése jellemző.³ Számukra az írás, esetünkben a (hely)történetírás és a helyi hagyományok leírása még nem professzió, csupán alkalmi cselekvés, a szabadidő hasznos eltöltésének módja. Ezt a kultúrát Wolf Lepenies nyomán szintén „harmadik kultúraként” értelmezhetjük, amely a népi és magas (irodalmi/tudományos) közé ékelődik, s amely „azokon a területeken virágzik fel, ahova a kutatás nem jutott el, az életvilág azon dimenzióit ragadja meg, amelyekbe a kutató, mint kívülről érkező személy, nem tekinthet be” (Keszeg 2005, 335.).

3 A gondolatmenetet a francia olvasástörténeti iskola képviselőitől kölcsönöztem. Ezek a szerzők írott-nyomatott szövegek mindennapi használati módjait kutatják, s írás-olvasás bináris modelljének helyébe javasolnak egy olyan modellt, amely részképességek – például csak olvasni tud, olvasni és aláírni tud stb. – sokaságával számol (l. Kristóf 2002, 5–6.).

Martin Lyons a 19. századi angol és francia munkásírók íráshabitusát vizsgálva a nonprofesszionális írói gyakorlat ezen fajtának meghatározására a betolakodó (*intrus*) terminust használja (Lyons 2008, 111–138.).

Lyothard egyik, magyarul is megjelent rövid írásában a metaelbeszélések hanyatlásáról, sőt likvidálásáról beszél, amely ugyanakkor „nem akadályozta meg, hogy a kis és kevésbé kis történetek továbbra is szójék a mindennapi életanyagát” (Lyothard 1993, 146–150.). A szerző tehát a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságra hívja fel a figyelmet.

Hermann Bausinger szerint a falu mint önmagában zárt organizmus megszűnése/átalakulása a horizont felbomlásához/elmozdulásához és a szülőföld mai fogalmának elterjedéséhez vezetett, s ez a tér újraértékelésének szükségességét is maga után vonta (Bausinger 1995, 53–87.), ez pedig új történelmek megszerkesztését teszi szükségessé (Keszeg 2005, 371.). Bausinger azt hangsúlyozza, hogy a manapság megrendezett számtalan helyi évforduló már létrejöttével is visszautal a helyi történelemre (Bausinger 1995, 83.). Az ekként leírt *szülőföld-hangsúlyozás* – mondja Hermann Bausinger – az átmeneti otthontalanságból ered. A tudatosan használt otthonosság fogalma pedig – amely „a tágasságból a szűkösségbe” vezet – egyrészt szentimentális gyökerekkel rendelkezik, másrészt kompenzatív jellegű (Bausinger 1995, 82.).⁴

Ezeket a helyi történelem és hagyományok lehorgonyzásra szolgáló eljárásokat Pierre Nora az emlékezés helyei fogalmával írja le. Létrejöttüket azzal

4 „A szerző néhány bekezdéssel alább ezt a folyamatot a pedagógiai szülőföldelv fogalmával írja le, melyet – mondja a szerző – szintén „a térbeli expanzió háttéréből kell szemlélni. Ez az elv az – eredeti horizontok szétbomlásában tevékenyen részt vevő – oktatási intézmények közreműködésével vezet tudatosan vissza a horizontok által egykor lehatárolt térbe [...]. Ez a megállapítás gyakorlatilag azt jelenti, hogy a tradicionális javak – amelyekből az ilyen meggondolások felé orientálódó tanítás nagyrészt kiindul – már egyáltalán nem tartoznak a gyermekek eleve adott külvilágához; sőt, az egykor még a népre jellemző javak csaknem kizárólag oktatási javakként kerülnek a gyermekek elé. Ez a pedagógiát és a néprajzot rendkívül nehéz, máig hatóan alig tudatosított feladatok elé állítja. Mindenesetre a szülőföldelvet [...] átfogóbban kellene felfogni; értéke talán nem annyira a megismerés organikus kiterjesztésében rejlik, mint inkább az adott vidékhez kapcsolódó történelmi értékek közvetítésében. Így a gyermek szülőföldélménye sem tűnik el [...]. Az így felfogott szülőföldelv segít abban is, hogy támpontot adjon a »letelepüléshez«, és élő szülőföldtudatot alakítson ki” (Bausinger 1995, 82–83.).

indokolja, hogy az emlékezetnek nincs már valódi közege (Nora 2010, 13.). Amit ma emlékezetnek nevezünk – mondja a szerző – az már nem emlékezet, hanem történelem; amit az emlékezet fellángolásának nevezünk, az nem más, mint az emlékezetnek a történelemben való beépülése (Nora 2010, 20.). Jan Assmann pedig az emlékezet térbeli és időbeli kötöttségei mellett annak konkrét mivoltára hívja fel a figyelmet: „Az eszméknek érzékelhető alakot kell öltetniük ahhoz, hogy bebocsátást nyerjenek az emlékezetbe” – s erre Assmann az *emlékezés alakzatai* fogalmát használja (Assmann 1999, 38–39.). Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy az emlékek megőrzését és továbbítását már nem a közösségek, hanem az intézmények végzik. A *kollektív emlékezet* helyét a *kulturális emlékezet* veszi át: ez a múlt szilárd pontjaira irányul, s a tényszerű múltat (történelem) az emlékezetes múlttá alakítja át. A múlt szimbolikus alakzatokká változik (Assmann 1999, 53.).

Francois Hartog pedig ezeket a múlthoz való viszonyulási formákat, a történelem megszerkesztésének és használatának módjait *időrezsimeknek* nevezi (Hartog 2006). A szerző amellet érvel, hogy napjainkban a jövőtől való rettegés és a múlt utáni vágyakozás a jelen abszolutizálásához vezetett, a jövőorientáltság helyét a *prezentizmus*, az autentikus múlt maradványait még őrző jelen kultusza veszi át. Ez azonban olyan jelen, amely már elmúlt még mielőtt teljes mértékben bekövetkezett volna. A haladásba vetett hitet a megőrzés gondja váltja fel. Az azonban, hogy a múltból mit kell megőrizni, és kinek, illetve milyen formában kell megőriznie, továbbra is bizonytalan marad (l. Hartog 2006). Részben ebből a bizonytalanságból ered, hogy a helyi történelem megszerkesztésére irányuló törekvések már a kezdetek óta jelentkező, de az utóbbi időben egyre erősödő demokratizálódásának lehetünk tanúi: a történészek, levéltárosok, néprajzkutatók, művelődéstörténészek mellett egyre több lelkes amatőr – a történelem helyi specialistáinak megannyi típusa – vállalkozik egy-egy település vagy kistérség történetének megírására.

1.2. A történelem megszerkesztésének gyakorlatai

A francia írás- és mentalitáskutatás kutatócsoport tagjai szerint az amatőrök – a történelem helyi specialistáinak – térnyerése az írásbeliség térhódításával hozható összefüggésbe, s ennek hatására megváltoztak a helyi kultúrák is: az írás nem csupán beemelődött a mindennapi használatba,⁵ hanem minden közösség kitermelte a maga krónikását, hagyományainak, történelmi tudatának megőrkítőjét is. Ennek a jelenségnek a felfutása Franciaországban az 1960–1980-as évekre tehető. Ezeknek a helytörténeti témák iránt érzékeny – a legtöbb esetben amatőr – kutatóknak motivációit a személyes gondolatok kifejezésének, megőrkítésének szüksége, a helyi érdekek megjelenítése, valamint a hivatásos történészekkel szembeni bizalmatlanság motiválja. Szerzői a kétkezi munka ismeretének hiányát vetik a tudós réteg szemére (Mark 1997, 361–375.). Ezt a helyi történetírók által létrehozott történelmet a francia kutatások *rólunk szóló történelemnek* (*histoire à soi*),⁶ a helyi történelem hozzáférhetővé tételének, kisajátításának ezt a formáját pedig a *történelem domesztikálásának* nevezik (Fabre 2000). A francia írás- és mentalitáskutatási csoport kutatói tehát a helytörténetírással kapcsolatos kérdések antropológiai aspektusát helyezték az elemzés középpontjába. A helyi múlt iránti érdeklődés és az identitás, illetve az idő patrimonizációja kapcsolatának kérdését vizsgálták. Ezek a kutatások elsősorban a helyi történelem szövegtípusait, megszerkesztésének és használatának kontextusait, a lokális történelem specialistáinak írói habitusait elemezték (l. Mark 1997, 361–376., Méchin–Maurer 1997, 377–393., Fabre 2000, Bensa–Fabre 2001).⁷

Erre egy remek francia példát mutat be Vera Mark, aki egy bennszülött (a helyi közösség tagjai közül kikerült) helytörténetíró, néprajzi gyűjtő, a gas-

5 A mindennapi írás (*écriture ordinaire*) terminussal a francia írásantropológiai kutatások „az írás történetének azt a stádiumát nevezik meg, amelyben az írás beépül a mindennapi életvilágba, a mindennapok struktúrájába” (l. Keszeg 2008, 166–172.).

6 A kutatás legfontosabb következtetéseit Keszeg Vilmos összegezte (l. Keszeg 2008, 331.).

7 A francia kutatások eredményeinek rövid összefoglalását l. Keszeg 2008, 328–331.

cogne-i D. írásainak természetrajzát vizsgálja. Az elemzés rámutat, hogy az írásbeliség térhódításának hatására megváltozó népi/helyi kultúrák esetében az írás nem csupán beemelődött a mindennapi használatba (*közönséges iratok*), hanem minden közösség kitermelte a maga krónikását, hagyományainak, történelmi tudatának megörökítőjét. Ennek a folyamatnak a felfutása Franciaországban az 1960–1980-as évekre tehető. Ezeknek a helytörténeti kutatóknak a motivációit a személyes gondolatok kifejezésének, megörökítésének szüksége, a helyi érdekek megjelenítése, valamint a hivatásos történészekkel szembeni bizalmatlanság motiválja. Szerzői a kétkezi munka ismeretének hiányát vetik a tudós réteg szemére (Mark 1997, 361–375.).

A francia kutatások eredményeire támaszkodva⁸ az erdélyi lokális történelem specialistáit és a helyi történelem alakzatait Keszeg Vilmos vette számba. A szerző a francia kutatások eredményeire támaszkodva azt nézte meg, hogy egy jól körülhatárolható régió – Aranyosszék – esetében a lokális történelemnek milyen formái, műhelyei és specialistái azonosíthatók, illetve milyen következményekkel jár, ha „a történelem diszciplínából helyi szociális és kulturális tudássá, gyakorlattá alakul át” (l. Keszeg 2006, Keszeg 2007, 71–108., Keszeg 2007a, 18–43, Keszeg 2008, 328–350.). A szerző azt hangsúlyozza, hogy a folyamat, amely által a helyi közösség birtokba veszi saját múltját, megkonstruálja saját történelmét, sajátos univerzumot hoz létre. A folyamat révén a történelemtudomány helyi speciális tudássá és gyakorlattá alakul, amelynek során „a hangsúly a történelem tanulásáról áttevődik a történelem megszerkesztésére” (Keszeg 2008, 329–330.). Kutatásai alapján a helyi történelmi emlékezet öt alakzatát azonosította. Ezek a toronygombirat, az egyházi és egyházkerületi monográfiák, a közigazgatási egységek monográfiái, a tananyagként kidolgozott településtörténetek és a településmonográfiák. Ezek szerzői többnyire a helyi értelmiségi rétegből kerülnek ki (papok, tanítók, tanárok), de több esetben egyszerű parasztemberek is hozzálátnak a helyi történelem megírásához. Ennek megfelelően a helyi történetírás műhelyei az egyházban, az iskolában, a helyi specialista lakásán állандósultak (Keszeg 2007, 18–43.). 2015-ben pedig a téma kapcsán végzett recens

8 A francia írás- és mentalitáskutatási csoport helytörténeti irodalmat vizsgáló kutatási programjának eredményeinek összefoglalását l. Bensa A.–Fabre D. 2001.

kutatások eredményeiből *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai* címmel tanulmánykötetet szerkesztett (Keszeg 2015).

A fent említett kutatások ösztönző hatására született a jelen tanulmány szerzőjének néhány írása is, amelyek két Maros megyei település (Sáromberke és Marossárpatak) példáján keresztül elemzik azt, hogy a helyi történelem megszerkesztésének kik a specialistái, és milyen műfajai vannak használatban (l. Vajda 2005, 340–354., 2007, 9–32., 2012, 150–160., 2015b, 25–132.).

A hagyományok, a helyi történelem megszerkesztése tehát nem egyedi jelenség, Erdélyből több hasonló példa említhető. Ezek közül itt csupán néhányat mutatnék be.

Győri Klára önéletírása (Győri 1975) egyben Szék közelmúltjának, erkölcsi normáinak, szokásainak „alulnézetből”, belülről történő megvilágítását is adja. S mivel ez a kép nincs szinkronban a falu önmagáról, valamint a tudománynak és a szépirodalomnak a faluról kialakított képével, a művet és szerzőjét hosszú időn keresztül érték támadások mind a helyi közösség, mind a külvilág részéről (Keszeg 2002, 147–178.). Munkája azonban egy egész sor széki számára jelentett ösztönzést, napjainkra immár mintegy 20 széki (önéletrajz)íróról (betolakodóról) van tudomásunk.

Szabó Miklós szilágybagosi származású parasztkrónikás 1907. május 17-én született egy tízgyermekes család második gyermekeként. Minden vágya az volt, hogy továbbtanulhasson, de a szülők nehéz anyagi körülményei és az egyre romló gazdasági helyzet ezt nem tette lehetővé. Gazdálkodó ember maradt, aki szabadidejében versírással és a szülőfalujára vonatkozó adatok gyűjtésével foglalkozott.

Ez utóbbi feljegyzéseket tartalmazó füzetének címe így hangzik: *Szilágybagos község és egyház története 1205–1960. (Feljegyzések, azaz történelmi adatok tizenegy darab fényképpel együtt. Összegyűjtötte az utókor számára 1956–59 telén Szilágybagoson Szabó Miklós)*. A falura vonatkozó történelmi adatok összegyűjtése mellett *Emlékezzünk a régiekről* és a *Hiteles falusi történetek* című írásairól kell itt szót ejteni, amelyek olyan „a községben előfordult nevezetesebb, de egyszerűen mulatságos dolgokat [tartalmaznak] amelyek a községünkben tényleg meg is történtek. Úgy a régi időben, valamint napjainkban, mely érdekes szórakozást nyújt azoknak, akik a múlt iránt érdeklődnek.”

Írói szándékáról pedig így vall: „a legjobb tudásom szerint szedegettem össze a múltnak ködéből az eseményeket, mint elhullott és értékes gabonakalászatokat, hogy egy szép koszorúba helyezzem az utókor számára” (Major 1999, 200–215.).

Kiss István, a Szamosújvártól mintegy 18 km-re fekvő, elszigetelt Szépkényerúszentmárton krónikása 1912-ben született. Élete során sok mindent átélt és megtapasztalt, sok mindenben hitt és csalódott, s ezek az események mélyen beleivódtak emlékezetébe. Az „írás örömét” Gazda József néprajzkutatóval történő találkozása révén tapasztalta meg. Első fázisban az írás mintegy kényszermegoldás volt: minthogy Kiss István nem tudta magát élő szóban kellőképpen kifejezni, felajánlotta a gyűjtőnek, hogy kérdéseire inkább írásban válaszol. Első írásai tehát a gyűjtő kérdéseire adott válaszok voltak, de később már a kérdések hiányában is az íráshoz fordult. Így vall erről:

„hogy feledjek és figyelmemet lefoglaljam, írni fogtam, feljegyezvén minden régi itt történt dolgokat, szokásokat, az itt élő emberek életmódját, küzdelmeiket a mostoha élet közepette. Ami eddig volt visszamenőleg és az időtől amíg én visszaemlékezem. Amelyben biztos voltam. És amennyit a hivatalos iratokból kiszedhettem.” (Kiss 1998, 14.)

Vizek sodrása címen megjelent könyve leginkább élettörténet keretébe ágyazott falutörténetnek tekinthető, amelyben e két sík folyamatosan összefonódik. A helytörténeti adatok főleg a második (*Népem sorsa*) és a harmadik (*Falum sorsa*) fejezetekben vannak túlsúlyban (Kiss 1998).

A sort tetszés szerint lehetne folytatni tovább, hiszen már könyvtárnaira duzzadt az Erdélyben napvilágot látott memoárok, naiv helytörténeti, néprajzi jellegű írások száma is. Amit azonban szemléltetni szeretnék, arra e néhány példa is elegendő: a helyi tudás, a helyi történelem megírása egyre inkább az ilyen téren képzetlen, helyi specialisták kezébe került.

2. A FALUTÖRTÉNETEK ÉS A HELYTÖRTÉNETÍRÁS ALAKULÁSA

A falutörténet a polgári társadalom kialakulásával egy időben született (Egyed 1981, 7.), benne a lokális múlt iránti érdeklődés, a lokális történelem megszerkesztésének általános emberi/közösségi igénye csapódik le. Olyan „*pótlólagos eljárás*” eredménye, amely a globalizációt a regionális, a helyi felé fordulással ellensúlyozza (Marquard 2001, 11.). A Romániai magyar irodalmi lexikon meghatározása szerint

„a helytörténet a történetkutatás konkrét helyszíni alkalmazása. [...] Kiterjedhet múltjukban azonosságot hordozó, körülhatárolt terepegységekre (utca, falu, város, megye, tájegység) vagy olyan helyi együttesekre (iskola, üzem, vállalat, intézmény, egyesület), amelyeknek a tagjait, alkotóelemeit kapcsolat fűzi egybe, múltjukban pedig sajátos, egyedi vonások is fellelhetők. Tartalmilag az életviszonyok összességét vagy az életterület valamilyen részletkérdését öleli fel. Forrása az írott dokumentum, a tereptárgy, az emlékezet. Módszere a rögzítő, leltározó jellegű leírástól a monografikus elemzésig változtható. Közlési formája a múltban gyakran az útleírás, újabban a különböző tudományágakat ötvöző monografikus szerkesztés vagy a történetírás valamelyik ágazatának megfelelő, hagyományos feldolgozási mód” (Balogh 1991, 34.).

A helytörténeti munkák írásának, valamint a kész művek helyi használatának, a lokális társadalomban betöltött szerepének vizsgálatát több tudományterület, köztük a történettudomány, könyvtártudomány és a néprajztudomány is vizsgálati körébe vonta. A témára reflektáló – főleg történészek és levéltárosok által készített – munkák jelentős része a kutatás (adatgyűjtés), a monográfia szerkezetének kialakításával, a vizsgált témákkal, valamint a nyelvezettel kapcsolatos gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, tehát elsősorban a falutörténetek készítői számára, útmutató gyanánt készült (többek között I. Demeter 1931, Eszenyi 2000, Jancsó 1934, 68–71., Stier–Szász 1980, Szántó 1997, Veress 1999,

Pejin 2008). A falutörténetek írásával és a kész munkák természetével kapcsolatos kérdéseket teoretizáló kutatások száma ez előbbieknél jóval szerényebb és a téma nyújtotta lehetőségekhez képest igen szűk körben mozog. A helytörténeti érzékenység kialakulásának és a monográfia-írás korszakainak bemutatása (l. Csorba 2000, 409–441., Élesztős 2000, 43–62, Varga 2014, 179–202.), valamint a helyi kiadású helytörténeti monográfiák számbavétele mellett (többek között l. Szilágyi 1984a, 118–133.) a monográfiákban található – elsősorban társadalomtudományi megközelítésű – információk fontosságát és az elkészült művek hasznosíthatóságát vizsgálja (Szilágyi 1984b: 114–117., Horváth 2007, 96–109.), továbbá néhány módszertani kérdést jár körül (l. Vörös 1972, 42–51., Egyed 1981, 7–16., Gyáni 1990, 3–7., Imreh 1993, 136–143., Korompai 1990, Mályusz 2003, 493–512., Benda 2005, 5–11.).

Az 1980-as évek végén az erdélyi honismereti irodalommal és helytörténet-írással kapcsolatos ismereteket és eredményeket a Romániai magyar irodalmi lexikon számára Balogh Edgár (1991, 34–35.) és Tövisi József (1991, 164–165.) foglalta össze. 2010-ben az *Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár* részét képező *Romániai magyar lexikon* számra pedig Keszeg Vilmos foglalta össze a lokális történelmek kérdéskörét. Meghatározása szerint a „lokális történelmek a település, a lakóter, a lakosság, a nemzetségek, az egyének, az épületek múltját, múltjának eseményeit tartalmazó narratívumok, a lokális identitás reprezentációi.”⁹ A témát elméleti és módszertani szempontból foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom összegyűjtését és rendszerezését Bárdi Nándor végezte el, aki az *Adatbank* weboldalán egy olyan *Helytörténeti és honismereti módszertani digitális szövegtár*¹⁰ hozott létre, amely mintegy 63 címet tartalmaz. A művek között megtalálhatók különféle tankönyvek és kézikönyvek; valamint olyan munkák, amelyek részint módszertani kérdésekről, honismereti- s helytörténetírási feladatokról, azok jelentőségéről és a forráshasználatról értekeznek, részint a helytörténeti irodalmat gyűjtik egybe. Ezek mind a honismereti és helytörténetírók munkáját hivatottak segíteni.

9 lásd: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=10> (Utolsó ellenőrzés: 2018. 10. 8.)

10 <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=100&k=5> (Utolsó ellenőrzés: 2018. 10. 8.)

A rendszerváltást követő években több kutató is elkészítette egy-egy régió honismereti és helytörténeti bibliográfiáját.¹¹ Jakab Albert Zsolt az általa összeállított *Romániai magyar néprajzi bibliográfiában*¹² külön alfejezetet szentelt a helytörténeti munkák, pontosabban a *faluleírások* számbavételének. A bibliográfia, amely 2007-ig megjelent műveket veszi számba, mintegy 420 tételt tartalmaz (l. Jakab 2007).

2.1. A helyi történelem iránti érdeklődés korszakai

A lokális történelmek létrejötte a 18. századtól követhető nyomon, ekkor indulnak meg az egyes régiók és települések történelemmel való ellátására irányuló törekvések (l. Keszeg 2008, 349.). A tudományos megalapozottságú helytörténeti kutatások első nagy hulláma azonban a millenniumi ünnepek előkészítése körül kialakult lázas munkálatoknak köszönhetően indult el, s ez a lendület kitartott egészen az I. világháborúig. Ebben az időszakban jelentek meg azok a többkötetes kézikönyvek (többek között l. Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*, illetve *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*), amelyeket a falutörténetek írói ma is előszeretettel idéznek.

Az 1860–1870-es évektől indult be a megyetörténetek írása. Ezek módszerét Pesty Frigyes dolgozta ki és tette közzé a Századok 1872. évi 6. számában (Pesty 1872, 412–416.). Majd 1894-ben ezt felülbírált és új tervezetet készített Tagányi Károly (Tagányi 1894, 364–371.). Ugyancsak ebben az időszakban jelentek meg az első tájmonográfiák, várostörténetek, egyháztörténetek és családtörténetek is. A falumonográfiák ebben az időszakban még ritkaság-

11 A teljesség igénye nélkül l. Jakab 2003, Jakab–Kinda 2012, Keszeg 1998, Keszeg–Pozsony 2001

12 L. Jakab 2007. Elérhetősége: <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/> (Utolsó ellenőrzés: 2018. 10. 8.)

számba mentek. Az egyes falvak történetét rendszerint belefoglalják a megyei monográfiákba, illetve helyet kapnak a családtörténetekben is (l. Csorba 2000, 410–421.).

A trianoni békeszerződésben foglaltak alapján kialakított új országhatárok a helytörténetírás alakulására is hatással voltak, hiszen a történeti források egy része – a megváltozott országhatárok miatt – a kutatók számára elérhetetlenné váltak. Ez a magyarországi és az erdélyi helytörténeti kutatást egyaránt érintette (l. Csorba 2000, 425.).

A vármegyei monográfiák története sorában új fejezetet jelentett Mályusz Elemér *Turóc megye kialakulása* című, 1922-ben megjelent kötete. Ennek mintájára az 1930-as évek végétől *Magyarság és nemzetiség* címmel sorozatot indított, de ezzel csak a második kötetig jutott. 1927–1942 között Ladányi Miksa *Magyar városok és vármegyék monográfiája* címmel rendezett sajtó alá egy sorozatot, amelyben 36 kötet látott napvilágot. A *Település és népiségtörténeti értekezések* sorozatban viszont már 8 kötet jelent meg 1938–1943 között. A Kniezsa István által szerkesztett *Településtörténeti tanulmányok* sorozatban mindössze két kötet láthatott napvilágot 1943–1944-ben. Az Erdélyben született helytörténeti művek közül megemlítendő Kós Károly *Kalotaszeg* (1932) című munkája, a Lukinich Imre szerkesztette *Nagyenyedi album* (1926), a Csutak Vilmos szerkesztésében megjelent *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (I–II., 1929), továbbá a Szabó T. Attila szerkesztésében napvilágot látott *Szolnok-Doboka magyarsága* (1944) (l. Csorba 2000, 422–427.).

A hagyományos témák mellett a korszakban jelent meg a turisztikai irodalom, amely „olyan útikalauz-sorozatot mutatott fel ebben az időszakban, amelyet máig sem tudtak meghaladni. Helytörténeti forrásmunkának számítanak ezek a kötetek, amelyek település- és műemléki leírásai alapos helyszíni és szakirodalmi kutatáson alapulnak” (Csorba 2000, 247.).

A helytörténeti kutatások felé fordulás az első világháború után a kisebbségi létbe szakadt erdélyi magyar társadalom számára a nemzetiségi identitás felmutatásában és megerősítésében, a szülőföldhöz való ragaszkodás kinyilvánításában és hangsúlyozásában játszott szerepet. Ezzel is magyarázható, hogy két világháború között a korábbi időkhez képest nagyobb számban jelentek meg falumonográfiák. Ezek között történeti munkák és szociográfiai jellegű írások

egyaránt előfordulnak (l. Csorba 2000, 425.). Erdélyben a falutörténetek írására kedvezően hatottak a Dimitire Gusti-féle szociológiai iskola eredményei is, amelyeket a magyar közönség szélesebb körben Venczel József munkája révén ismerhetett meg (Venczel 1935). Ennek hatására dolgozta ki a Brassó környékén kibontakozó Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet (AGISZ) az Orbán Balázs-jubileum alkalmából egy falumonográfia sorozattervét, amely nagyvonalú állapotrajzot kívánt adni a romániai magyarság életéről. A cél érdekében átdolgozta és kibővítette az *Erdélyi Fiatalok* falukutató kérdőívét, amely – jóllehet a megvalósításig nem is jutott el –, hozzájárult az erdélyi magyar önismerteti irodalom szemléletének kialakításához, és számos kisebb-nagyobb helytörténeti munka létrejöttét ösztönözte (l. Balogh 1991, 34–35.). A falukutatásra élenkítőleg hatott a bécsi döntés is, a visszacsatolt területeken ugyanis több helyi kezdeményezés is indult. Észak-Erdélyben ekkor készült el a *Székelyszékelyföld írásban és képből* címet viselő összefoglaló munka (Dávid 1941), de a korszakban számos – helyi tanítók, tanárok által készített, máig kéziratban maradt – helytörténeti tanulmány is született.

A második világháború után újabb kihívással kellett szembenéznie a helytörténetírásnak. A kommunista hatalom berendezkedése után ugyanis „a helytörténeti monográfiák [...] készítőitől elvárták, hogy egyértelműen »domborítsa ki« az 1945, a felszabadulás utáni időszakban elért »fejlődést«, s erőteljesen állítsa szembe az előző, »elnyomó« korszakkal» (l. Csorba 2000, 430–431.). Ugyanakkor az 1960-as évek óta a helytörténeti kutatás publikációs lehetőségei ugrásszerűen megszorodtak (l. Csorba 2000, 433.). Erdélyben valóságos mozgalom alakult ki (Egyed 1981, 7.), a helytörténeti munkák és településtörténetek elsősorban kulturális és közművelődési folyóiratok és magazinok (*Falvak Dolgozó Népe, Korunk, Művelődés, Megyei Tükör, Bihari Napló* stb.), hasábjain jelentek meg nagyobb számban, de a megyei lapok is közöltek helytörténeti adalékokat.

A kommunista rendszerek bukása után a helytörténetírás újabb lendületet vett. Erdélyben már az 1990-es évek elejétől számos regionális lap és folyóirat teret biztosított hosszabb-rövidebb településtörténetek, helytörténeti írások közlésére, a könyvkiadás terén azonban csak az 1990-es évek végétől érezhető jelentős növekedés. A helytörténeti munkák megszorodása azzal is összefügg-

gésbe hozható, hogy már közvetlenül a rendszerváltás után különböző pályázati kiírások jelentek meg a honismereti-helytörténeti tanulmányok készítésének serkentése céljából. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület például már 1991-ben újraindult lapjának első számában felhívást tett közzé, amelyre összesen 77 pályamunka érkezett be (l. Imreh 1993).

Nagyváradon 1992-ben Dukrét Géza vetette fel egy honismereti szövetség megalapításának a gondolatát, illetve dolgozott ki egy tervet a helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezése, valamint emlékhelyek létesítése és ápolása érdekében. „E tervezetbe – írja Dukrét Géza – belekerült az is, hogy az emlékhely bizottság honismereti kiadványsorozatot indít *Partiumi lapok* címmel, valamint egy ismertető füzetet műemlékekről és emlékhelyekről *Emlékhely Kiskönyvtár* címen” (Dukrét 2015, 29.). Az egyesületet 1993-ban sikerült bejegyezni, az azóta eltelt negyedszázadban az egyesület számos konferenciát szervezett, és 1997-től kezdődően több mint 100 helytörténeti és honismereti kiadványt jelentetett meg (Dukrét 2015, 29.).

Az erdélyi településtörténet-írás szempontjából a 2000-es évek hoztak újabb lendületet, amikor egyre több önkormányzat nyújtott anyagi támogatást a fennhatósága alá tartozó települések történetének megírásához és kiadásához. Ugyanakkor itt kell megemlíteni, hogy Magyarországon a 2000 évek elején, az egykori vármegye-monográfiák szellemében *Száz magyar falu* címmel indult sorozatot, s ennek keretében két erdélyi település (Szilágynagyfalu és Zabola) monográfiája is megjelent. Ehhez a kezdeményezéshez hasonló a Kovászna Megye Tanácsa által 2012-ben kezdeményezett *Székelyfőldi települései* című sorozat, amelynek célja „a megye össze településéről monográfiát [...] megjeleníteni.”¹³ A sorozatban az elmúlt években mintegy fél tucat székelyföldi település monográfiája látott napvilágot.

13 Tamás Sándor Kovászna Megye Tanácsának elnöke bevezető szavai a sorozatot indító Háromszék honismereti bibliográfiája című kötetéhez (l. Jakab–Kinda 2012, 7.).

2.2. Kik ír(hat)nak falumonográfiát?

A 19. század második felében még a korszak meghatározó történészei csaknem kivétel nélkül foglalkoztak helytörténeti kutatással is. Ők készítették az egyes vármegyék múltját bemutató műveket (vagy az ő irányításuk alatt készültek el ezek), de szívesen vállalkoztak egy-egy település múltjának megírására is. A falutörténet-írásban azonban már a 20. század elejétől kétfajta tendencia is erőteljesen érvényesült. A történészek mellett, akik sok esetben valamilyen személyes kötődés miatt vállalkoznak egy-egy település múltjának feltárására, megjelennek az „írói babérokra vágyó dilettánsok” (Mályus Elemér), a lelkes amatőrök és a történeti kutatást iparszerűen űzők is, akik mindinkább a maguk számára sajtóztították ki ezt a területet. Ennek az lett a következménye, hogy egyre élesebben elhatárolódtak egymástól a „történészek” és a „helytörténészek” (l. Csorba 2000, 409.). Mivel a professzionális történetírás szinte teljesen lemondott és kivonult erről a területről, a falutörténetek legnagyobb része a legalapvetőbb szakmai követelmények betartását is nélkülözi.

A Romániai magyar irodalmi lexikon szócikkeinek áttekintése a romániai magyar helytörténetírás gazdátlanságáról tanúskodik. Szinte nincs még egy olyan tudományterület, amelynél ennyi betolakodóval kellene számolni. Az írók között orvosok, mérnökök, papok, tanárok és tanítók, újságírók és egyszerű parasztemberek egyaránt megtalálhatók.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1991-ben újraindított folyóiratának első számában meghirdetett honismeret-helytörténeti pályázatára beérkezett művek elemzése azt jelzi, hogy „a munka dandárját a tanárok vállalják magukra. A többségükben történelemtanári, nyelv- és irodalomoktatói egyetemi végzettségű szerzők a szülőföld tanulmányozását az úgynevezett államvizsgák, fokozati vizsgák kötelező penzumaként szívesen vállalók azok, akikből a pályázók nagyobb számmal rekrutálódnak.” (Imreh 1993, 137.). A vidéki tanárok számára ugyanis egyfajta kompenzációs tevékenység (l. Odo Marquard) a helyi múlttal foglalkozni. Annak ellenére, hogy a muzeológusok, levéltárosok és könyvtárosok rendelkeznek a kutatásra a legjobb feltételekkel, számuk elenyésző. Agronómus, mérnök, lelkész, orvos, szabadidejét kitöltő nyugdíjas

ember és egyetemre járó fiatal egyaránt szerepel a pályázók között (Imreh 1993, 137.).

A Maros megyében megjelent falumonográfiák számbavétele alkalmával szintén hasonló állapotokkal találkozhattunk, a szerzők között 7 református és 1 unitárius lelkész; 7 tanárt (köztük 2 történelem, 1 magyar nyelv és irodalom szakost, 1 zenetanárt és 3 beazonosíthatatlan szakos tanárt); 3 tanítót; 1 óvónőt; 1 szobrászművészt; 2 orvost; 1 állatorvost; 1 művelődéstörténészt; 3 történészt; 4 „néprajzi író”; 1 levéltárost; 1 lapszerkesztőt és 5 egyéb foglalkozású személyt (falufelölős, presbiter, köztisztviselő) azonosítottunk. Ez azt jelzi, hogy a nyomtatásban megjelent falumonográfiáknak csak elenyésző részét írták szakemberek, nagyobb részük a helyi elit, az amatőrök munkája. Azonban van néhány olyan falumonográfia is, amelyet a helyi értelmiségiek szakemberrel karöltve készítettek. A kéziratban maradt falutörténetek esetében ez az arány még erőteljesebben eltolódik az amatőrök javára.

A falumonográfiák készítőit adatokkal és tanácsokkal ellátó vagy az írásban is szerepet vállaló mentorok elsősorban a régió/megye területén működő tudományos műhelyekben (pl. „Gheorghe Şincai” Társadalomtudományi Kutatóintézet, Állami Levéltár) dolgozó történészek és a levéltárosok közül kerülnek ki, de akad a segítők között néprajzkutató is.

Ez kihat a létrejött művek szemléletére, nyelvezetére és a népi kultúráról alkotott képükre is. A helyi írók esetében, minthogy saját kultúrájukról írnak „a hagyományt saját életviláguk, kapcsolati környezetük részeként élik meg és tárják fel” (Keszeg 2005, 335.). A történészek és levéltárosok vagy azok segítségére támaszkodó helyiek által megírt településtörténetekben valóban a múlt elevenedik meg, s ezek megállapításai a klasszikus történeti munkákra, kézikönyvekre, illetve levéltári forrásokra támaszkodnak. A helyi hagyományt nem taglalják részletekbe menően, az csupán vázlatosan, mintegy függelékként jelenik meg.

2.3. Források és forráshasználat

A falumonográfiák készítői elsősorban a kéznél levő, könnyen elérhető forrásokra támaszkodnak. Elsősorban a helyben megtalálható, az egyházi, iskolai, ritkábban községi levéltárban található iratok adataira hagyatkoznak. A 20. század negyvenes évei előtt készült munkák a nemesi családok irattárát is gyakran felhasználták. Az egyházmegyei, megyei vagy állami levéltárak adatait azonban ritkán hasznosítják, ezek akkor kerülnek be a kutatásba, ha a falumonográfia írásában szakemberek is részt vesznek, vagy teljes egészében ők írják. A levéltárakban fellelhető dokumentumok közül elsősorban a narratív természetűeket kedvelik, mint a *Historia Domust*, a presbiteri jegyzőkönyveket, de a gyakran használt források közé tartoznak az egyházi anyakönyvek, a pápai tizedjegyzékek és úrbéri összeírások is. Ez utóbbiak adatait sokszor közvetve, már megjelent összefoglaló munkákból idézik. A levéltári dokumentumok felkutatását, a dokumentumok közötti eligazodást a levéltárak őrői (levéltáros, lelkész, tanár stb.) segítik. Ezek a munkák leggyakrabban csak azokat a dokumentumok hasznosítják, amelyek tartalmát a levéltárak munkatársai már korábban is ismerték, s az egyes helyi levéltárak anyagának módszeres áttekintésére nem kerül sor. A falutörténetek emellett gyakran hivatkoznak parasztirattárak dokumentumaira is.

A források egy másik jelentős csoportját azok a 19. század végi, illetve 20. század eleji kézikönyvek, szótárak és oklevéltárak képezik, amelyek az egykori monarchia vagy annak egy-egy nagyobb régiója történeti anyagát próbálják rendszerezni, feldolgozni. A gyakran hivatkozott művek közé főként az alábbiak tartoznak: Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, *A Magyar Korona Országainak Helynévtára*, *a Székely Oklevéltár* stb. A település történetével kapcsolatos korábban közzétett írásokat és kéziratokat szintén idézik.

A közösség idősebb tagjainak visszaemlékezéseit a szerzők szintén gyakran beépítik a falutörténetek szövegébe, az adatközlő személyek azonosítására, valamint a szolgáltatott adatok szakszerű idézésére azonban ritkán kerül sor.

2.4. A helyi történelem megörökítésének mozzanatai

Keszeg Vilmos egyik tanulmányában azt vizsgálta, hogy az etnográfiai leírás visszakerülve a helyi társadalomba milyen funkciót tölt be, hogyan válik olvasmánnyá. A szerző a tanulmányban a hagyományok megörökítésének négy fontos mozzanatát azonosítja, ezek a következők:

1. „Szaktudás birtokában a gyűjtő speciális foglalkozást végez egy számára idegen környezetben
2. A szerző/gyűjtő egy közösség tagjaira, kultúrájára vonatkozó tudását szerzői koncepció, valamint tudományos konszenzusok alapján szelektálja és megszerkeszti. Ezáltal magának szerzői státust szerez, illetve az olvasókat informálja a reflektált közösségről szerzett tapasztalatairól: feltárja a megfigyelt és kikérdezett evidenciákat és titkokat.
3. Az olvasóban különböző attitűdök alakulnak ki a reflektált közösség irányában, amely attitűdöket (elismerés, tisztelet, irónia, elítélés) adódó alkalommal érvényesíteni kezdenek.
4. A reflektált közösség szembesül a személyes narratívumok keretében foglalt (élettörténeti, igaztörténeti keret) saját hagyományaival” (Keszeg 2005, 317.).

Ezek a mozzanatok a falutörténetek megszerkesztésének esetében is érvényesnek tekinthetők.

2.5. Írói attitűdök

„»A történész – idézi Braudelt Horváth Gergely Krisztián – valójában csak saját országának történelmében érzi otthon magát, szinte ösztönösen érzi fordulatait, csavarjait, furcsaságait, gyengeségeit«. Kikre lenne ez az állítás még inkább igaz, folytatja a szerző, „ha nem a helytörténészekre, akik nemcsak alaposan ismerik a településüket, de érzelmileg is erősen kötődnek minden

szeletéhez?” (Horváth 2007, 96.). A falutörténetek szerzőinél mégis gyakran találkozhatunk valamilyen titkolt, vagy nyíltan kimondott kisebbségérzettel (l. Vörös 1972, 120.). Gyakran szabadkoznak képzettségükből és felkészültségükből adódó hiányosságaik, a forrásfeltárás és adatgyűjtés egyenetlenségei, a téma feldolgozásának és kidolgozásának, valamint a nyelvezet következetlenségei miatt.

Az időhöz való viszonyukat tekintve a falumonográfiák írói között szintén jelentős eltéréseket észlelhetünk. Megírásukkal kapcsolatosan számos különbség érzékelhető arra nézve, milyen mértékű történeti távlatot fogott be (régmúlt, jelen vagy a kettő együtt), mekkora időintervallumot ölelt fel, milyen narratív technikát alkalmazott (felsoroláson alapuló kronológia vagy elbeszélésen alapuló leírás), mekkora terjedelemben készült (néhány tíz vagy több száz oldal) vagy milyen vezérfonalat követett (korszak- vagy témaorientált bemutatás).

Ez a történelem eltérő szemléletet és eltérő írói habitusokat jelez. A szerzők egy része csak a „régmúlt” iránt érdeklődik, s csak a második világháborút megelőző időszak bemutatására vállalkozik. E szerzők írói magatartására – Hankiss Ágnes én-ontológiákról szóló elemzésének (Hankiss 1980: 30–38.) fogalomhasználatával élve – a *kompenzatív* stratégia jellemző. Mások épp ellenkezőleg csak a jelen/közelmúlt eseményeire koncentrálnak. Ezekben az esetekben a Francois Hartog által *prezentizmus*nak nevezett időszemlélet érvényesül, bennük a jelent félmúltként vagy eljövendő múltként ábrázolják. Ezek a szerzők tulajdonképpen nem a közösség múltját kutatják, hanem a jelen állapotokat kívánják átmenteni. Ezek a szerzők *dinasztikus* írói magatartással rendelkeznek.

A falumonográfiák legnagyobb része esetében azonban a múlt és a jelen (közelmúlt/félmúlt) eseményei egyaránt szerepelnek, vagy úgy, hogy a jelenről minden fejezet végén adnak egy helyzetképet, vagy úgy, hogy az egyes fejezeten belül jelen és múlt folyton váltakozik, keveredik, egyforma súllyal van jelen. De közös bennük, hogy nem alkalmaznak következetes periodizációt, a bemutatás során a történeti korok gyakran egybemosódnak.

A történelem- és hagyományszemlélet a szövegek nyelvezetére is hatással van. A tudományos művekre jellemző nyelvezet gyakran keveredik biblikus és „*nemzetieskedő*” (l. Imreh 1993, 142.) megfogalmazásokkal.

2.6. A falumonográfiák írásának és megjelenésének időpontjai

A falutörténetek megírásának/kiadásának különböző ünnepi alkalmak nyújtanak keretet. A nemzeti térben ilyen alkalmaknak számítanak a millenniumi év, a századforduló a millecentenárius éve vagy a harmadik évezred kezdete. De a 20. századi történelmi események szintén serkentőleg hatottak a helytörténeti kutatásokra. Erdélyben az anyaországtól való elszakadás, Észak-Erdély visszacsatolása vagy az 1989-es rendszerváltás szintén meghatározó korszakhatároknak számít. Ezek az ünnepi vagy sorsfordító események alkalmat kínáltak arra, hogy a tudomány vagy a politikai elit egyes képviselői felhívások, kutatási programok révén próbálták serkenteni/szabályozni a helytörténeti kutatásokat.

A millecentenárius és a harmadik évezred apropóján a Maros megyei *Népújság* hasábjain dr. Szabó Miklós több cikkben is hangsúlyozta a falutörténetek írásának szükségességét, és tanácsokat adott az adatgyűjtéssel és a szövegezéssel kapcsolatosan.¹⁴ Ennek a segítő munkának szükségességéről így vall:

„A magyar államiság ezeréves fennállását köszöntő-ünneplő rendezvények évének végéhez értünk. [...] Az ünnepség kezdetén úgy véltük, az ezeréves magyar államiság bensőséges köszöntésének jegyében, más rendezvények és ünnepségek mellett, helyes volna, ha falvaink értelmiségije - történelem-, magyar- vagy éppen más tanárok, lelkészek, tanítók stb. - felvállalnák falujuk történelmi múltjának feltárását és megírását, kimutatva a századokra visszanyúló történelmi gyökereket, hozzájárulva egy életerőt nyújtó, megmaradást biztosító tudat kialakításához, meghonosításához. E vélemény kinyilvánításának helyet adott oldalain a *Népújság* is.

Most, a magyar államalapítás ezredik évfordulójának szentelt rendezvé-

14 *Népújság* 2000. január 18., kedd, LII. évfolyam, 13., 2001. augusztus 14., kedd, LIII. évfolyam, 188 sz., ill. 2001. szeptember 13, csütörtök, LIII. évfolyam, 214 sz.

nyek végén helyesnek véljük néhány szóban kitérni a falutörténet-írás időszerű kérdéseire. Szükségesnek tartjuk ezt azért is, mivel az Erdélyi Múzeum Egyesület 2001. évi gyűlésén Egyed Ákos kolozsvári történész, a Magyar Tudományos Akadémia kültagja joggal állapította meg, hogy bizony napjainkban »burjánzik a falutörténet-írás«.¹⁵

Ezeket a szövegeket nem csupán a jobbító szándék iratja. A státusteremtés szándéka is ott motoszkál a cikk szerzőjében:

„Miért éppen mi vállalkozunk erre? Ki kért fel, ki adott jogot, hogy szóljunk a kérdésben? Úgy érzem, amikor a XX. század végén, pontosabban 1992-ben Pál-Antal Sándor kiadta Backamadaras 600 éve c. kötetet, illetve Nagy Géza, akkori sáromberki lelkipásztorral, Berekméri D. Istvánnal és Tonk Sándorral megírtuk a Sáromberke 1319-1994 c. kötetet, mindenképpen dicséretreméltó jelenséggént, más helységekben is elindult az érdeklődés az erdélyi falu, szülőhelyünk, szülőfalunk történeti múltja iránt. A honfoglalás millicentenáriumi, majd a magyar államiság kialakulása ezredik évfordulójának köszöntése csak fokozta az önismereti érdeklődést, a történeti múlt falvankénti feltárását, hiszen hosszú évtizedeken át tilos volt az ilyen jellegű természetes szellemi tevékenység. [...] Mi pedig siettünk nem szégyenkezni, és megkíséreltük gyorsan pótolni a lemaradást. Jelen soraim megírására tehát a felelősség érzete késztet. Egy mindenképpen jogos és dicséretes szellemi érdeklődést, úgy érezzük, segítenünk kell az »elburjánzás« ellen.”

Saját korábbi falumonográfia-író sikereit, szakmai felkészültségét bizonygatja, kihangsúlyozza, hogy több falumonográfia megszületésének munkálataiban részt vett, s mintegy felkínálja szolgálatait a hasonló munkák elkészítését fontolgató amatőrök számára.

Lokális szinten a település első írásos említésének vagy egy-egy fontosabb (köz)épület, közintézmény fennállásának, neves személyek születésének/halálának évfordulója adja a település története iránti érdeklődés fellángolásának keretét. Az elkészült kötetek bemutatására is a fentiekhez hasonló események

15 Népújság 2001. augusztus 14., kedd, LIII. évfolyam, 188 sz.

szolgálnak alkalomul. Emellett a templombúcsú, a falunap, a kortárstalálkozó az az eseménytípus, amely a helyi történelem textusai ritualizált bemutatásának helyet ad.

2.7. Médiumok és alakzatok

A falutörténetek írói különböző médiumokat használva teszik elérhetővé a helyi történelem textusait. A nyomtatásban megjelent falutörténeteknek csak egy része jelenik meg önálló könyv formájában, ezt tekinthetjük a lokális történelem megjelenítésének ideális alakzatának. A falutörténetek egy igen jelentős része – mintegy áthidaló megoldásként – közművelődési lapokban, magazinokban, megyei és regionális kulturális és közművelődési folyóiratokban lát napvilágot. Ezek kisebb mértékben épülnek be a helyi társadalom tudatába, és kerülnek használatba a településen. A számítástechnika és az internet fejlődésének következtében egyre több település készít saját honlapot, amelyen a lokális történelmet és a helyi hagyományokat is bemutatják. Azonban még a kéziratban maradt – egyházi és családi levéltárakban őrzött – falutörténelmek is rendelkeznek valamilyen nyilvánossággal. A helyi társadalom tagjai tudnak létezésükről, adataikat az iskolai és az egyházi oktatás egyaránt használja.

2.8. A falutörténetek és a népi kultúra megjelenítésének viszonya(i)

A falumonográfiáknak a népi kultúráról és a helyi hagyományokról kialakított szemléletét több tényező is befolyásolja. Az egyik legfontosabb szempontot az jelenti, hogy – mint azt már korábban említettük – a falutörténetek szerzői vagy a szerzők mentorai között igen ritkán szerepelnek néprajzkutatók. A szerzők jórészt olyan személyek, akiknek nincs megfelelő tájékozottságuk a néprajzterület eredményeivel kapcsolatosan, s mint ilyen a „népi” vagy a „hagyományos” kultúra mibenlétével kapcsolatos elméleti tudásnak sincsenek birtokában.

A népi kultúrára és annak bemutatásához szükséges szempontokra vonatkozó tudásuk nincs, vagy közvetett forrásokra támaszkodik. Mivel a szerzők képzettségüket és foglalkozásukat tekintve egyaránt nagyon sokféle közegből származnak, a falutörténetek sokféle módon közelítenek a helyi hagyományok és a népi kultúra bemutatásához. Ezeket az attitűdöket három általánosan érvényesülő típusba sorolhatjuk: monografikus, mozaikszerű és elszórt bemutatás.

Viszonylag kevés azoknak a falutörténeteknek a száma, amelyek a helyi népi kultúra monografikus bemutatására törekednek. Ezek jól strukturált módon, alfejezetekre bontva igyekeznek a helyi hagyományokra vonatkozó teljes tudást bemutatni. Ez a fajta attitűd leginkább olyan többszerzős kötetek esetében érvényesül, amelyek elsősorban a szakmához és nem a helyi közösséghez szólnak. Ezeknek a falutörténeteknek a felépítésén, szemléletén és nyelvezetén egyaránt érződik az Erdélyi Fiatalok által az 1930-as években kezdeményezett falukutatások hatása.

A monográfiák egy másik része csak felvillantja a helyi népi kultúra egy-két területét, de nem igyekszik annak minél átfogóbb bemutatására. A népi kultúra egy-egy területére vonatkozó hosszabb-rövidebb fejezetek nem helyi gyűjtés vagy megfigyelés alapján készülnek, a szerzők azzal dolgoznak, ami már megvan, elérhető. A helységben korábban végzett néprajzi gyűjtőmunkák eredményei mellett kézikönyvek és egy-egy részterület (népszokások, népi építészet, gazdálkodás) monografikus feldolgozásaira támaszkodnak, ezért gyakran a helyi sajátosságok bemutatása helyett általános megállapításokat tartalmaznak. Ezek a monográfiák rendszerint felkérésre és adott időre készülnek, amatőrök írják, és a helyiek igényeihez igazodnak, számukra készülnek. A népi kultúra bemutatásával kapcsolatos fejezetek a kötet kisebb részét teszik ki: terjedelmük alig pár oldaltól 25–30 oldalig terjed. A szerző és néhány idősebb személy emlékei mellett néhány ismertebb, könnyen elérhető szakmunka és kézikönyv adataira támaszkodnak.

A legtöbb falutörténet csak szórványosan elejtett utalások történnek a helyi hagyományokra, általában az életmóddal, oktatással és gazdálkodással kapcsolatos fejezetekben vagy a mellékletként megjelenő fényképek révén van jelen. Ezeket a falutörténeteket történészek vagy a történetírás módszereitől ihletett amatőrök írják. A művek a közösség számára készülnek, sok közülük közel áll az egográfiákhoz.

Közös a falutörténetekben, hogy a helyi hagyomány leírásakor ritkán alkalmaznak történeti perspektívát, ezért nehéz eldönteni, hogy a még élő, a XX. század során eltűnt, ezért csak a közösség emlékezetében élő, vagy a rég feledésbe merült, archívumokban és könyvekben fellelhető hagyományok bemutatásáról van szó. Ezekből a fejezetekből sokkal inkább az olvasható ki, hogy a szerzők mit értenek „helyi hagyomány” alatt, miről gondolják azt, hogy a hagyományok körébe tartozik.

Ezeknek a falutörténeteknek egy másik tipikus, visszatérő hiányossága, hogy a néprajzi adatokat csak felsorolják, de nem értelmezik azokat, vagy ha igen, akkor ezekre az elavult látásmód jellemző (l. Imreh 1993, 142.).

Jóllehet csak kis számban, mégis – elsősorban a kiadott falumonográfiák között – akadnak olyanok is (pl. Disznajó, Havad, Magyaró, Kakasd), amelyek a helyi népi kultúrát és népeletet részletesen bemutatják. A történeti adatok használata háttérbe szorul, a település múltjának feltárása és bemutatása vázlatos, csak néhány történeti kézikönyv és egyházi irat adataira támaszkodik – a múlt szakszerű birtokbavétele nem történik meg.

2.9. Kinek a nevét őrzi a szöveg?

A falutörténetek a helyi társadalomról és szereplőiről szólnak. Ezért egy közösség számára tétje van annak, kiknek a neve kerül bele a falutörténetbe. A munkák gyakran visszatérő motívuma a helyi előjárók – lelkészek, kántorok, gondnokok, tanítók, falubírók, polgármesterek, tanácsosok stb. – nevének felsorolása. Néhány munka a teljes kortárs társadalmat bemutatja (pl. Sáromberke 1319–1994).¹⁶ Ugyanakkor legalább ennyire fontos az is, ki írja a lokális történelmet. A falumonográfiák ugyanis elsősorban maguknak a szerzőknek a nevét örökítik meg. Ez a fajta magatartás főleg a dinasztikus szemlélet jegyében

16 Ez a fajta szemlélet a lokális történelem megszerkesztését és kihelyezését szolgáló szövegtípus esetében is érvényesül. Keszeg Vilmos az erdélyi toronygombiratokról szóló könyvében mutat rá arra, hogy e szövegek előszeretettel közlik a helyi társadalom előjáróinak névsorát, de akár a kortárs közösség valamennyi tagját is megemlíthetik (Keszeg 2006, 69–87.).

készült történetírásokban jelenik meg: e történeteket folyamatosan átítatják a szerző személyes emlékei. Ezáltal a szerző az adatközlőkkel vagy a helyi társadalom más tagjaival nemegyszer konfliktusba kerül. A kutatásból az derült ki, hogy egy-egy településen belül létezik egyfajta konszenzus arra nézve, ki és milyen képességek birtokában alkalmas egy település történelmének megírására. A helyi társadalom saját elitjében – a közösségben élő, illetőleg dolgozó értelmiségiek vagy a településről elszármazott szellemi elit – azonosítja a lokális történelem megszerkesztésének specialistáját. Őket elsősorban képzettségük és korábbi írói tevékenységük jogosítja fel e szerep gyakorlására. A közösség részéről ez az elv néha elvárás formájában is megfogalmazódik.

2.10. Összefoglalás

A falumonográfia, a lokális történelem felé fordulás a hagyományos falu, a hagyományos közösségek felbomlásának, a horizontok szétesésének következtében megindult akkulturációs folyamatok eredménye/terméke. A lokális hagyományairól levált, elidegenedett ember a lokális közösségében is az ott-hontalanság érzésével küszködik, és ebben a bizonytalanságában a múlt felé fordul, innen vár visszaigazolást.

A falutörténet az átörökítés szándékával készül, az örökségképző tevékenység termékének számít. Szerzői az idő mellett a helyi hagyományokat, rokoni relációkat, családi történeteket és személyes emlékeket egyaránt az örökség részévé teszik. A történelmi események, a hajdani népeletet bemutató részletek, névsorok, archív dokumentumok, korabeli fényképek és térképek révén időtlenítve teremtik újra és vizualizálják az egykori falut. Emellett a településről elszármazottak számára a falutörténet a szülőföldkép-építés fontos részét képezik (I. Ilyés 2003, 52.). A szülőfalu emlékét, a lokalitást testesítik meg. Emellett a szerzőkben a jelen kihívásainak és kérdéseinek megoldásának vágya is ott munkál. A településtörténet által feltárt örökség Egyed Ákos szerint beépül a mai valóságunkba, és „a múlttal való kapcsolatteremtés előmozdíthatja egy-egy tájegység, vidék gazdasági-társadalmi és kulturális arculatának, életének kívánt mederbe való terelését. S ami szintén nem mellékes: óvhatja a tájat az egyhan-

gúvá válás [...] veszélyétől” (Egyed 1981, 15.). A helyi hagyományok számbavétele is ezt a célt szolgálja. Bemutatásuknak tétje van: újjáélesztésük révén a szerzők alternatív életvezetési modelleket kínálnak a társadalom elé. Ezzel magyarázható, hogy ott, ahol a hagyományokra vonatkozó források elapadnak, a szerzők más települések és régiók hagyományaira vonatkozó adatokból építkeznek.

A falutörténet írói leggyakrabban a helyi közösség tagjai közül kerülnek ki, lelkes amatőrök, akik a kutatás azon területeit veszik birtokukba, ahova a tudomány nem ér el, az élet azon dimenzióit tárják fel, ahova a kívülről érkező személy nem vagy csak kivételes esetben tekinthet be (Keszeg 2005, 335.). A történeti, néprajzi kutatás módszerét és a bemutatás modelljét írásokból, könyvekből tanulták, jellemző rájuk a tudományos apparátus használatának hiánya (l. Imreh 1993, 141.).

Mivel a történeti adatok hiánya, a kronológia foghíjai lehetőséget adnak a találgatásokra, elméletalkotásokra a szerzők itt élnek ki a misztikum, a rejtély iránti vonzódásukat. A történeti időbe ágyazott események mellett egyfajta időtlen keretbe ágyazott mitikus eseményeket hoznak létre. Ahol erre a mitizáló gesztusra nem kerül sor, ott a hagyományok tárgyalása is nagyobb teret kap. A népi kultúra bemutatása vonatkozó részek a falutörténetek esetében a – helyi források révén el nem érhető – régmúlt eseményeit és a (teremtés) mítoszokat helyettesítik.¹⁷ Egyszerre számítanak olyan *megalapozó történeteknek* (l. Assmann 1999, 52.), amelyek az őseredet igazolásának eszközeiként tekinthetők, és olyan – leginkább a *mágikus realizmus* technikájához (Bényei 1997, Papp 2006) közel álló – eljárásnak, amely a lokális történelem szövegének irodalmiasítását, a szöveg olvashatósságát biztosítja. Emellett ezeket a részeket az egzotikum termelésének forrásaiként is kezelhetjük.

Írói számára a történelem, a múlt kronológiát, azaz események és személyek nevét tartalmazó listát jelent. Mivel a népi kultúra egésze nem listázható,

17 Ez a fajta magatartás a 19. századvégén és a 20. század elején még a magyar történet- és néprajztudomány művelői előtt sem volt idegen. Többek között Ipolyi Arnold és Diószegi Vilmos is a kortárs és dokumentumokban fellelhető népköltészeti alkotások és népszokások egyes elemeire, illetve a hiedelmekre alapozva próbálta meg a magyar ősvallás és mitológia rekonstrukcióját.

ezért bemutatása is nehézségekbe ütközik: legtöbb esetben csak egyes területeinek (szokások, népköltészeti alkotások, hiedelmek) listászerű felsorolásra szorítkoznak. A szerzők a népi kultúrát területekre és műfajokra tagolják, az organikus kultúráról organizált leírást, az egyedi eseményből típust és szabályt kreálnak.

A falutörténetek jelentős része a népi kultúráról mintegy „mellékesen”, az életről, a történelemről leválasztva ejt szót, rendszerint az írás utolsó fejezeteiben. Ezzel azt sejteti, hogy a hagyományos kultúra olyan valami, amely még azelőtt elveszett, hogy feljegyzések készültek volna róla, a jelenben már csak maradványai vannak még meg. Ezekben az esetekben a népi kultúrával kapcsolatos adatokat az életmódról szóló fejezetekben mutatják be, sokszor indirekt módon.

A falutörténetek az élő hagyományokat, az azokról született – a szerzők vagy az adatközlők által megfogalmazott – szubjektív reprezentációkat/interpretációkat a kommunikatív emlékezet közegéből kiemelve a kulturális emlékezet részévé teszik. A hagyomány ezáltal leválik az őt fenntartó közösségről, átkerül egy olyan környezetbe, amelynek funkciója és az általa termelt jelentések egy része megszűnik, átalakul.

A falutörténetek megírása során a helyi hagyomány birtokbavétele és letétbe helyezése történik meg. Néhány esetben azonban épp ennek ellenkezőjével állunk szemben. A szerzők, akiknek nem állnak rendelkezésükre a helyi hagyományokra vonatkozó adatok; a különböző kiadványokban megjelent, közeli településekről vagy régióból származó adatok felhasználásával mintegy létrehozzák, megkreálják azokat. Ezek a hagyományleírások a kitalált hagyomány kategóriájába sorolhatók.¹⁸

A falutörténetek népi kultúráról alkotott szemléletét meghatározza a szerző képzettsége: a tanítók és irodalom szakos tanárok a népszokások költészetének és a folklórszövegek bemutatására helyezik a hangsúlyt; a lelkészek a jeles napi ünnepekhez kapcsolódó népszokásokra koncentrálnak, bemutatásuk során a keresztény tanokkal összhangban lévő szemléletet és nyelvezetet érvényesítenek.

18 Hasonló megoldásokkal találkozni az intézményi (iskola, helyi tanács) vagy egyesületi keretben szervezett néptánc oktatása és a hozzá szorosan kapcsolódó népviselet kialakítása és használata terén is.

A nagy történelmi fordulópontok és a társadalom gyors átalakulása elbizonytalanítja a közösségeket, és ebben a bizonytalanságban az írás – tartóssága révén – a stabilitás, a folytonosság megteremtésének lehetőségével kecsegteti az egyént és a csoportot egyaránt. Ezért a társadalom szintjén lezajló gyors átalakulások idején a falutörténetek is megszorodnak.

Az internet használatának gyors és széles körű elterjedésével a falutörténetek vagy azok egy-egy részlete az interneten (egy-egy régiót vagy települést bemutató honlapokon, online tudástárakban, digitalizált kiadványokban stb.) is visszaköszön. A falutörténetek megjelenítésének ezen formája merőben eltér az általunk megszokottól. Hiszen, ahogy Szűts Zoltán is rámutat könyvében, nem nehéz belátni, hogy „a technológia elterjedésével az alkotások, a tárgyak most már nem évszázadokon át alig változó kontextusban jelennek meg, [a könyvek], a múzeumok és a térképek szerepét az augmentált valóság veszi át, a gyűjteményt pedig a közösség hozza létre, egy olyan térben, melyben a közösségi média kánonja érvényes. Ebben a kontextusban a kurátor szerepét a valóságra rakódó réteg készítője tölti be” (Szűts 2013, 202.). Ez a készítő pedig leginkább nem tudós (történész, néprajzkutató, levéltáros stb.), nem hivatalnok, még csak nem is népnevelő vagy lelkes amatőr, hanem maga a felhasználó. Az internet mint a lokális történelmet és a helyi hagyományt hordozó kontextus a történelem megszerkesztésének, valamint a hagyományápolásnak és hagyományőrzésnek egy minden szempontból új formájának tekinthető, s benne „a közvetítés közege, a digitális platform maga anyagtalan. A digitális kontextusban az információ távol kerül mind a forrástól, mind a hordozójától. Ahogy távolodunk a tárgyi világtól, úgy növekszik a megbízhatatlanság, a hamisítás, a másolás mértéke” (Szűts 2013, 22.). Ebben a közegben a megjelenített lokális történelem interaktív fikcióvá alakul (l. Szűts 2013, 97.). Az offline, lokális térből származó adatoknak az online, digitális térbe való áthelyezése egyfajta *remixet* hoz létre, amely javarészt a meglévő alkotóelemek újrafelhasználásán alapul. Itt a felhasználó által hozzáadott érték a megosztásban és a véleménynyilvánításban merül ki (Szűts 2013, 145.).

3. SÁROMBERKE-TÖRTÉNETEK

3.1. A település bemutatása

Sáromberke¹⁹ a Maros középső szakaszának dombok által övezett széles völgyében terül el a Marosvásárhely Szászréggennel összekötő 15-ös országút mentén, két km hosszúságban, az előbbtől 14, az utóbbtól pedig 18 km távolságra. Az 1886-ban megépült, Dédát Székelykocsárrdal összekötő 405-ös vasútvonal szintén érinti a települést, és ez a közelben lévő városokkal és a külvilággal történő kapcsolattartást lényegesen megkönnyíti, a kapcsolatok minőségét befolyásolja. A települést az egykori Torda megyéből 1877-ben Maros-Torda vármegyébe kebelezték be, napjainkban Maros megye részét képezi. Kulturális (néprajzi) sajátosságait tekintve a Mezőség és a Székelyföld közötti határzónában található, kultúráját a kettő közötti átmenet jellemzi.

Státusát tekintve a romániai településrendszeren belül a legalsó szinten található falvak sorába tartozik, amelyek nem rendelkeznek önálló jogi személyiséggel. Területi-adminisztratív szempontból – további hat településsel együtt – Nagyernye községhez tartozik. Népesség szempontjából a közepes méretű falvak közé sorolható, fizionómiai szempontból (forma, a belterület szerkezete, textúra) pedig elágazó, alapraját tekintve lineáris, utcára szervezett szalagtelkes településnek mondható: a gazdaságok szorosan egymás mellett sorakoznak a települést észak–dél irányban átszelő országút két oldalán.

A lakosság foglalkozási szerkezetét alapul vevő funkcionális osztályozás alapján vegyes (komplex) funkciójú településnek nevezhető; az 1960-as évektől az ingázó szakmunkások, valamint a szolgáltató-ipari szektorban dolgozók száma fokozatosan emelkedett az agrár szektorban dolgozókkal szemben. Nemzetiségi összetételét tekintve a települést zömében magyarok lakták, és ezt a hang-

19 A település történetéről l. Sáromberke 1319–1994. Sáromberke 1994, Vajda 2019

súlyosan magyar jellegét mind a mai napig megőrizte. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a településen 75 román, 1539 magyar, 33 roma és 1 ukrán élt. A 2011-es adatok szerint pedig a településnek 84 román, 1470 magyar és 158 roma lakosa volt.

A település lakói a múltban alapvetően agrártevékenységet folytattak, de mivel a létfenntartás forrásául szolgáló földterület nem túl nagy kiterjedésű, és a lakosság ennek is igen kis részét birtokolta, a fő jövedelemforrást az állattartás (elsősorban szarvasmarha) biztosította. Ugyanakkor már a XVI-II. századból vannak adatok arra nézve, hogy a helységben pálinkafőzéssel, italméréssel és áruszállítással (fuvarozás, tutajozás) is foglalkoztak. A jobbágyfelszabadítás, valamint az 1854. évi császári rendelet nyomán végbement tulajdonviszonyi változások, illetve a településen és környékén beindult iparosítás, valamint a közlekedés fejlődése a gazdasági szerkezet változásához, és egyben a hagyományos paraszti társadalom lassú bomlásához vezetett. Annak ellenére, hogy fokozatosan gyarapodott azoknak a száma, akik a földművelés mellett ipari munkát vállaltak, a falu a XX. század közepéig alapvetően önellátásra termelő, agrártípusú település maradt, és az iparban vagy a szolgáltatászektorban dolgozók is rendelkeztek földterülettel, tartottak állatokat. A XX. század végétől kezdődően ezek a mezőgazdasági tevékenységet kiegészítő tevékenységként, mintegy második műszakban végző családok életmódjukat városi (kertvárosi) mintákhoz igazították, és fokozatosan lemondtak a mezőgazdasági tevékenységekről.

3.2. A lokális történelem alakzatai a sáromberki társadalomban

Sáromberkén több helyi értelmiségi tett kísérletet a lokális történelem megszerkesztésére. Ezek egy része szakember (történész) felügyelete alatt készült, másik részük belső indíttatásra, mellőzve mindenféle szakmai felkészültséget, illetőleg ellenőrzést. Közös bennük, hogy munkájukat kivétel nélkül nyilvánosságnak szánták, a helyi közösség nem csak létezésükről tudott, de tartalmukat

is ismerte. Az első ilyen próbálkozás Mózes András teológiai tanára volt, aki még nagyenyedi diákévei alatt kezdte gyűjteni és rendszerezni a település történetével kapcsolatos írásos adatokat, de hatalmas korpuszát soha nem adták ki. A falutörténet néhány oldal terjedelmű rövidített változata bekerült az egyház levéltárába, amelyet a helyi lelkész a konfirmáció során tananyagként is használt, majd 1986-ban a református templom tornyának felújítása alkalmából a felújított toronygombba szintén ennek egy másolatát helyezték el. Ekkor írógéppel sokszorosították és egy-egy példányát szétosztották a felújítási munkálatokhoz anyagilag hozzájáruló családok között. A település történetének újabb rövid összefoglalására az 1990-es évek elején került sor. Ekkor dr. Szabó Miklós helytörténész hatoldalnyi rövid összefoglalót készített, a település fennállásának 675. és a szövetkezeti mozgalom 100. évfordulója közeledtének alkalmából.

1993-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület honismereti-helytörténeti pályázatot hirdetett, amelyre Szabó Miklós *Marosmenti* jellegével nyújtotta be Sáromberke rövid története (1319–1944) című pályamunkáját. A dolgozat 14 másikkal együtt a pályázaton III. díjat nyert. Egyed Ákos bírálata szerint „szokványos falumonográfiák főbb kérdéseit levéltári kutatásokra támaszkodva tárgyalja, kitér a település eredetére, egykori birtokosaira. Mivel tematikus szerkezetre épül, szövegében a történeti korok sajnos egybemosódnak.”²⁰

A település monográfiája 1994-ben készült el, a település első okleveles említésének 675. évfordulója alkalmából, a már említett Szabó Miklós kezdeményezésére. A kötet első fejezetét Szabó Miklós pályamunkájának szövege alkotja és a település történetét tárgyalja 1944-ig. A következő fejezetben a szerző levéltári forrásokra és Mózes András kéziratának adataira támaszkodva a helyi szövetkezeti és gazdaköri mozgalmak rövid történetét vázolja, kevesebb mint öt oldalon. Az egyháztörténet fejezetet *A Sáromberki Református Egyházközség élete (1944–1993) címmel* a helyi lelképásztor, Nagy Géza, az iskolatörténetet *Az én iskolám címmel* Berekméri D. István, történelem szakos tanár állította össze, a *Sáromberke helynevei* című fejezetet pedig Mózes András munkája nyomán

20 Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület honismereti pályázatáról. Egyesületi Közlemények, 126. old. <http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/021Jelentes%20az%20Erdelyi%20Muzeum%20Egyesulet%20honismereti.pdf>

Szabó Miklós készítette. A kötet emellett tartalmaz egy tanulmányt Tonk Sándor tollából *A Telekiek Erdély történetében* címmel és a település lakóinak jegyzékét, amelyet szintén Szabó Miklós állított össze.

A faluról készült monográfia egyik szerzője, Berekméri István a könyv helyi sikerét megélve a kutatómunkát tovább folytatta a helyi iskola levéltárában. 1998-ban a település oktatástörténetéből írta I-es fokozati dolgozatát, 2003-ban pedig összeállította a sáromberki tanítók teljes névsorát. 2006-ban a Telekiek és Sáromberke, 2007-ben II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc történetét írta meg verses formában. E két utóbbi nyomtatásban is megjelent egy helyi (maroszentgyörgyi)²¹ kiadónál önköltségen.

21 Sângeorgiu de Museș, Maros megye, Romána

4. TELEPÜLÉSTÖRTÉNET CSALÁDTÖRTÉNETI KERETBEN. MÓZES ANDRÁS: ADATOK SÁROMBERKE TÖRTÉNETÉHEZ

Mózes András munkáját²² leginkább olyan szövegcsoportnak lehet tekinteni, amely a település történetét több szinten ágyazza be. A szerző több olyan narratív bázist és kontextust villant fel, amelynek az a célja, hogy a településtörténet négy kötetének lapjain elbeszélte történelmet legitimálja, és kiszabja érvényességének és értelmezhetőségének határait. A település története mindenekelőtt a magyar – és helyenként az európai – történelemben van beágyazva. A települést a mindenkor magyar király egy-egy hűséges alattvalójának ajándékozta, birtokosai az idők során hol a király mellett harcoltak a csatákban, hol összeküvést szöttek ellene, s ezek a döntések a település sorsának alakulására is kihatottak. Ennek megfelelően a településtörténet szerzője a perspektíva gyakori váltogatásának technikáját alkalmazza. Egyes korszakok esetében, amelyekben a település lakosaira és életmódjukra vonatkozó adatok szegényesek, a nemzeti történelem eseményeivel tölti fel a település történelmét. Másrészt az is előfordul, hogy a magyar/európai történelem eseményeinek, például a huszitizmus helyi hatását kéri számon.

Másrészt – és talán ez még az előbbinél is fontosabb következményekkel jár – a település története beágyazódik egy családi hagyományba és egy személyes élettörténetbe (l. lentebb). Mondák, hiedelemtörténetek, igaz történetek, élménybeszámolók töltik ki a falu történelmének „fehér foltjait”, kísérik és támogatják az egyéb forrásokból származó adatok értelmezést.

22 A kézirat a Sáromberki Református Egyházközség Levéltárában található meg, jelzet: 466, 467, 468, 469.

4.1. Mózes András biográfiája

A falumonográfia szerzője 1904. április 1-jén született Sáromberkén szegény-paraszt családban. A szülők anyagi nehézségére való tekintettel hatéves korától nagyszülei vették gondozásba. 1916-ban – ekkor már mindkét szülőt elvesztette – felvették a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba hadiárvak számára fenntartott ösztöndíjjal, s ott 1924-ben sikeresen leérettségizett. Ezután a kolozsvári Református Teológián lelkészi és vallásanári diplomát (1928), majd Debrecenben doktorátust (1942) szerzett, és a Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv és egyetemes történelem szakból államvizsgázott (1949). Pályáját várkudui lelkészként kezdte. 1934-től Kolozsváron volt vallásanár, majd 1948-tól nyugdíjba vonulásáig (1972) teológiai előadótanár. Írásait elsősorban a *Harangszó*, a *Református Szemle*, *Az Út*, a *Kiáltó Szó* és a *Református Család* közölte (Vita 1992, 642.). Mózes Andrást elsősorban teológia tanárként és egyháztörténészként tartja számon a *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Jelentősebb írásai is egyháztörténeti munkák (*A vasárnapi iskola története*. Kvár, 1935; *A várkudui református egyházközség története*. Kvár, 1936; *Az erélyi román reformáció káteisrodalma*. Kvár, 1942). Azt viszont már kevesebben tudják, hogy több, kéziratban maradt kisebb-nagyobb elbeszélésnek és versnek is szerzője.²³ *Megszólalt az orgona* című kisregénye halála után, 1996-ban jelent meg.

23 Ezek a szövegek a Sáromberki Református Egyházi Levéltárban találhatóak meg. Közöttük van egy vers, amely a Teleki kriptá felújítását köszönti, címe: *Követendő példa. Sáremerke* címmel a település nevére vonatkozó eredetmonda változata (3 oldal). *Andris Enyedre megy* címen azt írja meg, hogy édesanyjával, hogy tették meg az utat félig gyalog, félig vonaton Nagyenyedig (2 oldal). *A sáromberki két Mózes András. A nagyenyedi Bethlen-Kollégium kedvezményel támogatott, de azért tetteikkel hálás diákja* a Mózes fiúk nagyenyedi diákéveinek egy-egy jeles eseményét beszéli el (11 oldal). Egy cím nélküli szöveg az első várkudui vasárnapi énektanítás történetét örökíti meg (5 oldal).

4.2. A falumonográfia szerkezete

Az *Adatok Sáromberke történetéhez* címet viselő kéziratban maradt településtörténet összesen 658 oldalszámmal ellátott gépelt oldal terjedelmű, négy 30x21 centiméter nagyságú, gondosan bekötött és keményborítóval ellátott kötetből áll. Szerkezetét tekintve a munka négy nagyobb fejezetre oszlik: 1. településtörténet, 2. közigazgatás, anyagi és szellemi műveltség, 3. egyháztörténet és 4. iskolatörténet. Az egyes kötetek egymással szorosan összefüggő, egymás kiegészítő, de mindazáltal önmagukban is önálló egységet képeznek. Minden kötet külön ajánlást és tartalomjegyzéket tartalmaz.

Az első kötet címe *Településtörténet*, a kézirat véglegesítésének éve pedig 1970. A kötetet a szerző a sáromberki asszonyoknak és a rokonainak ajánlja. A bevezető rész előszót (indoklást) és a település névmagyarázó mondáját tartalmazza. Az első fejezet a helység nevének oklevelekben találgató említéseit sorolja fel időrendben, a második a község határát és természeti adottságait (vizeit, ereit, földrajzi koordinátáit stb.) mutatja be. Ezt követően kerül sor a lakosság változásának, a határ beosztásának, a helyneveknek,²⁴ a község birtokosainak, a sáromberki családoknak és az egyes családi portáknak, a főbb foglalkozások és a közép- és felsőbb iskolát végzettek nevének felsorolására, bemutatására.

A második rész címe *Közigazgatás, anyagi és szellemi műveltség*. A kézirat 1940 és 1970 között készült. Ezt a munkáját a szerző keresztanyja, Kristóf Péterné, szül. Kádár Anna emlékének ajánlja. A közigazgatást tárgyaló fejezet a közlekedésről (az országút, vízi út és vasút használatáról), a postahivatalról, a kereskedelemről (vásár, fogadó, mészárosok és szövetkezeti mozgalom), a helyi iparról, a település természeti kincseiről (földgáz), az elektromosáram-szolgáltatás bevezetéséről és az emberbaráti létesítményekről (ispotály, faluháza) tartalmaz adatokat. A népi műveltségről szóló fejezet pedig a népviseletet, a népi díszítőművészetet, a népszokásokat (az aranyos víz megszerzése, a kántálás, az istvározás, a karácsonyi legáció, a lakodalom, a temetési szokások), és a hie-

24 Ennek a fejezetnek egy átdolgozott változata nyomtatásban is megjelent (l. Mózes 1971, 131–133.).

delmeket ismerteti. Ezenkívül említést tesz az iskola, a kultúrház, a könyvtárak és az itt működő dalárda és színjátszókör szerepéről, valamint a helyiek által olvasott napilapokról, folyóiratokról. A népi verselőket és a sírverseket is külön alfejezetben mutatja be.

Az egyháztörténeti részt a szerző dr. Nagy András református teológiai professzor emlékének ajánlja. Az anyag megírásának időszaka szintén 1940 és 1970 közé esik. A négy rész közül ez a rész a legkidolgozottabb, tagolása és gondolatmenete egyaránt elűt a másik háromtól, és a szövegközi javítások, betoldások száma is jóval csekélyebb. A kötet hat részre tagolódik. Az első, bevezető rész a község és a vallás viszonyát tárgyalja. A második a helység reformálását és a református egyház rövid történetét adja. A harmadik rész a lelkészek életét és munkásságát méltatja, a negyedik az egyház *első embereiről* szól, az ötödik az egyházi munka anyagi feltételeiről (lelkési díjlevelek, alapítványok stb.), az utolsó pedig a gyülekezet lelki életével (pasztoráció, katekizáció, vallási erkölcsök, belmisszió stb.) foglalkozik.

A negyedik rész a falu iskolatörténetének közel 650 éves történetét foglalja össze. A kézirat 1970-ben készült el, az ajánlás a szerző tanítóinak, Böszörményi Irmának, Nagy Károlynak és Gál Mártonnak szól. A kötet bemutatja az oktatás kezdeteire vonatkozó elszórt adatokat, az egy tanerős református iskolát és tanítóit, a Telekiek által 1824-ben épített egyházi iskolát és tanárait, az iskola 1911-es államosítását, az állami iskola építésének történetét, valamint tanítóit, az első világháború utáni időszak magyar nyelvű állami és egyházi református iskoláit és tanerőit, illetve a második világháború után jövő újabb tanárgenerációkat.

Az egyes kötetek gépelt lapjain több helyen is későbbi betoldások nyomai láthatók. Ezek egy része gépirat, a régi szövegfelületre ráragasztott írás, másik része a lap üresen maradt felületeire kézzel készített kiegészítés, kiigazítás, amelyek mind a mű folyamatos alakulásának, alakításának bizonyítékai. Emellett a kötetek lapjai között több a településtörténet adatainak összegyűjtése során keletkezett levél, néhány kisebb, a faluval vagy a szerző fiatalkori élményeivel kapcsolatos írás (vers és próza) valamint több illusztráció (fénykép, rajz, térkép) található, amelyeket szintén a településtörténet szerves részeként olvashatunk. Olyan szövegek ezek, amelyek nemcsak fizikailag érintkeznek a kötetek tartalmával, hanem azt kiegészítik, árnyalják, a keletkezés folyamatát teszik láthatóvá.

4.3. Szerzői intenciók és habitusok

Mózes András munkája célját és az adatgyűjtés indokait az első kötet előszavában fogalmazza meg. Ebből idézek:

„Gyermekkorom óta kíváncsi voltam szülőfalum történetére. Nem elégitett ki III. elemista földrajzkönyvünknek falunkról nyújtott sovány tájékoztatása. Nem azt írta, hogy lakói borjú-, hanem azt, hogy borke-reskedéssel foglalkoznak!

Már enyedi diákkoromban elhatároztam, megismerem és megismertetem falunkat.

Tanulmányaim rendjén aztán gyűjtöttem az adatokat könyvtárban, levéltárban és vakációimban otthon, a helyszínen, különösen 1940–1942 nyarán, midőn tüdőbántalmakkal, a nagyanyámtól és édesanyám testvéreitől pénzen megvásárolt, saját házámban feküdtem. Kedves volt nekem ez a ház és telek, hol egykor, 6–12 éves koromig szolgál voltam, a nagyapám fizetéses szolgálója. Öt évi szolgálatomat egy fejesthénnel fizette meg. Ettől kezdve édesanyám és testvéreim többé nem nélkülöztek a tejet!

1942 novemberétől 1943 májusáig Budapesten, az Újszentjános Kórház tüdősebészetén operáltak, és súlyos betegen feküdtem. A sáromberki gyülekezet, s különösen az asszonyok gyakran érdeklődtek állapotom felől s aggódtak, imádkoztak gyógyulásomért.

Mikor aztán kissé felgyógyultam s találkoztam velük, személyesen megköszöntem érdeklődésüket, s megígértem, hogy meghálálom együttérzésüket.

Ezt az ígéreteket igyekeztem teljesíteni, és bár nem sikerült a falunk történetét megírni, de a rá vonatkozó adatokat, ahogy tőlem tellett, lassan csoportosítottam.

Itt vannak az adatok a településtörténethez, hálám lerovásának első részlete!

Szeretettel és hűséggel gyűjtöttem és írtam.

Vajha szolgálhatnék ez adatokkal atyámfiainak és a tudományak!”

Mózes András tehát azért fogott tollat, mert úgy érezte, hogy kevés és pontatlan az, amit a történelemtankönyvek vagy a történeti munkák nyújtanak szülőfalujáról, hogy szétszórtak és pontatlanok a faluról szóló ismereteink. Munkája egyenlenségeit, hiányosságait a szándék nemességének kiemelésével kompenzálja. Ezért az előszóban megfogalmazottakat olvasva méltán jutnak eszünkbe Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című monumentális munkájának bevezetőjének sorai:

„Tudom, hogy az távol van attól, hogy az igényeknek teljesen megfeleljen. Érzem, hogy a kitűzött célt csak részben közelítem meg. Tudom, hogy a mit hazámnak nyújtok, az csak szerény gyűjteménye a méh-szorgalomnak, sok részben csak egy bevégzetlen adat-tár, de nem tökéletes alkotása a nagyra hivatott lángésznek. Érzem, hogy a legszen-
tebb törekvés és igyekezet nem mindenütt tudta az emelkedett szellem hiányait pótolni. Azonban arról még is meg vagyok győződve, hogy a hat év, melyet e mű létesítésére szentelék, nincs egészen elveszve; hogy e munkában sok olyan van, mi eddigi kutatóink figyelmét kikerülte, sok mű- és emlék-kincse e hazának, mi a feledékenység homályába merült, lett megmentve, s feldolgozandó anyagnak kitűzve a jövő tudományosság számára; s főként e kísérletemnek, e szerény kezdeményezésemnek meg van azon érdeme, hogy hű és megbízható, mert én igyekeztem mindennek lelkiismeretesen utánajárni, mindent saját szememmel látva, kellő kritikával leírni.

És most ezen önálló, és a maga nemében úttörő szerény munkámat azon bátorító reménnyel bocsátom nyilvánosság és a részrehajlatlan bírálat elibe, hogy az netaláni hiányai mellett is hasznosan fogja feltárni, ha nem is mesteri, de lehető hű képet a Székelyföldnek, kedves szülőföldemnek, s ha a kép itt ott nem eléggé sikerült, ha azon hézagok mutatkoznának, legyen szabad elnézést remélni a legtisztább ügybuzgalom részére, mely csupán önmagára támaszkodva küzdé ki az eredményt, mit ezennel szerényen felmutat.”²⁵

25 Orbán Balázs: *A székelyföld leírása* történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból. Pest, 1868. 5.

Bár a két szerző más-más képességek, képzettség birtokában – és más-más időpontban – eltérő típusú tartalmú, minőségű szövegeket alkotott, mindkétőben azonos intenciók munkálnak. Szűkebb vagy tágabb hazájuk történetét, értékeit szerették volna összegyűjteni és felmutatni a nagyvilágnak, az utódoknak. Ezek a szerzők egy másfajta történetírói szemlélet keretében művelik a „történetírás mesterségét”. Szenvedélyesen gyűjtik a múlt emlékeit, s mindent emléket rögzítenek, felhalmoznak. Ebből is adódik írásaik egyenetlensége, töredezettsége – ugyanis a felhalmozott adathalmazt nem tudják megfelelően feldolgozni és rendszerezni. Egyrészt mert idejüket az újabb és újabb adatok, emlékek gyűjtése köti le, másrészt mert a felhalmozott adatok annyira különeműek, hogy rendszerezésük a történeti szelekció érvényesítése nélkül lehetetlen. Az összegyűjtött levéltári és szóbeli források szisztematikus feltárása és elemzése elmarad, az egyes hivatkozások ötletszerűen emelnek ki – rendszerint „egzotikumnak” számít²⁶ – passzusokat a forrásokból. Még adatgyűjtő technikájuk is számos rokonságot mutat.

Mózes András a levéltári munka mellett otthon, a helyszínen is gyűjtötte az adatokat. Idős embereket kérdezett meg, egy fiatalabb diákkal házról házra járt, és összeírta a családokat. Mikor végleg Kolozsvárra költözött, a sáromberki lelkipásztort gyakran kereste meg leveleivel. Adatokat, kiegészítéseket, pontosítást kért tőle.

Az *Adatok Sáromberke történetéhez* szövegvilága többféle forrásból építkezik. A levéltárakban fellelhető adatok mellett a levéltári forráskiadások, történeti kézikönyvek és összefoglaló munkák adatait hasznosítja.²⁷ Az első kötetben, a település erdeinek bemutatásánál Orbán Balázs könyvéből vesz át szó szerint hosszabb idézetet, amely az erdővel borított hegyen álló várat és a hozzá kapcsolódó hiedelmeket mutatja be. Egy másik helyen a Gyulafehérvári – Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium 300. éves fennállásának *Emlékalbum*ában Barabás Miklós sáromberki újtjáról közölt anekdotaszövegét veszi át szinte teljes terjedelemben. Saját, korábbi vagy más alkalommal készült, de a falu múltjához valamilyen mó-

26 Az egzotikus szövegekhez l. Wilhelm 2003, 53–70.

27 Többek között l. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában; Barabás Samu: A gr. Széki Teleki család oklevéltára stb.

don kapcsolódó (például a szokásvilágot megelevenítő) kisebb elbeszéléseit, novelláit szintén beleszerkesztette az egyes kötetek megfelelő fejezeteibe. Ez azzal járt, hogy az utólagos beillesztés következtében az oldalszámozás kiigazításra szorult. Korábbi címeket kell eltüntetni, újakat kitalálni. Az egymás mellé illesztett szövegrészek közti töréseket, szakadékokat át kellett hidalni. Ilyen utólagos beépítés található a szokásokat bemutató fejezetben, amelyben az aranyos víz megszerzésének bemutatása után négyoldalnyi szöveget iktat be, s ebben egy, a népszokáshoz kötődő gyermekkori emléket beszél el. Ugyanezt a jelenet később a *Megszólal az orgona* című regényében is felhasználta (Vajda 2005, 350–353.). A karácsonyi népszokások bemutatása elé pedig a *Három karácsony szülőfalumban* címet viselő, hat oldal terjedelmű írását iktatta be. A családban és a faluban hallott igaz történetek, pletykák szintén helyet kapnak a monográfia szövegében. A *Réva* nevű erdő kapcsán például egy családi tragédiát mesél el:

„Mint részben ide tartozót elmondom röviden azt is, amit családkban hallottam. 1904 telén édesapám, Mózes István is vágott a többi emberekkel ezen erdőben fát részesben. Mikor elosztották, előbb az uradalom szállította be a magáét, s azután a részesek is vihették az erdőpásztorok felügyelete mellett. Apámnak nem lévén igavonó marhája, s még szekere se, pedig a földművelés mellett ács és kitűnő kerekés is volt, szekere legalább lehetett volna, – de nem volt, hát anyai nagyapámat, Kádár András Péterét kérte meg, hogy tizenkilenc éves fia, András menjen a szekérral s hozzon egy szekér fát, maga is megígérte, hogy a szép szál legénnyel megy, hogy az ne menjen egyedül az eléggé veszélyes járási lehetőségű erdőre, de nem ment el.

A legény, a csak leányokkal megáldott apának egyetlen segítsége s szeme fénye és reménysége, – egyedül ment az erdőre. A szekeret megrakta fával. Aztán hazafelé indult, s az erdei út hegyfokán kezdődő lejtőhöz érkezve megállította a két tehenet, s maga a szekér alá bújt, hogy a kereket megkösse, hogy a lejtőn vész nélkül leereszkedhessék. Nem volt, aki a tehenek elő állott volna, azok elindultak, s a szép nagylegény nyakára húzódott a lánc s megfojtotta.

Mindebből senki semmit nem látott, nem hallott, valószínű, hogy akkor senki sem volt az erdőn. Otthon délutánig várták, de nem jött. Rosszat

sejtve apja utána indult. Az erdőbe ért és a hegy fokától nem messze, a lejtőn meglátta a teheneket a szekérrel együtt, odaakadva egy farönkhöz úgy, hogy mozdulni sem tudtak. Megtalálta fiát a szekérláncban fennakadva, összetörve, halva.

Aztán kiabálásra az odasietők kiszabadították, a rakott szekér tetejére helyezték, s könnyek között haza vitte, eltemette. Eltemette vele együtt apai reménységét is, pedig ugyancsak szüksége lett volna támaszra, segítségére, mert a házát éppen akkor építette.”

A történethez jegyzet is tartozik. Ez egy, a családon belül született egyezésre utal, amelynek alapján nagyapja – az elveszett fia helyett – a szerzőt vitte magához kissergőnek, valamint kollégista kori emlékére, mikor neki kellett ugyanerre az erdőre mennie fáért:

„1920-ban, mint a nagyenyedi Bethlen-kollégium IV. osztályos diákja, nem lévén nagymamámnál férfi a háznál, két tehenével magam, egyedül mentem a Révai erdőre ágfáért korareggel, fejszével vertem le a zuzmarát a fáról, hogy a szekérra rakjam. Aztán megkötöttem a rakományt s elindultam.

A lejtőhöz érve, félelmek közt s óvatosan láncoltam meg a kereket, mert ugyancsak eszemben volt a fenti történet. Ám, bajom nem történt, ötven év múlva, ím hálásan emlékezem vissza az akkori karácsonyi vakációmnak erre a mozzanatára.”

Végül a kézirat szövegében lépten-nyomon gyermekkori emlékekre utaló kitérőkre és jegyzetekre bukkanunk. A Maroson zajló tutajozás kapcsán megemlíti, hogy nagyapja a 20. század elején tutajozásból építette az „akkoriban az Alszeg egyik legszebb, cseréppel fedett téglaházát”. A kutak kapcsán azt írja, hogy

„az Alsó-faluvégén, az én anyai nagyszüleim udvarán olyan pompás és bő ivóvizet adó kút van, hogy a mezőre dolgozni menők itt merítik meg edényeiket s volt olyan ember, akinek az udvarán rossz víz volt, mint pl. Kristóf János [...], aki csak azért jött végig a fél falun, hogy egy kedvére valót ihasson a kutunkból.”

Teleki Samu temetéséről pedig:

„Én mint kis gyermek (11 éves) magam is ott voltam a temetési menetben. Emlékszem, a református templom piacán volt a gyászravatal.

Hármas: üveg, fa és érckoporsóban feküdt, rajta csákója és kardja. A polyvahordó nagy szekeret alakították át gyászkokcsivá, azon vitték el a kastély előtt a Köztemetőben lévő családi kriptáig. A koporsó mellett kedvenc »buldog-kutyája« sírt... A kriptá körül hallottam azt mondták, az emberek, hogy »ez a hely (a sír) ahova most érkeznek és beköltözik a 100-ik birtoka, épp a századik.«»

De ugyanígy rövid történetek kapcsolódnak a kastély középső szárnyának építéstörténetéhez, az uradalmi földeken végzett munkák bemutatásához, az iskolatörténet és az egyes tanítók, valamint a sáromberki családok bemutatásához is. A családi vagy gyermekkori, személyes emlékek hitelesítő funkcióval kerülnek bele a szövegbe, néha pedig a történeti adatok hitelességét, azok objektivitását hivatottak megkérdőjelezni, relativizálni. Ugyanakkor a szöveget egzotikussá, olvasmányossá teszik. Ezek a szövegrészek leggyakrabban jegyzet formájában vannak jelen, ha mégis a főszövegben kapnak helyet a szerző sorozatosan szabadkózik értük, hogy csupán *mint részben oda illő* dolgokat említi meg. Néhol egy-egy utólagos kézzel írt betoldás ezeket a részeket a jegyzetek közé parancsolja. Mintha csak a két típusú szöveg (törzsszöveg és jegyzetapparátus) elválasztásával a kétfajta szövegvilág (történeti/hivatalos és népi/populáris) elkülönülését, és elkülönülés ellenére történő folyamatos egymásba játszását, egymásba épülését jelezné. Azt, ahogyan a történelem „nagy vonulatai” a lokális élettérben lecsapódnak, és ennek milyen értelmezései és értékelései keletkeznek.

A szerző a településről szóló különböző narratívumok egybeszerkesztésével egy olyan egységes és a maga nemében teljes narratívum létrehozását kísérli meg, amely túlnő a településtörténet keretein – bár a szakma szempontjából nézve a tudományosságon innen marad. A próbálkozás valójában a kollektív emlékezet megörökítésére, annak az idők kezdetéig történő kinyújtására, az előszóban ismertetett eredetmonda által kijelölt (mitikus) kezdet és a megélt múlt közötti időintervallum kitöltésre, tartalommal történő telítésére irányul. Ebben az értelemben a szerző a középkori krónikáírók történetíró hagyományt viszi tovább. Ezzel magyarázható a folklorisztikus és az irodalmi szövegek beemelése is a történeti diskurzusba: ott, ahol a levéltári források hallgatnak vagy megrikulnak, a szerző a közösségi, családi és személyes emlékeket hívja segít-

ségül a keletkezett réseket kitöltendő. A múltnak ezt a fajta elbeszéléstípusát Gyáni Gábor egyik tanulmányában a *folklórból elbeszélte múlt-ként* határozza meg (Gyáni 2007, 9–17.).

Munkamódszerére gyakran jellemző a jelenlegi állapotok múltba történő visszavetítése, más forrásokból vett adatok szabad értelmezése és konkrét bizonyítékok hiányában hipotézisek felállítása. Az egyháztörténetre vonatkozó kötetben például megállapítja, hogy az első templom (amelynek létezésére 14. századi adataink vannak) Kis- és Nagyszederjes, Ilye, Erdőcsinád, Erdőszengyel, Ebes, Nebáncs és Libáncs népét is szolgálta. Mindezt arra alapozza, hogy ebben a korszakban minden tíz falu épített templomot. Más helyen a latin szöveg téves fordítása alapján 1453-ban templomépítésre utaló adatokat vélt felfedezni.²⁸ A *Táborhely* helynév magyarázatához pedig ilyen kommentárt fűz:

„A régi feljegyzések nem említik. Lehet, hogy csak az 1848–1849. szabadságharc idején volt tábor hely. De bizonyosabb, hogy itt táborozott Ali basa tábor 1661-ben, amikor Libáncs mezején [...] fejedelemmé tette Apafi Mihályt. A törökről tudjuk, hogy lehetőleg nemcsak víz mellett, hanem VÍZTŐL KÖRÜL VETT, VÉDETT helyen táborozott szívesen. Itt, ha megvolt a Malomárok már akkor a Malomárok és a belőle kivezetett árok között táborozhatott a török csapat [...]”²⁹

A település történetének szerzője erős hajlamot mutat a szöveg irodalmisítására. Ez nem csupán abban érhető tetten, hogy szépirodalmi írások szövegrészleteit szó szerint beemeli művébe, hanem a levéltári források, vagy a helyi hagyományok feldolgozása esetében is igaz. A Teleki család történetének, a falu életében betöltött szerepének méltatása vagy az egyháztörténeti részben a lelkészek munkásságának bemutatása során a leírás több helyen párbeszéd formába csap át. A kalendáris szokásokról készült fejezet pedig a szokásleírásnál túl olyan szövegbetoldásokat is tartalmaznak, amelyeknek irodalmi funkcióval is rendelkeznek. Sarkítva akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy a négy kötetben az a folyamat érhető tetten, ahogyan az orális hagyomány a textualizálódás folya-

28 A tévedésre Orbán János hívta fel figyelmemet, a források helyes értelmezését ő végezte el (l. Orbán 2005, 169–210.).

29 A kiemelés Mózes Andrástól származik.

matában történelemmé, a történelem pedig irodalommá alakul át (Vajda 2005, 340–354.).

A helytörténetíró a helyi hagyományok leírása során egyszerre több írói attitűdöt is érvényesít, egyszerre autonóm szerző, másoló, tolmács és adatközlő. Munkájában a különböző beszédmódok keveredése annak tudható be, hogy nem rendelkezett olyan narratív sémával, amely alkalmas lett volna a történelmi múlt megközelítésére. A szerző szövegképző tevékenységében a következő modelleket lehetne elkülöníteni: a prédikáció, a krónika, a memoár, a regény és a felvilágosító, népnevelő irodalom.

Mózes András írását saját származástudata is meghatározta. Amikor a történelmi adatokat és a sáromberki hagyományokat összegyűjtötte, leírta, akkor paraszti származása volt az, ami nem engedte, hogy történelmi státusnak megfelelően fejezze ki gondolatait. Amit leírt, az nem csupán a településen megtörténteket dokumentálja, hanem azt is, hogy a sáromberki ember (parasztember) hogyan gondolkodik közösségéről önmagáról és a közösséggel szembeni kötelességeiről.³⁰

4.4. Történelem: mítosz – visszaemlékezés – irodalom

Mivel a terjedelmi korlátok nem engedik meg a példák hosszas felsorakoztatását, itt csupán két szövegrészre támaszkodva kívánom részletesebben bemutatni, s ezeken keresztül szemléltetni azt a folyamatot, amely során a folklórszöveg kontextust – s mint ilyen funkciót vált. Ugyanakkor ezek a szövegrészletek azt a technikát is jól példázzák, amely révén a szerző a településtörténet szövegének irodalmasítását elvégzi.

30 Ehhez hasonló eljárást alkalmaz Berekméri István történelemtanár is, annyi kiegészítéssel, hogy ő még a családban hagyománnyal rendelkező verses formát is megőrizte, amikor a település- ről és a Telekieről szóló könyvét megírta (l. Vajda 2007).

4.4.1. Településnév-magyarázó monda

Sáromberke nevének keletkezéstörténetét Mózes András több alkalommal is rögzítette. A történet egy rövidebb változatát beillesztette – előszó gyanánt – a településtörténet első kötetébe:

1. „Sáromberke község nevének keletkezéséről a szájhagyomány azt tartja, hogy réges-régen a helységben, annak felső, azaz északi végénél, a Sárpatok felé vezető út kezdetének a bal oldalán, a ma is meglévő bő vizű budunkánál, vásárokra járó iparos és kereskedő emberek, valószínű korondi fazakasok is, szekereikkel, lovaikkal, etetés, itatás és pihenés céljából éjjelre is megszálltak.

Az állandó tevékenységhez szokott, ügyes kezű kézművesek közül az egyik időtöltésből a kút lefolyója körül keletkezett sárból többi között, gondolván, hogy a Teremtőt utánozza, embert formált, bár lelket nem lehelhetett belé. Ám, midőn hajnalosan továbbutaztak szekereikkel, a szobrocskát ott felejtette.

Bevett jó szokás a faluban, hogy hajnalpírtól piruló, eladó leányok korszóikkal a kútra igyekeztek, egymást megelőzve az állatok reggeli itatása előtt „aranyos” és nem zavaros vizet meríteni.

Az elsőnek érkező, hét faluban is legszebb, ezerhetős Kerekréti Mari, megpillantva a „sárművet” tenyerébe kapta, s diadalmasan mutatta nyomában odaérkező leánybarátainak.

- Né, sáremberke!

Megcsodálták a műalkotást, s míg a korszók teldegéltek, vígan folyt a terefere. És nem ok nélkül. Megérkezett négy ökrével az első itatólegény, s ujjongva mutogatták a szobrocskát s tudatták vele határozatukat:

- Űgyse volt neve eddig a falunak, legyen mostantól fogva Sáremberke! (Jegyzetben: Gyermekkoromban hallottam ezt nagyanyámtól, Kádár Andrásné, született Kristóf Juliánától.)”

A település nevét magyarázó monda egy másik, hosszabb változata önálló írás, melyet a szerző a kötet lapjai közé illesztve őrzött:

2. „Gyermekkoromban, őszi estéken, a kemencéből kivilágzó fénynél hüvelyéből paszulyt, sütőkemencében érlelődött kukoricát fejteget-

tünk. Ilyenkor mesélő nagyanyám vitte a szót. Kiváncsiskodó 8–10 éves lehettem. Egyik este megkérdeztem, hogy falunk, az én szülőfalum, Sáromberke, honnan, hogy kapta a nevét? Szívesen mesélő, szeretett Nanóm, mint visszaemlékszem, ilyen formán mondotta el az az alábbi népi – és szájhagyományt.

Nagyinyámtól, öreg Lakó Máriától hallottam – mondta –, mint látjuk és tudjuk, a falu északi, azaz felső végén, az országútból nyugatra kitérő, a Maros felé és azon túl, a Mezősége vezető úgynevezett Kútutca kezdetén, annak is a bal felén levő mélyedésben kitűnő, jéghideg ivóvizet bőven bűzgő forrás csalogatja, kínálgatja a szomjazókat.

Remek készítményekkel a Mezősége és azon túl a kincses Kolozsvárra igyekvő korondi fazekasokat is megigézte. Lóvonta szekereikkel a forrás mellé kanyarodtak.

Megoldván a hámistrangot, ki a zablát a lovak szájából, eléjük teszik az illatos szénát.

- Hadd egyenek szegények, a hosszú út után megérdemlik – helyesel az idősebb, jártasabb fazekas és egy szalmatekerccsel mindkét izzadt lovát alaposan lecsutakolja. Ifjabb társai se restek az elővigyázatosságban.

Előveszik aztán a szekérből púpos tarisnyájukat, érdeklődéssel kíváncsiskodnak, mivel engedte őket hosszú útra a gondoskodó szeretet? Biz' az nem volt fősvény! Alaposan hozzálátnak hát az áldáshoz. Jóízűen esznek, eddegélnek. Majd idősség sorrendjében nekidülnek a budunkának, nagyot húznak az űdítő nedűből és nem átalják elismeréssel szólani a forrásról, jóllehet udvarhelyiek, ahol pedig híres gyógy- és ivóvízforrások vannak ám.

A lovak elé később egy újabb porciót tesz a legifjabb mielőtt ő is leülne, hogy a Maros-menti Piros Párisal elnyomtassa a vacsorát. Az idősebbek a szűnyogok bosszúságára pipára gyűjtnak, és pőfékelés közben úti tapasztalataikról emlékeznek. A nem pipázó, zabos tarisnyáikat abrakkal tömik, hogy mielőtt pihenni térnének a tüdőgyulladástól már nem féltve lovaikat vízzel kínálják.

Míg a soron következő ügyeletes a zabostarisnyákat a lovak nyakába húzza, addig a többiek maguknak fekvőhelyet hevenyésznek, és szok-

mányukba bújva azzal a jó lelkiismerettel, hogy ők nemcsak a maguk, hanem a más javára is dolgoznak. Ritkul a szó. A kútra járók sem köszönetik már rájuk a jóestét, csupán a zabos tarisnyából hallatszik az őrlés. Alábbhagy a békaregölés, egyre andalítóbb a tücsökmuzsika. Észrevétlenül jutnak álomországba.

Az éjjeli vigyázót is meglepné az álom. Dalra nem gyűjthat. Zavarná a csendesülő összhangot. Ébren tartja hát a kötelesség. Hazai szokás szerint dolgozik. A budunkából táplálkozó lefolyó keletkező sárból markol egyet és gyúrja, gyúrogatja. Jó az elképzelése. Ügyes a keze. Apró állatkákat alakít: kutyát, macskát, nyulat, bárányt, bocit. Ízléssel rendezi, körberakja valamennyit, s közben merész gondolata támad, szinte hangosan biztatja magát:

- Teremtsünk embert!

Pár mozdulattal a művészkezek valóra váltják a gondolatot. Lelket ugyan nem lehelhetett belé, de a mű remek!

- Ne unatkozzék hát alkotásom – a szintén sárból gyúrt állatkák közé, a kör közepére teszi.

Nyúlfarknyi a nyári éj. Váratlanul dereng a hajnal. Moccadoznak a fazekasok. Felszedelőzködnek és továbbállnak.

Ám nyomban érkezik a forráshoz a hajnalpírtól piruló ezerhetüs eladó lány, a tűzrölpattant Kerekreíti Mari. Vízet merít aranyosat, és nem zavarosat. Míg edényei nyakalnak, ő szétekint, s meglepetve látja a fazekasaktól ott felejtett, apró népséget. Vízrel telt korsóit hamar biztonságba helyezi. Közelebb lép a kis társasághoz, szinte középük kuporodik, hangosan ad kifejezést öröminek.

- Na né, ilyet sem láttam mostanáig! – De nem mulasztja el későn érkező barátnőjének hirtelenjében odaszúrni: Én viszem az aranyosat, ti meríttek zavarosat! Amíg megszáll a víz, addig gyertek lássátok a csudát: állatkák telepedtek a víz köré és egy kis ember őrzi azokat.

Tenyerére kapja az emberremeket s magasba tartva mutatja a lányoknak, főként az ökreivel itatni érkező nyalka legénynek:

- Nézd, János, sáremberke!

- Látom, Mari lelkem, egy ember alak nem porból, hanem sárból.

Látszik a leányon simogatná, becézne a szobrocskát, ha merné.

- Szép kis Maros-menti falu ez a mienk, ugye, lányok, ugye János, pedig még neve sincsen. Adjunk hát mi most!

- Minek nevezzük? – kérdi János.

Örömmel válaszol a szép Kerekréti Mari:

- Legyen hát Sáremberke!”

A monda legrövidebb változata, tartalmi kivonata abban a rövid falutörténetben olvasható, amelyet a szerző 1970-ben vetett papírra, s amelyet később a református templom tornyának gömbjébe is behelyeztek:

„[Sáromberke] nevét, a néphagyomány szerint, a község északi vége táján, az országúttól nyugatra, azaz Marossárpatak felé vezető, ún. Kútutca kezdetének a bal oldalán felbuzgó kitűnő forrás mellett nyerte. Ugyanis az áruikkal vásárookra járó fazekasok e kút mellett etettek, itattak, ittak, pihentek, néha estétől reggelig is. Szórakozásból sárfigurákat is készítettek. Kora hajnalban tovább mentek, hátrahagyva ügyes kezük bizonyosságait. Reggel a helységből legelőbb kútra siető ember azonnal felfedezhette a készítmények közül a legérdekesebbet, örömmel kiáltott fel: né, sáremberke! Ez lett a falu neve.”

Az idézett szövegek az elemzés számára nem csupán azért érdekesek, mert a szövegből a monda „eredeti” használati terére/alkalmára is fény derül. Sokkal inkább érdekes az a kérdés, mivel magyarázható a téma ismételt felvetése, irodalmi igényű megfogalmazásának beépítése a település történetéről szóló narratívumokba? Talán a szerző nagyszüleinek kíván emléket állítani általa? Vagy a monda előadásához legalkalmasabb hangnemet/beszédmodot kereste a szerző, s e szövegváltozatok ennek példái?

A három változat olvasásából úgy tűnik, hogy ez a monda a szerző Sáromberkéről – és lényegében önmagáról – alkotott képének fontos elemét képezte, s más forrásokból azt is tudjuk, hogy a szerző ezt a történetet, a település nevének másik, szintén népi eredetű névmagyarázó történetével³¹ együtt, szívesen adta

31 Ez a történet szintén megtalálható a településtörténetben, bár itt nyelvészeti megalapozottságú magyarázatot is fűz hozzá a szerző: „[A Maros] a régi időben egészen kihozhatta egészen a mai település kertjeinek aljáig, a Marosig, mely valamikor egészen a mai község

elő hallgatóságának. Az egyetlen vele készült interjú során is csupán e három történetnek szalagra rögzítését engedélyezte.³² Hajlunk tehát arra a következtetésre, hogy Mózes András számára a névmagyarázó mondának a falu történetéről szóló „tudományos” diskurzusba való beemelése nem pusztán lehetőség, hanem kötelező eljárás. A történet nem csak azért kerül be a falutörténet szövegébe, mert „szép” (azaz a szerző szerint irodalmi értékkel rendelkezik), hanem azért is, mert fontos szerepe van a történelmi múlt homályába vesző kezdőpont kijelölésében. Átala történik meg a „kezdet” kijelölése, a falu történetéről szóló elbeszéléshez szükséges keretek megteremtése, amelynek a falu nevének első írásos említése mellett, attól függetlenül is van valóságalapja.³³ Ha nem is a valóságos térben és időben „csupán” egy kollektívum tudatában. Vagy ha a kollektívum tudatában nem is, de annak egyik egyedének, a szerzőnek tudatában mindenképpen. A bevezető történetnek tehát megalapozó funkciója van (l. Assmann 1999, 79.).

Mindamellet a három szövegváltozat nyelvi megformáltságának összehasonlítása arra is következtetni enged, hogy azáltal, hogy a szöveg szerzője/használója számára folyamatosan valóságalapot teremt, a szöveg minősége, megformáltsága is változik: egyre inkább életszerűvé válik. A legterjedelmesebb változat esetében az írónak arra is ideje jut, hogy a történetnek a névadás szempontjából redundáns részeit is kidolgozza.

4.4.2. Az aranyos víz megszerzése

Az *aranyos víz* megszerzésének szokása, ennek helyi szövegei mélyen bevésődtek Mózes András emlékezetébe. A településtörténetben több helyen is utal erre

alatt folyt úgy, mint ma folyik és veszélyezteti Gernyeszeget, illetve a túloldalon Sárpatákat. A Maros és a Sárpaták együtt »berkesítették« a »sáros vidéket«. A sáron aztán berek keletkezett, s ettől, egész bizonyosan ettől kapta a település a mai nevét: Sáron-berek, mely később, a magyar hangilleszkedésnek megfelelően, a nyelvfejlődés rendjén lett a mai Sáromberke. Abból, hogy a községnek nincs lényegében más és régebbi neve, határozottan arra következtethetünk, hogy ez a település eredetileg magyaroknak szolgált lakásul.”

32 Nagy Géza nyug. ref. lp. szóbeli közlése.

33 Jurij Lottman ezt a fajta történelemszemléletet mitikusnak nevezi (Lottman 2002, 140–141.).

a szokásra, szövegfordulatait beépíti más, folklórereditű szövegekbe is, amint ezt az előbb említett eredetmonda is példázza.

A szokás tulajdonképpen leírása a II. kötetben található meg. Pontosabban itt olvasható a szokásnak egy irodalmi igénnyel készült feldolgozása, amely szemlátomást később került be a kötet törzsanyagába. A történet lapjai a kötet többi részétől minőség szempontjából is elütnek, oldalszámozása is át van javítva. Az elbeszélésnek korábban címe is volt, ezt azonban a beemelések alkalmával a szerző kitörölte, a megmaradt nyomokból a címnek csak meglétére, tartalmára azonban már nem lehet következtetni. Az elbeszélés szövegét a továbbiakban közöljük:

„Ott, ahol én gyermek voltam, sok érdekes népi szokás élt. Most az újesztendőbelieket említem. Kettő volt. Egyik az aranyos víz megszerzése, másik a csattogtatás.

Lássuk az elsőt.

Nagyapámnál nevelkedtem. Úgy mondom el az aranyos víz dolgát, ahogy erre őke' lme tanított s ahogy én azt 7 esztendőskoromban, nem kis félelmek között végbevittem.

– Ügyes legény az – szólta nagyapám – aki óesztendő küszöbén, éjfél előtt, magától felébred és pontosan éjfélkor konduló harang szavára, jó erdei vagy mezei forrásból legelsőnek meríti tele korsóját, s egy iramban hazahozza az aranyos vizet.

Megértettem és elhittem minden szavát. Elhatározásomban sem volt hiba, de várnom kellett az idejét.

Az idő? Nem futott úgy, mint ma, de elérkezett.

Az év utolsó estéjén, az ősz óta nyugalmazott csicses-korsónkat kézügybe a tornácon elrejtettem.

Aztán lefeküdtem, mintha mire sem készülnék. Aludtam, mint a nyúl. Hát arra rezzenek fel, hogy köhintett nagyapám. Nem ok nélkül. Szokása volt ütni a csábelit, hogy értsen a hajszás!

Kiugrottam az ágyból. Kegyetlenül szúrt a szemem. Ám sokat nem törődhettem vele, de amíg lábomat a kinőtt csizmámba békényszergettem, szememnek is megigérttem, hogy a szúrást meghálálom. Aztán a báránybórsapkát a fülemre húztam s zaj nélkül, ki az ajtón!

Rejtekből elő a korsót! Hátra a kerten! Belé az éjszakába!

A szentjánosbogarak hópaplan alatt, a korhadt fűzfák lábán állva alusznak! A világitást a szikrázó óra meg a dideregve ténfergő teleholdra bízták. Ezek ketten versenyben voltak, hogy az eget, földet beragyogják. Jó, jó, de nemcsak ők – versenyben volnék magam is, igaz, nem az egész világgal, de az aranyos víz megszerzése körül mind az összes alszegi legénykéekkel.

Irtózás, félelem? Mire eszünkbe jutott, már a Mikó-kútnál voltam. Hát látom, hogy annak a vize tiszta ezüst!

Ahá, villant meg eszemben, csodakút ez! Nyáron kristálytiszta, Szilveszterkor ezüstfehér, újév hajnalán – egy pillanatig – aranyos!

Oh, az a pillanat!

De mérgeledni sem volt időm a harangozó, Csatlós Mihály bára, úgy fázott a kezem a korsó fülén, pedig váltogattam. Letenni nem mertem, féltém, hogy elszalasztom a kellő pillanatot.

Helyesen cselekedtem! Nyomban kondította Mihály bá a harangot, s vele dobbant az én szívem is. Tüstént a forrás fölé hasaltam! Egyik kezemmel magamat tartottam, másikkal korsónkat a budunkába nyomtam. Amíg a „csicses” kortyogott – egészségemnek okáért – magam is éltem az alkalommal. Szememnek szintén megadtam, amit megígértem. Nem is szúrt aztán másnap késő estig.

Hanem a korsó sokáig lotyogott, lefetyelt. Igen, mert mestere arra gondolt, hogy a korsó soha se eszi a drága kenyeret, hát nagyobb hassal alkotta, engem pedig kisebbel szült édesanyám. Azonban megtanított arra, hogy mikor iszom, ne szuszogjak! A korsó ezt nem tudja. Egyszerre iszik és szuszog s hosszasan mondja, hogy glgllgl. Nem úgy az ember! Egyszer iszik, aztán szusszan egyet, néha akkorát, hogy nyekken!

De hallj csodát!

Míntha lelke volna a korsónak és tudná, hogy nevetlennek tartom, abban a minótában nagyot nyekkentett s tele hassal – elcsendesedett.

Nem úgy én!

Kezemben a korsóval, fölegyenesedtem. Az aranyos víztől vagy az örömtől, a szívem tájéka melegen bizsergett kezem, mint a tűz!

Hanem mit hallok. A vásárhelyi gyárak dudaszavától, vasúti mozdonyok óévtő újévig nyújtott sikongásától visszhangzanak a görgényi havasok. Eközben tisztán hallszik nagyharangunk, hogy illő komolysággal köszönti az új évet, s az embereknek is eszükbe juttatja. De nem tágítnak mellőle a szomszéd faluk apró harangjai sem. Hangjuk elegeedik, mint felnőttek beszédjével a gyermekcsevegés: békesség, dicsőség, boldogság, egészség! E muzsikával tele a Maros-mente, csordultig a szívek! Tavalyró tudom, hogy sokan sírva, még többen kacagva hallgatják! De nekem arra sincs időm, hogy a harangok szavára lépjek, pedig a borjak, tehenek legeltetése közben ugyancsak begyakoroltam. Akarva sem véteném el a taktust! Ez se kis tudomány!

Hanem most az aranyos víz dolga a legnagyobb!

Megfutamodtam hát!

Már a kertünkben voltam, mikor beszédet hallok, alakokat látok. Úgy teszek, mintha nem érdekelnének. Nem így ők! Ijedtükben engem bátorítanak:

- Ne fuss, hé! Mitő félsz? Gyere velünk aranyos vízért!

Mitő barátom hangját ismertem fel. Cimboráival megkésve császkált az újévi hőstett elkövetésére.

A bátorító rigmust én is oda csíptem nekik:

- Lesz ott nemulass már!

Rátok a farkas vár!

Ezzel én elé a kerten!

Házunkban sötét és néma csönd.

Tágra nyitom az ajtót. Mindhárman betódulunk: a harangszó, a hideg, meg én! Azt hiszed, hogy törődhettem tovább velük? Köszönjék, hogy magam elé bocsátottam őket!

Gyorsan az ágyhoz lépek. Oda a korsót nagyapámnak, köszöntővel:

„Újesztendő, lyukas kendő,

Kelj fel, Ferkó, ég az erdő!”

- Itt az aranyos víz! Boldog újesztendőt!

Nagyapám jót húzott a korsóból. Gondolom, nem azért, mert unokája hozta, aki nem ijedt meg az árnyékától, hanem mert azon este füstölt-

kolbászt vacsoráztunk – káposztacikával!

Szó se róla, nagyot ivott az öreg, mert nyekkentett is, aztán nanónak nyújtotta a korsót – köszöntő nélkül. De bíz én sem kívántam egészségére. Vártam, hogy őke'lme köszönje meg nekem, ahogy illik – elismeréssel! De esze ágában sem volt, vagy legalább nem mutatta. Hát eszébe juttatom én!

- Apó!

- He? Na mondjad, mi baj?

- Semmi baj, csak annyit akarok mondani – engedelmével, hogy már a kertben jöttem az aranyos vízzel, mikor Mitóék elkészve cammogtak. Még engem bátorítottak? Én is illő módon őket:

- Igyekeztek csak! Igaz, én hozom az aranyosat, ti meríttek zavarosat!

- Ha te, ha! – Kapott észbe az öreg, s ki is vágta azonnal a rezet. – Ügyes legény vagy, hékás! Akik ma ebből ihattunk, erőt és egészséget ittunk magunknak az új évre!

- Annál is többet! – vágtam rá, érdememre gondolva.

Az öreg befelé fordult az ágyban.

Én meg le a szegről négyágú ostromat, ismét ki az ajtón! Hősként kiáltottam oda a holdnak és hónap: gyerünk csattogtatni!”

A gyermekként megtapasztalt élményt egész életében magában hordta a szerző. Minduntalan visszatért hozzá, a téli népszokások leírása mellett a *Megszólalt az orgona* című kisregényének egyik fejezetébe is beleillesztette.

A regény³⁴ Tacson játszódik, apropóját egy a tacsai orgonán található emléktábla adja, amely arról tudósít, hogy az orgonát Lajos János egy méhkas harmincévi jövedelméből állíttatta 1862-ben. A regény az orgonaállítás történetét írja meg, ennek egy epizódja a most idézett szöveg:

„Szilveszter estéjén nem kézimunkáltak. Korábban feküdt le a család. Mikor a lámpát eloltották, Jánoska titkon egy hasábfát tett a feje alá. Szülei mélyen aludtak, de ő mindegyre felébredt. A hold járásából sejtette, hogy közeleg az éjfél. Nesztelenül kelt ki ágyából, s ruhájával a

kezében a tornácra osont. Amíg öltözködött, eszébe jutott, amit a bábaasszony beszélt náluk, hogy egyesek a forrás felé menve meglátták a lüdercet, megijedtek tőle, s visszafutottak aranyos víz nélkül. Előkereste hát a furkosbotot, elő a vizeskorsót, s hátra a kerten! Igyekezett a messze mezőben lévő forráskúthoz. Hát az ösvény fordulójában szembetalálja magát a tűzszemű lüderccel. Le a korsót a nagy hóba, s a furkósbottal oda neki egy jó nagyot! Erre a telehold is elnevette magát, kibújt a sötét felhő alól, és Jánoska meglepetten látja, hogy a lüderc: egy korhadt fűzfacsonk, mely a sötétben foszforeszkált. Rögtön rájött, hogy a bábaasszony hazug! Süppedezett a nagy hóban izzadtan tovább. A forrásnál hasra vágódott, s korsója már a kútban is volt, midőn megkondukt az újévet jelző éjféli harangszó. Merítette az aranyos vizet, a s míg a korsója a budunkában glig-glagolt, ő elsohajtotta szívbeli fohászatát: Adj Istenünk, nekem és szüleimnek és mindenkinek áldott, békességes, boldog új évet! Aztán sokáig szunnyadozó barátai megtréfálására gondolt, s telt korsóját mikor kimerítette alaposan felzavarta a forrást.

Futtn futva igyekezett az aranyos vízzel hazafelé. Amikor megkésétt barátaival találkozott, odacsípte nekik: - Én viszem az aranyosat, ti meríttek zavarosat!

Hazaérve aztán szüleit kiáltotta és köszöntötte: Igyanak ebből az élő aranyos vízből maguknak az új évre erőt, jó egészséget!”

E szövegrészlet alapján értjük meg igazán, mit is jelentett igazán a gyermek Mózes András számára az *aranyos víz* megszerzése. Próbatételt, amelyen ügyessége, serénysége mellett bátorságát volt hivatott bizonyítani. Bebizonyítani, hogy képes legyőzni a *lüderctől* való félelmét, amely ilyenkor az *aranyos vízért* siető gyermekekre leselkedik. Ugyanakkor a két szövegváltozat összehasonlítása arra is rámutat, hogy ugyanannak a hagyománynak két különböző beszédmódban történő elbeszélése más-más tartalmi elemekből építkezik. Míg az irodalmi szövegben az *aranyos víz* megszerzésének elmesélése megengedi a *lüdercről* szóló történet elbeszélését, addig a településtörténetben a kettőt nem lehet összekapcsolni. Itt az *aranyos víz* megszerzése és a *lüdercről* szóló történet két külön kategóriába sorolódik: az első „szép” népszokásaink között kap helyet, a második pedig a „babonák” között.

Ez is azt mutatja, hogy az egyes lokális közösségek hiedelmei és folklórtudása (hagyományos narratív bázis), és a nép történelmi emlékezetének narratívumai (legenda, monda, igaz történet, élménybeszámoló) a falutörténetek megírása során is aktivizálódhatnak/aktivizálódnak. A lokális történelem helyi specialistáinak gyermekkorukból hozott emlékei – gyakran akarunk ellenére – betörnek a falutörténetek (tudományos) szövegébe, helyet kérnek az emlékezetre méltó történetek között.

4.5. Összegzés

Mózes András munkája nem egyedi és nem egyszeri jelenség sem az erdélyi, sem pedig a nemzetközi helytörténetírás vonatkozásában. Mint ahogy a korábbi fejezetekben is igyekeztem érzékeltetni, számos hasonló példa említhető. Mózes András munkáját az teszi egyedivé, hogy számára a szülőfaluja, Sáromberke történetére vonatkozó adatok összegyűjtését a település múltja iránti érdeklődése, valamint e múlt megörökítésének, megszerkesztésének és megőrzésének igénye mellett az „isteni parancs” (lásd az előszóban) is motiválta, munkájára szent küldetesként tekintett. Munkája valóban elsősorban *depozitív funkcióval* (Assmann 2008, 216.) rendelkezik.

Másrészt a kézirat megszületését valós igény ösztönözte: az egykori jelennek szikár valósága, amelynek történelemkönyvei csak „sovány” és pontatlan adatokkal szolgáltak a település történetére nézve.

Helytörténetírói munkája – akárcsak a népi költőké – „az olvasmányai-ból kikövetkeztetett kánon és a helyi közösség igényei között helyezkedik el” (Keszeg 2008, 281.), ezek erőterében alakul, szerveződik a *történelem* és a *hagyomány* (folklór) egységes narratívummá. Mint ilyen a szerző *betolakodónak* számít, munkája pedig a „naiv tudományosság” (Keszeg 2008, 281.) kategóriájába tartozik, annak a „harmadik kultúrának” a része, amely a népi és magas (irodalmi/tudományos) kultúra közé ékelődik. Mindamellet a maga rendjén kihatott a közösség történelemről/múltról való gondolkodására, modellként szolgált az újabb, hasonló érdeklődésű kutatások elvégzéséhez, a textusok megszerkesztéséhez. Tartalom és forma szempontjából egyaránt modellálta ezeket.

Az *Adatok Sáromberke történetéhez*, valamint a szerző ide kapcsolódó – szintén helytörténeti tárgyú – rövidebb írásai a helyi közösségben töltenek be fontos szerepet. Ezek a szövegek beépültek a helyi tudatba, a mindennapok eseményeinek részévé váltak. Használják a vallásoktatás, a konfirmációra való felkészülés során, de a templomfelújítás alkalmával végzett emlékállító rítus – toronygombirat elhelyezése – során úgyszintén.

A szerző az írás révén a helyi élet emlékeit, eseményeit és hagyományait a történelem horizontjába emeli. A helyi mondák, hiedelemtörténetek, igaz történetek, élménybeszámolók, személyes visszaemlékezések és pletykák eseményeit a történelem részeként láttatja. Ily módon olyan szöveg jön létre, amelyben a szerző és elődei, valamint a település és a nemzet „hősei” együtt vannak jelen (l. Keszeg 2008, 349.). Ebben a koncepcióban a történelem, a helytörténet és a családtörténet egyazon horizont részét képezik. A helyi társadalom tagjainak nagy számban való szerepeltetése révén pedig a lokális történelem nagymértékben személyessé válik (Keszeg 2008, 350.), a történelemtől való elbeszélés kerete a nemzet irányából az egyéni élettörténet felé mozdul el. Noha a helyi események és személyek a nemzeti történelem „hosszú időtartamába” ágyazódnak bele, a helyi múlt egy tágabb (történelmi) örökség részévé válik.

Az *Adatok Sáromberke történetéhez* számos tekintetben nem tekinthető „kész” alkotásnak, sokkal inkább olyan adattár, amely arra tesz kísérletet, hogy egy helyre gyűjtse össze mindazt a tudást, amely a településre, múltjára vonatkozik. Ezáltal az *emlékek kihelyezése* (Assmann 1999.) és a *történelem letétbe helyezése* (Keszeg 2008, 349.) történik meg. Mivel ennek őrzését a kollektív emlékezet már nem tudja kellőképpen biztosítani, ezért a szerző úgy érzi, hogy erről neki kell gondoskodnia, és ehhez a legkézenfekvőbb megoldás számára az adatok írásba való rögzítése.

Mózes András munkássága révén a történetírás és történelem beszivárgott és állandósult a helyi társadalomba. Specialistákat termelt ki, műfajt és stílust teremtett, helyzeteket sajátított ki a maga számára, egyszóval hagyományt teremtett. A szerzőt pedig a közösség ma is a helyi múlt ismerőjeként és szerzőjeként tartja számon.

5. VÉGSŐ KÖVETKEZTETÉSEK

Annak ellenére, hogy a településtörténetet egy személy vagy egy szűk munkacsoport készíti el, a településtörténet alapjául szolgáló narratív bázist és interpretációs modellt mindig egy emlékezőközség vagy még pontosabban: egy interpretív közösség alakítja ki és tartja mozgásban az ismétlődő témaorientált történetmondás révén.

A településtörténetek szövegei egyszerre progresszív és repetitív szövegek. Szerzőik, bár a korábban készült források (egyházi iratok, személyes feljegyzések, kéziratok falutörténetek) anyagából építkeznek, mégis ezekkel szemben fogalmazódnak meg. Rivalizálnak velük, pontosítják, kiigazítják vagy megcáfolják azok kijelentéseit. Ugyanazokra a forrásokra támaszkodnak, de a felhasznált források adatait folyamatosan átértékelik, újraértelmezik. A település egymást követő történeteinek szövegei megismétlik az előzők állításait, s egyben folytatják és tovább is írják azokat, valamint az elbeszélte múltat újra és újra közelebb hozzák a jelenhez.

Mózes András a helyi történelem megszerkesztése során a történeti adatokat autobiografikus keretbe helyezi, s így mutatja be szülőfaluja múltját, továbbá ezáltal kísérli meg a múltnak, a történelemnek családiassá, személyessé tételét. Az elbeszélő technikát munkájában a szövegszerűség mellett az élményszerűség is jellemzi.

6. A KÖZLÉS RŐL

A kötet dr. Mózes András egykori teológiai tanár *Adatok Sáromberke történetéhez* címet viselő négyrészes művéből az első kettőt teszi közzé.

Az egyes kötetek szövege eredetileg is jól szerkesztett volt, éppen ezért az átírás során a szövegek eredeti szerkezetén nem változtattam. Mivel az átírás eleve lehetetlenné teszi az eredeti írásképnak a tökéletes visszaadását (még a gépirat esetében is), ezért a kéziratokban használt sajátos írásjelek, az aláhúzások, kihúzások, későbbi betoldások, javítások, kiemelések jelzésétől szintén eltekintettem. Ezek jelzése ugyanis olvashatatlanná tette volna a szöveget. Az átírás során tehát a következő változtatásokat eszközöltem: (1) korigáltam a kis- és nagybetűk következetlen használatát, (2) a helyesírási hibákat kijavítottam, valamint a korabeli helyesírással írt részeket a mai normákhoz igazítottam, (3) az indokolatlan szóismétléseket elhagytam, (4) a rövidítéseket feloldottam, (5) a nyelvjárási sajátosságok érzékeltetése miatt viszont nem javítottam azokat a szavakat, amelyek esetében ez indokoltnak látszott.

Az egyes szövegek írásbeli sajátosságaiknak az érzékeltetése végett az itt közzétett szövegről digitális másolat készül, melyet a Kiadó szerveréről lehet letölteni és megtekinteni: <https://mki.gov.hu/dl/saromberke.zip>

Az anyagot elsősorban az írásbeliség iránt érdeklődő kutatók szíves figyelmébe ajánlom. Az olvasást, valamint a további kutatást megkönnyítendő függékben helynévmutatót és személynévmutatót helyeztem el.

7. IRODALOM

- Assmann 1999.** Assmann, Jan: *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Assmann 2006.** Assmann, Jan: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában.* Atlantis Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- Balogh 1991.** Balogh Edgár: Helytörténet In: Uő. (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon.* Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. G–Ke. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991. 34–35.
- Bausinger 1995.** Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában.* Osirisz Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Benda 2005.** Benda Gyula: A helytörténetírás feladatai. *Korall*, 21–22. (2005) 5–11.
- Bensa–Fabre 2001.** Bensa, Alban – Fabre, Daniel dir: *Une histoire à soi. Figuration du passé et localités.* Éditions de la Maison des sciences de l’homme, Paris, 2001.
- Bényei 1997.** Bényei Tamás: *Apokrif iratok: Mágikus realista regényekről.* Gondolat, Debrecen, 1997.
- Certeau 2008.** Certeau, Michel de: Történelem és struktúra. In: Takács Ádám (szerk.): *A történelem anyaga.* Francia történelemfilozófia a XX. században. Atelier füzetek 6. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 137–144.
- Csorba 2000.** Csorba Csaba: Helytörténeti kutatások In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században V. Tudomány 2. Társadalomtudományok.* Babits Kiadó, Szekszárd, 2000. 409–441.
- Dávid 1941.** Dávid József (szerk.): *A Székelyföld írásban és képben.* „Kaláka” Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1941.
- Demeter 1931.** Demeter Béla: *Hogyan tanulmányozzam a falut? Erdélyi Fiatalok,* Kolozsvár, 1931.
- Dukrét 2015.** Dukrét Géza: A partiumi és bántasi helytörténeti könyvkiadásról. *Művelődés*, LXVIII. (2015) 9. sz. 27–29.

- Egyed 1981.** Egyed Ákos: Tájéttörténetírás. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 7–16.
- Eszenyi 2000.** Eszenyi Miklós: *A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei*. Kalauz főiskolai és egyetemi hallgatók, fiatal kutatók számára. Rónai Művelődési Központ, Miskolc, 2000.
- Élesztős 2000.** Élesztős László: A millenniumi helyttörténeti mozgalom – a századforduló helyttörténeti kézikönyvei. In: Gyüszti László – Sipos Csaba (szerk.): *Helyismereti könyvtárosok VII. Országos Tanácskozása*. Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár, 2000. 43–62.
- Fabre 2000.** Fabre, Daniel dir: *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*. Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 2000.
- Gyáni 1990.** Gyáni Gábor: A helyttörténet-írás jelentőségéről. *Honismeret*, XVIII. (1990) 1. sz. 3–7.
- Gyáni 2007.** Gyáni Gábor: Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt. A múlt többféle elbeszélhetősége: változó időbeliségek. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 9–17.
- Györi 1975.** Györi Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
- Hankiss 1980.** Hankiss Ágnes: „Én-ontológiák”. Az élettörténet mitológiai áthangolása. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I–II*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1980. 30–38.
- Hartog 2006.** Hartog, Francois: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtápasztalat*. Atelier füzetek 6. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.
- Hites 2003.** Hites Sándor: Hozzáértés, köztudalom, dilettantizmus: történetírás a 19. században. In: Biczó Gábor (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 241–251.
- Horváth 2007.** Horváth Gergely Krisztián: A helyttörténettől a társadalomtörténetig. *Létünk* (2007) 1. sz. 96–109.
- Ilyés 2003.** Ilyés Zoltán: Az emlékezés és az újratanulás terei – a „honvágytu-

rizmus” mint tér- és identitás szervezés. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k*. Tabula könyvek 5. Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003. 51–58.

Imreh 1993. Imreh István: Az EME honismereti-helytörténeti pályázatáról. *Erdélyi Múzeum* (1993) 2. sz. 136–143.

Jakab 2003. Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002). Anyagát gyűjtötte és rendszerezte Jakab Albert Zsolt. Szerkesztette: Pózsony Ferenc. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője*, XIII. (2003) 1–2. sz. 3–188.

Jakab 2007. Jakab Albert Zsolt: *Romániai magyar néprajzi bibliográfia*. <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro> (Utolsó elérés: 2018. 10. 8.)

Jakab–Kinda 2012. Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Háromszék honismereti bibliográfiája (1844–2012)*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2012.

Jancsó 1934. Jancsó Béla: Falu-monográfiák. *Erdélyi Fiatlok* (1934) 2. sz. 68–71.

Keszeg 1998. Keszeg Vilmos: Aranyosszék-tordai-torockói bibliográfia. I. In: Boér Hunor (szerk.): *Acta – 1997. II.* Csíki Székely Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 1998. 199–204.

Keszeg 2005. Keszeg Vilmos: Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 315–339.

Keszeg 2006. Keszeg Vilmos: *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiatok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.

Keszeg 2007. Keszeg Vilmos: 17–20. századi erdélyi toronygombiratok: a lokális történelmek szerkezete és funkciója. In: Balázs Mihály – Gábor Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2007. 71–108.

Keszeg 2007a. Keszeg Vilmos: A történelmi emlékezet alakzatai. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 18–43.

Keszeg 2008. Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, Kolozsvár, 2008.

- Keszeg 2010.** Keszeg Vilmos: Lokális történelmek (szócikk). *Romániai magyar lexikon/Művelődéstörténet*. Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=10> (Utolsó elérés: 2018. 10. 8.)
- Keszeg 1999.** Keszeg Vilmos (szerk.): *Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 1999.
- Keszeg 2015.** Keszeg Vilmos: *Lokális történelmek*. A lokális emlékezet alakzatai. Emberek és kontextusok 12. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015.
- Keszeg–Pozsony 2001.** Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kalotaszeg bibliográfiája*. Kriza Könyvek 9. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2001.
- Korompai 1990.** Korompai Gáborné: A helytörténeti, honismereti bibliográfia sorsa Magyarországon. *Könyvtári Figyelő*, 36. (1990) 5–6. sz. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00001/korompai_h.html (Utolsó elérés: 2015. 1. 20.)
- Kiss 1998.** Kiss István: *Vizek sodrásában. Egy mezőségi falu és népe krónikája*. A kéziratot gondozta Gazda József. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- Kristóf 2002.** Sz. Kristóf Ildikó: A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet. In: Hudi József (szerk.): *Alfabetizáció az újkori Magyarországon. Acta Papensia*, II. (2002) 1–2. sz. 3–30.
- Lepenies 2001.** Lepenies, Wolf: Irodalom és tudomány közt félúton. *Szofi, Szociológiai Figyelő*, II. (2001) 1–2. sz. 53–61.
- Lyons 2008.** Lyons, Martin: The Reading Experience of Worker-Autobiographers in Nineteenth-Century Europe. In: Uő.: *Reading culture and writing practices in nineteenth-century France*. Toronto–Buffalo–London, 2008. 111–138.
- Lyothard 1993.** Lyothard, Jean-François: Széljegyzetek az elbeszéléshez. In: Habermas Jürgen – Lyotard, Jean François – Rorty, Richard (szerk.): *A posztmodern állapot*. Budapest, 1993. 146–150.
- Mályusz 2003.** Mályusz Elemér: *A helytörténeti kutatás feladatai*. In: Uő.: *Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2003. 493–512.

- Major 1999.** Major Miklós: Koszorúba font gabonakalászok. Szabó Miklós, szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999. 200–215.
- Mark 1997.** Mark, Vera: L'écriture de soi entre histoire et autobiographie. In: Fabre, Daniel dir: *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*. (Mission du patrimoine ethnologique. Collection Ethnologie de la France. Cahier, 11.) Textes réunis par Martin de la SOUDIÈRE et Claudie VOISENAT. Éditions de la maison des sciences de l'homme, Paris, 1997. 361–376.
- Marquard 2001.** Marquard, Odo: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Mesteriskola. Atlantisz könyvkiadó, Budapest, 2001.
- Méchin–Maurer 1997.** Méchin, Colette – Maurer, Sylvie: Histoire locale et généalogie: les deux mémoires. In: Fabre, Daniel dir: *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*. (Mission du patrimoine ethnologique. Collection Ethnologie de la France. Cahier, 11.) Textes réunis par Martin de la SOUDIÈRE et Claudie VOISENAT. Éditions de la maison des sciences de l'homme, Paris, 1997. 377–393.
- Mózes 1971.** Mózes András: Sáromberke helynevei. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, XV. (1971) 1. sz. 131–133.
- Mózes é. n.** Mózes András: *Adatok Sáromberke történetéhez I–IV*. Kézirat. Sáromberki Református Egyházközség Levéltára.
- Nora 2010.** Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.
- Orbán 2005.** Orbán János: A sáromberki református templom építéstörténete. In: Kovács Zsolt (szerk.): *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásai-ból*. Stientia Kiadó, Kolozsvár, 2005. 169–210.
- Papp 2006.** Papp Ágnes Klára: A mágikus realista anekdota: a mágikus realizmus és a magyar elbeszélői hagyomány jellege – a mágikus realizmus kronotopikus jellege. *A perifériáról a centrum: világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, 3. Pro Pannonia és Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <http://periferia.btk.pte.hu/old/perif3/pappagnesklara3/pappagnesklara.htm> (Utolsó elérés: 2015. 1. 20.)

- Pejin 2008.** Pejin Attila: *A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008.
- Pesty 1872.** Pesty Frigyes: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. *Századok*, 6. (1872) 6. sz. 412–416.
- Sáromberke 1319–1994.** Beremkéri D. István–Dr. Mózes András–Nagy Géza–Dr. Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Református Egyházközség, Kolozsvár.
- Stier–Szász 1980.** Stier Miklós – Szász Zoltán: *A helytörténetírás módszertani kérdései*. Új- és legújabb kor. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1980.
- Szántó 1997.** Szántó Imre: *A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- Szilágyi 1984a.** Szilágyi Miklós: Helyi kiadású helytörténeti monográfiák 1970–1981. Annotált bibliográfia. *Ethnographia*, XCV. (1984) 118–133.
- Szilágyi 1984b.** Szilágyi Miklós: Az agrártörténet, a társadalomtörténet és a néprajz összefüggései a helyi kiadványokban. *Ethnographia*, XCV. (1984) 114–117.
- Szűts 2013.** Szűts Zoltán: *A világháló metaforái. Bevezetés az új média művészetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2013.
- Tagányi 1894.** Tagányi Károly: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. *Századok*, 28. (1894) 4. sz. 364–371.
- Tövisi 1991.** Tövisi József: Honismeret In: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. G–Ke. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991. 164–165.
- Venczel 1935.** Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falu-mozgalom*. Minerva, Kolozsvár, 1935.
- Vajda 2005.** Vajda András: Egy településmonográfia: adattár és alkotás. In: Szermerkényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom. Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 340–354.
- Vajda 2007.** Vajda András: Irodalom és tudomány között: egy verses helytörténeti kismonográfia. In: Jakab Albert Zsolt – Ilyés Sándor (szerk.): *Lenyomatok 6*. Fialat kutatók a népi kultúráról. KJNT, Kolozsvár, 2007. 9–32.
- Vajda 2012.** Vajda András: Egy sáromberki helytörténetíró és munkája: a ró-

lunk szóló történelem (Esetelemzés). *Erdélyi Múzeum*, LXXIV. (2012) 4. sz. 150–160.

Vajda 2015a. Vajda András: A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*. Emberek és kontextusok 12. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015. 7–23.

Vajda 2015b. Vajda András: 20. századi lokális történelmek két Maros menti településen. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*. Emberek és kontextusok 12. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015. 25–132.

Varga 2014. Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, LVI. (2014) 2. sz. 179–202.

Veres 1999. Veres Péter: *Segédlet falumonográfia írásához*. Székelyudvarhely, 1999.

Vita 1992. Vita Zsigmond: Mózes András. (szócikk) In: *Romániai magyar irodalmi lexikon* 3. Kriterion – Gondolat Kiadó, Kolozsvár, 1992. 642.

Vörös 1972. Vörös Károly: A helytörténeti kutatásról. *Valóság*, XV. (1972) 2. sz. 120–126.

Weil 2008. Weil, Eric: A történelem iránti érdeklődésünkről. In: Takács Ádám (szerk.): *A történelem anyaga*. Francia történelemfilozófia a XX. században. Atelier füzetek 6. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 1972. 27–45.

MÓZES ANDRÁS

**ADATOK SÁROMBERKE
TÖRTÉNETÉHEZ**

I. kötet:

Településtörténet

ELŐSZÓ

Gyermekkorom óta kíváncsi voltam szülőfalum történetére. Nem elégített ki III. elemista földrajzkönyvünknek falunkról nyújtott sovány tájékoztatása. Nem azt írta, hogy lakói borjú-, hanem azt, hogy borkereskedéssel foglalkoznak!

Már enyedi diákkoromban elhatároztam, megismerem és megismertetem falunkat.

Tanulmányaim rendjén aztán gyűjtöttem az adatokat könyvtárban, levéltárban és vakációimban otthon, a helyszínen, különösen 1940–1942 nyarán, midőn tüdőbántalmakkal, a nagyanyámtól és édesanyám testvéreitől pénzen megvásárolt, saját házamban feküdtem. Kedves volt nekem ez a ház és telek, hol egykor, 6–12 éves koromig szolgálta, a nagyapám fizetéses szolgája. Ötévi szolgálomat egy fejőstehénnel fizette meg. Ettől kezdve édesanyám és testvéreim többé nem nélkülözték a tejet!

1942 novemberétől 1943 májusáig Budapesten, az Újszentjános Kórház tüdősebészetén operáltak, és súlyos betegen feküdtem. A sáromberki gyülekezet, s különösen az asszonyok gyakran érdeklődtek állapotom felől s aggódtak, imádkoztak gyógyulásomért.

Mikor aztán kissé felgyógyultam s találkoztam velük, személyesen megköszöntem érdeklődésüket, s megígértem, hogy meghálálom együttérzésüket.

Ezt az ígéretemet igyekeztem teljesíteni, és bár nem sikerült a falunk történetét megírni, de a rá vonatkozó adatokat, ahogy tőlem tellett, lassan csoportosítottam.

Itt vannak az adatok a településtörténethez, hálám lerovásának első részlete! Szeretettel és hűséggel gyűjtöttem és írtam.

Vajha szolgálhatnék ez adatokkal atyámfiainak és a tudománynak!

1970.

*Dr. Mózes András
nyug[almazott] teológiai tanár*

BEVEZETÉS

Sáromberke község nevének keletkezéséről a szájhagyomány azt tartja, hogy réges-régen a helységben, annak felső, azaz északi végénél, a Sárpaták felé vezető út kezdetének a bal oldalán, a ma is meglévő bő vizű budunkánál, vásárookra járó iparos és kereskedő emberek, valószínű korondi fazakasok is, szekereikkel, lovaikkal, etetés, itatás és pihenés céljából éjjelre is megszálltak.

Az állandó tevékenységhez szokott, ügyes kezű kézművesek közül az egyik időtöltésből a kút lefolyója körül keletkezett sárból többi között, gondolván, hogy a Teremtőt utánozza, embert formált, bár lelket nem lehelhetett belé. Ám, midőn hajnalosan továbbutaztak szekereikkel, a szobrocskát ott felejtette.

Bevett jó szokás a faluban, hogy hajnalpírtól piruló, eladó leányok korsóikkal a kútra igyekeztek, egymást megelőzve az állatok reggeli itatása előtt „aranyos” és nem zavaros vizet meríteni.

Az elsőnek érkező, hét faluban is legszebb, ezerhetűs Kerekréti Mari, megpillantva a „sárművet” tenyerébe kapta, s diadalmasan mutatta nyomában odaérkező leánybarátainak.

Né, sáremberke!

Megcsodálták a műalkotást, s míg a korsók teldegéltek, vígan folyt a terefe-re. És nem ok nélkül. Megérkezett négy ökrével az első itatólegény, s ujjongva mutogatták a szobrocskát, s tudatták vele határozatukat:

úgyse volt neve eddig a falunak, legyen mostantól fogva Sáremberke!¹

1 Gyermekkoromban hallottam ezt nagyanyámtól, Kádár Andrásné, született Kristóf Juliánától.

1. KÖZSÉGÜNK NEVE AZ OKLEVELEKBEN

Községünk nevének első okleveles említésével 1228-ban találkozunk. Saromberg alakban II. Endre király korában említik, midőn az uralkodó főfeudális e birtokot a Simonoktól elveszi.²

Ez évtől kezdve, 1319-ig, nem találkozunk nevével. Ekkor több változatban említik: Saromberg, Sarumberg, Soromberg, Sarumberk, pl. Possessio seu villa Sarumberg, possessio Sarumberk.³

1332–1337 között a Pápai tizedlajstrom Sacerdos de Saiumberg, Sarumberg változatban jegyzi.⁴

1395-ben Poss. Sarumberg.⁵

1405-ben Poss. Saromberek.⁶

1409-ben Poss. Sarumberk.⁷

1412-ben Poss. Saronberk.⁸

1415-ben Poss. Sarumberk néven kétszer is említik.⁹

1418-ban Sarumberk.¹⁰

1422-ben Poss. Saromberek, Sarumberk.¹¹

2 Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest 1913. V. k. 644 lap. A továbbiakban: Csánki, i.m. stb.

3 1319. delib. 1964. Anjouk Okmánytára I. 516. 1319. Del. 1937., Zimmermann–Werner: Urkundenbuch I. 340.

4 Monumentata Vaticana I sor. 120., 130., 138. lap.

5 Barabás Samu: Gr. Széki Teleki Család Oklevéltára, I–II. k. I. 253. l. A továbbiakban Teleki Oklevéltár stb.

6 U.o. 22. l.

7 U.o. 351. l.

8 U.o. 384–385. l.

9 U.o. 432. l.

10 U.o. 465. l.

11 U.o. 461.

- 1427-ben Saromberek vámszedőhelyként említették.¹²
 1444-ben a várnai csata évében „Sáromberek”-en egy adománylevelet állít ki Vízaknai Miklós Bolgár Lászlóhoz (?).¹³
 1446-ban „domus et curia in Saromberek.”¹⁴
 1453-ban Sarombergh néven szerepel.¹⁵
 1458-ban Sarombek fordul elő.¹⁶
 1462-ben Soromberg.¹⁷
 1463-ban Poss Saromberg.¹⁸
 1464-ben poss. Saromberk.¹⁹
 1478-ban Sarombereg.²⁰
 1481-ben Sarumberek.²¹
 1483-ban Sarumberek és Sarumberk.²²
 1491-ben Saromberek.²³
 1493 márc[ius] 30. Sarumberek²⁴
 1496-ban Saromberek.²⁵
 1497-ben szintén.²⁶
 1500–1515-ig sokszor említik, mindig Sáromberek néven.²⁷
 1518-ban ismét Sáromberk-et említnek.²⁸

12 U.o. 499. l.

13 U.o. II. 16. l.

14 U.o. II. 24–25. l.

15 Csánki i.m. 682–683. l.

16 U.o.

17 U.o.

18 Bánffy Csal[ádi] l[e]v[él]t[ár]. A. 3. U.o.

19 Teleki Oklevéltár II. 416. l.

20 Csánki, i.m. V. k. 639. l.

21 Teleki Okl[evél]t[ár] II. 24–25. l.

22 U.o. II. 159. l.

23 U.o. II. 178–179. l.

24 Monumenta Vaticana Tom. V. 163. l. Akad[émiai] K[önyvtár] K[olozs]vár, kat[aszteri] sz[ám] A 2400.

25 U.o. II. 215–216. l.

26 U.o. II. 218–220. l.

27 U.o. II. 243–244. l.

28 U.o. II. 383–385. l.

1668-ban, Apaffi Mihály Naplójában Sálomberg-et jegyez,²⁹ meg Salomberg-et, de tisztán Sáromberkét is.³⁰

Fentiekből meggyőződhetünk arról, hogy községünk neve 1228–1690 között az írásos említésekben tizenkét alakban fordul elő. Tájszólásos alakja a tizenharmadik, Sáromberke.

Román elnevezései 1918-tól Saromberg, Tinoasa, Dumbravioara. Az elsőt a postai bélyegzőn, a másodikat a vasútállomáson, a harmadikat a közigazgatásban használták. Dr. Kristóf György egyetemi tanár emlékezete szerint Bercu-nak is hívták.³¹

Végeredményben nevének tizenhét változatával találkoztunk.

2. KÖZSÉGÜNK A TÁJBAN

Sáromberke a földgömb 42°15–30' keleti hosszúsági és a 46°30–45' szélességi földkörívek által körülfogott területen helyezkedik el, a Maros folyónak a bal partján úgy, hogy az nyugat felől egyben szinte határolja is. A Nyárádtőnél két-felé ágazó római országút délről északra vonuló ága soha nem érintette, mivel az a Maros jobb partján vezetett. Nyomai ma is nemcsak láthatók, hanem az azon az oldalon lakóknak közlekedési útja is.

Érdekes az is, hogy a középkori országút sem haladt át falunkon, hanem attól keletre, az Oldalon vezetett Nagyernyétől szintén északra Szászrégen felé.

A mostani országút azonban áthalad községünkön, s ennek a ma már aszfaltozott, pontosan dél–észak irányban vonuló útnak a két oldalán van a település nagyobb része Marosvásárhely megyei és járási székhelytől 12, Szászrégentől 18 km távolságban, 2 km hosszú szakaszon, a tengerszint fölött 338 m magasban.

29 Apaffi Mihály Naplója. Kézirat, Marosvásárhelyen a Teleki Tékában használtam. Közölte dr. Kristóf György, Erdélyi Múzeum, 1900.

30 U.o. 330. l.

31 Dr. Kristóf György sáromberki születésű.

Az ország fővárosától, Bukaresttől Déda felé 433, Kocsárd felé 503 km távolságra van.

A községnek összkiterjedése 9,5 km².

Egy, a XIX. századi kimutatás szerint művelés alatt álló összterülete 1577 katasztrális (1600 négyszögöl) hold és 1489 négyszögöl. Ennek a területnek 1848-iki jobbágyfelszabadulástól fogva is csak 2/3-át használta a nép, 1/3-a a földesúré volt.

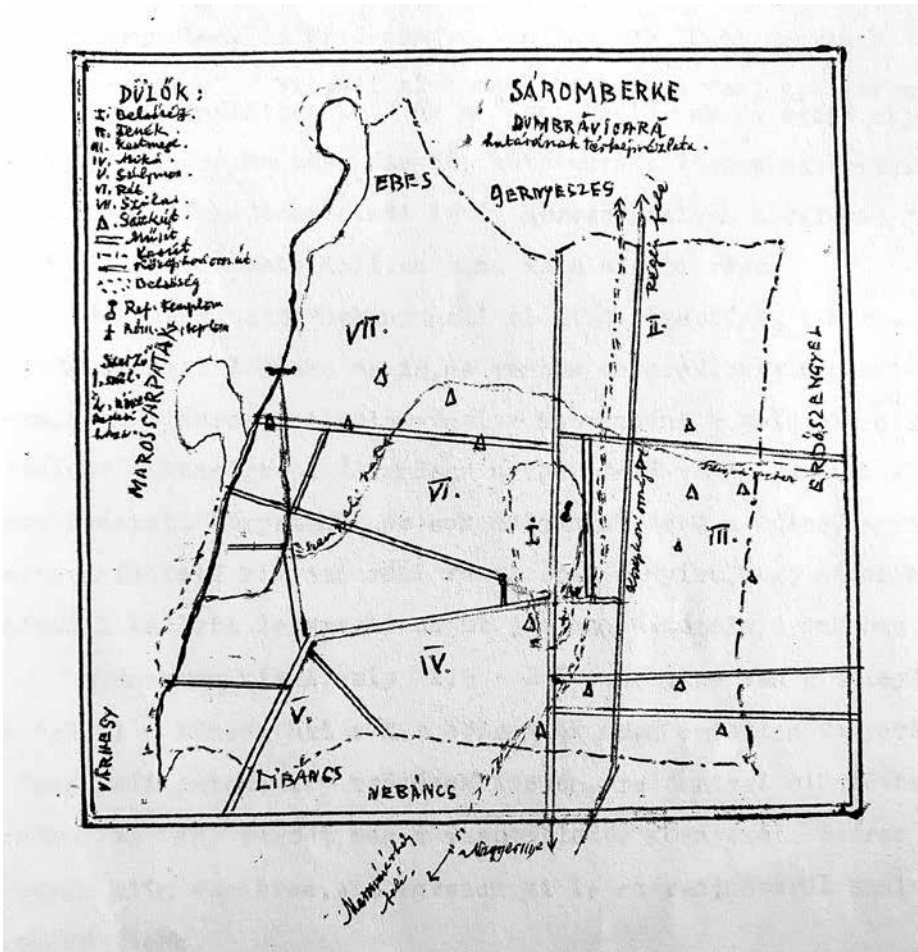
Bár minden talpalatnyi földje művelhető, s népe szorgalmas mindenha, mégis szegénynek mondható, mert a századfordulón összlakossága meghaladta az ezret, s így egy lélekre – arányosan felosztva is – alig valamivel jut egy holdnál több. Ennyi, legfeljebb kertgazdálkodás mellett biztosítana jobb megélhetést, de fordulás mivélés³² – már pedig a XVIII. században ilyen volt – még a gyéresebb lakosságot sem látta el.

Határai, szomszédai: keleten Erdőszentgyel, nyugaton a Maros folyó, illetve Marossárpatok, délen Nagyernye, északon Gernyeszeg. Erdőszengyelt kivéve a többiek falunknál mind nagyobb községek. Természetes határa csupán nyugati oldalán van.

Határának felszíne keletről nyugatra haladva hármas felszíni tagozódást mutat. Az Erdőszengyelhez tartozó „Kati hegyinek” vagy „Kati dombjának” (mindkét alakban előfordul a feljegyzésekben, de az általános használatban is) és a „Capul deal”-nak nyugati alján lévő fennsík: Lejáró, Csantás, Hosszú határnevek, illetve határrészek helye. Az ú[gy]n[evezett] „Oldal” hajlása alatt lévő terasz, melyen a falu is fekszik, s végül a Maros bal oldali, az ú[gy]n[evezett] falu alatti rész.

A község határának nyugati oldalát véges végig a Maros alakította. Szinte szemmel látható ma is, de vannak emberek, akik még emlékeznek arra, hogy a Maros mai folyásánál – helyenként – keletebbre folyt, közelebb a községhez. Állandóan nyugat felé vájja magának a medret. Veszélyezteteti Sárpatakot, és sok helyen aláássa a túlsó, vagyis jobb partján felfele kígyózó régi római utat annyira, hogy néhol a hegyoldalból kellett lefaragni az út járhatóvá tétele érdekében.

32 Régi lelkészi díjlevelek és dr. Szabó T. Attila helynévgyűjtése 1754-ből Alsó és Felső fordulókról beszélnek.

17. számú kép: Sáromberke határának nevei Mózes András rajza alapján

A Maroson kívül, mely 1,5–2 kilométernyire van a településtől, de érinti a község határát, a községnek csak egyetlen folyóvize van: a Szengyeli patak, mely esőzések idején áradásával előtötte a Alsó-fenek dűlő egy részét meg a vasútállomás környékét. Száraz időben azonban alig van vize, sőt egészen ki is szárad, héberül szólva nachal patakává lesz.

Hegyei nincsenek. Két domb határolja, s van – mint szintén említettük – a Marostól keletre haladva három, fokozatosan emelkedő lankája.

Erdeje kevés. Egyik a Cserés, kisebb. Másik, a Maroson túli nagyobb, a Révai erdő.

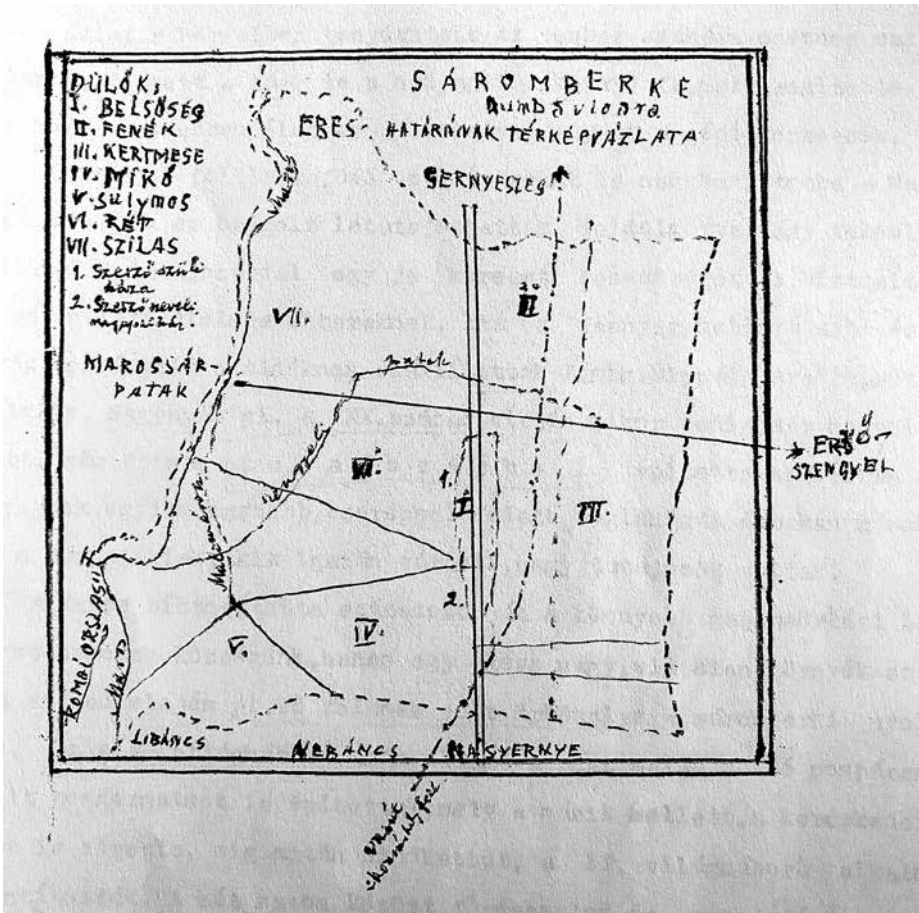
Éghajlata szelídebb, kellemesen mérsékelt. Legmelegebb július, el egészen 40° C-ig. Leghidegebb január, -30° C. Az évi középhőmérséklet 10° C. Az abszolút hőingadozás tehát 70° C.

Évi csapadékmennyisége 677 milliméter.

Az a hely, ahol Sáromberke fekszik, földrajzilag nagyon alkalmas volt a településre. Az a terasz, melyen most is fekszik a Maros árterülete fölött, hosszú századokon, ha nem ezredeken keresztül védte népét az árvízveszedelemtől. Határának több mint felét, régebben bizonyára gyakoribb, áradásával éppen a Maros tette könnyebben művelhetővé, és mesterséges trágyázás nélkül is nagyon termékennyé, kaszálóit és legelőit ízessé és bő termővé. A kétszeri, helyenként a háromszori kaszálás sem ritka. Egy nagy előny, különösen az oly vidékekkel szemben, hol, ha van is egy kaszálás, de száraz időben az is gyenge.

A Maros sodrásával messziről hozta a gyors patakok segítségével még a messzi erdőkből is belekerült, termékeny televényt, s településünk széles lapályán, lomhán elterjeszkedve kiöntés idején, 3–4 esztendőre is pompásan megjavította a talajt itt, míg máshol sebes, sodró áradata után csak mélyedések, termőtalajtól megfosztott vidékek vagy hasznavehetetlen törmelékfordalékkal, kőhalmazokkal megrakott területek maradtak, honnan a lakosság megélhetéséért nem egyszer kénytelen továbbhúzódni. Áradásai esős években addig voltak gyakoriak, míg megvolt a sáromberki gát. Ez nyomta ki a vizet. A településig elérő árvíz azonban sohase volt.

E talajjavító, áldást hozó munkájában segítette a Marost a Sáromberkével szemben beleömlő jobb oldali mellékpatak, az ú[gy]n[vezett] Sárpatak, melyről a községet is nevezik, s mely nagy szorgalommal hordta a Mezőség termőtalaját. A régi időben egészen kihozhatta egészen a mai település kertjeinek aljáig, a Marosig, mely valamikor egészen a mai község alatt folyt úgy, mint ma folyik és veszélyezteti Gernyeszeget, illetve a túloldalon Sárpatatot. A Maros és a Sárpatak együtt „berkesítették” a „sáros vidéket”. A sáron aztán berek keletkezett, s ettől, egész bizonyosan ettől kapta a település a mai nevét: Sáron-berek, mely később, a magyar hangilleszkedésnek megfelelően, a nyelvfejlődés rendjén lett a mai Sáromberke.

18. számú kép: SároMBERKE és környéke térképvázlata, készítette dr. Mózes András

Abból, hogy a községnek nincs lényegében más és régebbi neve, határozottan arra következtethetünk, hogy ez a település eredetileg magyaroknak szolgált lakásul.

Azt, hogy a magyarok előtt laktak-e itt más népek, adtak-e itteni településüknek más nevet, nem tagadjuk, de nem is állíthatjuk, mert semmiféle életjelet, vagy emléket magukról nem hagytak az utódokra, legalább tudtunkkal, sem föld felett, sem föld alatt. Egy időn túl ezekre nézve egyáltalán nincsenek feljegyzéseink.

Nemcsak áldott humuszt hozott azonban a Maros, hanem hozott bőségesen halat, s berkeiben tenyésztett az ember számára hasznos madarakat, vadakat. Termett a sás és a nád, nőtt a könnyű fa, mely segítette a népet, hogy könnyebben élhessen állataival együtt s építkezessék.

A messi felülről jövő szállításokat is megkönnyítette a Maros, mert a hegyek erdősegeit letutajozhatták feldolgozva vagy feldolgozatlanul. A tutajozással egy jó kereseti lehetőséget is biztosított a mentén lakó, élelmesebb embereknek, kik a faanyag mellett sőt és egyéb terményeit e vidéknek szállították Zámig, Lippáig, Aradig, sőt Szegedig is. Nagypám pl. a XX. század elején, mikor pedig már megvolt a vasút, még szinte tutajozásból építette akkoriban az Alszegnek egyik legszebb, cseréppel fedett téglaházát, és sokan mások is! Hát a sárpatakiak, akik igazán vérbeli tutajosok voltak!

A Maros biztosította századokon át a könnyebb gabonaörlési lehetőséget nemcsak községünk, hanem az egész nagy, vizetlen környék számára is. A század elején pl. 28 falunak volt örlőhelye a sáromberki nyolckövű malom. Az első világháború után pedig a régi malom mellé pompásan felszerelt hengermalmot is építettek, mely a másik mellett a kereskedelmi örlést is végezte, míg aztán mindkettőt, a II. világháború alkalmával elpusztították. A két malom között fűrészmalom és gyapjúfésű is volt.

A malom meg a hozzá szükséges gát és a Malomárok szintén századokon át, kereseti lehetőséget biztosított a lakosság egy részének. A Malomárok közelebb hozta a faluhoz a Maros vizét, a nagy határ egy részét, állandó jelenlétével termékenyebbé és állat deleltetésre, tisztálkodásra, mosásra, fürdésre, felbecsülhetetlen hasznossá s igazán kellemessé tette.

Településre igen alkalmas volt ez a hely azért is, mert áldott, soha ki nem száradó, kristálytiszta és rendkívül hideg forráskútjai vannak az említett teraszok tövében, szinte véges végig a falu határán kétsorjában. Ilyenek a felső sorban felülről a Maros folyása irányában lefelé haladva a Fenék-forrás, a Temető alatti forrás, a Cserépcsűr forrása és a Lejáró kút az úgynevezett Forrásoknál. Az alsó sorban: az udvari kert három forrása, a Csűr kútja, a Matild-forrás, melyek jókora, ma már elpusztult halastavat tápláltak, a Kút utca bő vizű forrása, mely állatok itatására, s tavacskába összegyűjtött vize, a közeli lakosságnak mosóhelyül szolgált. S végül a Mikónak három kútja, mely az Eret táplálja.

Ház és udvar azonban egy sincs, melynek saját, rendszerint marosi, úgynevezett bikasóval kikövezett, jó mély kútja ne volna, bár nem mindenik vize jó italra annyira, mint az említett forrásoké. Azonban vannak olyan belső kutak is, pl. az úgynevezett Alsó-faluvégén, az én anyai nagyszüleim udvarán olyan pompás és bő ivóvizet adó kút van, hogy a mezőre dolgozni menők itt merítik meg edényeiket, s volt olyan ember, akinek udvarán rossz víz volt, mint pl. id. Kristóf János, a dr. Kristóf György egyetemi tanár apja, aki csak azért jött végig a fél falun, hogy egy kedvére valót ihassék kutunkból.

Erdeje a falunak ma kevés van, de sokkal több régebben se lehetett. Feljegyzés három erdőről maradt helyneveinkben. Egyik a Cserés, másik a Révai erdő, harmadik a Szilas.

A Cserés³³ a Sárpaták felé vezető út jobb és még inkább bal oldalán terült el. Szerethették itt a fák, mert ez a Maros ártere volt. Mint neve mutatja, cserfaerdő volt. Idővel a marhaállomány növekedése érdekében kiirtották. Azonban néhány, többszáz véres zivatart átvészelt, hatalmas cserfa még az I. világháború idején uralta ott a helyzetet, kedvelt kirándulóhelye volt az iskolásoknak. Magam is elemista koromban több majálison játszadoztam ezek alatt, azóta nem egy elhunyt kedves barátommal és játszótársammal. A legelővé alakított Cserés megmaradt fái alatt aztán rendszeren állatok legelésztek és legelésznek ma is. Sajnos azonban, hogy a II. világháború viharait még ezek a nagy cserfák se tudták győzedelmesen kiállani.

A Cseréstől délre, a falu és a malom között is erdő lehetett valamikor. Erre emlékeztet mindmáig a Szilas helynév.

A Révai erdő a Maros jobb partján, a Sárpaták és Várhegy község között fekszik. A hegyfokról valamikor büszke vár tekintett alá az alatta elhúzóó római útra meg a kanyargó Marosra.

„A vár Zebrik (?) Várpaták (valószínűleg Sárpaták) és a Maros által körülhatárolt Réva erdő, mely ma Sáromberkéhez tartozik, azon a hegyfokon feküdt, ahol az eddig déli irányú Maros völgye megtörve, nyugatra hajlítatik. E hegy fennlapját oly sűrű erdőség borítja, hogy oda ember alig tud behatolni... Vá-

33 Lásd a Helynevek között.

runk háromszög idomú volt, minő a hegyfok fennlapja is, mindenik szögletén körbástyákkal volt ellátva és sáncokkal. Északi oldala függélyes, kerülete cca. 1000 lépés. A töltés vonalán ásatást tettem. Téglá, cement töredékre találtam. A téglá jelenléte római eredetre mutatna, de a háromszög idom az ellen bizonyít. Belterén sok gödör van, részint régi épületek helye, részint kincskeresők turkálásai, mert itt is, mint minden régi várromnál kincses pincét hiszen a nép, melybe egy pásztor gyerek egykor, a rege szerin, behatolt. Kétszer halmozta fel kapuját arannyal, s azt az odvas fába öntötte. De harmadszor is visszamenvén, az utána becsapódó ajtó sarkát odatörte. Míg ő felgyógyult, addig egy öregember tüzet gyújtott az odvas fa alá s hamujában találta meg az összeolvadt aranyat, miért ő maga és utódai is gazdagok. E kincset tündérek őrzik, kik holdvilágos éjjeleken a Marosra járnak fürödni, mondja a rege.

Mutogatják a vár kútját is, mely a néphit szerint olyan mély volt, hogy a beledobott ruca a Marosba jött ki stb.³⁴

A Réva, vagy ahogyan a falusiak nevezik, Révai erdő komoly, nagy erdő volt. Cser- és gyertyánfaerdő. Hogy kiterjedése katasztrális holdakban kifejezve mekkora volt, adatok hiányában, fel nem jegyezhetem.

A XVIII. században Teleki Sámuel, az egyház patrónusa, a későbbi erdélyi kancellár midőn 1774-ben a sáromberki birtokán nyolckövű malmát építteti, azon indokkal, hogy az egyház erdeje, a Cserés közel van, az egyház erdejéből kér és kap alkalmas faanyagot – kölcsön. Nagy és szeretett patrónusának szívesen adta az egyház, és a nép malomépítésre a fát, de már akkor megjegyezte kibédi Péterffi László sáromberki lelkész: nehogy a fával végül az erdőterületet is elveszítse az egyház, mint ahogy aztán az egyház dolgait és a nép érdekeit kevésbé szívükön viselő földesurak idejében – sajnos – be is teljesedett. Az egyház elveszítette az erdejét.³⁵

Ez az erdő a jobbágyfelszabadulás után teljesen az udvaré lett, s az emberek részesben vágták minden télen a fát. Így szereztek nehéz munkával egy-egy kis tüzelőt.

34 Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, II. k. 192. l.

35 Péterffi László feljegyzései. Liber Ecclesiae Reformatae Saromberkiensis, 1754. Ezen feljegyzésekre Zoltáni Pál hívta fel a figyelmemet 1939-ben az ottani lelkészi irodában.

Mint részben ide tartozót elmondom röviden azt is, amit családjamban hallottam. 1904 telén édesapám, Mózes István is vágott a többi emberekkel ezen erdőben fát részesben. Mikor elosztották, előbb az uradalom szállította ne a magáét, s azután a részesek is vihették az erdőpásztorok felügyelete mellett. Apámnak, nem lévén igavonó marhája, s még szekere se, pedig a földművelés mellett ács és kitűnő kerekes is volt, szekere legalább lehetett volna – de nem volt –, hát anyai nagyapámat, Kádár András Péterét kérte meg, hogy tizenkilenc éves fia, András menjen a szekérral, s hozzon egy szekér fát, maga is megígérte, hogy a szép szál legénnyel megy, hogy az ne menjen egyedül az eléggé veszélyes járási lehetőségű erdőre, de nem ment el.

A legény, a csak leányokkal megáldott apának egyetlen segítsége s szeme fénye és reménysége, egyedül ment az erdőre. A szekeret megrakta fával. Aztán hazafelé indult, s az erdei út hegyfokán kezdődő lejtőhöz érkezve, megállította a két tehenet s maga a szekér alá bújt, hogy a kereket megkösse, hogy a lejtőn vész nélkül leereszkedhessenek. Nem volt, aki a tehenek elő állott volna, azok elindultak s a szép nagylegény nyakára húzódott a lánc s megfojtotta.

Mindebből senki semmit nem látott, nem hallott, valószínű, hogy akkor senki sem volt az erdőn. Otthon délutánig várták, de nem jött. Rosszat sejtve apja utánaindult. Az erdőbe ért, és a hegy fokától nem messze, a lejtőn meglátta a teheneket a szekérral együtt, odaakadva egy farönkhöz úgy, hogy mozdulni sem tudtak. Megtalálta fiát a szekérláncban fennakadva, összetörve, halva.

Aztán kiabálásra az odasietők kiszabadították, a rakott szekér tetejére helyezték, s könnyek között haza vitte, eltemette. Eltemette vele együtt apai reménységét is, pedig ugyancsak szüksége lett volna támaszra, segítségre, mert házat éppen akkor építette. Tele volt munkával, bajjal és adóssággal.

Jegyzet. 1910-ben, mikor én hatéves lettem, azon indokkal, hogy apám miatt vesztette el nagylegény fiát, szüleimmel való megegyezés alapján kiszolgálónak magához vitt, azzal az ígérettel, hogy ha jól viselem magam, bérem egy fejős tehen lesz – majd. Ahogy nőttem, egyre nagyobb hasznomat vette. Egypár év múlva ígéretét beváltotta: megkaptam a fejős tehenet, melynek aztán szüleim, testvéreim vették igazán hasznát. Nagynénéim nem igazán néztek jó szemmel. Féltékenykedtek rám, hogy örököstársuk leszek. Nagyapám sokszor, de különösen akkor emlegette sokszor korán elveszett fiát, mikor nálamnál nagyobb

segítségére lett volna szüksége a nehezebb gazdasági munkákban. Mondhatom, haláláig (1919) emlegette, gyászolta, siratta fiát: „Hej, galambom, galambom, hamar s messze szálltál.”

1920-ban mint a nagyenyedi Bethlen-kollégium IV. osztályos diákja, nem lévén nagymamámnál férfi a háznál, két tehenével magam, egyedül mentem a Révai erdőre ágfáért korareggel. Fejszével vertem le a zúzmarát a fáról, hogy a szekérre rakjam. Aztán megkötöttem a rakományt s elindultam.

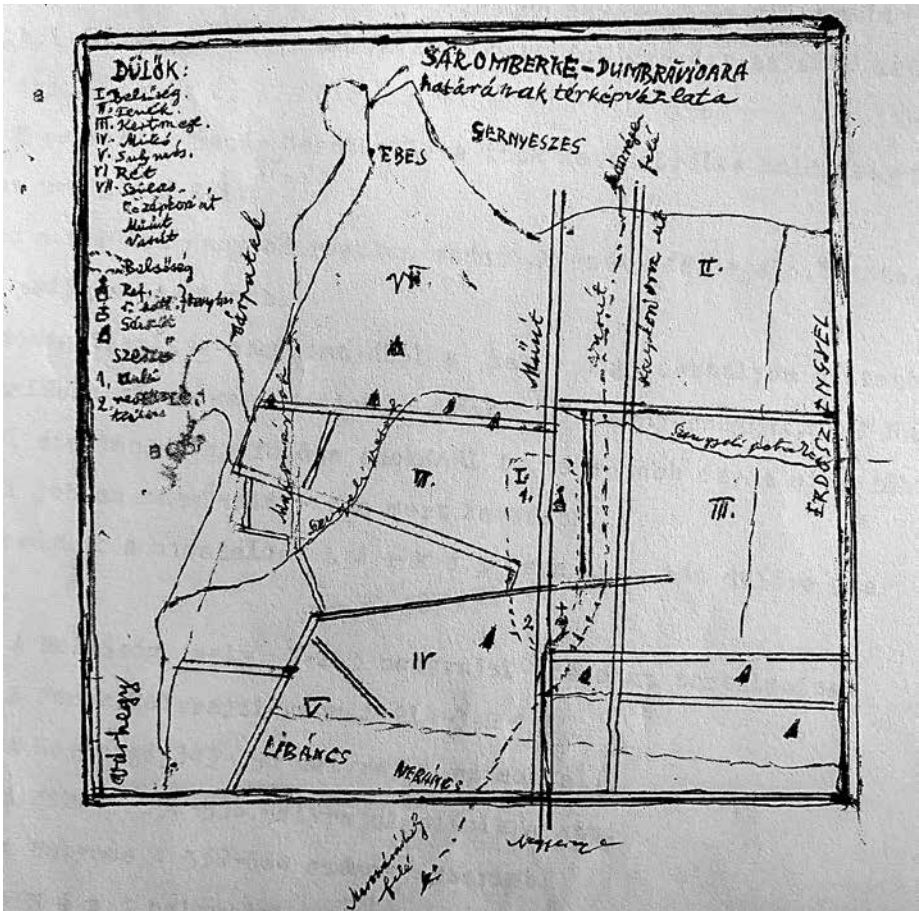
A lejtőhöz érve, félelmek közt s óvatosan láncoltam meg a kereket, mert ugyancsak eszemben volt a fenti történet. Ám, bajom nem történt, ötven év múlva ím hálásan emlékezem vissza az akkori karácsonyi vakációmnak erre a mozzanatára.

3. A KÖZSÉG LAKOSSÁGÁNAK VÁLTOZÁSAI

Hogy községünk helyén mai lakosságát megelőzően laktak-e mások, és kik laktak – nem tudjuk.

Oklevelekben, mint láttuk, először 1228-tól fogva találkozzunk nevének említésével. Akkor a Kakicsok bírták Nebáncs Ebes és Libáncs pusztával együtt, mely Sáromberke, Várhegy, Marosszentgyörgy és Nagyernye között volt. Gyermekkoromban nagyapámmal a Libáncson szántogattam. Mélyebben járó ekénk helyenként vöröses téglatörmelékvetetett föl, bizonyítva, hogy ott település lehetett azon a néhány házon kívül is, mely még akkor megvolt, és részben Nagyernyéhez, részben Sáromberkéhez tartozott, ott 4 telek és ház, emitt kettő.

Valószínűnek tartom, hogy a folyóvíz melletti települést vélték előnyösebbnek, s a gázlón átmenve a Maros túlsó felén ott vonult a római országút. E helyeket részben az áradás, részben az ellenségjárás elpusztította, megmaradt lakosai kelet felé húzódtak, s a középkori országút mentén lettek új, biztosabb tanyát, Nagyernye és Sáromberke lakosságát növelték.

19. számú kép: Sáromberke és határa, térképvázlat. Készítette dr. Mózes András

Később, 1323-ban is Ebes és Nebánc pusztult helyekként említetnek, melyeket Gernyeszeg tartozékaiként – Sáromberkével együtt – a Széchenyiek és a Salgók kaptak meg.

Sáromberke már népesebb, mert míg Gernyeszeg nem szerepel 1332–1337 között a Pápai Tizedlajstromban, Sáromberkét ott találjuk³⁶, s mint

36 Csánki, i.m. 639. l.

látni lesz alkalmunk, Gernyeszeggel szemben parochiális és templomos hely.³⁷

Községünk, Sáromberke, bizonyára a nagy háborúk alkalmával szintén sokat szenvedett, mint általában a környék. Ám egészen soha el nem pusztult, de hogy lakói meggyérültek, az valószínű, mert az 1700-as évek közepén, az említett Teleki Sámuel patrónus a sáromberki koloniálisok földjéről való tizedét ajándékozta a sáromberki református egyháznak építkezések céljaira. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Sáromberke új település, hanem azt, hogy lakosságát kiegészítették.

4. KÖZSÉGÜNK ÉS HATÁRAINAK BEOSZTÁSA

A község határának összterületére nézve két feljegyzést iktatunk ide. Egyik 1910-ből való, mely szerint 1577 katasztrális hold, 1486 négyzet öl a birtokállomány. Ez időben a Teleki uradalomé ebből 663 hold.³⁸ A másik erre való feljegyzést az 1800 hetvenes évekből vettük. A telekkönyvi számbavevő bizottságtól származik. E szerint a határ összterülete 1662 katasztrális hold, melyből az uradalomé 541.³⁹

Ez a terület nagyobbrészt szántó, kaszáló és legelő. Erdőterülete pedig a legkisebb.

Adómegállapítás szempontjából a határ négy osztályba osztott, de általában kimondhatjuk mind a szomszédos Gernyeszeggel, mind Nagyernyével szemben, hogy földje azokénál termékenyebb, és – ami a főbb – azokénál jobban megművelt – tán, mert kevesebb.

37 U.o. 646–647. l.

38 Magyar Statisztikai Közlemények, 1910. 190. l.

39 Bacsilla Elek bizottságvezető és a községből e célra kiküldött Berekméri Miklós választmányi tag. Ott van a térképen aláírásuk.

Községünk a hivatalos térkép szerint hét dűlőre tagozódik:

A Belsőség, mely 1–213 helyrajzi számokat tartalmazza.

A Fenék. Helyrajzi számai: 214–342-ig.

A Kertmege, 343–350. helyrajzi számokkal.

A Mikó 351–358. helyrajzi számok alatt.

A Súlymos 539–684. számok szerint.

A Rét helyrajzi számai 684–685, illetve 684a, 687b.

A Szilas 685b–989 helyrajzi számokig terjed.⁴⁰

Természetesen ezek a számok, a birtok megoszlása folytán, sokat módosultak. A parcellák aprózódtak. A dűlők ma is megvannak, s elnevezésük nem változott.

E dűlő nevek századokkal előbb keletkeztek nálunk is, akár máshol. A számbavétel a rajz és bejegyzés csak rögzítette ezeket. Idők folyamán azonban a szükség úgy hozta magával, hogy a nép a dűlőnek apróbb részeit jónak látta megkülönböztetni. Így keletkeztek a határnevek, s még tovább aprózva, a helynevek.

5. KÖZSÉGÜNK HELYNEVEI

Az itt felsorolt helynévanyagban kétféle gyűjtés eredményét veszi az olvasó: helyszíni és történeti gyűjtés anyagát.

A helyszíni gyűjtést ifj. Vajda Ferenc (postamesteré) II. éves tanítójelölt segítségével magam végeztem 1942 és 1943 nyarán, mikor a nagy operáció előtt és után ott, szülőfalumban pihengettem.

A történeti gyűjtés anyagát, mely az általam elért legrégebb, 1754-ben készített Conscriptiók Sáromberkére vonatkozó adatait tartalmazza, s melyeket dr. Szabó T. Attila kolozsvári egyetemi ny[ugalmazott] r[endes] tanár az EME levéltárából gyűjtötte össze, s szíves volt rendelkezésemre bocsátani.

40 U.o.

E kétféle gyűjtés eredményét szerkesztettem itt össze, s mellékelten a lényegesebbeket nyomtatásban is adom.⁴¹

A helynevek a következők:

1. Agyaglyuk (a felső Cserépcsűr⁴² mellett), ez a régebbi. Ma is található itt agyag, de sárgás porond is. Kibányászott részein fű nő. Az 1940-es évektől itt helyezették el a dögteret helyettesítő emésztőt.
2. Agyaglyuknál (alsó), a Bika-rét alsó végében van. Itt porondot is bányásztak. Ma már agyag nincs. 1910–20-as években a Csegelyből odafolyó víz gyűjtője, s ha ki nem szárad, nyáron békanyálas tó.
3. Agyaglyuk-utca. A Huszár Pistánál bekanyarodó Köz-ből, a Szabó János Huszár kertje végénél északra kanyarodó Agyaglyukhoz vezető út.
4. Agyok-verem alatt, a gernyeszegi határon, kaszáló (Conscriptio 1754. Szabó T. Attila szives közlése. A továbbiakban Szabó, i.h.)
5. Alájárorban (sz., Szabó i.h.) Talán a mai Lejáró, mivel az Alsó fordulóban említi.

41 A helyszíni gyűjtés anyagát ottani idősebb emberekkel megbeszéltem. A történeti anyag hitelességét nemcsak Szabó T. Attila objektív, pontos és alapos tudományossága, hanem az 1754. vallatási birtokösszeírás tanúi: Martinus Székely (70 éves), Stephanus Kristóf (50), Georgius Vajda (50), Michael Kadar (48) Nikolaus Szabó (37), Franciscus Vajda (33), Stephanus Berekméri (36), Stephanus Vajda (34 éves) sáromberki atyafiak eskü alatt mondott vallomása is igazolja.

A helyszíni gyűjtés helynévszoit hangzás szerint (fonetikusan), a történeti gyűjtés anyagát betűhűen adjuk. Ott, ahol egyáltalán létezik, mindig először a történeti gyűjtés helyneve áll, s hozzá az a magyarázat, melyet a gyűjtő talált, vagy hozzá fűzött, esetleg a magunk szükségesnek vélt kiegészítése. Másodsorban a helyszíni gyűjtés helynevei következnek annyi változatban, ahányban az a nép ajkán előfordul. A helynév után zárójelbe tett betű, az illető hely művelésére vonatkozik, pl. sz (szántó), k (kaszáló) stb.

A helyszíni gyűjtés igazolását Berekméri Ferenc az Andrásé, ref[ormátus] kurátor és Nagy Géza ottani lelképásztor végezték.

42 Itt az építkezni szándékozó ifj. Teleki Sámuel, a későbbi kancellár, a sáromberki református egyház templom, paplak és iskola építtető nagy patrónusa olasz cserépgyártókkal cserépet gyártatott, kik cserép csűrökben szárították égetés előtt a cserépet, az ott szükséges vizet a bő vizű forrásból nyerték, melyet valószínű ők, az olaszok mélyítettek, gondoztak s róluk nevezik olasz kútnak még későbbi feljegyzések is. Az 1970-es években még vannak, élnek emberek, akik elődeiktől hallották, hogy „ez az olasz kút”. A kastély két szárnyát (1769–1770.) meg a templomot (1785) az olasz kútnál lévő cserépcsűrben készült cseréppel fedték be. Tehát nemcsak Bethlen Katának, hanem Telekinek is volt cserépgyára.

6. Almásberek
7. Almásberek tava
8. Almásberek tó (Székely Oklevéltár, 1219, 1776.)
9. Alsó Bódénál. A vasútállomás Marosvásárhely felőli bejáró váltó kezelőjének őrtanyája.
10. Alsó falu végén (sz.), ma beépített terület (Szabó, i.h.)
11. Alsó Fenékben (sz., Szabó, i.h.)
12. Alsó Holt víz közt (sz., Szabó, i.h.)
13. Alsó jelző (szemafor). A vasút-állomást védő jelző, ahogy mondják: védjelző. 1912-ben építették ezeket nálunk. Ma az állomás udvara, a gabonarakarók érdekében megnyúlt, s a jelző az alsó bakterházon alulra került.
14. Alsó Kubik. Esős évszakban békanyálás tó, innen töltötték fel az országutat keresztező vasúti töltést. Három van belőle. Alsó Kubik a bakterházon felül, kívül, felül belül és a bakterházon alul. Kitűnő libalegelő.
15. Alszeg. A falunak a déli része, a Libáncsra vezető köztől lefelé. A felszegiek gyermekkoromban pletykafészeknek tartották. Ez a része a falunak a múlt század közepe után alakult ki.
16. Alsó falu vége. A Libáncs felé kitérő út bal felén, a XIX. század végétől községi korcsma van. Ezen alul csak 2-3 ház volt a múlt század vége felé. Ma az alsó falu végén lévő utolsó ház telke az Ernyei határra rúg ki.
17. Alsó Fenék (sz.) A Szengyeli patak északi oldalán, a Felső Fenékig terjed. Átvágta a vasút.
18. Alsó Fordulóban (Szabó, i.h.). Mutatja, hogy 1754-ben a határ kétfordulós.
19. Állami iskolánál. 1912-ben épült és nyílt meg.
20. Állami iskola kertben. 300 négyszögöl, faiskola is, a gazdaságtani gyakorlóórákat itt tartottuk.
21. Állomásnál. Hogy a vasútállomás mikor épült, pontosan nem tudjuk. A vasút Marosvásárhely és Szászrégen között 1886. jan. 6. nyílt meg.⁴³ Eredetileg három kitérővel, a RNK⁴⁴ négyre bővítette, s ez utóbbi bejár a Gabona-

43 Pallas Lex. XII. 110. skv. l.

44 Román Népköztársaság. A szerkesztő megjegyzése

gyűjtő állomásra, illetve raktárba.

22. Állomás előtt (sz.). A vasút és a temető útjai között terül el. 1920-ig az uradalomé volt. Akkor kisajátították, s állami gazdaság, illetve a Gabonarakár van rajta.

23. Állomás megett (sz.). Az uradalomé volt 1920 előtt. Az I. világháború után kisajátították, s telekül kiosztották. Ma házsor van rajta.

24. Állomás utca. Új település. A Szengyeli útból délre kitérő, a vasúttal párhuzamosan haladó utcácska, jobb oldala beépítve, bal oldala a vasúti őrkertje, raktár és udvara.

25. Bakterháznál. A Szengyeli út és a vasút kereszteződésénél épült őrház. Vasúti sorompót kezelő háza. A Fenékben elhelyezett vasúti rámpát huzallal innen kezeli, a Szengyeli úton lévő t kézzel. De kezeli a váltókat is.

26. Bakterháznál. Az alsó faluvégén az országút és vasút kereszteződésénél épült őrház közvetlen környéke (sz.). Ez az őrkert huzallal kezeli a Lejáró és a vasút, az ernyei egyik határút és a vasút kereszteződésénél lévő rámpát, kézzel az országút és a vasút kereszteződésénél levőt.⁴⁵

27. Balag paradján, ugyan a béres ökrök járnak (k., Szabó i.h.).

28. Balag paradja. Itt anyai dédnagyapámnak, Kristóf Minyának, a hat ökrös gazdának s még másoknak is nagydarab földjük volt. Az 1869. föld defalkálás alkalmával Garda Márton ref[ormátus] lelkész azonban esküvel bizonyította, hogy az a grófé. Esküje, mint mondják, hamis volt. Lelkiismerete nem bírta soká. Öngyilkosságot kísérelt meg. A nép egyházhatósági úton nyugalmaztatta.⁴⁶ Az I. világháború után e földet az igényjogosultaknak kiosztották, magam is kaptam hadiárva-ként 1-1 félholdat testvéreimmel.

29. Barsi berke (k.) Az Udvari kert Gernyeszeg felőli része.

45 Gyermekkoromban Nagy Vasile volt az őrkert, kinek felesége református lévén, nagyanyám oda járt fenni esténként. Én is mentem, népmeséket, gramofonlemezekről Király Ernőt hallgattam. Telefonálgattam, ami még akkor újság volt falun. A Csegelynél szerzett házukban laktak, s nálunk vannak eltemetve. Utána Máthé István bánffihunyadi származású őrkert, felesége színes kalotaszegi népviselettel. Egykézésükkel nálunk is hatottak. Az őrkert újratöltésére egy alkalommal a rámpa leszakította.

46 Esperesi vizitációs jegyzőkönyv 1870. I. Püspöki levéltár. A Garda pert I. a lelkészek élete és története cím alatt. Garda csak az igazat bizonyította, s ezt a nép is tudta, de forradalmilag a földet akarta. Az utolsó mondat későbbi bejegyzés kézzel. A szerkesztő megjegyzése.

30. Berek farkán (k., Szabó, i.h.).
31. Berek szélén (k.) Vicinusa ab una Biro Rétje (k., Szabó, i.h.).
32. Berken (k., Szabó, i.h.).
33. Berkes. „Sáromberke felől az uraság Hajó Révben lévő már feljebb megírt kaszálója... némely része berkes” (Szabó, i.h.).
34. Bihaj lyuk (árok). A sárpataki út bal oldalán, Réti János mellett, a Kút utcai kút ide lefolyt vizében bivalyok hűsültek.
35. Bihaj kapu. Az udvari bivalyistállónál levő nevezetes nagy kapu.
36. Bika rét (k., Szabó, i.h.)
37. Bika ríttye (k.) a Libáncs felé vezető út és a kert megett, az agyaglyuk felé vezető út szögelésénél kezdődik. A községi bikák eltartására szolgál.
38. Bíró réttye „A bíró réttye” (k.). A berek szélén lévő, és a már említett kaszálónak a szomszédja (Szabó, i.h.).
39. Buda kútja. Székely Oklevéltár 1219–1776.
40. Burkásak híggya, vagy „sátarasak híggya”. A Gernyeszeg felé vezető utat keresztező Szengyeli patak hídja, melynek árnyas környékén sátoros cigányok szoktak megszállani. Úgy beszéltek, veszedelmes volt, különösen éjjel átmenni egyedül, vagy gyermeknek nappal is.
41. Capul Deal, melyet a nép „Kápu gyár”-nak mond. Erdőszengyel község határához tartozik.
42. „Colonialis földek”-ből (sz.) a búzatermés dézsmáját, mely 300 kalangyát tesz ki, Teleki Sámuel patrónus, a későbbi erdélyi kancellár, lelkészi fizetéshez adja pótlásul. Ezt 1805-ben megváltja 8 kövű malmának vámtizedével.⁴⁷ E helynévből következtethetünk arra, amit némelyek állítanak is, hogy községünk későbbi telepítés, de én erre adatgyűjtés közben nem találtam más adatot. Valószínű tehát itt csak arról van szó, hogy a régi lakossághoz telepéseket is hívtak.
44. Cigány-telep, 1921 után keletkezett, az Új temető alatt.
45. Cinterem, a ref[ormátus] templom előtt bekerített virágos kert.
46. Csegej, ma 1–2 telek kivételével beépített. Az Alszezen, az országút és a

47 Proventus Pastoris (Lelkészi díjlevél), A Görgényi Református] Egyházmegye Esperesi Vizsgálati Jegyzőkönyve. 108. l.

vasút között. Az egyházé volt. Teleki Samu 30000 koronáért vette meg, évi 2000 koronával törlesztette, s aztán építkezett rá.⁴⁸ Alant való, esős időben hemzseg.

47. Cserben (sz., Szabó, i.h.). ez az említett csere erdő, vagy Cserés.

48. Cserépcsúr alatt (sz.).

49. Cserépcsúr kútjánál.

50. Cserépcsúr utca. Ez a Temető felé vezető ú[gy]n[evezett] alsó úttól jobbra, a vasút és az új temető között lévő újabb település. Midőn az igényjogosultak földet, házhelyet kaptak, a kissé összehúzódó udvar az ú[gy]n[evezett] Kút utcai részt megszüntette, épületeit lebontotta, azok helyét gazdasági célokra felhasználta. Az addig ott lakók nagyrésze ide települt át a maga építette házba. A Kút utcában nagyobbára azok a cigány családok laktak, akik az udvarnál voltak ilyen, vagy olyan minőségben alkalmazva. Ezeket gyermekkoromban, míg a Felszegen laktam, ismertem. 15 év múlva, mint szülőfalum egyházának ünnepi légátusa, a faluban mindenkit meglátogattam. Ezeket is, s ott nem egy házban rám ismertek, emlegették szüleimet, s gyermekkorom egyik-másik eseményét.

51. Cserés (k.) „Vagyon egy rét a Cserésben, melyért a pap az ekklézsiának 1 (egy) Forint taxát fizet.”⁴⁹

51.b. „A Cserésben, a kaszáló réten egy kicsiny erdeje vagyon az ecclának”⁵⁰

52. Csíkas tó (k.) A Csíkas tó közi (Szabó, i.h.).

53. Csitkós kert (legelő). A Conscriptio 1754-ben még nem említi. Ez a csikók nevelésére szolgáló bekerített kert árnyas legelő a Maros Gernyeszeg, illetve Sárpatak felőli azon csücskében volt, mely a Malomárok kezdetéig tartott. Ott kapuja volt. Csikós pásztor őrizte a kora tavasztól késő őszig kinn lévő csikókat, a kitűnő Radamán, Gyilkos Bizibuzi arab és angol telivér, és félvér ménektől, meg kiválogatott fajkancáktól a törzskönyvezett csikókat. Valóban ideális csikónevelő kert.

48 Esperesi Vizsgálati Jegyzőkönyvek az 1900 évek elején.

49 A Görgényi Egyházmegye Jkve. 1795–1798. 108. l.

50 A Görgényi Református Egyházmegye jegyzőkönyvében (1737.) említett kölcsönzés a malom építéséhez, ebből az erdőből történt. Ezt elvette az uraság, később, mint azt Péterffi László lelkész szinte megjósolta.

54. Csonkás-ban (sz., Dr. Szabó, i.h.). A Lejáró és az Ernyei-határ közti föld.
55. Csantás. Az előbb említett, és tévesen Csonkásnak írt hely népi neve. Ma is szántó. Jó szalmás gabonák lesznek rajta, meg lóhere.
56. Csantás odal: Csontás oldal (sz.), az Újhatár feletti oldal, véggel az Ernyei-határnak járnak földjei.
57. Csantás utja: Csontás útja, Az Ernyei határhídtól felfelé, az országútra első merőleges dűlőút Kelet felé.
58. Csargó: Csorgó vagy Egri kút, az udvari kertben.
58. a. A Csorda jó hely (l., Dr. Szabó, Conscriptiok 1754.)
59. A Csűrnél. Az uradalom nagy gazdasági csűrje, hol régebb a cséplés történt. Padlása gabonarakta volt, hová csigával húzták fel a mérőzsákokat. Mellette volt a csűrbíró lakása, kinek felesége az udvari majorságokat tenyésztette.
60. Csűrös kert: Csüres kert, hol a csűr volt, s hol széna, szalmakazalok állottak, meg a polyva, s cséplés előtt a nagy asztagok. Itt volt a disznótenyésztés is. Az 1910-es években yorkshirey állomány volt.
61. Csüres kert előtt: Csűrös kert előtt (sz.) A felső faluvégén, az országút, vasút, illetve a Szengyeli út és a Szengyeli patak között elterülő 12–13 hold uradalmi szántóföld, ma házhelyek s bennvalók.
62. Dillő: delező helye a falusi csordának réges-régen (sz.). A Libáncs felé vezető úttól jobb kézre, a rezgő nyárfáktól az Átaljáró felé vezető úgynevezett Dillő út és a Szengyeli patak alsó folyásának egy szakasza között terjed el. Itt delezte régebben a falusi csorda. Kitűnő kapásnövényt, kendert, de mindent termő, laza talaj.
63. Dillő útja, mely a Libáncsi útból jobbra a harmadik kitérő út az Átjáró felé vezet, a Malomárok keleti oldalán fölfelé.
64. Dögtér. A Szengyeli patak aló folyásának bal partján a Dillőn. Amióta az emésztőt használják, ez nem a régi célt szolgálja.
65. Ebes, Oklevelekben említett régi, de elpusztult község Nebáncs mellett.⁵¹
66. Ebes pusztá.⁵²

51 Csánki, i.m. V. k. 646–47. l.

52 U.o

67. Ebes telki.
68. Egri kút, az udvari kert egyik kútjának a neve. Csorgó.
69. Emésztő. A Cserépcsúrnél készített beton, zárt medence, cca. 1920-tól az elhullott vagy ragályos beteg állatokat ide teszik be a régi dögtér helyett.
- 69.a. Erdőpásztornál. A faiskola mellett elvezető út kezdeténél.
70. Erneyei határ.
71. Erneyei határhíd, az országúton Sáromberke felé vezetve.
72. Erneyei határsánc, mely Sáromberkét Nagyernyétől elválasztja.
73. Erneyei út mellett (sz., dr. Szabó, Conscriptio. 1754.).
74. Ér, Kis-ér (k.), vizét a Mikó forráskútjai táplálják.
75. Ér, Nagy-ér (k.) vizét a Mikó kútjai táplálják.
76. Falu oszló földje (Szabó, Conscriptio 1754), a Szengyeli patak mellett (sz.).
77. A falu oszló Rétje (Szabó, Conscriptio 1754), a Berek szélben (k).
78. Falu rétje (k), melyre a Huszár Pistánál kezdődő köz rámegey. Falusiak árverésen szokták bérbe venni, s közösben kaszálni.
79. Falu végén (sz., Szabó, Conscriptio 1754.).
80. Falu víge, e névvel nevezték a Szengyeli út kezdetén lévő, úgynevezett felső faluvégét. Ezzel nevezték a Libáncs felé vezető út kezdeténél lévő helyet az 1800-as évek közepén és azután is. Ma már messze le van [költözve] ettől a ponttól a falu alsó vége.
81. Fácánas: Fácános (mesterséges erdő). Az afrikai vadász Teleki Sámuelnek az apja, id. Teleki Sámuel ültettette a fácánok tenyésztésére. Az első fácánpásztor Pirchán Robert udvari szakács apja volt. Sajnos az 1930-as években ezt a gyönyörű 12 holdnyi erdőt Teleki Károly eladta és tűzifának kiirtották. (A fácán nemes szárnyas, ritkulóban van. A RNK újabban nagy gondot fordít tenyésztésükre. Vajdakamaráson 240 hektáron szakértők tenyésztenek ezer számra a fácánt.)
82. Feljáró fenékbe (sz. Szabó, Conscriptio 1754.)
83. Felső bódénál, feső bódénál, a vasúti felső váltónál.
84. Felső faluvégen, felső faluvége (sz.).
85. Felső Fenékben (sz.) Szabó, Conscriptio 1754.

- 85.a. Felső fogadó, feső fogadó, a felső faluvégén.⁵³
86. Felső Fordulóban, a Szengyeli patak mellett (sz.).
87. Felszeg, a Középszeg felső fele.
- 87.a. Fenék, a hét dűlő közül a második.
88. Fenékben (sz.), Szabó, Conscriptio 1754.
89. Fenékben, a jelzőnél, a szemafornál.
90. Fenék kubik, a vasút mellett (k.).
91. Fenék kútja, forrása.
92. Fenék oldala: Oldal (sz.).
93. Fenék patak.
95. Fenék rámpájánál (vasúti rámpa).
96. Fenék sánc, az alsó és felső Fenék között.
97. Fenék útja
98. Források alatt (sz.), az Újhatár útján fölmenve, az oldalon. Szabó, Conscriptio 1754.
99. Forrásoknál (sz.).
100. Földek lábján (sz.), Szabó, Conscriptio 1754.
101. Földek végén (k.)?
102. Fűrésznél, a malomnál [lévő] vízajtású fűrészgép.
103. Fűz kútnál (k.), Szabó, Conscriptio 1754.
104. Gát, a Maroson, mely a Malomárokba nyomja a vizet. A II. világháború alatt felrobbantották. Deszka és vesszőből font építmény.
105. Gát alatt, fürdésveszélyes [hely].
106. Gát(?), ott volt a csikóskert (l.).
107. Gernyeszegi határon (k.) „az agyak verem alatt” Szabó, Conscriptio 1754.
108. Gernyeszeg felől a nagy Ér. „Hajó Révén vicinusa Gernyeszeg felől” Szabó, Conscriptio 1754.
109. Gernyeszeg felől, a falu csorda járó helye (l.) Szabó, Conscriptio 1754.
110. Gernyeszegi határhídnál, mely az országúton Sáromberkétől elválasztja.

53 A Görgényi Református Egyházmegye 1737. évi jegyzőkönyvéből.

111. Gödrön (sz.) Szabó, Conscriptio 1754.
112. Gyepús út. Ez a kifejezés ilyen szövegbe van építve: „A Balog porondján ugyan a béres ökrök járnak (k.) ... gernyeszeg és Sárpaták felől a Maros veszi körül, Sáromberke felől a Gyepús út.” Szabó, Conscriptio 1754. Úgy látszik a falu és az udvar között már akkor volt vitás kérdés bizonyos terület hovatarozása felett.
113. Gyepús örök (v. ősök). Ez is szövegbe épül belé: „Gernyeszeg felől a Szengyel patak és a Gyepús ősök nevű kaszáló” Szabó, Conscriptio 1754.
114. Gyűrűsben sz. Szabó, Conscriptio 1754.
115. Hajó alatt, marha delelő, az udvaré (l.).
116. Hajó berek (lovak legelője), ezt is az udvar használta.
117. Hajó hídnál. A Maroson keresztül, Sárpatákra hajó vagy komp közlekedett, amíg hid épült az 1900-as évek elején.
118. Hajónál, marhaúsztató s veszedelmes fürdőhely, ahol szinte minden évben meghal valaki. Itt halt bele 1914–15 között Fülöp András Sityi is.
119. Hajó pásztor házánál, Sáromberke felől, a Maros mellett a hajókezelő pásztornak két lakrészből álló háza s telke volt. Ma is megvan.
120. Hajós réten (k.) Szabó, Conscriptio 1754.
121. Hajó Révben, Sáromberke felől az uraság Hajó Révben már feljebb megírt kaszálója. Szabó, Conscriptio 1754.
122. Halas tó. Az udvari kertben vagy parkban a csorgótól táplált jókora halastó, haltenyésztésre rekeszekre osztva. Diák koromban nyáron csónakáztunk, tutajoztunk, télen korcsolyáztunk rajta.
123. Harangos tó. A Sályi rét (Nagyernye határához tartozik, kaszáló) nyugati sarkánál a sáromberki és az ernyei határ között elterülő, vadmadarak tanyájául szolgáló tó. Kendert is áztattak bele. Nevét onnan vette, hogy veszedelem idején a harangokat ide rejtették el. Közlebbi feljegyzés, hogy épp mikor, nem tudjuk, de bizonyosan a török-tatár veszedelmek idején, mert a tó már régi ezen a néven. A XVI. században is említik.
124. Harangos tó erin (k.), Szabó, Conscriptio 1754.
125. Harangos tó között (k.) Szabó, Conscriptio 1754. Úgy látszik, hogy sekélyes, szárazabb években helyenként kaszálták.
126. Harangos tó partján (k.) U.o.

127. Hegedúsbe (k.) U.o.
128. Hegy alatt (sz.) U.o. Az alsó fordulóban van.
129. Hídon fejül (sz.) U.o.
130. Hóhérok hídja: Hóhérek hídja, A Szengyeli patakon az országút hídja. Cigánykaravános megszálló helye. Éjjel félelmes volt erre járni a sűrű park miatt is.
131. Holt Maros: Hótt Maras, Hótt Árak. A Maros, különösen áradások alkalmával költözik, változtatja helyenként medrét. Ilyen holt Maros a Sulymosban van, az egyházi földek mellett.
132. Holt vízköz: Hótt vízköz. Ugyancsak a Maros mederváltoztatása közben alkotott szigetet, a Sulymosban.
133. Holt víz között (sz.) Szabó, Conscriptio 1754.
134. Horgasban, az ország útja felől, a lovak járó rétje szövegben fordul elő. U.o.
- 134.a. Horgasér (Székely Oklevéltár 1219. 1776.)
- 134.b. Horgasláb. A Szengyeli (?) út jobb felén, a Szengyeli patak hídjánál feljebb.
135. Horgos nyíl, Horgas nyíl, Hargas nyíl
136. Hosszúban (sz.) Szabó, Conscriptio 1754.
137. Hosszú útja: Hasszú útja, a dűlőbe vezető út.
138. Igás istállónál. Az uradalom gazdasági udvarán az igás lovak külön gondozás alatt állottak.
139. Iklandi út mellett (sz.) Szabó, Conscriptio 1754.
140. Jégveremnél. Rendszerint az állami iskola csemetés kertjének a végénél lévő jégveremre gondoltak, mely a községé volt. De volt még jégverem az udvari kertben és a Kút utcában is.
141. Kastélynál, Kastély. A régi kastélynak két szárnya van: felső és alsó. Felső szárnyát 1769. április 7-én kezdte építtetni Teleki Sámuel, a későbbi bécsi kancellár. Alsó szárnyát 1773-ban. Az új kastélyt, melyben most az iskola II. tagozata van, Csizsér Lajos építész tervei szerint Teleki Sámuel, az afrikai vadász 1913-ban kezdte építeni. A háború miatt befejezetlenül maradt. Míg a régi szárnyak földszintesek, addig az új egyemeletes.
142. Kati dombja, Kati dambja (sz.) A határ észak-keleti csucskének jó bú-

zatermő oldala.

143. Kati dombja alatt, Kati dambja alatt.

144. Kati hegye. Az előbb említett írásokban is előforduló hely neve.

145. Kati hegyin (sz.) Szabó, Conscriptio 1754. A felső fordulóban említik.

146. Kati hegye alatt (sz.) U.o.

147. Kati hegyi faránál (sz.) U.o.

148. Kati hegyi faránál (sz.) U.o.

149. Kecskés (k. és sz.), a Malom alatt, a Maros és a Malom árok közötti rész neve. A sárpataki határhoz tartozik.

150. Kender föld: kenderföld (sz.), a Huszárnál bemenő közön, az Agyag lyuk útjától a Falu rétéig, a Kender rétre járó véggel.

151. Kender tó ere, a Libáncs felől a falu közönséges földje, Szabó, Conscriptio 1754.

152. Kender tón alul (k.), vicinusa a Maros felől egy Ér, Sáromberke felől a Libáncson menő országútja, Szabó, Conscriptio 1754.

153. Kender tó köze... vicinussi Sáromberke, és a Libáncs felől a Kender tó Ere. U.o.

154. Kerek rét (k.) U.o.

155. Kerek rét: kerek rít, a község rétje a Libáncs felé vezető út bal oldalán, egészen a Falu rétéig.

156. Kerek tó, az udvari kert alsó csorgója és a Halas tó között, kifogott nagyobb halak ideiglenes tartására.

157. Kertek alatt (k.). [központozás] A település nyugati telkeinek a vége alatti terület neve.

158. Kertész kert, közvetlenül (?) az udvari béresistállók mögött.

159. Kert-mege. Térképünkön a harmadik dűlő neve. Tartalmazza a 343–350. terjedő helyrajzi számokat.

160. Kert megett való lábban (sz.). [központozás] Az alsó fordulóhoz tartozik, Szabó, Conscriptio 1754.

161. Kert megetti utca. A Sulymos felé vezető útból az első, dél felé kitérő utca.

162. Kernyeszeg [!] felől, a Kender tó ere. U.o.

163. Két út között (sz.) Szabó, Conscriptio 1754. Ez a hely valóban a mostani országút (melyet a R[omán] N[ép]köztársaság 1956–57-ben kiaszfal-

toztatott) és a községtől keletre végig húzódó Oldalon haladó középkori országút között, a két út között terül el. Ha az ember az oldalon szántogat, a régi országút kövei, ha nem ügyel, kivetik kezéből az eke szarvát. E köves helyen hamarabb sárgul és érik a szalmásgabona, mint más helyeken.

164. Két víz közt. A Maros és a Malom árok közötti rész.

165. Kicsi legelő. A Rezgő nyárfáktól a Dillőig terjed.

166. Kicsi legelő hídjá: Kicsi legelő higgya. A rezgő nyárfáknál.

167. Kicsi legelő út, a Libáncsi útból a második, jobbra kitérő mezei út.

168. 168. Kicsi Maros: Kicsi Maras, a Malomárok. [központozás]

169. Kicsi Mikó. Az ernyei határhídtól az országút és vasút közötti fecskéfarkos rész (sz.), házhelyek.

170. Kifli föld (sz.).

171. Kis Ér (sz.).

172. Kis Szilas, ma nem tudom, talán legelő.

173. Köves kút rét, más néven nagy legelő (k.).

174. Köves kút rét útja, szemben a Dillő útjával.

175. Közben, ez a köz némelyek szerint Tyúk-szer utca. Lehet, hogy a régi vásárok idején itt árulták a majorságot. Tréfásan, vagy csúfondárosan Tyúkszar utcának is emlegetik. Igazából a Libáncsi út.

176. Községi fogadó, a Libáncsi út legelején volt és van. Ezt a felső fogadóval szemben, mely a felső falú végén volt, alsó fogadónak is mondták.

177. Községi legelő, valamikor volt, aztán megszűnt, ma, a földosztás után ismét van.

178. Kriptánál, a temető, melyet akkor nyitott volt meg és adományozott Teleki Sámuel, a kancellár, midőn 1772-ben elsőnek temették ide egy kislányát. A kripta a család temetkezési helye volt. Rozoga állapotban ma is megvan a régi temető északkeleti részén. Ezt a kriptát az 1950-es években a RNK kormánya, mint műemléket 40000 lei költséggel renováltatta.

179. Kristóf Márton pusztája után való föld (sz.), az alsó fordulóban. Szabó, Conscriptio, 1754.

180. Kultúrház, melyet a RNK, 1956-ban épp oly szépen felépített, mint ahogy én azt 20 évvel előbb megálmodtam és egy, az új református iskolában tartott előadásban elmondottam a közönségnek. Mikor álmodom valóra

váltását megláttam, nagyon megörvendtem. Kissé bántott, hogy senki se hívott, hogy megmutassa és megnézzem, s még inkább, hogy senki se emlékezett az én álmomra.

181. Kút utca: A Sárpatok felé vezető út neve.

182. Kút utca dombja. Az országútról lefelé indul, itt szánkáztunk.

183. Kút utca híd. Az utca kiterőjét megelőző országúti nagy kőhíd.

184. Kút utcai jégveremnél, az út kezdetének a bal oldalán.

185. Kút utca patak, mely elvezeti a forrás vizét a Pap rétje faránál.

186. Kőgátlás: Kűgátlás, a Malom alsó útjának a Szilasnál lévő mélyedése táját hívják így.

187. Legelő (sz.).

188. Legelő, egy időben kettő is volt, udvari és községi legelő.

189. Lejáróban (sz.), Szabó, Conscriptio 1754.

190. Lejáró (sz.).

191. Lejáró oldal (sz.), ahol a középkori országút ment.

192. Lenszegben, Szabó, Conscriptio 1754.

193. Lenszeg (sz., k.), a Hóhérok hídján túl, balra.

194. LLibáncs (sz.), elpusztult község, Sáromberke, Nagyernye és Pinárd [?], mai nevén Várhegy között. A Teleki család oklevéltára és a Csánki Magyarország földrajza ... művekben, az i.h.

195. Libáncson menő országútja, Szabó, Conscriptio 1754.

196. Libáncs felől, a falu közönséges földje, Szabó, Conscriptio 1754.

197. Lovak járó rétje: „A Horgasban, a lovak járó rétje”. U.o.

198. Major háznál (sz.). U.o.

199. Malomnál, Teleki Sámuel kancellár 1774-ben építette. Az egyház közeli erdejéből vágták hozzá a fát. Idős Zoltáni Pál, a Péterfi László egykorú jegyzete alapján.

200. Malom alatt (k.).

201. Malom alsó útja, a Libáncs felé vezető Közből az első jobbra letérő út a Kőgátláson keresztül.

202. Malomárok.

203. Malom árok hídjá. Három volt: a Sárpatok felé vezető úton, a Malomnál, a szitás malom felé és az Átaljárónál.

204. Malom berek (k.).

205. Malom felső útja, mely a Sárpaták felé vezető útból a második, balra kitérő, a Fácános előtt, a Csere fák között kanyargott

206. Malomnál.

207. Malom útja: malam útja.

207.b. Maros: Maras, folyó a régi írásokban, oklevelekben, könyvekben neve sok változatban fordul elő. Ezek a következők: Marisius, Marisos, Marusius, Morusius, Marisia, Morisius, Morus, Moros, Mors, Morysius, Morusius, Morosia, Morészesz, (?), Moreses, Morusis, Morosius, fluvius, flumen, amnis, folyó, folyam. Mind e nevek a Gyergyóban, a Fennvalómező és a Feketerecze hegyeken, nevezetesen a Marosfőn fakadó forráscsermelyekből keletkező, Csík, Torda, Maros, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Hunyad, Arad, Krassó, Csanád és Torontál megyék területét hasító vagy érintő és Szegednél a Tiszába bal felől szakadó Marosra alkalmazták.⁵⁴

Régi nagy történetírók közül Herodotos Maris, Strabo Marisos, Jornandes Marisia, Konstantin Porpyrogenetis Mosyoys (?) néven említik. A XIII. századtól kezdve magyar oklevelekben is sűrűn.⁵⁵

„E név eredete jelentékenyen megelőzi a római korszak befolyását. Már Herodotos mondja, hogy a Maris az agathyrsek földjén folyt. Ők az erdélyi részek legrégebb ismert lakói, kik monarchikus államban éltek, nőközösséggel bírtak, arany készleteket kedveltek, hajaikat és testeiket befestették, irigységet, fukarságot állítólag nem ismertek, s mint egy közös tűzhely tagjai ellenségeskedés és harag nélkül viseltettek egymás iránt. Állítólag annyira konszolidált népek voltak, hogy Darino hadjárataiban ők egyedül képesek voltak úgy a skiták, mint a perzsák benyomulásainak ellenállani. Kétségbe nem vonható, hogy egy ilyen népnél geographiai elnevezések léteztek.”⁵⁶

Herodotos szerint az agathyrsek a thrákokkal nyelvben, szokásban és erkölcsben rokonok voltak.

54 Dr. Ortway Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I–II. k. Budapest, 1882. 504–509. l.

55 U.o.

56 U.o.

A Maros agatyrsz (nyilván) thrák eredetű szó. Ezt vették át a görögök és a rómaiak, s utánuk a többiek: magyarok, románok stb.

A római országút túlnyomólag a Maros bal partján vonult. Bruclától: Nagyenyedtől mint kinyomozott vonal haladt Füleházáig, hol a jobb, hol a bal parton, a folyót Székelyföldvár, Malomfalva, Marosvécs vidékén átlépve. Sáromberkéhez az eléggé közeli Malomfalvától Marosvécsig, ahol erőd volt, a jobb parton halad.⁵⁷

208. Mester rétje: Mester ríttye.

209. Mesteri laknál, a református templom déli oldalánál. Épült 1824-ben.

210. Mikó, a térképen a IV. dűlő neve, magában foglalja a 351–358. helyrajzi számokat.

211. Mikóban (sz.).

212. Mikó kútja.

213. Mikó útja.

214. Molnároknál: Mónáraknál, a Malomberekben, a malomhoz közel épített, Molnár-lakás.

215. Mosó hely: Masó hely, a Malomárok mellett, a Dillőn.

216. Nagyernyei határ.

217. Nagy ér.

218. Nagy hágó, a Csontásnál.

219. Nagy híd. Ebből is több van: a Maroson, Sárpaták felé, az országúton az ernyei hídtól számítva öt (Határhíd, Csegej-híd, Lajosnénál, az Alsó falu végén, az állami iskolánál, a Sárpaták felé vezető úton, a Szengyeli patak hídja).

220. Nagylegelők (k.), vagy Köves kút rétje.

221. Nagy Maros: Nagymaras.

222. Nagy omlás: Nagyamlás.

223. Nagy Szilas.

224. Nebáncs, elpusztult település Sáromberke, Nagyernye, Pinárd, azaz Várhegy között, a Teleki Család Oklevéltára és Csánki i.m.

57 U.o.

225. Nebáncs puszta, U.o.
226. Nyárfá közü nevé helyben, a Sárpataki rév előtt, ez is béres ökrök járó hellek, Szabó, Conscriptio 1754.
227. Nyílas (sz.), az udvari cselédség fizetésében járó nyíl-földek.
228. Olasz kút (k.), A Görgényi Egyházmegye 1729–1779. Partialis Jegyzőkönyve, 137. l. írt Proventus Pastorisben ez áll: „Az Felső fordulóban az Olas-kút mellett való füvet lekaszálják, de fel nem takarják, hanem azok takarják fel, akik kaszálni nem voltak és az özvegyek.”
229. Olá kert allyában, Szabó, Conscriptio 1754.
230. Oldal: Odal, az Odalra, a határ keleti felén végigvonuló oldal, hol a középkori országút húzódott.
231. Oldal alatt (sz.), Szabó, Conscriptio, 1754.
232. Oldalon (sz.), az Alsó fordulón, U.o.
233. Országút: Arszágúttya, természetesen csak a mait értik, s nem a római, nem is a középkorit.
234. Óvodánál, erre a célra a református templom mellett lévő, egykori református hitvallásos iskola szolgált később.
235. Pallag út, a Kert megett, a Felső fordulóban. Szabó, Conscriptio, 1754.
236. Pap kertje.
237. Pap rétyje: Pap ríttye.
238. Papi laknál.
239. Papi tag.
240. A Pál berkiben (k.), Szabó, Conscriptio, 1754.
241. Piac, a falu északi végén, az országút mindkét oldalán lévő tér.
242. Porond: Parand, a Parandan, a Vajda István udvari kocsis, vagy ahogy a közösségben hívták, a Frici Pista parangya. A Tábor helynél a Malom árokból kivezetett mellékág által körülkerített rész, melyet, mint udvari kocsis, végkielégítésnek kapott.
243. Posztó gyár: Pasztó gyág (sz.). Az 1910-es években a Mikóban, Berekméri András, a Miklósé (Miklós Andris), a bíró földjén volt, de leégett 1919 körül.
244. Puszta szőlő (sz.), a Felső fordulóban, Szabó, Conscriptio, 1754.
245. Puszta szőlő padján (sz.), a felső fordulóban U.o.

246. Rácsújnál, a Kertész-kert déli végénél állott hatalmas, zsindefedelű épület, melyet télen és csúnya időben a lovak betanítására, lovaglásra használtak. 1804-ben épült. (1927-ben nagy református ifjúsági nyári konferencia volt, a Mózes András, akkor II. éves theológus rendezésében. E konferenciáról a Református Szemle 1927. évi folyamában egyébként szépen írt dr. Tavasszy Sándor, de tájékozatlan lévén, azt, ki egy hónapi munkával rendbe szedte a rácsújt, meg se említi. Inkább Teleki Károlyt dicséri.)
247. Rácsújos kert, mely az épületet körül veszi, jó időben itt folyt a lovaglós és a lóbetörő gyakorlat.
248. Rámpánál, a vasúton, a Két út köznél.
249. Rámpánál, a Temető alsó útjánál.
250. Rámpánál, a Szengyeli úton.
251. Rámpánál, a Fenékben.
252. Református régi iskolánál, a református templom déli oldalán.
253. Református új iskolánál, a Deák András-féle telken, szomszédjai Berkméri András Miklósé és Ferenczi Péter udvari sütő.
254. Református templomnál.
255. Régi fogadónál: Rígi fogadónál, a felső falu végén.
256. Régi országút. Régi országút-odal.
257. Római Katholikus templomnál.
- 257.a. Rét, a hét dűlő közül a hatodik. Tartalazza a 684–685.b. helyrajzi számokat.
258. Rét, mely Kereknek mondatik (sz.), az Alsó fordulóban, Szabó, Conscriptio 1754.
259. Rév, a sárpataki rév előtt, ez is béres ökrök járó helyek (k.), U.o.
260. Révai erdő, a Maros jobb partján.
261. Sályi rét, a Harangos tó közelében, az Ernyei határhoz tartozik.
262. Sáromberke: Sáromberke.
263. Sáromberke felől, a csorda járó helye, az Alsó fordulóban, Szabó, Conscriptio 1754.
264. Sárpatok felé vezető út.
265. Sárpatok felől, a béres ökrök legelő helye, Szabó, Conscriptio 1754.
266. Sárpataki rév, A Nyárfa közti nevű helyen, a Sárpataki rév előtt, ez is

Béres ökröklegelő helye. U.o.

267. Sátorosok hídjánál: Sátorasak hídjá, az udvari kert észak-keleti sarkánál, az országúti nagy híd.

268. Sugónál, a Maroson áthaladó sekélyes hely. Van ilyen a Hajó alatt, a Malomnál és a Sulymosban.

269. Sulymos:⁵⁸ Sulymas, a hivatalos térképen az V. dűlő, mely az 539–584. helyrajzi számokat foglalja magában.

270. Sulymosban (k.), vicinusa ab una a Maros. Szabo, Conscriptio 1754.

271. Sűrű Csere, „A víz között a falu közönséges törökbúza földi között (sz.) vicinusa ab una a Falu Sűrű Csere nevű ... kaszálója.” U.o.

272. Sűrű Csere mellett (k.). U.o.

273. Szamár hídjá, Szamarak hídjá, az udvari kert dél-nyugati sarkánál.

274. Szász föld.

274.a. Szászok Rétin (k.) U.o.

275. Szászok rétje szélibe (k.), vicinusa ab una a Gernyeszegi határ, U.o.

276. Szengyeli patak.

277. Szengyeli patak mellett, vagy csak egyszerűen a Pataknál.

278. Szengyeli út.

279. Szilas, a hetedik dűlő, tartalmazza a 685b-989 helyrajzi számokat. Szilfaerdő lehetett régebb.

280. Szilasban (k.), Szabó, Conscriptio 1754.

281. Szilason (k.), U.o.

282. Szitás malomnál. Később, az I. világháború után turbinás kereskedelmi

58 A mirtusz virágúak családjába tartozó sulyom növénytől kapta ez a hely a nevét, mert valószínű, hogy a föld intenzív művelése előtt itt is termett a vizes gödrökben. A sulyom egy nyár életű vízi füves növény, vízbe merült szárral, rajta áttellenes, keskeny, szálás s a vízen felpuffadt nyelükkel úszó bőrnemű, rombuszforma, nem egyenlően fogas szélű levelekkel. Tüvében magános virág fakad, a magejtő külső, a kehely kürtforma és tuskés alakja a termésen megmarad, a tőke 4. illetve kétfülű lesz. Magbele ehető. A Tiszában a csemege sulyom gyakori. Vízi dió, gesztenye, mogyoró, jezsuitadió néven emlegetik. Kínában ling néven ismerik. Elő-Indiában nevezetes eleség. Ínséges időben a magyar nép is ette. Lásd: Móricz Zsigmond Rózsa Sándor regénye. A sulyom magbelét a nép ma is szorító orvosságul használja. A sulyom pusztulófélben van, mint írja Borbás, természettudományi közlemények 1894. Pálás Lexikon 15. k. 266. l.

hengermalomná épült. A II. világháborúban elpusztult.

283. Szőlő hídjánál (sz.), Szabó, Conscriptio 1754.

284. Szüget, vagy Sziget.

285. Tag, a Köves kút rétje mellett.

286. Tanorok. Az udvari kert hátsó része (k.). Tanorok van Boncidán, a Bánffy-féle uradalomban is (lásd: Bánffy Megszámláltattál c. könyvben!)

Oláh Pál: Egyháztörténet c. Dolgozatában, Kisjenőben.

287. Táborhely: Tábarhely. A Dillő útja és a Sulymos útja szögében, a Porondtól délre, régi feljegyzések nem említik. lehet, hogy csak az 1848–49. szabadságharcok idején volt táborhely. De bizonyosabb, hogy itt táborozott Ali basa tábora 1661-ben, mikor Libáncs mezején, mely nem Vásárhelyhez közel, hanem Marosszentgyörgy, Nagyernye, Pinárd és Sáromberke határában van – fejedelemmé tették I. Apafi Mihályt. A törökről tudjuk, hogy lehetőleg nemcsak víz mellett, hanem víztől körül vett, védett helyen táborozott szívesen. Itt, ha megvolt a Malomárok már akkor, a Malomárok és a belőle kivezetett árok között táborozhatott a török csapat vezérkara. Bár a Malmot 1774-ben építették, ugyanakkor a Gát építéséről szó nincs. Lehet, hogy az már azelőtt megvolt. A valót egy esetleg előkerülő gazdaságtörténeti adat fogja eldönteni. A Táborhely helynév a feltevést megengedi, sőt, keletkezését keresve szükségessé teszi.

288. Temető, 1772-ben nyitották meg és 1940-ig ide temetkeztek. Azelőtt lehet, hogy szerteséjjel kertekben.

289. Temető alatt (sz.), uradalmi föld volt. Az I. világháború után állami rezerva. Ma állami gabonaraktárok épültek nyugati oldalán.

290. Temető alatti utca. Az I. világháború után házhelyeket osztottak, s utca nyílt itt is.

291. Temető alsó útja: Temető útja, a Libáncsi úttal szemben, az országútból kelet, illetve a Temető felé, a vasúton keresztül vezető út. Első bal felőli kanyarulatánál volt régebb a községi jégverem.

292. Temető domb, maga a temető domboldalon van. Temető dombjának magát az oldalra felvezető utat mondják, ahol kitűnő szánkózó helyünk volt.

293. Temető felett (sz.), uradalmi birtok volt, az I. világháború után az igényjogosultaknak kiosztották.

294. Temető felső útja, mely a Szengyeli útból, a Szengyeli patak és az út kereszteződésénél kanyarodik jobbra a Temetőre.
295. Temető kútjánál. A temető alatt kitűnő forrás van a hajlat ölén.
296. Temetőpásztor házánál. A régi temető dél-keleti csücskén, Teleki Sámuel építtette, hogy őrizze a kriptát.
297. Temető pásztornál, a ház körüli helyek közelebbi meghatározása.
298. Temető szerben (sz.), a Felső Fordulóban. Szabó, Conscriptio 1754.
299. Törökbúza földei között... A víz között, a falu közönséges törökbúza főjdei között (sz.), vicinussa an una a Falu Sűrű Cseres nevű kaszálója. U.o.
300. Turbinánál. A hengermalom erőműve. Régi a meder s a malom is, csak új berendezést kapott később, az I. világháború után.
301. Udvar, a Teleki-udvar belső telkét, épületeit s környékét nevezte így általában a nép.
302. Udvari kert, vagy Park, 40 holdas valóságos dendrológiai gyűjtemény helye. Kitűnő forrásokkal, halastóval, sétányokkal, pavilonokkal. Nagyobb térségei kaszálók, melyeket mesterséges ligetek tarkítanak. Fái között százados fák is bőven voltak. Pávák tették szebbé és hangulatosabbá. A népnek nem volt szabad bejárása ide. A tanuló ifjaknak azonban megengedték. Ma a nép vette használatba. Az iskolások ott játszadhatnak. Sajnos azonban fáit nagy részben kiirtották.
303. Udvari legelő, mely külön volt a falusítól.
304. Újhatár, vagy Mikó, a Kicsi Mikóval szemben lévő földek neve, az Oldalig (sz.).
305. Új határban (sz.), az Alsó Fordulóban, Szabó, Conscriptio 1754
306. Új Tanorok. Az Udvari kert külső fele, a Gát felé. Gazdanapok helye.
307. Új Telep. A temető alatt földosztás után keletkezett telep.
308. Új temető. Az 1772-ben nyitott régi temető betelvéen, 1940-ben új temetőt nyitottak a Régi temetőtől megszakítással Délre. Szépen bekerítve, szegélyfákkal és szúrós dróttal. Ma mindenki ide temetkezik, elhalálozási sorrendben. Sajnos a régi magyar temetkezésre emlékeztető települési temetkezési módot elhagyták, hol családok szerint következtek, ahogy az élők tanyáztak a községben.
309. Uraság rétje. A Gyepűs örök (ősök)–ben (k.). Vicinusa az Uraság rétje.

Szabó, Conscriptio, 1754.

310. Vajda János kaszálója, [...] a Maros felől, U.om.

311. Vasút, 1886-ban épült és indult meg a közlekedés Sáromberkéig.⁵⁹

312. Vasútállomás, előbb három, ma, a RNK kiépítette a negyedik kiterőt is, az állami gabonarakárba bejárólag, 1960–62-ben meghosszabbították.

313. Vasúton túl. A vasút állomás előtti, napkeleti derús földterületet hívja így a nép. Hátere a régi temető.

314. Vásárhely felől a falusiak közönséges kaszálójuk rúg véggel reá. Szabó, Conscriptio, 1754.

315. Védjelnél (alsó).

316. Védjelnél (felső).

317. Viharágúnál a Csegejben. Ezekkel viharfelhők oszlatására lövöldöztek még az 1910-es években. Egyik kezelője Vecserdi Sándor volt.

318. Viharágú a „haza látónál”.

319. Víz közt. A falu közönséges törökbúza földje között.

A dülő- és helyneveink kimerítő felsorolása közben, ahol megtehettük, nyomban eszközöltük kapcsolatos megjegyzéseinket, mégis úgy gondoljuk, nem lesz felesleges tüzetesen megnéznünk a Bacsilla–Berekméri vezette bizottság által megállapított adatok alapján a XIX. század 70-es éveiben készült Sáromberke dülőit feltüntető, mellékelt községtérképet. Értékes tanulságokat vonhatunk le községünk történeti fejlődésére vonatkozólag.

Lássuk a római I. szám alatt feltüntetett Belsőséggel kapcsolatos tanulságot.

Községünk térképmegrajzolása óta, ha népességben nagyon nem is, de belsőségek tekintetében több mint kétszeresére növekedett. Ez a növekedés a római III. és IV. szám alatt feltüntetett Kertmege és Mikó rovására történt.

Már az I. világháború előtt megszűnt községünkben az Amerikába való kivándorlás láza,⁶⁰ de nem szűnt meg a községből való kiköltözés. Életlehetőséget sok legény, és még több leány meg egész családok is szülőfalujukból kiköltözve, idegenbe: más községbe és városba, el egészen Budapestig meg Bukarestig, szolgálatban kerestek.

59 A Görgényi Református Egyházmegye 1903. évi esperesi jelentéséből.

60 Volt idő, amikor egy családból hárman is elmentek. Pl. Kristóf András két fia, Ferenc és

Némelyek ipart tanultak, s úgy helyezkedtek el. Voltak, igaz kevesebben, akik továbbtanultak, közép és néha főiskolát végeztek, és úgy nyertek megélhetést falujukon kívül.

Ezek ellenére, kevés, és a felhasogatás után szűk lett az a 32 telek, melyet a jobbágyfelszabadítás alkalmával, mint sajátjukat foglaltak volt el az egykori jobbágycsaládok.

Szükségessé vált a külsőségek belsősegítése. Ez a belsősegítés az uradalom által bírt külsőségen, akkor alsó falu vége peremén indult meg, lassan. Akinek volt földje, külsősége a Mikóban, az ott adott gyermekének telket, akinek pedig nem volt, vagy keskeny volt, az vásárolt mellé, rendszerint drága pénzen, más helyen lévő, esetleg nagyobb külsőséggel cserélte el, hogy az Országút mellé építhessen.

Lendületesebben szaporodtak a belsőségek az Alszezen akkor, mikor az udvar az egyháztól megvásárolt Csegejt bocsátotta, természetesen jó pénzért, elsősorban az ő szolgálatában állók, vagy szolgálatában állottaknak belsőség céljából. De az egyház is, a neki megmaradt itteni földjét, a római katolikus templomon alól, belsőségnek adta el, s azok be is épültek. Ilyen módon ma a község csaknem a nagyernyei határhídig terjeszkedett.

De ugrásszerű volt a belsőségek megszaporoódása a Kertmege rovasára is, az I. és II. világháború utáni földosztás, bennvalójuttatás következtében. Ez a dűlő addig teljesen az udvar birtokában volt.

Ebben a dűlőben, ha nem is nagy, de egész utcasorok nyíltak, mint azt a mellékelt térkép is mutatja, az előbbivel szemben. Benépesült közvetlenül a kertek megett, az állomás és a régi- és újtemető alja.

Néhány belsőség épült ki még a Sulymos utca elején és a Huszár Pistánál, „bé a közön” is.

Viszont megszűntek a Kút utca belsőégei, mikor Teleki Károly az egykori udvari cselédek leszármazottjait kitelepítette.

Mihály, egy lánya, Klára; Kántor Péter egy fia, Péter és egy lánya (?); Berekméri Andrástól (Magyar-Csicsiri) két fiú, András és Péter, a későbbi vitéz őrmester; Fülöp Ferenc (Csidáj); Nagy Feri a Miklósé; Nagy Sándor az Andrásé; Kádár Miklós fiai, György és Péter; Vajda Lajos; Szász János; Berekméri Péter (Sári) stb.

Nagy változás történt a Mikó, Kertmege és a Fenék dűlő területén, az 1880-as években, mikor az épülő vasút számára a férőhelyet kisajátították, igénybe vették, megfelelő, elég magas kártérítés ellenében. Ekkor mindhárom dűlőt két-felé szelte a vasút.

Különösen a Kertmege vesztett termőterületéből sokat, mert itt építették, bővítették az állomást. És a RNK felépítette az 1950-es években, a környék egyik legmodernebb és legnagyobb gabonaraktárát.

Természetesen e nagy változások következtében azután a községbe más községekből beköltözések is történtek, ami nem azt jelenti, hogy kiköltözések nem fordulnak elő.

A helynevek is érdekes és értékes tanulságokat rejtenek magukban.

Az „Aló falu végén” helynevünk letagadhatatlanul igazolja azt, hogy az Országút mentén falunk az utóbbi száz év alatt ezer méterrel hosszabbodott.

Az Alsó és a Felső forduló helynevünk kétségtelenül azt igazolja, hogy ha nem is pontosan a Conscriptio/Birtokösszeírás idején, 1754-ben, de azelőtt „csak egy annyival”, hogy még jelentését nem vesztette a szó, a községben a kevésbé jövedelmező fordulós gazdálkodási móddal éltek. Az udvar [pedig] háromfordulóssal. Hogy csak két fordulóról maradtak emlékeink, az szinte bizonyosan [azt] jelenti, hogy csak kétfordulós volt a határ, mert kicsi volt a kiterjedése, még az akkori kicsi népsűrűséget tekintve is, hiszen 1/3-át az uradalom bírta, még a jobbágyfelszabadítás után is, és ezt az egyharmadot is igyekezett növelni.

A Balog porondja helynév igazolja, azt a sejtést, melyet az általános tapasztalat is igazol, hogy a folyóvizek változtatják a medrüket, alakítják környezetüket, hogy valamikor nem csak áradási tere, hanem medre is lehetett e terület a Marosnak, természetesen régebben, de már akkor, mikor ama Balognak volt birtoka, akiről többet ma senki sem tud, nem volt vízmeder, hanem a Maros által hagyott magas föld, amit porondnak hívtak.

A Holt víz köz szintén a Marosnak ezt a költözését igazolja, mégpedig egy régi költözését. Az ilyen holt vízköz először tó, aztán nádas berek, míg lassan feltelik, kiszárad és művelhető, termő földdé válik, a javából.

A Barsi berek, egy bizonyos Borsi nevű embernek a tulajdona, hasonlóképpen alakult termő talajjá. Több mint valószínű, hogy [...] a berek eltűnési

helyén alakult községünk is, több mint valószínű.

A Csíkas tó szintén arra az időre és tényre emlékeztet, mikor az itt élő emberek keresete vagy nagyobb mellékkeresete a csíkkalászatból került ki a Maroson való halfogás mellett.

Az Ebes és Libáncs nevek bizonyítják, hogy egykor talán népesebb helyekből, községekből semmi vagy alig maradt valami, bizonyos, hogy éppen a háborúk következtében.

Sok helynév az itteni uradalom gazdasági berendezéséről, lótenyésztéséről beszél.

A legtöbb helynév minden magyarázat nélkül megérteti önmagát s helyzetét.

6. BIRTOKOSAI AZ IDŐK FOLYAMÁN

Sáromberke birtok állományát a Bascilla–Berekméri megállapítása alapján rajzolt térkép 1662 katasztrális holdra teszi, melyből az uradalomé 541 hold. Ezzel szemben 1910-ből való Magyar Statisztikai Közlemények csak 1577 katasztrális hold és 1486 négyszögölről beszélnek. Majdnem 46 hold különbség van a kettő között. Valószínű, hogy ez utóbbi a termő, illetve a megadózott területet jelenti, melyben nincs benne a falu határához tartozó vízterület sem.

A Gernyeszeghez tartozó Sáromberke, Ebessel és Libánccsal együtt az általunk ismert okmányok szerint II. Endre király (1205–1235. szeptember 1.) birtoka lévén, főtisztviselőjének, az erdélyi vajdának, Kácssi Simonnak adományozta⁶¹, talán 1215-ben vagy még azelőtt.⁶² Hogy ő meddig bírta a helységet, nem tudjuk.

61 Csánki, i.m. 644. l.

62 Hóman–Szekfű: Magyar Történet, I. a 512–13. oldalak között, II. András tisztviselőinek táblázatából.

De már 1228-ban azt olvassuk, hogy a hűtlen Simontól elvévén ezeket, tovább a Tomajok bírták,⁶³ talán éppen Tomaj Dénes, ki aztán 1233–35-ig szintén erdélyi vajda volt.⁶⁴

1319-ben I Károly király (1310–1342) a királyné tárnokmesterének, Szécsényi Tamásnak adományozta ezt a birtokot.⁶⁵ Ettől kezdve a Szécsényiek és a velük rokon Salgó család bírta.⁶⁶

1395-ben már a Zsigmond király (1387. III. 31.–1437. XII. 9.) birtoka.⁶⁷ Csere útján kerül birtokába. Ugyanis azt olvashatjuk, hogy „az erdélyi káptalan előtt Szécsényi Frank vajda a maga, továbbá fia László, s unokatestvére Simon nevében a Torda megyei Sáromberkét, Gernyeszeget, Nebáncsot és Ebest, megtoldván még a cserét a rác és török háború szükségére 354 aranyforinttal, Harina, Bilak és Nécsért Zsigmond királlyal elcseréli 1395. április 18-án.”⁶⁸

Megtudjuk az oklevélből azt is, hogy Gernyeszeg, Sáromberke népes, Nebáncs és Ebes egészen elpusztultak. Valamennyien Torda vármegyében, a régi határok között, egészen a Maros folyóig.⁶⁹

A XV. század elején Erdélyben a Losoncziai és a losonczy Bánfiak nemzetsége mintegy 250 faluval rendelkezett, de már emelkedőben volt a Bethlen–Apafi–Somkerekí⁷⁰ atyafiság is.

6.a. A Somkerekiek

A Somkerekiek a Becse Gergely nemzetségéből származnak.⁷¹ Tehát régi nemzetség, melynek másik predikátuma: Erdélyi.

63 Csánki, i.m. 245. l.

64 Hóman–Szekfű, i.m. I. 512–13.

65 U.o. II. k. 80–81. lapok között I. Károly tisztviselőinek Táblázatából.

66 Csánki i.m. 644.

67 Barabás Samu i.m. 252–253.

68 U.o.

69 U.o.

70 Hóman–Szekfű i.m. II. k. 382. l.

71 U.o. I. 382.

1405-től kezdve ez a Becse Gergely nemzetségből származó Somkerek-i-Erdélyi család szerzi meg, vagy nyeri el Zsigmond Királytól adományként ezt a birtokállományt is. „Birtokaik középpontja a mai Maros-Torda megyében, Marosvásárhelytől É-K. fekvő Gernyeszeg helység kastéllyal, vagy várral, melyhez e tájon Sáromberek (ma Sáromberke) város, [...] a Gernyeszeg és Sáromberek szomszédságában feküdt Ebes, vagy Ebestelki és a Sáromberkével szomszédos Nebáncs (ma Libáncs pusztja) helységek, vagy inkább puszták [...] tartoznak.”⁷²

Az erdélyi káptalan 1405. július 22-én kelt, és Zsigmond királyhoz küldött jelentéséből falunkra nézve új, érdekes adatokat tudunk meg. Nevezetesen azt, hogy az új birtokosok teljes neve Somkerek-i Erdélyi Antal és János, kik a nekik adományozott Sáromberek és Gernyeszeg, s a sáromberki vám birtokában elmentmondás nélkül 1405. júl[ius] 20-án beiktattattak.⁷³

Még ez évben Somkerek-i Erdélyi Antal kéri a királytól, hogy az adománylevelet Gernyeszegre és Sáromberkére vonatkozólag állíttassa ki számukra. A feljegyzésekből aztán azt olvassuk, hogy Zsigmond király 1405. december 29-én a Sáromberkére és Gernyeszegre s a sáromberki vámra vonatkozó adomány- és iktatólevelet a Somkerek-i Antal kérésére átírja.⁷⁴

Azonban nem ment a dolog olyan simán, ahogy e pár sorból talán gondolni lehetne. A gernyeszegi kastélytól elég messze levő Ebest és Nebáncsot nem tudta birtokba venni, hiába adták számba, iktatták be, a Somkerek-i család. A marosszéki székelyek a „székükben” fekvő Ebes szántóföldjeihez és erdeihez nagyon ragaszkodtak ám.

Somkerek-i Erdélyi Antal és öccse János e kudarcukat bizonyára jelentették a királynak, ki ismételten megparancsolhatta az illetékeseknek, hogy adják át Ebes szántóföldjeit és erdeit a Somkerekieknek.

Ez valószínű, hogy nem történhetett meg, mert a Somkerekiek újabb panaszszal élnek a királynál, ki ezért maga elé idézi a marosszéki székelyek főhadnagyát.

1409. április 10-én Andrásfalvi Balázs, a marosszéki székelyek volt főhadnagya, Zsigmond király előtt megvallja, hogy a megnevezett székelyek a Sá-

72 Csánki i.m. V. k. 646–647. l.

73 Barabás i.m. I. k. 301–302. l.

74 U.o. I. 305. l.

romberkéhez és Gernyeszeghez tartozó Ebes nevű földeket és erdőket Erdélyi Antalnak és Jánosnak visszaadták, s a székelyek Törvénye és Szokása szerint azokba őket beiktatta.⁷⁵

Jellemző a marosszéki székelyeknek birtokukhoz való ragaszkodására, hogy főhadnagyk vallomása ellenére sem adják át a szóban forgó birtokot. Ezért Zsigmond király Visegrádon 1409. október 9-én kelt levelében megparancsolja ismételten a marosszéki székelyeknek, hogy a Sáromberkéhez és Gernyeszeghez tartozó Ebes nevű szántóföldeket és erdőket, melyeket hadnagyk, Andrásfalvi Balázs vallomása ellenére „még most is birtokolnak”, Somkerekai Antalnak adják vissza.⁷⁶

1412. június 27-én e birtokra nézve Zsigmond újra rendelkezik. Úgy látszik, közben meghalt Somkerekai Erdélyi János. A király megparancsolja az erdélyi káptalannak, hogy Somkerekai Erdélyi Antalt és unokaöccsét, Pétert, a Torda megyei Sáromberke, Gernyeszeg, Nebáncs és Ebestelki birtokába iktassa be.⁷⁷

Hogy e birtokkal kapcsolatban mennyire nem tudtak megnyugodni az érdekelt felek a birtoklást illetően, kitűnik abból, hogy még ezen év július 12-én tartott Tordai országgyűlés is szükségesnek tartotta foglalkozni [a kérdéssel]. Stibor vajda, István erdélyi püspök, Ozorai Pipó temesi gróf és Nádasi Mihály székely ispán a tordai gyűlésre a néhai Erzsébet és Mária királynéktól és Zsigmond királytól nova donatio címen kapott birtokra vonatkozó okleveleket megvizsgálására küldött királyi biztosok Zsigmond királynak Sáromberkére és Gernyeszegre vonatkozó, és Somkerekai Antal által felmutatott privilégialis levelet érvényesnek nyilvánítják.⁷⁸

A huszita mozgalom elfojtására, melynek nemcsak vallási, hanem szociális vonatkozásai is voltak, 1414 novemberében megnyílt a három évig ülésező konstanzi zsinat, mely Huszt Jánost és Prágai Jeromost máglyahalálra ítélte. Az 1414-ben Aachenben német–római királlyá⁷⁹ koronázott Zsigmond kíséreté-

75 Csánki i.m. I. k. 351. l.

76 U.o. I. k. 353. l.

77 U.o. I. k. 383. l.

78 Csánki i.m. I. K. 384. l.

79 Hóman–Szekfű i.m. II. k. 668–669. l. Nyugat-római császárrá Rómában 1433-ban koronázták Zsigmondot.

ben Somkerekai Erdélyi Antal is ott volt székely huszáraival, mint azt az 1415. március 10-én éppen Konstanzban kelt királyi adománylevélből határozottan következtethetjük.

„Zsigmond király Somkerekai Erdélyi Antalnak, ki 1414. november 15. Németországban teljesített hű szolgálataiért pallosjogot nyert, Sáromberke nevű birtokán, minden szerdán heti és évenként két országos vásárt adományoz.”⁸⁰

1415. május 26-án már azt is megparancsolja az erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának, hogy a szászokat és a székelyeket Somkerekai Antal és János sáromberki birtokán mint vámszedőhelyen szorítsák rá a vám megfizetésére.⁸¹

Úgy tűnik, hogy Somkerekai Erdélyi Antal birtokostársával, unokaöccsével nem élt valami jó barátságban. Erőszakos ember lehetett, kinek talán fejébe szállt a dicsőség. Öccsének birtokrésze megvédése érdekében perelnie kellett bátyjával. Ezt a Tordán 1418. május 22-én kelt iratból tudjuk „Csáki Miklós, erdélyi vajda előtt Pápai Péter diák, a Somkerekai Péter nevében Somkerekai Antal, a Sáromberke határán Péter tulajdonát képező bizonyos Nagy darab föld határának megjárásától és Szengyeli Tamásnak leendő eladásától eltiltja.”⁸²

A szóban forgó birtoktest egyik-másik darabjának tulajdonjogát mindegyre kétségbe vonják.

Ezért az erdélyi káptalan 1420. május 20-án írásban bizonyítja, hogy Somkerekai Antal Lépes Loránd alvajda parancsára a Torda vármegyei Nebáncs és Ebes birtokába ellentmondás nélkül beiktattatta.⁸³

Úgy tetszik, hogy Somkerekai Erdélyi Antal saját fiaival is birtokperbe keveredett.

Az erdélyi káptalannak Gyulafehérvárt, 1422. május 27-én kelt levele szerint az erdélyi káptalan előtt László, gyulafehérvári főesperes az ellen, hogy Szengyeli Tamás a Somkerekai Erdélyi Antal engedelmével Sáromberke határán új határjeleket állított, és ez által bizonyos földet elfoglalt, ennek fiai nevében ez ellen tiltakozik.⁸⁴

80 Csánki i.m. I. k. 432. l.

81 U.o. I. k. 411–413. l.

82 U.o. I. k. 461. l.

83 Csánki i.m. V. k. 461. l.

84 U.o.

Az is megállapítható, hogy nemcsak Szengyeli Tamásnak, hanem másoknak is igyekezett, vagy talán kényszerült elidegeníteni a birtokból.

Egy előttünk ismeretlen Márkházi János nevű ember megjelenik Pozsonyban 1423. január 10-én Zsigmond király előtt, s Somkerekai Antal fiainak nevében elpanaszolja, hogy atyjuk Nebáncsot Szentgyörgyi Jakabnak és Bálintnak átengedte, s annak elfoglalását megtiltó levelet eszközölt ki a királytól.⁸⁵

Aztán végre Somkerekai Erdélyi Antal fiai is szóhoz jutnak a birtokban. Somkerekai Erdélyi Antal 1429-ben meghalt.

Györgyi Bodó Gergely és Vizaknai Miklós erdélyi alvajdák előtt Somkerekai Erdélyi Miklós és István a sáromberki és gernyeszegi birtokon megosztóznak, Somkerekai Erdélyi Miklós, talán, Sáromberkét kapta.

Erről az osztályról nevezettek 1446-ban éppen Sáromberkén okiratot állítanak ki.⁸⁶

A feljegyzések szerint Sáromberkén ekkor „domus et curia,” ház és udvar van feltüntetve.⁸⁷

Az is feljegyeztetett, hogy Nagy Imre Torda vármegyei alispán 1448-ban szintén Sáromberkén lakik, tehát ide való.

A község római katolikus plébánosa „Michael de Sarombegh”.

1456-ban harinai Farkas Mihálynak jobbágya említetik.

1462-ben az itteni bíró Tóth László.

A Somkerekai Erdélyiek a néhai Antal fiai, talán Miklós is, de különösen István, aki sokáig volt görgényi várnagy és erdélyi alvajda, részt vett a Szentgyörgyi grófok, Elderbach, Berchtold és Szapolyaiak vezérlete alatti 1467-ben Mátyás király elleni felkelésben.

Mátyás király a mozgalomból győztesen kerülén ki, a felkelőket megbüntette, közöttük az Erdélyieket is. Birtokaikat elvette és így Gernyeszeg és Sáromberke is, 1468-ban Mátyás király adományaképpen a Csupor Miklós erdélyi vajda tulajdonává lett.⁸⁸

85 U.o.

86 Barabás i.m. II. k. 142. l.

87 Csánki i.m. II. k. 25–26. l

88 U.o.

Ezek, talán a hadiadó miatt ellenezték Mátyás királynak 1476 őszén Csehországba, Potyebrod ellen vezetett hadjáratát és a régi királyoktól nyert kiváltságokat féltő székely és szász felkelők élére állva, haddal készültek Mátyás ellen. A felkelők, sőt a vezérek között ott voltak a Somkerekai Erdélyiek is, akiknek pedig Mátyás még ez év márciusában Somkerekai Erdélyi Miklós és István kérésére, a Sáromberki vámnak a Belső-Szolnok vármegyei, bizonyára jobban jövedelmező, székérbetérésre való áthelyezésébe beléegyezik.⁸⁹

Mátyás zsoldosaival és négy bandériummal az erélyi felkelőket meglepte, jöttek hírére a felkelők serege széteszlott. Szentgyörgyi János gróf, ki Mátyás helyett, győzelmük esetén, király szeretett volna lenni, meghódolt. Vele a többi vezérek is.

Mátyás a nagyuraknak meg a népnek megkegyelmezett, de a többi köznemesi vezért és a szászok néhány székbíróját kivégeztette.⁹⁰

A Somkerekai Erdélyiek birtokát e hűtlenség miatt elvette, és hű emberének, Csupor Miklós erdélyi vajdának adományozta Gernyeszeget és Sáromberkét.⁹¹

Hogy ez a vagyonkomplexum meddig volt Csupor kezén, nem tudjuk, csak azt, hogy nem sokáig, mert Mátyás 1486. október 2-án kelt oklevelével Somkerekai István unokaöccsének, Lászlónak adományozta. De ez év december 28-án Budán kelt oklevelével a kegyelmet nyert Istvánnak visszaadta. Két dolog azonban nem világos. Az egyik, hogy ez a László nem azonos-e Pongrácz Lászlóval, mert hiszen anyai ágon lehetett unokaöccse. Ám az is lehet, hogy Erdélyi Somkerekai László volt. A második, ami nem világos, hogy itt a sáromberki birtokról is szó van-e, vagy talán csak más birtokokról.

Úgy találjuk, hogy a vagyon ura egy idő után zsolnai, vagy szentmiklósi Pongrácz László, kinek felesége Horogszegi II. Szilágyi László a Garázdák nemzetségéből való, nagy törekvő, Hunyadi János feleségének, Horogszegi Szilágyi Erzsébetnek a nővére: Horogszegi Szilágyi Jusztina asszony.⁹²

89 Barabás i.m. II. k. 88. l.

90 Hóman–Szekfű i.m. II. k. 496. l.

91 Csánki i.m. 416–417. l.

92 Bíró i.m.

Férjének, zsolnai vagy szentmiklósi Pongrácz Lászlónak halála után özvegye, Jusztina asszony örökölte Gernyeszeget és Sáromberkét.

A Somkerek-i Erdélyi István gyermekei: János, Márton, Tamás, mindent megpróbáltak azért, hogy birtokaikat visszanyerjék. De ez egyelőre nem sikerült. Azonban 1480 táján ez mégis visszakerült, mégpedig egy szerencsés házasság folytán.

Pongrácz László halála után Horogszegi Szilágyi Jusztina asszony másodszor Sulyok Mihályhoz (?) ment férjhez, kinek Pál nevű fia is volt. De ez a férje is nemsokára elhunyt, s harmadszor is férjhez ment az özvegy, ez alkalommal Somkerek-i Erdélyi István fiához, Jánoshoz.⁹³

Bizonyára a feleségnél sokkal ifjabb férj. Somkerek-i Erdélyi János unszolására, már 1481. június 18-án fölkeresték a kolozsmonostori konventet, és ott a konvent előtt Horogszegi Szilágyi Jusztina asszony Torda-Kolozs és Dobóka megyei birtokait, halála esetére, örökbe vallja férjének, Somkerek-i Erdélyi Jánosnak. Ugyanakkor, és azon helyen mindkettőjük magtalan halála esetén pedig 28000 forintért férje testvéreinek, Mártonnak és Tamásnak zálogba vallja.⁹⁴

A vonatkozó okmányokból azonban úgy tetszik, hogy Szilágyi Jusztina asszony és férje nem bírták zavartalanul a vagyont. Jogsegélyért folyamodtak, s ezt annál könnyebben teheték, mert egészen közeli rokonságban állottak Mátyás királlyal, kinek anyja, mint tudjuk Szilágyi Erzsébet volt, a Jusztina asszony húga.

1483-ban az erdélyi káptalan jelenti, Báthory István országbírónak, hogy parancsára Erdélyi Jánosné, Jusztina asszonyt, a Mátyás király által 50000 forintban neki inscribált Torda-Kolozs és Dobóka megyei birtokokba ellentmondás nélkül beiktatta.⁹⁵

Mátyás korai és váratlan halála után II. Ulászló, mindjárt uralkodása elején, 1491. augusztus 28-án átírja a kolozsmonostori konvent azon oklevelét, mely szerint Erdélyi Jánosné, Jusztina asszony Torda-Kolozs és Dobóka megyei birtokait férjének örökbe vallotta, s a szerződésbe a Székely Miklós és János,

93 Barabás i.m. II. k. 142., ill. 144. l.

94 [?]

95 U.o. II. k. 159–160. l.

szentiváni lakoosok sárpataki, körtvélykapui, szentiváni és mezőszengyeli birtokai kivételével, beleegyezését nyilvánítja.⁹⁶ Ugyanakkor azt is megparancsolja Palotavárból a kolozsmonostori konventnek, hogy a gernyeszegi kastély és a többiek birtokába azonnal beiktassa.⁹⁷

Érdekes a birtokosok felsorolása szempontjából II. Ulászló öt évvel később, 1496. június 9-én, Budán kelt oklevele. Ezen oklevél szerint a gernyeszegi kastélyt, a sáromberki, szentiváni, csanádi (nyilván erdőcsinádi), szederjesi, rücsi, faragói, némai, szakáli, mezőszengyeli, záhi, gerebenesi, kóki, bőli (talán bőli), suki, tusoni, mezőszilvási, méhesi és volkéri (?) birtokrészeket, továbbá Sárpatakot, Körtvélykaput és Oláhsármást nova donatio címen Somkerek Erdélyi Jánosnak és nejének Horgszegi Szilágyi Jusztinának, a László leányának adományozza.⁹⁸

És e birtokba Erdélyi Jánost és nejét, Horgszegi Szilágyi Jusztinát a kolozsmonostori konvent be is iktatta, mint azt az 1497. június 13-án kelt irat igazolja.⁹⁹

Somkerek Erdélyi Jánosé, született Horgszegi Szilágyi Jusztina asszony, most már maga hagyta özvegyen harmadik, nálanál sokkal ifjabb férjét, és 1498-ban elköltözött az élők sorából.¹⁰⁰

A fiatalon megözvegyült Erdélyi János, természetesen másodszor is meg nősült. Nem sokat tudunk róla ebből az időből.

1500-ban találkozunk az oklevelekben újra a nevével. Somkerek Erdélyi János és Somkerek Erdélyi Márton Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró és erdélyi vajda előtt december 13-án egymással csere szerződést kötnek. Erdélyi János gerebenesi birtokrészét, három ménesi jobbágytelket és halas tavát, Móricz határán levő 12 kaszásra való rétvét cserébe adja Erdélyi Mártonnak sáromberki és gernyeszegi birtokrészéért.¹⁰¹

Úgy tetszik, hogy Erdélyi János e csere által Sáromberke kizárólagos, egyedül[i] birtokosa lett, hacsak Tamásnak is nem volt még része itt.

96 U.o. II. k. 178–179. l.

97 U.o.

98 U.o. II. k. 215–216. l.

99 U.o. II. k. 218–220. l.

100 Decsényi i.m.

101 Barabás i.m. II. k. 243–244. l.

Erdélyi Jánosnak 1502-ben még nem voltak gyermekei s később sem. Ezen év április 20-án a kolozsmonostori konvent előtt Erdélyi János a maga és testvérei, Tamás és Márton nevében megegyezik kézdi Sándor Jánossal, hogy magtalan elhalálozásuk esetében Erdélyi János Torda és Kolozs megyei, kézdi Sándor János pedig Küküllő és Fehér megyei birtokaikra nézve kölcsönös örökösödési szerződésre lépnek.¹⁰²

Úgy látszik, hogy Erdélyi János és testvérei túléltek kézdi Sándor Jánost, mert a birtok az Erdélyiek kezén maradt.

1507-ben aztán Somkerekre Erdélyi János is magtalanul ment el a minden elők útján.¹⁰³ Vagyonán testvérei, illetve azok gyermekei, a törvény előtt, megosztottak: „1514. január 29-én Zápolyai János szepesi gróf és erdélyi vajda előtt, egyfelől Erdélyi Márton a maga és fiai nevében, másfelől a néhai Erdélyi Tamás fiai: Gergely, Gáspár és Boldizsár a néhai Erdélyi János Belső-Szolnok, Torda és Kolozs vármegyei birtokán megosztóznak.”¹⁰⁴

Több mint egy év eltelte után, 1515. III. 24. ezen osztózással kapcsolatban a kolozsmonostori konvent előtt Erdélyi Gergely, Gáspár és Boldizsár a néhai Erdélyi János előbb említett birtokait illetőleg Erdélyi Mártonnal, a Zápolyai János vajda jelenlétében létrejött osztályt érvényesnek s az az ellen felmerülő pert semmisnek nyilvánítván 18000 forint bírság alatt annak megtartására kötelezik magukat.¹⁰⁵

Még ugyanezen esztendő június havának 28-ik napján Zápolyai János erdélyi vajda előtt panasznak Erdélyi Gergely, Gáspár és Boldizsár. Kinyilatkoztatják, hogy gyermekkorukban Szobi Mihály, Barlabássy Lénárd, Tornallyai János, Bethleni Miklós, Apaffy Ferenc, Ombozi Miklós, Losonczi Bánffy István rábeszélése folytán, a néhai Erdélyi János Torda, Kolozs és Belső-Szolnok megyei birtokait illetőleg, az Erdélyi Mártonnal kötött egyességet semmisnek nyilvánítják.¹⁰⁶

102 Barabás i.m. II. k. 249–250. l.

103 Decsényi i.m.

104 Barabás i.m. II. k. 320–326. l.

105 U.o. II. k. 334–336. l.

106 U.o. II. k. 338–339. l.

A panasznak a vajda nem adott helyet. 1515. szeptember 29-én megparancsolja a kolozsmonostori konventnek, hogy Erdélyi Mártont a közte és Erdélyi Gergely, Gáspár és Boldizsár között létrejött örökbevallásnál, és egyezségnél fogva ezeknek Kolozs és Torda vármegyei birtokaikba iktassa be.¹⁰⁷

1515. november 6-án pedig a kolozsmonostori konvent azt bizonyítja, hogy II. Ulászló király parancsára Erdélyi Mártont az egész Gernyeszeg, Sárpaták, Körtvélykapu, Sáromberke, Asszonyfalva, mindkét Kályán, Visa, Sármás és Mezőszilvás s a csanádi (valószínűleg erdőcsinádi), szerderjesi, suki (zsuki) és méhesi részek birtokába ellentmondás nélkül beiktatta.¹⁰⁸

Ebből tehát világos, hogy Sáromberke birtokainak egyedüli tulajdonosa Somkerekai Erdélyi Márton a reformáció küszöbén.

Sokat nem tudunk róla. Az adatokból úgy látjuk, hogy a vagyont nagyon szerette. Dolgainak utána járt és unokatestvéreinek árvasága nem hatotta meg. Jó összeköttetései lehettek fölfelé, mert úgy látszik mindent el tudott intézni és intéztetni.

Nevének említésével egyelőre még csak 1518-ban találkozunk, midőn június 26-án Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda megparancsolja Bicsak Lőrincnek és Lázár Mihálynak, hogy az Erdélyi Márton sármási oláh jobbágyának felakasztásáért a Marosszék asszessorai által 23 márka bírságban és 40 márka vérdíjban elmarasztalt Erdélyi Mihályt (ez vajon melyik Erdélyinek a fia?) a fizetésre szólítsák fel, ellenkezőleg javaiból, s ha szükséges „székely örökségeiből” is vegyenek eleget. Tehát ez az Erdélyi Mihály székely nemes volt, de úgy látszik, nem cselekedett nemesen.¹⁰⁹

A továbbiak rendjén sajnos egy darabig nem látjuk, hogy kié volt a sáromberki birtok. Valószínű, hogy a Márton két fiáé: a Jánosé és a Ferencé, akik 1524-ben aláírják a marosvásárhelyi gyűlésen a szász nemzethez intézett felszólítást.¹¹⁰

Viszont a gernyeszegi birtokkal kapcsolatban biztosan tudjuk azt, hogy Somkerekai Erdélyi Tamásnak a fia Gergely, majd ennek fia Lénárd addig, amíg

107 Barabás i.m. II. k. 341–342. l.

108 U.o. II. k. 346–350. l.

109 U.o. II. k. 383–385. l.

110 Decsényi i.m.

1594-ben elhalálozván, tőle fia, a közhivatal viseléséről híres Somkerekai Erdélyi István örökölte.

A gernyeszegi református templomot, az egykorú harangfeliratból tudjuk,¹¹¹ 1456 körül a Somkerekai család, talán éppen Somkerekai Erdélyi Miklós építtette. A család címere a templom déli bejárata fölött nyert elhelyezést.¹¹²

Erdélyi Gergely kegyurasága idején, a XVI. század II. felében az unitáriusoké volt.¹¹³ Akkor, mikor Dávid Ferencék látszólag sikert arattak a gyulafehérvári zsinaton, a heidelbergi kátét átdolgozták, illetve a marosvásárhelyi, 1566. május 19-én tartott zsinaton a krisztológiai részt belőle kihagyták, és Marosvásárhely vidéke is, mint általában szinte az egész Erdély, unitáriussá lett egy időre.

Dávid Ferenc tragikus letűnte, az egész abszurdumig vitt újításoknak az országgyűlés általi megtiltása után a református tanítás arat egyre diadalt. Az egyházközségek egymás után térnek vissza a helvét irányhoz, Gernyeszeg is, mert azt jegyezték fel, hogy az imént említett Erdélyi Gergely fia, Lénárd már református és a templom is a reformátusoké, de nem végleg, mert aztán ennek fia, Erdélyi István rekatolizálja a templomot.¹¹⁴

1643-ban annyira túlsúlyban vannak a reformátusok, hogy I. Rákóczi György november 24-én kelt rendelkezésében el is vette a kisebbségtől azt, és a reformátusoknak adta az egyházi javadalmak kétharmadával együtt.¹¹⁵ De elrendelték azt is, hogy a kisebbségben maradt római katolikusoknak templomot építsenek, mely a mai napig sem történt meg.

Somkerekai Erdélyi István 1602–1636. [között] egyfolytában volt Torda vármegyei főispán. 1620-ban tanácsúr lett Bethlen Gábor udvarában. És 1636-ig viseli a szamosújvári vár főkapitánya tisztét is.

Mikor azonban felszólították, hogy Bethlen István ellen kelljen hadra, s nem engedelmeskedett, tisztségeitől megfosztották, de vagyonától nem.

111 In nomine Iesu omnes, etc. Bíró i.m. 81. l.

112 Leírása: Somkerekai Erdélyiek címerében kék pajzsban stb. Bíró i.m.

113 U.o.

114 U.o.

115 U.o.

Valószínű azonban, hogy attól is tartott, mert igyekezett azt biztosítani azáltal, hogy 1638-ban feleségére, Mindszenti Krisztinára íratta már halála előtt négy esztendővel.

1642. március 16-án bekövetkezett halála után a vagyon tényleg a Mindszenti Krisztinái lett és következő évben, mint utaltunk rá az imént, a geryeszegi templom is és végleg református.

Az özvegy férjhez ment Csáki Istvánhoz, kinek harmadik felesége lett, miután az első kettő (Forgács Éva és Perényi Mária) elhalt.

Csáki István tábornok volt és Kolozs vármegyei főispán, miután Brandenburgi Katalin volt a kegyeltje, kit detronizálása után Magyarországra is elkísért, nem állt jól a szénája. Azon ürüggyel, hogy annak idején Erdélyi István nem vett részt a Bethlen István elleni hadfelkelésben, az Erdélyi István féle birtoktól megfosztotta.

I. Rákóczi György aztán kegyelemből visszaadta birtokait, még Mindszenti Kata életében.

A geryeszegi és hozzá tartozó vagyonrészeket később, 1670-ben Bánffi Dénes szerezte meg. Csak öt évig bírta, mert kegyvesztett lett. 1674-ben, Apafi Mihály „a mindenható főminiszter” Teleki Mihály sugalmazására, Bethlen piacán lefejeztette. Oda is van eltemetve, a bethleni kisdud református templomba, az Úr asztala alatt kőlappal fedett sírboltba.

6.b. A Teleki család

A geryeszegi birtok és tartozékai, 1675-ben, Apafi Mihály adományaként Teleki Mihályra szállottak, kinek felesége Weér Judit asszony volt. Teleki 1690-ben esett el a zernyesti csatában.

Házasságukból született gyermekeik közül, az özvegy halála után Geryeszeg az legkisebbik fiúé, Teleki Sándoré lett (1707).¹¹⁶

¹¹⁶ Teleki Sándor (1679–1754) egész fiatalon a nagyenyedi Bethlen kollégium főgondnoka volt abban a nehéz időben, mikor a kuruc-labanc háború alkalmával Rabutin (Graf von Bussi) parancsára, 1704. március 13-án, virágvasárnapján Tige ezredes Nagyenyed városának fel-

Teleki Sándor, mielőtt 1754-ben elhalálozott, fiai között, szeptember 5-én osztályt tett a birtokban, és így a sáromberki birtok Teleki Sámuelre szállt.

Teleki Sándornak tehát, és feleségének, petki Nagy Zsuzsánnának legkisebbik fia, Teleki Sámuel, a későbbi – Bécsben székelő – erdélyi főkancellár, a Téka alapítója.

dúlása alkalmával, a kollégiumot elpusztította. Pápai Páriz Ferenc tudós professzor nagyot és merészet gondolt a kollégium felépítése érdekében, s előadta tervét Teleki Sándor főgondnoknak, aki azt helyeselte, s kivitelezésében segítségét nyújtotta. Kérvényt szerkesztett az akkori angol uralkodóhoz, az erdélyi Rhédei házzal rokon Anna királynőhöz, hogy joga szerint, szólítsa fel az ottani protestáns hittestvéreinket, hogy egy vasárnapi perselypénzüket adományozásával segítsék újrépülni a kollégiumot. A kérvény mellé Teleki főgondnok egy drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott becses magyar kardot csatolt a királyi fegyvertár számára; Pápai Páriz Ferenc nagy latin-magyar szótárának a királyi könyvtár számára való megküldésével kedveskedett.

A kérvényt és a küldeményeket a professzor fia, Pápai Páriz Imre juttatta el a királyi udvarba, aki épp ekkor Angliában egyetemi tanulmányokat folytatott.

A kérvény Anna királynét meghatotta. Élt ez alkalommal is azon uralkodói joggal, mely szerint minden évben egyszer felszólíthatta egyházilag országa közönségét valamely nemes ügy érdekében adakozásra.

Az egyik ünnepen Anglia minden egyházi szószékéről hathatós szavakkal kihirdetett a háború folytán elpusztult nagyenyedi főiskola nyomorúságát, és kérte, a buzgó hívek könyöradományát.

Az adakozás eredménye több volt 11000 fontsterlingnél, melyet kamatozásra ott helyeztek el s jövedelméből épült újjá az iskola még ma is meglévő hatalmas déli szárnya, s majd a keleti is részben.

Idők folyamán, a kollégium vezetősége éberségének a hiánya és az Angliában tanulmányozó ifjaink helyzettel való visszaélése következtében, az „angol pénz” veszendőbe indult.

Ennek rendbe szedésére vállalkozott az 1700-as évek legvégén a Kollégium akkori fiatal és ügybuzgó professzora: Zágoni Bodola János, a későbbi református püspök, s Angliába utazván sikerült is neki.

Tisztelgő látogatásai alkalmával szívesen fogadták mindenfelé. A glasgovi püspök például kedvesen érdeklődött a külföldön is hírneves Benkő József tudós lelkipásztorunk felől, kinek Transsylvania című, Erdélyt a külföld előtt is megismertető műve holland nyelven akkortájtban jelent volt meg, és azt kérdezte:

– Quid facit vester Benkő? (Mit csinál a ti Benkőtök?)

Az ifjú professzor röviden felelt és meggondolatlanul:

– Semper bibit. (Mindig iszik)

Nem eshetett jól az idős püspöknek a híres tudós honfitársra idegenbe tett eme csípős megjegyzése, s könyvespolcáról leemelve Benkő holland nyelvű művét, felmutatva azt egy újabb kérdéssel szégyenítette meg a magáról megfélekedző ifjú professzort:

– Vos, qui non bibitis, cur talia non facetis? (Hát ti, akik nem isztok, ilyeneket csináltok?)

Bizony csúnya dolog embertársunknak, különösen idegenben rossz hírét kelteni. Pedig hányan tesszük ezt!

Született 1739. november 17-én Gernyeszegen. Mikor ő született, az atyja 61 éves volt. Az országos és a református egyházi közügyekkel nagyon elfoglalt ember, kinek engedetlen, tékozló nagyobb gyermekei sok keserűséget okoznak, de annál több örömet a kicsi Sámuel, kit atyja távollétében édesanyja nevelget. A kis Teleki Sámuel hároméves korában, igaz anyai segítséggel, egy levélben azt írja apjának: „Édes apó jöjjen haza, Samu alig várja!”

Atyját meghatja fiacskája ákum-bákuma. „Édes, kedves fiam, Sámuel!” megszólítással válaszlevelet és ajándékot küld neki.

Sámuel kilenc éves, mikor édesanyját elveszíti. Apja, mint említettük, keveset foglalkozik vele. Alkalomadtán azonban elpanaszolja neki bátyjai rossz magaviseletét. Inti, hogy példájukat ne kövesse.

E beszélgetések nyomot hagynak a fiúcska lelkében. Engedelmes és szorgalmas fia mindvégig édesapjának. Komolyan veszi kora gyermekségétől az életfeladatokat.

Teleki Sámuel, a híres bortermő „erdélyi hegyalján” a fehér megyei Czelén, a Magyarigen szomszédságában lévő szőlőbirtokukon töltötte gyermekkorát, viszonylag mostoha, árva sorban. Házitanítók nevelik, valószínű, hogy az igeni tudós lelkipásztor, Bod Péter felügyelete alatt. Érthetetlen ok miatt csak ígéret maradt, hogy a vásárhelyi kollégiumba íratják, de felsőbb tanulmányokat, a klasszikusokat, főként a latin nyelvet meg a teológiát is, otthon tanulta. Ez utóbbira Bod Péter utal, midőn őt „Dominus ... noster theologus Samuel” néven említi (Úti napló XXI. l.).

15 éves, mikor atyja 1754. szeptember 5-én, végrendeletében Sámuelnek Sáromberkét és tartozékait testálja, aztán nemsokára teljesen árván hagyja fiait.

Sámuel ernyedetlen szorgalommal tanul, de a házitanítók nem professzorok. Ekkori tanulmányaival kapcsolatban, naplójában panaszolja: „a tudományokban elmaradt voltam”! Írja, hogy életének 9–15 évig terjedő szakaszában hiányzott a szeretet. 15–20 éves kora közötti ifjúsága, sajnos, homályban van. Önéletírása szűkszavú. Kutatásaim közben azonban a sáromberki református egyház 1754-ben kezdődő, ma is meglévő, legrégebbi protokollumában, a Liber Ecclesiae Reformatae Saromberkiensisében található feljegyzésekből megtudjuk, hogy 18. éves korában annyira megnyomorodott, hogy hordágyon vitték a radnai (?) feredőbe. Jární egyáltalán nem tudott. Jobb farcsontjával történt

valami. Pár hét alatt azonban a feredő annyira helyre hozta, hogy hazafelé jövet, leugorva a hintóról, be-beszaladt az erdőbe mogyorót szedni, írja Péterfi László, az épp akkor, 1757-ben Sáromberkére megválasztott ifjú lelképásztor.

Húsz éves korában külföldi akadémiákra készülődik. Úti engedélyért folyamodott. Közben, afeletti örömeiben, hogy nyomorúságából lábra állott, a sáromberki egyházat gazdagon megajándékozta. Visszahagyja az egyháznak a falu 300 kalangyás búzaasztagját, hogy abból lerongyolódott, középkori kis papi lakjukat, templomukat újjáépíthessék. A templomon felüli egyik telket, a réginél alkalmasabb tanítói lakás és iskola céljára ajándékozta, azzal az ígérettel, hogy majd elcseréli közvetlen a templom déli szomszédjában megszerzendő telekkel, hogy a parochia és az iskola a templom jobb és bal szomszédjában legyenek. Lelkészi fizetés számára 13 vécás szántóföldet, meg 7 szekér szénát termő kaszálót, az Úr asztalára egy aranyba foglalt nagy, szerecsendió-lábas kelyhet, egy karmazsin színű, selyemből kötött abroszt, egy karmazsin selyem keszkenőt, egy fehér gyolcs abroszt ajándékozott.

Péterfi lelkész ezeket hálásan elkönyvelve megjegyzi: „A 20 éves ifjú erős vallásos érzületű, szívének ez volt első megnyilatkozása” (Lib. Eccl.).

1759. november 7-én indult Sáromberkéről külföldi akadémiákra. Basel, Utrecht, Leyden, Párizs jelzik tanulmányútját. Kovács József, a későbbi nagyenyedi tanár kíséri véges-végig. Együtt járják az akadémiákat, együtt laknak, együtt tanulnak, természetesen Teleki Sámuel költségén. Találkoznak, és néha együtt vannak az éppen akkor külföldön tanuló Teleki Ádámmal meg Józseffel is.

Baselben Berhoulli Danieltől mekánikát, fizikát, botanikát, anatómiát, hidrodinamikát, Bournoulli Jánostól matematikát tanul. Iselin a jogtudományt, Beck Jakab az egyházi, irodalom- és politikai történetet, keleti nyelveket kedvelte. Ez utóbbi egyetemi könyvtáros is lévén, maga is szép gyűjteménnyel rendelkezett. Ezt tanítványának is előszeretettel mutogatta. Itt lett a könyvek és a könyvtár szerelmese, s itt szerzett tapasztalatait értékesítette később könyvtára berendezésénél. E könyvbaráttal együtt kisebb-nagyobb kirándulásokat is tesznek. Zwinger orvostanár szelíd emberségességével imponál. Megnyerte honfitársait a szegény egyetemi hallgatók egészségügyi támogatására. Ám erkölcsileg és jellemileg a Bernoulliak hatottak rá leginkább. Dániel az öccse tehetségét a

magáénál többre tartotta, és ebből nem is csinált titkot. Jánosban viszont a bátyja iránt tanúsított tisztelet ragadta meg.

Származásánál fogva tudja, hogy tőle elvárják a professzorok, az előljárók a tisztelgő látogatásokat.

Azokkal a professzorokkal tart bensőségebb kapcsolatot, akiknek társasága számára szellemi gyarapodást jelent, sokkal viszont, akik a professzorságot a díszes talárért, a tekintélyért kedvelik, egyszerűen csak udvarias.

Ugyanezeket mondhatjuk a város közigazgatási vezetőségével és a polgárokkal való érintkezéséről is. Látogatásait visszaadják, ünnepélyes ülésekre meghívják, s megkülönböztetett figyelembe részesítik, mint például a baseli egyetem 300 éves fennállásának ünneplésén. A kéthetenkénti tudományos professzori ülésekre is meghívják. Nem annyira nyilvános előadásokon, hanem az őt inkább érdeklő tárgyakat privát úton tanulta a professzoroktól.

Szegényebb akadémita honfitársaival szívesen érintkezik. Egy alkalommal nagyobb vendéglői mulatozásaikon is részt vesz. Gyógyíttatja, segíti őket. Egy marosvásárhelyi diák számára állandó stipendiumot szerez, s ezt tették biztatósára az éppen akkor ott tanuló Teleki ifjak is.

Ilyen körülmények között aztán benne a tudányszomj és a tanulás utáni vágy lassacskán átalakult, és a tudás és a tudomány általános jelentőségének ismeretévé fejlődött.

Svájci tanáraitól ajánlólevelekkel megy Utrechtbe, Párizsba. Itt inkább a tudósok és a könyvtárak vonzották. Egy percig sem felejt el, hogy útjának célja nem a szórakozás, hanem a tanulás. Mindenütt az hat reá a legjobban, ami a Baselben tanultakkal kapcsolódhatott. Megállapítja, különösen Párizsban, hogy ott nagyobb a tudomány, mint például itthon, fényesebb, de pazarlóbb az ő társadalmi köréhez tartozók élete. Itthoni anyagi ügyeire és lehetőségeire gondolva, sokallja azt, amit ott, a tisztesség kedvéért naponta költenie kell. De azért ott is sokat és legtöbbit a könyveire költ, pedig már jelzik itthonról gazdasági intézői: vigyázat, nemigen van utánpótlás!

1763. május másodikán négy évi tanulmányozás után indult haza. Útközben is minden alkalmat megragad a tanulásra, könyv- és tapasztalatszerzésre. Mindenütt örömmel látja, hogy nagy hasznát veszi a tanulásnak, a nyelvtudásnak. Baselben ismerősei nagy szeretettel fogadják. Bécsben megnézi a neve-

zetességeket. Elismerést és jóindulatot tapasztal mindenfelől, az uralkodó, az udvar részéről is. Ebből sejthetjük, hogy megelőzte jóhíre.

1764. január 1-én érkezett haza Sáromberkére „40 könyvet hozott, melyre többet költött 20 ezer Forintoknál” (Lib. Eccl. 13–14.).

Itthon sem gyermekkorának emlékei, hanem tanultsága, férfias önállósága, előnyösen kifejtett jelleme irányítják helyzete és jövője alakulását. A kortárs történetíró azt írja róla: „A felső méltóság engedelmeiből Helvetiában, Hollandiában és Franciaországban nagy szorgalmatossággal és sok költséggel azokat a nyelveket, amelyek a mai időben szükségesek és a tudományokat, melyek ékesítik a keresztyén embert és a haza fiát, magáévá tette, mellyel a jó embereknek jóindulatjokat magához vonta” (Bod: Athenas).

A külföldön töltött négy tanulmányév alatt felgyűlt itthoni dolgait rendezgette, hiszen egyik-másik birtokát perrel is megtámadták, például Hallertől Lónai birtokát Bécsig fellebbezve szerezte vissza (Lib. Eccl. 18. l.).

Hitsorsosai között élettársat keresett magának. A 11 éves Bánffi Ágnesben vélte megtalálni, akit el is jegyzett azzal, hogy pár év múlva, ha szállását felépíti, egybekelnek.

Bár e református főúri pár mátkaságát Mária Terézia királynő konfirmálta, mégis 1766. július 5-én éjfél után 2 órakor 170 főből álló huszárcsapat Mezőörményesről, hol a vőlegény Teleki is jelen volt, s menekíteni próbálta gyermek menyasszonyát, anyja karjai közül kiragadták, és Bethlen Miklós hintáján Bécsbe vitték.

Teleki Sámuel és az anyósára menendő Bánffi Dénesné egy óra múlva már a lányrablók nyomában voltak, Bécs felé. De a királyi udvarban nehezen és későn nyertek kihallgatást. Végre megnyílt az ajtó. A királynő azzal fogadta Telekit:

Gróf, legyen esze, embert csinállok magából!

Nem várt, bátor, önérzetes választ kapott:

Felség, Istenemet és vallásomat nem hagyom!

Teleki kegyvesztett lett!

Bánffi Ágnest római katolikus hitre térítették, s ugyanolyan vallásúhoz adták férjhez (Lib. Eccl. 113. l.).

Bécsből 1768 augusztusában, érthető, nagy szomorúsággal érkezett haza. Munkában keresett vigasztalást. Látva és tapasztalva az ellenreformációs és az

elidegenítő törekvéseket, még inkább megerősödött lelkében, hogy a vihar közepette egyházát és népét támogatnia, erősítenie kell.

Még azon évben Sáromberkén a templom északi szomszédjában cseréli át a parochiális telket, s nyomban tágas, erős papi lakást épített.

Magának sem lévén megfelelő lakása Sáromberkén 1796. április 17-én kezdi építeni annak 9 szobából álló, Gernyeszeg felőli, ma is meglévő új-barokk stílusú szárnyát.

A lázas munka, a gond, a lelki nyomorúság erőt vesz rajta. Augusztus 10-én forrónyavalyába esett. A komoly keresztyén hívő teológus imádságban, szentírásolvasásában és elmélkedésben talált vigasztalást. Joggal következtethetünk erre azon egyházi beszédéből, melyet I. Péter 5:6 alapján írt: „Minden gondotok őreá vessétek, mert őnéki gondja vagyon ti rólatok!” E beszéd nyomtatásban is ránk maradt. Hadd idézzem befejező pár sorát: „Becsüljük meg Istennek köztünk meggyújtott világító szövétnekét [...], életet adó szent beszédét [...], járjunk ennek világánál, legyünk buzgók a könyörgésben s fáradhatatlanok a mi felebarátaink iránti jótételben és serények a jóságos cselekedetekben (a munkában), mert ezek a mi evangéliumi hitünknek gyümölcsei. Legyünk szorgalmasak a mi hivatalink szerint munkáink végzésében, hogy felettébb való szegénységgel ne terheltezzünk, tilalmas dolgok cselekvésére ne vetemedjünk, míglen megnyugszunk igen fáradságos munkánktól [...]” A beszéd után megjegyezte: „Írtam Sáromberkén, 1769. augusztus elején, midőn, sok viszontagságaim után, az Úrnak gondviselésében bízám” (Protestáns Közlemények 1882. 311. skv. 1.).

A beteg s kegyvesztett Teleki Sámuel így biztatja önmagát és saját bizonyosságtételével így erősíti atyafiait, látogatóit, akik előtt e prédikációját bizonyára felolvasta, mert, hogy a gyülekezet előtt elmondta volna, arról nem maradt feljegyzés.

Betegségéből azon év szüretéig felépült (Lib. Eccl.).

November 13-án aztán Drágba (Szilágy vármegye) eljegyezte Iktári Bethlen Zsuzsánnát. 1770-ben fölépítette szállásának ugyancsak 9 szobából álló alsó szárnyát is, és december 25-én megkötötték házasságukat, melyből 6 fiú és 2 leánygyermekük született, kik közül nagykort csak 3 élt, a tanultságáról, tudományáról és szép erkölcséről híres Teleki Domokos, ki több külföldi híres tudományos társaságnak volt már a tagja, s 25 éves korában meghalt, Mária és Ferenc.

Sáromberkén addig a templom köré temetkeztek. Teleki temetőhelyet aján-
dékozott a községnek, melybe először elhalt apró gyermekeit temette, később,
1774-ben, családi kriptát építtetett sírjuk fölé.

A Maroson hatkövű malom építését, melynek szombati malomvámtyizedét
a sáromberki egyháznak adja, s tetézi ezt 1000 forint alapítványtőkével.

Pass[z]ív rezisztenciában él, mint kegyvesztett, míg egyszer aztán hívatják
Nagyszebenbe, a kormányshékhéz s tudomására hozták: hívatalt kell vállalnia.
Torda megyei főispánságra jelölték Bethlen Pállal együtt. A királynő elé kell
járulnia és kegyét kell kérnie.

A kihallgatáson a királynő azon kérdésére: mért nem kéri a főispánságot,
önérzetesen felel:

– Felség, egy nálam idősebb és érdemesebb hazafi vagyon ajánlva, magamat
alacsonyítanam meg, ha ennek elmellőzésével kérném a kegyet.

Küküllő vármegyei főispánná lett. A közügyek és a maga jószágainak igazga-
tása végett, gyakran van távol Sáromberkétől, de azért 1778-ban, már vetteti az
építendő templom számára a téglát. 1784. július 28-án gyermekei, Mária és Do-
mocos által ünnepélyesen letéteti annak alapkövét. Ez az év, meg a következő is
roppant terméketlen a rossz időjárás miatt. Maga is hívatalt kénytelen váltani. Évi
5000 forint fizetéssel a nagyváradi kerület comissáriusa lett. Szorgalmazza, és a
maga által készített terv szerint, 1785-ben fedél alá téteti a templomot tornyostól.

Ismervén az időket, s az ellenreformációs fordulatokat, nagy meggondolás-
sal homlokzatára az alábbi jellemző, ma is olvasható latin feliratot vésette, mely
magyar fordítása a következő:

„Ezt a templomot a fundamentumtól kezdve az Örökkévaló, Teremtő, Meg-
váltó, Megszentelő Istennek, a szent vallást az Isten Igéje és a helvét egyház
hitvallása szerint gyakorlók számára emelték és ajándékozták örökre R. Sz. Sz.
Birodalmi Gr. Teleki Sámuel és neje, iktári Gf. Bethlen Zsuzsa, Krisztus életé-
nek 1787. esztendejében.”

Teleki Sámuel főhívatalt kapott: 1787-ben a magyarországi és erdélyi udvari
kancelláriának vice-kancelláriusa. Egyre kevesebbet tartózkodik Sáromberkén.
De szereti népét, s népe is őt. Jobbágyai 1788-ban levélben kérik, hogy fiaikat,
mivel csak egy van, mentse fel az idegen földön való hosszú katonáskodás alól
(Erdélyi Múzeum lvt. 1788.).

1790-ben kerül sor a sáromberki templom felszentelésére.

Főhivatali tisztét – a folytonos intrikák közepette is – arravalósággal töltötte be annyira, hogy 1791-ben a főkancelláriusi tisztségbe is őt emelték, s közmegelégedésre viselte az[t] II. Lipót s utóda, I. Ferenc uralkodása idején is – haláláig.

Az ellenreformáció miatt a protestánsok nem zsinatozhattak. Telekinek része van abban, hogy II. Lipót alatt, 1790–91-ben megtarthatták egységre törekvő budai, illetve pesti zsinatukat.

Már gyermekkorában hallotta atyjától, református nevelőitől, hogy a heidelbergi káté ellen a római katolikusok hajszát indítottak, a legnagyobb testi és lelki nyomorúságainak idején, 1769-ben azt is hallania kellett, hogy Mária Terézia a Hitvallást Dézsi Lázár György püspökkel összegyűjtette, s annak megégetésétől csak azért állott el, mert a püspök felhívta figyelmét, hogy az nemcsak a magyar, hanem a világon lévő összes reformátusok hitvallása is.

Jellemző a békességre törekvő Telekire, hogy a kolozsvári professzorokat kérte a heidelbergi káté három sérelmezett (a szentek tisztelete /30 k./, a purgatórium /57 k./ és a miséről szóló /80 k./) hitvallási tétel átdolgozására, hogy az újra kiadható legyen. A professzorok nem teljesítették kívánságát. Kérték, hogy a hitvallás kiadásától tekintsen el addig, amíg azt koncessió nélkül tehetik.

Hazalátogatása alkalmával 1796-ban újabb 1000 forint tőkealapítványt tett feleségével a sáromberki egyháznak. Aranyozott ezüst serleget és tányért, meg két értékes török szőnyeget ajándékozott (mely utóbbiak értékesítéséből, államosított református iskolája helyett, az 1920-as évek elején új, hitvallásos iskolát építtettek a hívek).

Terhes főhivatala mellett állandóan tanul, olvas. Hozzáértéssel, nagy költséggel és nemes szenvedéllyel válogatja, gyűjti, követi a legértékesebb, a legszebb könyveket, s hálószobája mellett renndezi be magánkönyvtárát.

A könyvkultúráért nem kíméli a költséget. Amszterdamban kiadatja, a halála 500. évfordulóját éppen most ünnepeelt, nagy humanista költőnek, Janus Pannoniusnak összes műveit, megbővítve azt addig ki nem adott 70 epigrammával. Mint érdekességet jegyzem meg, hogy a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egyesüléses Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárának egy ilyen példánya I. kötetnek előszavában – ítéletem szerint – Teleki saját kezével jegyezte meg a lap alján tintával, hogy e kiadást maga eszközölte.

A fentiek után, ha már most azt kérdezné tőlem valaki, hogy Teleki Sámuel kancellárnak mi a közösségért való legnagyobb tette, azt válaszolnám: az, hogy Marosvásárhelyen a Teleki Tékát létesítette.

Maga mondja: a közhivatalnok komoly gondjai között semmit el nem mulaszték, hogy könyveim gyűjteményét Európa minden zugaiból szaporítsam, hogy annak nevelésére, díszítésére minden szorgalmat csaknem erőm és vagyonszerű tehetségeimen felül is ne áldozzam, [...] hogy a könyvek szükségében sinlő haza hasznára munkáljak, s magamat azáltal hasznos honpolgárrá tévén, valahányszor hivatalos gondjaim engedik, a minden idők bölcsei mivelte elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a szerencse nyájasabb arccal mosolygott, vagyonaikból vagy családi vagyonaikat növelik, vagy éppen fényűzést hajhásznak [...] én, a magam elég csekély birtokából, [...] könyvek gyűjteményét szereztem, azt örököseimre hitbizományképen átruházván, hogy némi föltételek mellett, a honi tudomány-művelők is használhassák [...]” (Bibliothecae, per Bajza: A Telekiek tudományos hatása).

Rajta nem fog, mint annyi másan fogott, a népet fojtogató udvari légkör feudális rozsdája. Már nemcsak a maga, hanem hazája, népe művelésére, jövőjének építésére gondol, midőn könyvgyűjteményét tervszerűen egészíti ki, hogy abban minden tudományszak legjelentősebb darabjai fellelhetők legyenek.

Könyveit folyton tanulmányozta. Értéküket ismerte, így aztán hatalmas munkával maga készítette el könyvtárának azóta is szinte páratlan ilyen nemű katalógusát, s ezáltal könyvtárának kincseit közzé tette.

Marosvásárhelyen 1799-től, a maga elgondolása és terve szerint felépítteti a tékát.

A könyvtár csarnoktemplomszerű hatalmas terem, áttört emeleti rendszerben és körülfutó folyosókkal ellátva. Ide szállíttatta be először Sáromberkén levő, majd 1803-tól kezdve Bécsből a könyvkincseit, „melyeknél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen” (végrendelet).

Nemcsak a könyvtár felépítéséről, berendezéséről, hanem a könyveknek a tudomány művelésére minél alkalmasabbá tételéről, a legapróbb részletekig, maga gondoskodott, beállított szakemberének pontos utasítása által.

Az alapító képe körül sorakoznak a matematika és a rokon szakmáknak művei. A Francia Tudományos Akadémia teljes nagyszótára, a másik oldalon

a diplomatika és államtudományi, a földrajzi, történelmi, meg a kedvelt klaszszikusok kódexei, inkunábulák, szakok szerint arab, héber, görög, latin, német, francia, olasz, angol teológiai, jogtörténeti, irodalmi művek.

A gyűjteményben ott van a többi között egy, Strasburgban eladásra került Corvina. Srevét Mihály: Restitutio christianismi ritkán található műve, melyet II. József császár elkért volna Telekitől, ki előbb lemásoltatta, s úgy adta oda a könyvet, ma itt a másolat van. Frizius Jakab: Különb különb féle elmékedések, könyörgések című köyve, Ráskai Gáspár: Egy szép história a vitéz Franciskáról, a minket közelebbről érdeklő Batizi András: Keresztyéni tudományról való könyvecskéje (1550), Méliusz Juhász Péter Cathecizmusa, Bod Péter két latin nyelvű egyháztörténeti munkájának kézírata, ott olvastuk I. és II. Apafi Mihály kézíratos Útinaplóját, Árva Bethlen Kata olthévi könyvtárának katalógusát stb. Kincsei közé tartoznak Borsos Sebestyén és fia Tamás krónikája, följegyzései. Unikátumainak száma 18.

Őseitől egyetlen könyvet sem örökölt a 60 évi komoly könyvgyűjtés eredményeként a hazai Múzsáknak: Musis Patris, ahogyan Könyvtárának ajtaja feletti, általa kőbe vésetett felirata hirdeti – könyvtárat ajándékozott.

Könyvtárát berendezni, azt meglátogatni magas kora, meg az utazással járó akkori nehézségek miatt – nem jött haza soha. Bécsből irányította és annak további sorsáról, rendeltetéséről ott készített végrendeletben (1800) meg Codicilusában, 1811-ben, intézkedett.

Lássuk hát röviden a végrendeletet:

„Az ezekben foglalt, s tulajdon keresményeimből Pium Legatoriumra és közhasználatra magy költséggel és sok fáradsággal szerzett Bibliothekámra nézve az Erdélyi Református Fökonsistorium superattatioját szükségesnek ítélem s említett végakaratomat tartalmazó testamentumban kinyilatkoztattam.”

„Ifjúságomtól fogva nagy költséggel és szorgalmatossággal szerzett és amíg élek Isten segedelmével szerzendő könyveimet, ezekhez kötvén boldogult feleségemnek magyar könyvgyűjteményét is, a maga kívánsága és rendelése szerint, Mineralogika Collectiómmal együtt hagyom és legálom, mint Házam és Famíliámbeli örökös Fidei Commissumot maradékaimnak jótállások alatt a tudománynak, nemzetemben és hazámban előmozdításokra. Akire e rendelésem szerint a Fidei Commissariumság száll, bírja és használja marosvásárhelyi egész

házamat, kertjeivel, szőleivel, kaszáló és szántóföldjeivel s conserválja ezeket a Bibliothekával együtt.” A Főkonsistorium a Fidei Commissum kurátorát évenként a kollégium két érdemes professzorával vizsgálta meg, a könyvtárat katalógusuk szerint vétesse számba...

A könyvtár az olvasóknak minden héten három nap délelőtt és délután nyitva legyen. A könyvek az olvasószobába receptje mellett adassanak olvasásra, s azután a könyvtáros által helyükre reponáltassanak.

A kurátor tartson mindenkor egy jó bibliotekáriust, ki hittel obligálja magát a bibliotékának a tőlem adott törvények szerinti gondviselésére. Ennek szabad szállása legyen a biblioteka és olvasószoba között, az e végre rendelt szobákban, fizetése évi 360 forint, 40 véka búza, 40 veder bor és 6 öl tűzifa.

Fogadjon melléje egy hites scriptorist, írnokot. Fizetése 140 forint, és egy hív szolgát, takarításra és hogy segítsen a könyvtárban, fizetése 100 forint.

A mindenkori költségek fedezésére hagyom Marosvásárhelyen, a piacon egymás mellett lévő két házamat, a vendégfogadót minden jövedelmével, és ami az épületek karban tartásától megmarad, fordítsa a kurátor a könyvtár és a gyűjtemény tökéletesítésére.

Továbbá hagyok a kiadott tőkémiből 1440 forintot, melynek évi kamatjából a kurátor tartson 8 alumnust a református kollégiumokban lévő legeminesebb tógás diákokból, s adjon évenként egynek-egynek 40 forint jutalmat. Tíz jó igyekezetű árva diáknak egyenként 30 forintot, a fennmaradt pénzt premiumként adja 4 egyenlő részben a kollégiumok azon tógás diákjainak, akik a legjobb disszertációkat, prédikációkat készítenek. A marosvásárhelyi új ispotálynak, a betegek orvoslására hagyok 5000 F[o]r[in]tot. A marosvásárhelyi 3 ref[ormátus] papnak 3000, az udvarhelyi 3 ref[ormátus] professornak 2000 F[o]r[in]tot, a máramarosmaroszigeti kollégium 2 első professzorának 1200, a szatmárnémeti, nagybányai, a felsőbányai és zilahi ref[ormátus] kollégium rektorainak 600-600 F[o]r[in]tot. A váradoszi refor[mátus] papnak fizetésére 1200, a rektorának 1200, a sáromberki ref[ormátus] papnak és mesternek 500-500 f[o]r[in]t kapitálist és felépítendő iskolájára 1000 F[o]r[in]tot. Ezen Pium Legatumaimat fizessék ki gyermekeim nyugta mellett.

Teleki Sámuel a kötelességteljesítés mintaképe 1797-ben felesége nagybeteg beteg ágya mellé eljön, de a postán érkezett parancs azonnal Bécsbe hívja. Búcsút vett feleségétől, s annak nemsokára bekövetkezett halálakor és Sáromberkén történt temetésén sem lehetett jelen.

A mások s főleg a diákok dolgával foglalkozni mindig szakít időt. Ezek közül nem egy hálás és velük az akadémiai idő után is szívesen törődik. Például hálás alumnusa volt Tóth Ferenc, a tudós pápai professzor, a későbbi dunántúli püspök, kit a kancellár fia, Ferenc mellé választott tanítónak, akit többször megsegített, s meg a pápai kollégiumot is, éppen Tóth Ferencért, mint levelezésük mutatja.

Antal János marosvásárhelyi diák szintén alumnusa volt a külföldi akadémiákon is, ki, midőn hazafelé jövet Bécsben felkeresi pártfogóját, s megköszöni a támogatást, azt kérdi tőle:

- Milyen kilátásai vannak Tiszteletednek, ha hazaérkezik?
- Kilátásaim sajnos nincsenek.

– Hát akkor kérem, menjen el Sáromberkére. Legyen udvari káplánom, segítsen az ottani idős Péterfi László esperes-lelkésznek súlyos teendőiben. Aztán arra is kérem, tanítsa az én ottani cigányaimnak gyermekeit írni és olvasni, mert azok nem járnak fel az iskolába. Ne sértődjék meg, hogy akadémita létre erre kérem, de tudja, az ember ott kezdődik, mikor olvasni és írni tud! Én megadom fizetésül azt, amit egy jobb ekléziában kapna. Aztán ott van a boldogult nőm által szerzett bájos Péterfi Mária, szép lelkű, szerény, jóságos teremtés. Különben majd megismeri. És, ha úgy lesz, ahogy szeretném, hogy adja az Isten, én fogom őt becsülettel kiállítani (Koncz: A marosvásárhelyi református kollégium története).

Antal megköszönte és el is fogadta az ajánlatot. Segítette idős Péterfi lelkészt és prédikálgatott. Tanítani igyekezett a cigányokat, de azok nemigen akartak tanulni. Megismerte Péterfi Máriát.

Ám nem sokáig tartott a sáromberki boldogság. Egy megüresedett professzori katedrára hívta Marosvásárhely. Mint professzor köteles a vártemplomban prédikálni. Akkor nagy hideg volt. Mellhártyagyulladását kapott. Elkeseredetten s talán reménytelenül feküdt már, mikor eszébe jutott jó patrónusa, akitől el nem búcsúzott. Levelet írt hát! Nem várt, kedves választ kapott.

– Míg egyfelől sajnálom, hogy elhagyta udvaromat, másfelől örvendek, hogy professzorrá választották. Tiszteleted tudományára ott van nagyobb szükség. Aztán az én cigányaim mellé is találunk valakit. Annak is örvendek, mint hallom, hogy megszerette Péterfi Máriát. Amit ígertem Tiszteletednek, házasságuk alkalmával mindenről gondoskodni fogok. Ha pedig a pleurája nem jött helyre, s nem bírná a melye a nagy hideg vártemplomi prédikálásokat, akármi-kor visszamehet Sáromberkére, és én megadom azt, ami egy professzor fizetése (u.o.).

Antal János professzor, a későbbi püspök, felgyógyult. Elvette Péterfi Máriát s Teleki Sámuel beváltotta ígését.

Már 1813-ban, március 20-án, a végső eltakarítására nézve is intézkedett: „Temessetek el engem gyermekeim, az én szülőtte földemen, az én atyáimnak örökségemben,” mint Jákobot, minden pompa nélkül! Csak kedves gyermekeim könnyhullatásai között (I Mózes 49:29.).

1822. augusztus 7-én, életének 83. esztendejében „meghala Sámuel és egybegyüle az egész Izrael, és síraták őt. És eltemették az ő hazájában” (I Sámuel 25:1) Sáromberkén.

Sáromberkén, az általa épített kriptában temették el. Ide temetkeztek utódai is. Ezt a kriptát az idő és a háborúkkal járó viszontagságok igen megrongálták. Mikor ez tudomására jutott az illetékeseknek, hazánk, a Szocialista Románia Köztársaság magas kormánya, 1964-ben mint műemléket 40000 lei költséggel a kriptát szépen megújította, s ez által kifejezte az érdemesült haladó szellemű, nagy humanista és kultúrharcos iránti becsülését.

Nemcsak a temetésen, hanem a születése napjának évfordulóján (november 17.) az általa hathatósan támogatott kollégiumunk székhelyén, a kortársak ezrei előtt méltatták tetteit. Kolozsváron Csiszér Sámuel lelkész és Méhes Sámuel professzor, Nagyenyeden Szász Lajos lelkész, Hegedüs Sámuel professzor, Székelyudvarhelyen Bodor Pál lelkész, Bodola Sámuel professzor, Marosvásárhelyen Antal János professzor, Zilahon Salamon József rektorprofesszor.

Jó tetteinek becses életében elszórt virágait szedegetik egybe. Méhes Sámuel mint az éhezetteket segítő keresztyén embert mutatja be, ki az 1816–17 évi éhínség idején rendeli, hogy semmi gabonáját el ne adják, hanem ingyen osszák szét jobbágyai között! A már előbb felsorolt iskolákon kívül segíti a bécsi, a

debreceni, a losonci, a szolnoki iskolákat és 70000 forinttal a váci katonai akadémiát. (Ugyanis fia, Ferenc katonatiszt volt.)

Bodor Pál kiemeli a többi között, hogy az Újszövetséget a maga költségén kinyomtatta, hogy az ő nagy és széles tanulmányai még a vallást is erősítették. Fájdalommal szemlélte a maga idején a vallástalanságnak, a naturáлизmusnak, a deizmusnak, az indefirentizmusnak az elterjedését [...] melyek az emberi társaságoknak gyökereit rágják, emésztik. Ezek kiirtására mind hathatós példájával, mind nem kímélt költségével munkálkodni szent kötelességének tartotta. Ek-lézsiák és iskolák jegyzőkönyvei tanúsítják sok rendbéli jótéteményeit. Salamon József azt mondja, kinek jutott akkor eszébe a legjobb prédikációkat készítő diákokat megjutalmazni? Ki igyekezett a zsidó és görög nyelv megtanulására jutalommal serkenteni a diákokat? (E temetési beszédek nyomtatásban megje-lentek, találhatóak a Theológia, a Téka s más könyvtárakban).

Kazinczy Ferenc erdélyi utazásai alkalmával Marosvásárhelyen megcsodál-ta a Teleki-tékát, s ránk hagyta annak rövid leírását. A többi közt azt írja: az em-beriség és a haza nem fogja tudni egészen, mi jót teve egyikének, s másikának ez a jó ember és hív polgár (Eredeti Munkák II. 106. l.).

A könyvtárról nemrég kiadott tájékoztatóból megtudjuk, hogy „a Teleki könyvtárat 1962-ben a helybéli volt református Kollégium, ma Bolyai Farkas Középiskola, mintegy 80000 nyomtatványt tartalmazó tanári könyvtárával egyesítették és Teleki-Bolyai könyvtárnak nevezték el. Gyűjteményei, melyek az idők folyamán új adományokkal és szerzeményekkel is bővültek jelenleg 200000 könyvet, folyóiratot és aprónyomtatványt tartalmaznak. Valóságos kin-csesháza a természettudományi és a társadalomtudományi műveknek. Ritka-ságai közül meg kell említenünk a 70 ősnymtatványt, [...] edicio principest, nevezetesebb európai nyomdák termékeit [...]. Egy XIV. századi kódexet, egy okiratot Mihai Viteazul aláírásával és pecsétjével, tetemes mennyiségű kéziratot Bolyai Farkastól és Bolyai Jánostól. Számos kiváló mű, amelyet a könyvtár őriz a világ népeinek történetét, valamint a románok, magyarok, németek és más nemzetiségű dolgozók közös harcát tükrözik a társadalmi elnyomás és külső hódítás ellen.

A szocializmus hazai építésének korszakában a könyvtár számottevően fej-lődött, épületét az állam gondoskodása folytán nemrégiben restaurálták, szebb

és hatékonyabb, mint valaha. Működésével jelentősen hozzájárult a nemzeti és nemzetközi kulturális értékek feltáráshoz” (Biblioteka Teleki-Bolyai, Tirgu Mures, 5–6. l.).

Halálának 150. évfordulóján (1972) könyvtárát és alkotóját így méltatták: „Teleki Sámuel marosvásárhelyi tékája a felvilágosodás bibliofilijának a szellemében fogant és a legkiemelkedőbb példája a hivatalnok arisztokrácia körében keletkezett magánkönyvtáraknak. Létrejöttét a legkifinomultabb bibliofil-szenvedélyen kívül annak a meglepő felelősségtudatnak köszönheti, amelyet ez a messze tekintő államférfi a ragyogó császár-város elidegenítő légkörében is állandóan érzett szülőhazája művelődési sorskérdései iránt [...] 60000 kötetes könyvtára és az iskolákra költött több mint 800000 forint olyan korszakban, amikor az állam még alig vállalt valamit. A birodalmi főváros és magas közhivatala, vagyoni helyzete olyan lehetőségeket kínáltak számára, melyekkel egyetlen más erdélyi könyvbarát sem rendelkezett.

Könyvtárát felszerelte a francia felvilágosodás és forradalom üldözött kiadványaival is, s így hazánkban ezek leggazdagabb tárháza a Teleki téka, és a könyvművészet remekeinek vitathatatlanul legkiemelkedőbb gyűjteményeként neveli társadalmunkat, s szolgálja azóta dokumentációs bázisként az erdélyi tudományos törekvéseket” (Jakó Zsigmond: Könyv és könyvtár művelődésünkben. Korunk 1972. I. 20–21. l.).

Aranynál értékesebb, evangéliumi hitéből táplálkozó, embertársait, népét, hazáját felbecsülhetetlen kincseket érő jócselekedetekkel, tehát valósággal szerette, szolgálta.

Amíg Teleki Sámuel távol van, s mindig távol van Sáromberkétől, felesége Bethlen Zsuzsánna (meghalt 1797.) intézi birtoka ügyeit, ahogy odaserdül, nagyobbik fiával, a kitűnő észtehetségű és jó erkölcsű Domokossal (1773–1798), ki igen képzett fiú, kormányzósági titkár, aztán erdélyi királyi táblabíró, tudós, Lipcsében a Gazdasági, Jénában a természettudományi s mineralogiai társulat tagja, ez utóbbi elnöke egész fiatalon. Sáromberkén a jó erkölcs érdekében fegyelmi, az iskolai tanítás és nevelés számára Bedéts János gazdasági prefektusa által ma is meglévő, dolgozatunk megfelelő helyén, a maga egészében közölt szabályzatot dolgoztatott ki. Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság tagja, több munkát is írt, melyek közül német nyelven is megjelent nem egy.

1822-től fogva a kancellár kisebbik fia, Ferenc a földesúr. Született Nagyváradon (atyja ott adó főtiszt, comissarius volt) 1787. február 26. Iskolái elvégzése után a hadseregben szolgált, főhadnagy volt. Császári és királyi kamarás. Anyanyelve rovására szívesen beszélt németül, a jobbágyokkal keményen bánt. Apjának szófogadó gyermeke volt abban is, hogy annak végrendelete értelmében fölépíttette 1823–24-ben a templom déli oldalán a református iskolát és a kántortanítói lakot. Nevéhez fűződik (1825.) a hatalmas lovarda, a „Rácsúj” felépítése, melyet csak a második világháború után bontottak le. Teleki Ferenc felesége, Bánffi Erzsébet. Gyermekeik: Ágnes (1812.), Sámuel-Ferenc (született 1817. október 30.), Erzsébet, a későbbi Way Lajosné, Ágnes 1833. szeptember 2.-án feleségül veszi waldeczki és pirmonti herceg Waldeck Hermann. Nevéhez fűződik a dendrológiai szempontból híres udvari kert és a 12 holdas Fácános létesítése. Ez utóbbit az első világháború után, az akkori örökös, Teleki Károly eladta, és a falusiak kitermelték fáját, szántó lett. Az előbbit a második világháború után kiirtották, s feltüzelték a falusiak.

Az Ágnes férjhezmenetele révén a legmagasabb európai családokkal rokonságba jutott, s később azok ide jártak Sáromberkére, hogy aztán részt vegyenek a görgényi híres medvevadászaton a régi Rákóczi-féle fejedelmi birtokon.

1845. november 1-én született Sáromberkén az a Teleki Samu, ki a görgényi vadászatonkat vezette. A település szélesítéséhez az egyháztól megvásárolta a Csegelyt és a polgároknak településre tovább adta. Híres Afrika-utazó, felfedező (lásd: Höhnel Lajos tengerésztiszt erről írt kétkötetes művét). Ez a Teleki Samu valóságos belső titkos tanácsos, honvédhuszár.¹¹⁷

A kancellár által tervezett hatalmas lovardát,¹¹⁸ vagy ahogy a nép nevezte, Rácsújt is, melyet aztán 1825-ben fia, Ferenc, a katona építtette fel. Klasszicista kiképzésű volt s építési éve, 1825 homlokzatára colt írva. Ezt aztán 1930 után lebontották.

Följegyeztetett, hogy a régi kastély két szobájának stukkó-mennyezetét, mely gyönyörű kiképzésű, Antoni mester készítette.¹¹⁹

117 Ezt a bekezdést a szerző ceruzával áthúzta a kéziratban. A szerkesztő megjegyzése

118 Bíró J. i.m.

119 U.o. 91. l.

Teleki Mihály, Apafi miniszterének legrégebb tempera képét 1943-ig itt, a Teleki-kastélyban őrizték.¹²⁰

Ezen kívül a kastélyban sok szép arckép és miniatúra van. Itt található Széchényi Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítójának kitűnő arcképe is, melyet kísérőlevéllel együtt küldött meg kongeniális barátjának.¹²¹

Ebbe a híres kastélyba látogatott el 1837-ben a nagyenyedi református Bethlen-kollégium egykori diákja, a híres arcképfestő, Barabás Miklós, ki a megszólalásig hű, a legegyszerűbb ember által is azonnal felismerhető arcképeket rajzolt és festett már gyermekkorában.¹²²

120 U.o. 96. l.

121 U.o. 97. l.

122 A Nagyenyedi Református Bethlen Gábor Kollégium fennállásának 300. éves ünneplése alkalmával kiadott Album érdekes történetet közöl Barabás Miklós kisdiajkról. Vasút nem lévén, köztudomású, hogy a székelyföldi, Nagyenyedtől eléggé messzi vidékekről „echos” gyékény ernyős lovas-szekeres székely szállította a diákokat, aza inkább csomagjaikat, mert maguk nem fértek fel a szekérre, hanem dalolva, pajzánkodva gyalog kísérték azt a kollégiumba.

Így utazott a kisebb-nagyobb diákokkal együtt a Székelyföldről Barabás Miklós is.

Történt útközben, hogy az öreg pipás székely, kifogva a lovakat, pihenőt tartottak, ahol mindnyájan falatoztak, s a fáradhatatlan diákok mulatoztak, míg a székely önmagával és a pipájával volt elfoglalva.

A kis Barabás Miklós, mint mindig, most is rajzolgatott. Nagyobb diaktársai egy-egy, a székelyre vetett lopott pillantásból gyanították, hogy mi készül. Egyik diák aztán néhány perc múlva, egy óvatlan pillanatban harsány kacagás közben kikapta a képet a kis művész kezéből, s diadallal szaladt, s tolta a székely orra elé:

- Nézze kend!

A székely közömbös, hidegvérrel tekintett a papírra, de abban a pillanatban, mintha darázs A székely közömbös, hidegvérrel tekintett a papírra, de abban a pillanatban, mintha darázs csípte volna meg, felszisszent, s szedte-vettézve, egyik kezében a korbáccsal, másikban a magasra tartott papírdarabbal lépett Barabás felé, aki élve a gyanúperrel, fűrgén megugrott előle, a diákok harsány kacagása között, s fenyegetőzve kiáltotta:

- Nő, megállj! Adok én neked! Hát te az én becsületes pofámat a lónak az ábrázatja helyett tetted!

Időbe került, míg a diákok kiengesztelték, hogy tovább vigye Barabás csomagját is.

Megszólalásig hű volt a székely ló alakja és az öreg székely ló nyakához toldott pipás arca. Úgy is mondhatnók, hogy a székely arcú pipás ló.

Az enyedi Kakas-dombon aztán Barabás is megkapta búcsúzóul nem azt a pofot, amit a szellemes gúnyképért akart volna odakenni, hanem amit a féltőn szertő, szigorú atyai gondoskodás bízott volna rá, hogy az elmaradhatatlan pedagógiai szöveg kíséretében el ne felejtse átadni a legalkalmasabb pillanatban. Hát legelőbb Barabásnak adta át: na te Miki, ragadta vállon, s odamutatott a Kollégium kétemeletes épületére, s odaserítette a pofont, ne

Barabás Miklós Sáromberkére érkezve, azonnal tisztelgett az udvarban, a magyarokat nem nagyon szerető, hiszen magyarul se tudott jól, a szívesen Bécsben élő Teleki Ferenc ridegen fogadta, s a Felső faluvégi rideg fogadó egy sötét, nedves zugába helyezte el. Önérzetének megsértését nem tűrte el. Reggel, midőn felkelt, felkészülődött s térdig érő sárban bement a kastélyba, hogy odamondjon rideg fogadtatásáért és aztán tovább menjen oda, ahol szívesebben fogadják.

Tudtára adta hát Teleki Ferencnek, hogy ő itt többé nem marad, és nem fest képet, mint szándékozott, hanem elutazik tüstént. Nagy vita keletkezett Barabás és a gróf között. Barabás mindent férfiasan megmondott, szemére vetett éppen a kellemetlen fogadtatásért. A vitában még Waldeckné Teleki Margit is beleszólt idegesen, csípősön, megjegyezvén németül:

– Die grossen Künstler prätensiv. Ön művész követelőző!

Erre Barabás visszavágott:

– Egy művésztől sem lehet követelni, hogy a legképtelenebb helyzetben hangolva legyen az alkotásra!

A kényes helyzetet az éppen itt időző Bánffy Miklós, a későbbi főpohárnok mentette meg, diplomatikusan karon fogta Barabást:

– Nó, édes drusza, legalább jöjjön, nézze meg a Parkot és a Marost!

A festőművész, bár nagyon eltökélte, hogy tovább utazik, engedett, s amíg megszemlélte a park és a Maros szépségeit, csomagjait a személyzet a kastély nagy szobájába szállították.

Két hétig maradt aztán Sáromberkén. Ezalatt szép képeket festett. Ráadásul híre is járta, hogy a tüdővészben fekvő, s már a halállal vívódó B. Way Lajosné Teleki Erzsébetet a róla festett rendkívüli finomságú kép munkája alatt „magnetizálta”, mert az ülések alatt mind jobban érezte magát s majd meggyógyulva, öregasszonyként halt meg 1778-ban.

De Teleki Ferenc mégis kimutatta foga fehérét, mert egy rossz, létrás székéren eresztette el vendégét, a híres Barabást Marosvásárhely felé.¹²³

felejtse el, amit apád általam köt a szüvedre: haza ne menj a Kollégiumból addig, amíg a három p közül egyet meg nem kerítettél, amíg pap, professzor vagy prókátor nem lettél. Mert bizonyisten búval találkozol! (A Gyulafehérvári-nagyenyedi református Bethlen-kollégium 300 éves fennállásának jubileumi emlékére kiadott Album alapján).

123 U.o. 99–100. l.

Sajnos Teleki Ferenc nem becsülte meg ez alkalommal sem a művészt, sem az embert.

A bútorok között nem egy a reneszánsz darab.

A kályhák is a XVI. Lajos stílusúak. Teleki kancellár Aranyosmeggyesről hozatta a csempéket.¹²⁴

A csillárok is művésziak, ragyogók.

Igen gazdag volt a kastély múkincsekben. Földszintes volta, kisebb méretei, a 7 vagy 9 szoba tele van értékesebbnél értékesebb tárgyakkal, akár egy múzeum. A rokokó, kopt, empire bútorok fölött török szőnyegek függenek, korabeli ráámájú arcképek, könyvtárában középkori bútorok és fegyvergyűjtemény, páncélok, sisakokkal, régi fringiákkal, alabárdokkal. Itt van elhelyezve Teleki Mihálynak ékkövekkel kirakott címere és felirattal ellátott díszkardja is. Az öt-öszművek, kupák. Miniatur arcképek tömege lepi el a drága keleti szőnyegekkel bevont asztalokat.

A „Mária Terézia szoba” velencei tükrei, díszes faragású arany ráámájukkal csillognak.

A „Dolgozó szobában” a kancellár hatalmas empire íróasztalát lehetett látni. Ez volt a Teleki család kegyelettel őrzött relikviája.

A [sáromberki birok] a XIX. század közepe táján Teleki Ferenc fia, Sámuel (született 1817. október 30.) volt, már atyja életében földesura és gazdája, hiszen atyja 74 éves korában végelgyengülésben halt meg, öreg volt. Ennek a nevéhez fűződik az a cca. 12 holdas Fácános létesítése, mely a Sárpatok felé vezető út és a Malom árok bal partján, majd a malomig terjedt, az úgynevezett Cserefák előtt. Pirchán, későbbi szakácsnak az édesapja gondozta itt a fácánokat először. Ez a kert részben bekerített, pár sétánnyal ellátott, gondozott és védett terület volt. (Az 1930-as években, az akkori földbirtokos, Teleki Károly eladta, s a falusiak kitermelték, szántóvá lett).

124 U.o. 104–107. l.

A XIX. század utolsó harmadában a földbirtokos az a Teleki Sámuel, ki 1845. november 1-én született. Apja Teleki Sámuel, anyja Bethlen Erzsébet. Tanulmányai elvégzése után nem nősült meg. Nagyúri életet élt. Szélesbítette, ahol csak tehette az atyai ugart. Kitűnő gazda volt. Már ő vezette a gazdaságot, midőn 1869-ben defalkálták azokat a földeket Sáromberkén, melyeket az 1849-49-es szabadságharc után felszabadult jobbágyoknak adtak. A Balogh porondja miatt, melyet Teleki használt és magának követelt, bár az osztrák beamter azt mondta a faluban szerteszt, hogy az a nép földje, per támadt, és a perben a gróf – és az igazság – mellett tanúskodó Garda Márton református lelkészt elmozdították állomáshelyéről, nyugalomba.

Teleki Samu volt az, aki egy udvari bálon megcsókolt egy főhercegnőt, önkéntes száműzetésbe kellett mennie. Afrika-utazó volt (1887–1888.)¹²⁵ Fölfelezéseket végzett, a trónörökösről nevezett el egy megtalált tavat, mely azóta Rudolf-tó, és ettől kissé északkeletebbre egy másik, kisebb tavat Stefánia-tónak nevezett el. Sok tárgyi emléket hozott Afrikából, sőt, egy néger férfit is, kitől jellegzetes utódok is származtak. Teleki Sámuel a görgényi uradalmon és a Görgényi Havasokban évenként megrendezett híres udvari medvevadászatok bőkezű, büszke házigazdája. Gyönyörű lovai vannak. Sokat ad a lótenyésztésre. Fajlovaikat a Marosvásárhelyt székelő 9. honvéd huszárezred számára veszik meg. Az áldomás nagy bállal van mindig összekötve, hol a katonatisztek ott vannak. Maga is honvéd-husár alezredes volt.

Teleki Samu országgyűlési képviselő, illetve Főrendi Ház tagja, valóságos belső titkos tanácsos.

Az I. világháború előtt megvásárolta a református egyházközségtől a Csegelyben lévő földterületet, melyet aztán felparcellázva a polgárok településére aztán kiárusított.

1915-ben halt meg. Én mint sáromberki kis gyermek (11 éves) magam is ott voltam a temetési menetben. Emlékszem, a református templom piacán volt a gyászravatal. Hármás, üveg-, fa- és érckoporsóban feküdt, rajta csákója és kardja. A polyva hordó nagy szekeret alakították gyászkocsivá, azon vitték el a

125 [lásd] Höhnel vonatkozó könyvét és újabban a Hét 1976 5., 6, 7, 9. számát az Aftika utazó Teleki Sámuelről.

kastély előtt a Köztemetőben lévő családi kriptáig. A koporsó mellett kedvenc „buldog-kutyája” sírt. A kriptá körül hallottam, azt mondták az emberek, hogy ez a hely (a sír), ahova most érkeznek és beköltöztetik a 100-ik birtoka, éppen a századik.

A temetésre kivezényelt honvéd-husár szakasz leadta a díszlövést.¹²⁶

Teleki Samu abban a két épületszárnyban lakott, melyet dédapja, Teleki Sámuel 1769–73-ban építtetett volt, mielőtt kancellárrá lett.

Tele vannak a szobák vadásztróféákkal, melyeket Teleki Samu hozott Afrikából meg Indiából. Ilyeneket aligha lehet látni magyar kastélyban. Ezek leginkább az ebédlőt díszítik.

Vannak itt elefánt agyarak, a legkülönfélébb, nálunk nem ismert állatok kitömött figurái. Szarvasagancsok díszítik a falakat. Csodálatra ragad el a két hatalmas bysson, azaz egy indiai bivalypár roppant fenyegető feje.

Se szeri, se száma az itt összegyűjtött ritkaságoknak – írja Bíró József többször idézett művében.

Vannak néger fapárnák, vízholdó szerszámmá aplikált állati testrészek, miket megnevezni egy ugyancsak képzett ethnographus tudna, s aligha egy művészettörténész, akinek érdeklődését nem utolsó sorban a nem mindennapi szivartárca-gyűjtemény is leköti.¹²⁷

Miután Marosvásárhelyen a kancellár által alapított Teleki-téka 40000 kötetet számlált, s köztük egy Corvinát is, a sároemberki kastélyban régi könyv, vagy gyűjtemény alig volt. Inkább az utódok gyűjtése szemlélhető: Waldeck-Pyrmont herceg hagyatéka, Teleki Samu nagy értékű földrajzi forrásmunka-gyűjteménye.

126 11 éves voltam, nagyon megijedtem a fegyverropogástól.

127 Bíró i.m. 108–113. l.

Az Erdélyi Múzeum Levéltárának a megteremtése (1859) óta, számottevő levéltári anyaga nincsen.¹²⁸

A kastély középső, összekötő emeletes épülete egészen modern berendezésű lett volna: villany-, víz- és csatornahálózattal ellátva. Ezek beszerelését csehországi anyagból, cseh cég készítette.

Melléképületei közül messze földön páratlan volt a nagy lovarda vagy Rácsúj. Már a Ló-kert helynév is utal arra, hogy itt intenzív lótenyésztés és lóidomítás volt, lovászmesterrel az élen, ménespásztorral, lovászlegényekkel és kitűnő igás és csézás kocsisokkal. A csézás és a tenyész állomány részére két nagy, külön, jól felszerelt istálló szolgált. Az igás lovak szintén külön voltak. A Maros partján terült el a Csikós kert.

Hatalmas istállójuk volt a béres ökröknek, béresek gondozása alatt, béres bíróval az élen.

Külön volt a tehén és bivalyistlló. Disznóólak. Szekér- és kocsiszínek. Nagy, gazdasági emeletes csűr, csürbíróval. Hatalmas kukoricakas és magtárak. Konyhák, kamarák, rakrarak.

Gazdatiszti, kertész, csürbíró, lovászmester lak, és az alkalmazottak számára lakások, akik nem laktak a faluban, vagy az udvar körül a Kút utcában. Ide számíthatjuk a Malmot, melyek közül az egyikben 6, a másikban 4 kő volt. Az utóbbit hengermalommá építették ki az I. világháború után. Volt vízi fűrész-épület is.

A malommesteri lakban lakott a malommester. A molnárok számára nagyobb épület szolgált, családjukkal együtt lakásul. És volt itt egy magtárépület, meg az öröltetők marháinak oltalmára két szín.

A park kiterjedése katasztrális hold volt, forrásokkal, halastavakkal, pavilonokkal, pompásan gondozott utakkal, sétányokkal, melyek egészen a Maros hatalmas gátjáig vezettek a Tanórákon, Borsi berken keresztül, a csikóskertbe, a Fácánosba, s le egészen a Malmokig.

A több ember számára is nehezen átkarolható, századokat látott hatalmas tölgyektől elkezdve a nálunk, erdeinkben található mindenféle fákon és bokro-

128 U.o. 122. l.

kon kívül, rengeteg idegenből hozott és meghonosított csodálatos fák és bokrok ezrei, pompás ligetek és az itt zavartalan tenyésző gyönyörű pávák százaikként tették felejthetlenné számomra is ezt a Maros mellékén létesített dendrológiai jellegzetes tájkertet.¹²⁹

Eljöttek ezt megsodálni, kellemeit élvezni messzi országok uralkodói, s egyben részt vettek a híres görgényi medveadászatokon is, melyeket az Afrika-utazó rendezett nem egyszer.

Az 1800-as években itt jártak: Rudolf trónörökös s felesége Stefánia hercegnő, a welsi herceg, a későbbi VII. Eduárd angol király, Ferdinánd bolgár cár s tán Ferenc Ferdinánd stb.

Az 1769–70-ben épült két szárnyat összekötő egyemeletes kastélyt 1913-ban kezdte építeni ifj. Császár Lajos, marosvásárhelyi építész, kinek szintén nagyapám, az én nevelőapóm volt a helyi fuvaros vállalkozója, ki a Marosból porondot, homokot, s a vasúton érkező épületanyagokat idejében beszállítja, illetve beszállíttatja és vigyáz arra, hogy „fekbér” ne legyen. Mi is fuvaroztunk. Apó egyik szekeren én voltam a kocsis meg a segédmunkás, cserép, téglarakásnál különösen hasznomat vették. Az építész különben eljárt a házunkhoz. Én reggelit, uzsonnát vittem néha neki is, de két pallérnak rendesen.

Sokat néztem a mestereket, különösen a csatornázást, vezetékeket, fűtőtestet szerelő cseh iparosokat csodáltam. Később aztán sok hasznát vettem, amit láttam, tanultam az építésnél.

Az ács munkában az én édesapám is dolgozott, amíg a lábát el nem vágta nagyon.

Egy év alatt pirosban kész volt a kastély, de kiütött a világháború (1914), s félbemaradt.

Az Afrika-utazó és felfedező unokaöccse, Teleki Károly lett az udvar örököse. A birtokból az I. világháború után kisajátítottak. Az igényjogosultaknak kiosztották, mint hadiárvány, mi is kaptunk 1-1 félholdat. Kapott belőle az ortodox egyház egyik közössége is.

129 Biró, i.m. 114. l.

Nagyszüleimmel, nagynénémmel, édesanyámmal én is arattam párszor az udvarnak napszámba. Nagy „sugos” kévéket kellett vágni ám!

A II. világháború és a felszabadulás után az uradalmakat felszámolták, fel Sáromberkén is. Teleki Károly külföldre távozott volt, felesége s gyermekei Marosvásárhelyre.

A kastély elkészült. A felszabadulás, és különösen a korszakalkotó iskolareformunk után, kultúrcélokot szolgált. Éveken át ott van az általános iskola felsőbb tagozata. Ott működik internátussal, műhelyekkel egy nagy mezőgazdasági gépszakiskola.

A földek átmentek a nép használatába, két társasban művelték 1962-ig, a Mezőgazdasági Termelőszövetkezet megalakulásáig. Az ortodox egyházi föld az Állami Gazdaság alapja lett.

Végre a dolgozók győzelme megszüntette a feudális rendszert! Az új pászmában a traktorok és a tudomány gazdálkodik egyre eredményesebben, de ennek megrajzolására nálam hivatottabb tollú ember kell!

6.c. Sáromberki emberek, családok nevei a XVIII. század folyamán

Az adatok gyűjtése rendjén, pár érdekes, a falura vonatkozó névvel és feljegyzéssel találkoztam. Ezeket részben már felemlítettem, részben e fejezetben fogom felemlíteni. A XVII. századból föl nem említett adataimat is itt rögzítem.

Haller Gábor Sáromberkén (bizonyára Somkerek-i Erdélyi István és felesége Mindszenti Krisztina asszonytól) ebédelt 1639. október 4-én. Naplójában följegyezte, hogy október 12-én nagy dér volt, október 20-ig olyan nagy szárazság, hogy vetni nem lehetett. A kései vetés aztán a magot sem adta vissza. Az aratás előtt és alatt olyan esőzések voltak, hogy csak rosszul lehetett elvégezni a munkát.

1641. július 27–31. között a Maros kiöntött. Hidakat, malmokat rontott. Holtmarostól egy kisgyermeket bölcsőstől vitt el a víz, csak Nyárádtón fogták ki, élve. Egy farkast a boglya tetején ragadott magával. Dévág nevtették. Ott aztán agyonverték.

1642. augusztus 19. Sáromberkén halt, de már megelőzőleg (március 16.) Somkerekéi Istvánt eltemették.

Ez év májusában nagy fagy volt. Augusztus 30-án pedig nagy hóharmat. E Haller Gáborról azt is tudjuk még, hogy részt vett a 30 éves háborúban.

Úgy általában jegyzem meg, hogy 1702-től kezdve ismerősök Sáromberke református lelkészei. Az első Sámsondi István (L. később a maga helyén!).

Ez időben élt Sáromberkén a nemes Szikszai Zsigmond és neje, Gönczi Anna, kiknek a telkét cserélte volt I. Teleki Sámuel parochiaépítés céljára.

Varró Zsigmond nevével is találkozunk.

Az 1754. Conscriptioból ismert helynevek: Balog-porondja, Barsi berke arról árulkodnak, hogy valamikor itt élt egy Balog meg egy Borsi vagy Barsi család.

Ugyancsak ott említi Vajda János kaszálóját, ami arra vall, hogy tulajdonosa közismert, régi sáromberki lakos.

1751-ben első, név szerint ismert tanítója: Szoboszlai András.

Az egyházmegyei bírósági jegyzőkönyv ez időben említi házassági perben Szabó Istvánt és feleségét, Borka Pannát, kik viszályos házasok.

Az eméltett Conscriptioban hiteles tanúk: Székely Márton 70, Kristóf István 50, Vajda György 50, Kádár Mihály 48, Szabó Miklós 37, Bereknéryi István 36, Vajda István 34, Vajda Ferenc 33 éves.

1757-ben Gombkötő Mózesnek Eszter nevű lánya született, illetve kereszteltetett, mint az említett Liber Ecclesiae Reformatae Saromberkiensis mutatja.

A Mózesek 1770-től figurálnak az anyakönyvben. Mózes András az első, akinek gyermekei: Judit, András, István, Zsuzsa, Zsófi, Erzsi, Kata.

1775-ben Mojzes Jánost említik, kinek leányát, Zsuzsánnát keresztelték. Nagyobb gyermekeit az anyakönyv keletkezése előtt, s esetleg nem Sáromberkén, hanem Székelyszenterzsébeten keresztelték, honnan a Majzosokat – Majzeseket – Mózeseket, talán Teleki Sámuel mint említett colonialisokat telepítette.

Az anyaggyűjtés rendjén itt-ott tarlózott adatokon felül – ma még abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a református egyház legrégebb, az 1754. évi adatokat is tartalmazó jegyzőkönyvéből¹³⁰ eléggé kecsegtető mó-

130 Liber Ecclesiae Reformatae Saromberkiensis 1757.

don kísérlehetjük meg a község XVIII. század eleji lakóinak névsorát összeállítani.

a) Minthogy mindig a legrégebb lakosokat keressük, e pontban a halotti anyakönyvet nézzük, mert azok voltak a községnek legrégebb lakosai, akik 1788 előtt idős korukban haltak el. Az áttekinthetőség szempontjából névsor szerint soroljuk fel az eltemetetteket, jelezvén, hogy ezek között kik voltak a legidősebbek, akik már a XVII. század végén sáromberki lakosok voltak.

1. Balázs Jánosné
2. Bástori György cigány
3. Berekméri András
4. Berekméri Istvánné
5. Bodor János gazdaember
6. Damo cigány
7. Dávid cigány
8. Dávid cigányné
9. Dávid Mihályné
10. Dávid Samu
11. Elindenicker német korcsmáros, obsitos katona
12. Farcádi Mihály
13. Farcádi öreg, több mint 80 éves
14. „Farkas úr” (udvari alkalmazott) leánya
15. Filep András
16. Filep Andrásné Köblös Kata
17. Filep Mihályné
18. Fodor János
19. Gombkötő Mojzes (1757) zsellér
20. Gönczi Anna Szikszai Zsigmondné
21. Gyuri cigány
22. Gyuri cigány felesége
23. Jankó cigány
24. Jándék Zsófi gyermeke
25. Kajáni Miklós
26. Kádár András

27. Kali Dániel János, a református pap, Péterfi László inasa
28. Kádár János
29. Kertész András
30. Kádár Mihály, jó gazda
31. Kántor János
32. Kántor György
33. Kozma Tamás tanító
34. Köblös Márton gazdaember
35. Kristóf cigány
36. Kristóf György idős
37. Kristóf György, ifj.
38. Kristóf István
39. Kurucz, alias Székely Sándor
40. Köblös Mihály
41. Köblös Mihályné
42. Laci cigány
43. Lécfalvi Sámuel, fogadós, 1761.
44. Lovász Jankó cigány leánykája
45. Lukács János
46. Lukács Marci jobbágy, 1765.
47. Lukács Jankó cigány
48. Ménespásztor Marci leánykája, 1780.
49. Mester Sámuel, zsellér
50. Miska Maris leánya, 1757.
51. Mózes András
52. Mózes János, 1774.
53. Mojsza cigány
54. Nagy Dániel
55. Péter János
56. Putczki András
57. Putczki jobbágy, 1758.
58. Putczkiné öregasszony
59. Rákóczi Zsiga, jövevény zsellér, 1758.

60. Rossz Mihály cigány
61. Sándor Dani
62. Sándor Marci felesége
63. Szabó, alias Csonka Gyuri
64. Szabó, alias Rákóczi cigány
65. Szabó Istvánné
66. Szabó Istvánné, Borka Panna
67. Szabó György
68. Szabó Mártonné
69. Szabó Miklósné
70. Szabó Miklós kurátor, 1774, 59 éves
71. Szász Balázs, 1774.
72. Székely Mártonné özvegy, idős asszony
73. Széll György zsellér, 1760.
74. Szikszai Zsigmond úr szolgája, Szentés Elek
75. Tirsi cigány, 1768.
76. Ujvári Tamás prefektus leánykája, 1785.
77. Vadadi zsellér
78. Vajda Ferenc öreg
79. Vajda György, p.
80. Vajda Ferenc jobbágy
81. Vajda Györgyné
82. id. Vajda István
83. ifj. Vajda István
84. Vajda János, jó gazda
85. Vajda Márton erdőpszor
86. Vajda Mihályné
87. Vajda Péter
88. Varró Zsigmond jobbágy, 1757.
89. Veres Ferenc leánykája, 1772.
90. Veres Ferenc, 1778.
91. Vén András, jobbágy cigány.

b. Azok a sáromberki lakosok, akik 1757–1800 között házasságot kötöttek, időrendben felsorolva:¹³¹

1. Kristóf István Holtmarosról hozott nővel, 1757.
2. Szélágyi János marosvásárhelyi születésű sáromberki molnár özvegy Gója Annával kötött házasságot.
3. Lukács Márton cigány jobbágy Dávid Erzsébettel, 1758.
4. Paja László román, reformálódván, a gróf inasa, majd sárdi (Alsó Fehér megye) ispánja, Varró Katával, 1759.
5. Csizmadia János, alias Pucurka Köblös Judittal
6. Veres Ferenc zsellér Fülöp Katival
7. Berekméri András Szabó Erzsivel, a Miklóséval, jobbágy, 1760.
8. Mojsza cigány egy cigánynéval, 1761.
9. Kuruc, alias Székely Sárpatokról hozott (?) 1762.
10. Siga György vette Rákóczinét, jobbágy
11. Mójzes jobbágy cigány fia, Jánoska vette Péterlakáról Sodiát (?), 1765.
12. Dávid Marci Sárpatokról Delló Marikát
13. Ötves Minya zsellér Raffi Annát
14. Vajda Mihály Jánosé Abafájáról Barta Klárát
15. Fülöp András erdőcsinádi jobbágy Kádár Mihály (?) vette Köblös Katát
16. Köblös Márton Jobbágy Galambodról Vas Máriát, 1769.
17. Kántor István zsellér Köblös Borbálát
18. Gombkötő András zsellér Vajda Juditot
19. Teleki Sámuel (a későbbi Téka-alapító) vette Drágból (Kolozs megye) Bethlen Zsuzsánnát, 1770.
20. Vajda György Istváné Berekméri Anna Istvánét
21. Szabó Mihály Miklósé Gombkötő Erzsébetet, a Mojzesét
22. Vajda Márton udvari szakács, volt kulcsár, Feleji Szofiát Toldalagról
23. Szabó Márton Györgyé Köblös Erzsébetet, Mihályét, 1772.
24. Tóth György Karácsonyfalván született Péterfi Borbálát, a lelkész lányát
25. Vajda János jobbágy Kádár Anna Mihályé

131 Liber Ecclesiae Reformatae Saromberkiensis 1754

26. Kristóf György Bakos Gáspár lányát (?) Holtmarosról
27. Veres Ferenc harmadszor házasodott: Ventur Mária Magyarfülpös.
28. Vajda Péter Peres Zsuzsikát Sárpatakról, 1774.
29. Kádár Péter (?) Péterlakáról
30. Vajda Péter, Kántor Kata.
31. Szabó János udvari sütő, Szász Anna, bölkényi
32. Vajda Márton Kis Erzsébetet
33. Vajda György, Szabó Borbála
34. Szabó György felfalvi Dienes Erzsébet Radnótfája
35. Szabó István (?) Paókából, 1776.
36. Köblös Mihály udvari ker... Marti Kiss Rebeka Ikland
37. Kántor György, Vajda Kata Györgyé
38. Kádár János Sárpatakról Magyar Erzsébetet, 1778.
39. Berekméri Mihály Filep Annát, 1781.
40. Gyuri cigány (?) özvegy cigánynét Sárpatakról
41. Kádár Mihály (?) Szentannáról
42. Deák József udvari sütő (Bálványosváraljáról) Gombkötő Borbálát
43. Vajda István Vajda Erzsébet Ferencét, 1783.
44. Szabó István II-szor Péterlakáról
45. Vajda Ferenc, Kristóf Judit
46. Damó Gyuri, Karácsony Éva Csíkfalváról
47. Kristóf György, ifj., Székely Erzsébet, Holtmaros
48. Vajda István Kicsi, Berekméri Máriát
49. Puczi János Marci cigány Juditját
50. Fodor István, Molnár Kata, Körtvélyfája, 1787.
51. Fülöp Péter, Kristóf Anna
52. Mojzes Ferenc, Béér Judit
53. Veres Mihály, Balázs Mária, 1788.
54. Filep Mihály, Martinás Mária, Erdőcsinád
55. Kántor Péter, Fodor Judit
56. Damó Dani, Batzi Anna, 1789.
57. Mojsza cigány, Ötves Janka (?) menyecske leányát
58. Rafi Józsi, Jánosi Borbála, Marosvásárhely

59. ifj. Kristóf István Vajda Sára menyecskét
60. Fodor János, Szabó Erzsébet
61. Ferenci György Bibarcfalváról Szabó Mártonné Köblös Erzsébetet
62. Vajda Márton, Kristóf Kata Ferencé, 1792.
63. Kántor Ferenc Szukán Borbálát
64. Mojsza Habakuk, újparaszt, Pintye, alias Lajkó Annát 1793.
65. Berekméri András, Mójzes Judit Andrásé
66. Filep András Laki Annát Toldalagról
67. Damó Dani, Izsák Kis Anna
68. Szabó Sámuel, Bintsó Márta, Sárpatak
69. Kristóf Péter újparaszt, Batzár Gyuri lányát Sárpatakról
70. Mójzes (?) Nagy Miklós lányát, Sárpatakról
71. Berekméri András Mójzes Erzsébetet
72. Mójzes András Berekméri Máriát (dr. Mózes András dédnagyszülei), 1794.
73. Kristóf Mihály, Köblös Mária
74. ifj. Fülöp Mihály, Kádár Erzsébet, 1795.
75. Vajda József, Filep Judit
76. Dámó Miska, Ádám Szófia, Erdőcsinád
77. Kántor Ferenc, Bakos Erzsébet, Holtmaros
78. Kádár Mihály, Vajda Péter Katáját, 1796.
79. Putzki András Tsinádi Ádám leányát
80. Lovász Jankó (?) Kölpényből
81. Ménespásztor öccse Jándék Máriát
82. Kristóf Mihály Dániel Sárát
83. Szabó József, Balla Borbála, Holtmaros
84. Szilágyi István molnár fia (?) Kristóf Katát, 1798.
85. Kristóf György Mójzes Zsuzsa Andrásé
86. Kádár Sámuel, Imre Mária, Vajdaszentivány
87. Szabó István Istváné Kántor Erzsébet Istváné
88. ifj. Filep András, Vajda Sára
89. Filep István, Kristóf Borbála
90. Szabó Miklós, Kovács Judit, Görgényből

- 91. Kristóf János, Susánna
- 92. Vajda Ferenc Péteré, Szabó Kata Györgyé
- 93. Fodor János, Enyedi Anna, Péterlaka
- 94. Dávid Samu Marosvécsről (?)

6.d. [Sáromberke lakosai a XX. század 40-es éveiben]

A XX. század negyvenes éveiből adom a lakosok, illetve a családfők neveit házszám, építkezés és a vagyoni adatok szerint úgy, ahogy azt személyes megkérdezésemre mondták, s ahogy az építményeket elhelyezve láttuk.¹³²

1. sz[ámú] házszám alatt lakik Frincsán Simon, tehenész volt a Teleki udvarban, özvegy. A családtagok száma 4, reformátusok. Földház, cseréppel fedve, deszka pajta, nyári konyha, kút az udvaron. Van 11 véka vetésre való földje, 1 tehene, 5 drb. juha.
2. Farkas Sándor, iparos, Téglaház cseréppel fedve. Tyúkketrec. Családtagok száma 3, reformátusok.
3. Fülöp Imre (Lajosé), földműves. Az Amerikában elhalt Kádár Péter (Miklósé) gerneyszegi származású özvegét vette feleségül. Gyermeük nem volt. Nevelteányukkal együtt összesen hárman vannak, reformátusok. Téglaház cseréppel fedve. Téglaiálló, csűr, szénacsűr, tyúkketrec, kút, klozet. 40 vékás földjük. 2 tehén, 2 tinó, 1 borjú, 5 juh az állatállomány.
4. Őrház vagy bakterház, téglából, cseréppel fedve. Szoba, konyha, hivatali helyiség, kút. Az akkori őr: Kovács Béla, felesége, 1 gyermeke, r[ómai] k[atholikusok]. Van 2 tehene.
5. Özv. Dávid Istvánné „Rózi”, ménes, vagy csikópásztor özvegye. Volt egy lányuk, 18 éves korában, tbc-ben meghalt. Református. Földház, pajta, nyá-

¹³² Az adatgyűjtést a szerző, Mózes András vallástanár vezette, ki beteg volt. Nyaranta a nagyanyja házánál pihent. A gyűjtésben Vajda Ferenc postamester fia, a középiskolás Ferenc segített.

- ri konyha, disznóól, tyúkketrec, kút, klozet. 4 vékás földje van.
6. Mózes István (Friczikó), gyermektelen házaspár, feleségét más faluból hozta. R[ómai] kath[olikusok]. A férfi a II. világháborúból nem tért vissza. Téglaház, cseréppel fedve. Kolozsváron bolti szolga volt és ott szerezte házát és cca. fél hold földjét. Az udvaron pajta és kút van.
7. Szabó András, felesége Mózes Zsuzsa, egy fiuk Szabó Ferenc, ki fiatalon orosz fogságban volt. Két szobából álló földház, régi, kerek farkú cseréppel fedve. Nyárikonyha-féleség, deszkapajta, benne kis gabonás, kis csűr és még kisebb szénacsűr, kút, klozet, disznóól. Cca. 3 hold föld. Reformátusok.
8. Szotyori Elek, édesanyja özv. Szotyori Elekné, felesége Kristóf Zsófi, és egy kisfiuk. Szotyori felderítő lovas huszár volt a II. világháborúban, nem tért vissza, hősi halált halt. Téglaház cseréppel fedve, pajta, csűr, disznóól, klozet, kút. Reformátusok. Van 4 vékás földjük, 1 tehén, 1 tinó, 1 disznó.
9. Nagy Ferenc a Miklósé. Kétszer járt Amerikában. felesége Mátyus Lina Székelybosból. Volt 7 gyerekük, reformátusok. Téglaház két szobából, nyári konyha, istálló, csűr, szénacsűr, gabonás, kút, klozet. Van 48 vékás földjük. Állatállományuk: 2 tehén, 3 ló, 1 borjú, 4 drb. disznó.
10. Tirnaveanu Mihály, g[örög]kath[olikus], felesége Nagy Zsuzsa a Miklósé, ref[ormátus], községi szülész nő volt. Téglaház, nyári konyha, cseréppel fedve. Istálló, csűr, szénacsűr, ól, kút, klozet. Van 6 vékás helyük és 1 drb. disznójuk.
11. Vajda András távirász és felesége Kádár Eszter Istváné, van 2 gyermekük, reformátusok. Téglaház, konyha, gabonás, pajta, csűr, szénacsűr, disznóól, kút, klozet, tyúkketrec. Van 6 vékás helye és 1 disznója.
12. Orbán Sándor és felesége Kelemen Zsuzsa, vannak összesen 10-en, reformátusok. Földház, pajta, klozet, kút. 2 vékás helyük és 2 malacuk van.
13. Felei András vasúti pályamunkás és felesége Béresbíró, Márkus (?) Anna, a családban haton vannak. Földház cseréppel fedve, konyha, pajta, ól, tyúkketrec, klozet, közös kút. Van 2 vékás helyük, reformátusok.
14. Felei András Jánosé (Jájá), felesége Demeter Zsuzsa, összesen heten vannak, reformátusok. Van kétvékás helyük.
15. Kristóf Péter (Jankó Peti), felesége Kádár Anna (akinek első férje, libáncsi Szabó Ferenc volt, ettől elvált. II. férje szentiványi származású Sütő

János, előbb vasúti fékező, majd kolozsvári rendőr. Az I. világháborúban gépfegyveres őrmester volt, elesett az olasz fronton). Földház cseréppel fedve, modern téglastálló, csűr és széna-búzacsűr, nyári konyha, gabonás, disznóól, eresz, tyúkketrec, klozet, kút. 18 hold föld, 2 ökör, 4 tehén, 2 bika, 2 tinó, 3 disznó. Az I. világháborúból haza jövet, a Kecskésben volt egy kis „berke”. Szorgalmas munkával ő lett a falunak, ha nem is a legnagyobb, de a legjobb gazdája.

16. Kemény László asztalos, felesége Kristóf Ella (Eli) református, a család többi tagjai, még ötön r[ómai] katolikusok. Földház, ól, 17 vékás helyük van.

17. Vajda András (Csundri) a Borka Jánosé s felesége Berekméri Mari az Andráspestéé, és 2 lányuk, reformátusok. Földház, 2 szoba, konyha, gabonás, eresz, istálló, csűr, ól, tyúkketrec, kút, klozet, 9 hold föld, 2 ökör, 1 tehén, 3 borjú.

18. Vajda András, téglaház cseréppel fedve, konyha, gabonás, klozet, kút. Felesége és egy gyermeke, reformátusok. Van egy hold földje, 1 tehene, 1 borjúja.

19. Deák Károly, földház, pajta, csűr, klozet, tyúkketrec, kas, az 5 tagból álló család református. Van 20 vékás földjük, 2 tehenük, 1 disznójuk.

20. Boczog István, téglaház cseréppel fedve, 3 szoba, konyha, gabonás, disznóól, tyúkketrec, pajta, csűr, 14 vékás hely, 1 tehén, 1 tinó, 1 disznó. Feleségével együtt reformátusok.

21. Boczog László, földház, nyári konyha, pajta, tyúkketrec, ól, kút, klozet, 19 vékás helyük van. A családból 6 református, 3 r[ómai] katolikus. Ez a Teleki kertésze, Schaff mellett kertészlegény volt.

22. A római katolikus templom, benne orgona.

23. Fülöp András a Domokosé és Ágnesé. Vannak összesen négyen, reformátusok. Téglaház cseréppel fedve, istálló, csűr, gabonás, ól, tyúkketrec, kút, klozet. Van 20 vékás földjük, 2 tehenük, 1 borjú.

24. Nagy Albert 2 idősebb nővel, r[ómai] katolikusok. Gyergyóból beköltöztek. Földház cseréppel fedve, konyha, istálló, csűr, pince, ól, klozet, kút. 38 vékás hely, 2 tehén, 1 tinó, 2 disznó.

25. Pirchán Ferdinánd a Pirchán Róbert udvari szakács fia, kinek nagyapja

volt a fácán-gondozó a Fácánosban. Téglaház cseréppel fedve, istálló, csűr, szénacsűr, nyári konyha, gabonás, ól, kas, kút, klozet. 78 vékás földjük van, 2 tehén, 2 borjú, 4 disznó. A családtagok száma 7, ebből 1 ref[ormátus], a többi r[ómai] kath[olikus].

26 Nagy Domokos udvari kocsis volt. A családban hárman vannak reformátusok. Téglaház cseréppel fedve, pajta, tyúkketrec, kút. Van 28 vékás helyük, 2 tinójuk és 1 disznajuk.

27. Mózes György a Péteré, felesége Kádár Anna a Mihályé, vannak összesen ötön, reformátusok. Faház, konyha, gabonás, istálló, csűr, tyúkketrec, kas, búzacsűr, kút, klozet. 60 vékás helyük van. 2 tehén, 2 tinó, 1 bika, 1 ló, 1 disznó.

28. Fülöp György a Györgyé (Sityi) s felesége Szotyori Eszter. Vannak összesen haton, reformátusok. Téglaház cseréppel fedve, konyha, gabonás, disznóól, klozet, istálló, csűr, nyári konyha, 2 ló, kút. 44 vékás helyük, 2 tehén, 2 borjú, 2 disznó.

29. Szócs Péter, volt községi bíró is (Tánci), felesége Fülöp Zsuzsa a Lajosé (Gálfí), 4 református, 1 g[ö]r[ög]kath[olikus]. Téglaház cseréppel fedve, konyha, eresz, disznóól, istálló, csűr, klozet, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 1 tinó, 2 borjú, 1 ló, 45 véka vetésre való helyük.

30. Vajda Ferenc postamester, özvegy édesanyja, felesége, 2 fia, egyik nevezetesen Vajda Ferenc akkor II. é[ves] tanítójelölt, ki ezen összeírásokban nekem házról házara járva, szívesen segített. Vinklis téglaház, cseréppel fedve s benne a postahivatal is. Kamara, konyha, gabonás, klozet, ól, tyúkketrec, kút. 6 hold föld, 1 disznó. Mind reformátusok.

31. Völgyesi Mihály (beköltözött), összesen heten unitáriusok. Földház, tyúkketrec, klozet, pajta, csűr, kút. 1 hold földjük, 1 tehenük, 1 disznajuk [van].

32. Nagy János (a Jánosé és Nagy Anna Miklósé), fia, felesége s leánya mindhárman reformátusok. Téglaház cseréppel fedve, kút, klozet, istálló, csűr, tyúkketrec, 8 hold föld.

33. Nagy József, összesen négyen, reformátusok. Földház, konyha, gabonás, ól, pajta, csűr, klozet, tyúkketrec. [Van] 20 vékás helye, 1 tehene, 1 disznója.

34. Katona Mihály, téglaház cseréppel fedve, konyha, gabonás, kas, istálló,

csűr, ól, tyúkketrec, kút, klozet. 1 tehén, 2 tinó, 3 ló, 14 disznó, 56 vékás hely. Vannak heten, reformátusok.

35. Kristóf György Istváné, összesen haton, mind reformátusok. Földház, nyári konyha, közös kút, gabonás, eresz, istálló, klozet, tyúkketrec, ól, 2 tehén, két bika, két disznó, 8 hold föld.

36. Vajda Ferenc (A Kristóf István Istváné, Kristóf Ferenc aljegyző). Téglaház cseréppel fedve, tyúkketrec, nyári konyha, klozet, pajta. Mindhárman reformátusok.

37. Vajda Márton okleveles tanító, ref[ormátus] koll[égium] h. tanára az ének-zene tanszéken, tartalékos százados. Felesége s két leányával reformátusok. Marosvásárhelyen laknak, de itt gazdálkodnak is. Gabonás, eresz, kút, istálló, csűr, ól, tyúkól, szép, modern téglaház a kertben, cseréppel fedve, 26 hold föld, 2 tehén, 1 ló, 2 ökör, 2 borjú, 3 disznó, 15 drb. juh.

38. Vajda Domokos a Frici Pistáé, volt községi bíró, törzsőrmester. Felesége s gyermekei, összesen haton reformátusok. Téglaház cseréppel fedve, konyha, disznóól, istálló, csűr, pajta, juhpajta, 2 tehén, 1 ló, 4 tinó, 1 borjú, 1 ökör, 9 disznó, 14 juh, 12 és fél hold föld.

39. Fülöp Imre a Ferencé (Csidáj), II. felesége, gyermekei, összesen ötön, reformátusok. I. felesége Kürtös Tódor leánya, Anna volt. Földház, nyári konyha, eresz, tyúkketrec, pajta, kút, 7 véka vetésre föld, 1 tehén, 2 borjú, 1 malac.

40. Vajda György a Györgyé (Fekete), felesége unit[árius] s három gyermeke reformátusok. Téglaház, nyári konyha, közös kút, disznóól, tyúkketrec, pajta, csűr, 2 hold föld, tehén, 2 borjú, 2 disznó.

41. Szálteleki György a Ferencé, csizmadia, negyedmagával református. Földház, nyári konyha, disznóól, pajta, klozet, tyúkketrec.

A temető felé vezető köz után tovább:

42. A kultúrház, melyből 1941-ben a fundamentum és egy kis rész volt megépítve. 1955-re készen lett a szép, emeletes kultúrház, s használatba is vették.

43. Az 1912-ben épült 3 tanerős állami elemi népiskola, téglából, fedele cserép. Tanítói lakás, 2 szoba, konyha, kamara, veranda, akkori lakója Orbán Zoltán MÁV-tisztviselő, istálló, klozet.

44. Sztojka János kovács, téglából készült, cseréppel fedett emeletes ház,

- tyúkól, eresz, kút, 2 malac. Összesen nyolcan vannak, reformátusok.
45. Kaba Benedek, összesen négyen, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, fáskamra, ól, pajta, klozet, kút, kas, $\frac{1}{2}$ hold föld, 1 disznó.
46. Berekméri István a Györgyé s felesége László Anna, reformátusok mind a nyolcan. Téglaház cseréppel fedve, konyha, pajta, eresz, klozet, ól, kút, kas, tyúkketrec, 5 hold föld, 2 tehén, 2 disznó.
47. Berekméri András Miklósé, volt bíró, fia István, felesége Fülöp Kati (Anna) s gyermekük, református. Földház, eresz, csűr, istálló, szénacsűr, ól, kút, konyha, gabonás, 2 tehén, 4 borjú, 2 disznó, 18 hold föld.
48. Ref[ormátus] új iskola téglából, 1 tanterem s tanító lakás 2 szoba, konyha, kamra. Hitel és tejszövetkezet volt azután. Klozet és kút.
49. Ferenczi Ferenc, az udvari sütőnek a fia, összesen hárman vannak reformátusok. Faház, tyúkól, klozet, eresz, pajta, csűr, kút, 1 tehén, 1 tinó, 1 disznó. Két és fél hold föld.
50. Mózes Péter a Péteré, összesen nyolcan vannak reformátusok. Téglaház cseréppel fedve, tyúkketrec, pajta, ól, klozet, nyári konyha, gabonás, kút, 1 tehén, 2 tinó, 1 borjú, siló, 1 és $\frac{1}{4}$ hold föld (?).
51. Nagy Albert, ketten vannak, reformátusok. Kőház, ól, tyúkketrec, klozet, pajta, $\frac{1}{2}$ hold föld.¹³³
52. Szabó György, haton vannak, reformátusok. Földház cseréppel fedve, nyári konyha, istálló, csűr, klozet, ól, kút, 3 tehén, 3 borjú, 1 disznó, 6 juh, 3 hold föld.
53. Vajda Réti Mihály, heten vannak, mind reformátusok. Földház cserépfedéllel, tyúkketrec, nyári konyha, gabonás, eresz, istálló, csűr, ól, kas, kút, siló, 3 tehén, 2 üdő, 1 borjú, 13 juh, 8 és $\frac{1}{2}$ hold föld, a Vajas-féle birtok.
54. Özvegy Vajda Istvánné (Piki). Ötön vannak, reformátusok. Földház, közös kút, istálló, eresz, ól, tyúkketrec, 2 tehén, 1 borjú, 6 juh, 1 disznó, 3 hold föld.
55. Kristóf András kovács, ötön vannak, reformátusok. Téglaház, cseréppel fedve, nyári konyha, eresz, tyúkketrec, klozet, pajta, kas, kút, gabonás, 3

133 Későbbi bejegyzés kézzel: A férfi azt hitte adókimutatás következik, kedvetlenül fogadott.

tehén, 2 disznó, 7 juh, 3 és fél hold föld.

56. Kántor György Györgyé, felesége és fia, reformátusok. Téglaház, tyúkketrec, közös kút, gabonás, ól, nyári konyha, 1 tehén, 2 borjú, 1 disznó, 3 hold föld.

57. Kántor Ferenc és Kántor István, előbbieik hárman, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, földház, tyúkketrec, klozet, istálló, pajta, eresz, kas, kút, fáskamra, 2 tehén, 2 borjú, 6 juh, 3 malac, 1 disznó, 12 hold föld. Kántor Istvánnak: 2 tehén, 1 disznó, 3 hold föld.

58. Régi, 1824-ben épült református iskola, 1 tanterem, szoba, konyha, kamara tanítói lakással. Nyári konyha, tyúkketrec, klozet 1 és ½ hold telek.

59. Református templom, 1785-ből. Téglából építve, cseréppel fedve.

60. Református parochia. Jelenleg Zoltáni Pál a lelkész. 1913-ban épült téglaház, eternitpalával fedve, klozet, nyári konyha, eresz, pajta, ól, gabonás, közös kút, siló. 4 tehén, 4 borjú, 3 disznó, 44 hold föld.

61. Vajda András, volt bíró, téglaház, eternitpalával fedve, nyári konyha, gabonás, klozet, kas, ól, eresz, csűr, pajta, szénacsűr, tyúkketrec, kút, szerzsámtartó, kicsi konyha, siló, 2 tehén, 2 ökör, 2 borjú, 1 ló, 1 csikó, 2 disznó 19 hold föld. Vannak összesen heten, reformátusok.

62. Szabó Ferenc s Udvarfalváról hozott felesége: Róza, fia és leánya, reformátusok. Szabó Ferencet a II. világháborúból való meneküléskor elűtötte a légi akna. Téglaház, eresz, kas, pajta ól, kút, 2 tehén, 1 bika, 2 malac, 2 hold föld.

63. Nagy András, nyug[almazott] börtönőr. Haton vannak, reformátusok. Téglaház, eresz, nyári konyha, gabonás, pajta, csűr, ól, kút, kas, 1 tehén, 3 borjú, 2 tulok, 1 disznó, 5 hold föld.

64. Nagy Károly, négyen vannak reformátusok. Téglaház, gabonás, tyúkketrec, eresz, ól, klozet, istálló, kút, 2 tehén, FUTURA RAKTÁR.

65. Szabados János, haton vannak reformátusok. Földház, nyári konyha, klozet, pajta, ól, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 1 borjú, 2 disznó, 2 hold föld.

66. Berekméri Domokos és István, ötön vannak, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, gabonás, juhajtó, istálló, klozet, tyúkketrec, 3 tehén, 4 disznó, 1 borjú, 7 és fél hold föld.

67. Kádár József, kilencen vannak, reformátusok. Téglaház, konyha, eresz,

- pajta, ól, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 1 borjú, 1 ló, 3 és $\frac{3}{4}$ hold föld.
68. Vajda István Réz. Ketten [vannak], reformátusok. Földház, eresz, konyha, kút, pajta, klozet, ól, tyúkketrec, 1 tehén, 1 borjú, 2 és fél hold föld.
69. Vajda Mihály, vasúti őr, haton vannak reformátusok. Téglaház, kút, eresz, pajta, csűr, ól, tyúkketrec, 2 tehén, 2 borjú, 2 disznó, 3 hold föld.
70. Asztalos Dénes, vasúti forgalmista. Nyolcan vannak, reformátusok. Téglaház, kút, eresz, istálló, klozet, tyúkketrec, ól, 2 tehén, 1 borjú, 7 disznó, 3 hold föld.
71. Réti Anna, földház. Rác György. Nyolcan vannak reformátusok.
72. Czegő Lajos, r[ómai] kath[olikus], hét személy, 2 malac.
Virginás Mihály, heten vannak, 2 malac
73. Gémes Pál, r[ómai] kath[olikus], 4 személy
Bajkó Péter, református, 5 személy
Gémes Ferenc, r[ómai] kath[olikus], 5 személy
Bíró János, r[ómai] kath[olikus], 4 személy
E felsoroltak udvari szolgálak, alkalmazottak.
Mózes Péter, 6 személy, reformátusok, 3 disznó.
Cotirlan Lázár, g[ö]r[ög]keleti, 5 személy.
Nagy Sándor, református, 4 személy
Ercsei István, református, 9 személy
74. Az udvari kocsiszín
75. Kertészlak. Istálló, eresz, hídmérleg.
76. Schaf Jenő, udvari intéző lakása. Két személy, r[ómai] kath[olikus]. Téglaház, istálló, ól, tyúkketrec, nyári konyha
- 77–79. Gr. Teleki Károly, felesége és 3 gyermeke, mind reformátusok. A Teleki család belső épületei, kastély és a gazdasághoz tartozó épületek, az udvar, gazdasági udvar, kertek, park a község északi felében, az országút mindkét oldalán, a Sárpatok felé vezető út és a Szengyeli patak között helyezkedik el.
A legrégebb épület a kastély felső szárnya, melyet a nagy könyvtáralapító Teleki Sámuel 1769. április 17-én kezdett építeni. Áll összesen 9 szobából. A

kőműves munkája, mint feljegyezték, összesen 600 forintba került.¹³⁴

Az építést megelőzően a téglát vettette meg. A téglavetést a Szengyeli patak Szengyelen aluli árterében eszközölték, mint sejteni lehet olaszok, akik építették is, az Olasz kútnál.¹³⁵

A kastély alsó szárnyát 1773-ban építették.

A pallér az akkor eléggé ismert Tepler János volt.

A kastélynak két, hosszúra nyúló, egymással párhuzamos, földszintes szárnya van, ú[gy]n[evezett] pavilonokkal és még TERÉZIÁNUS kiképzéssel.

1913–1914-ben a marosvásárhelyi ifj. Csiszár Lajos építész vállalkozásában egy harmadik, most már egy emeletes új-barokkos épület is „toldatott” a két szárny nyugati végéhez, melynek úgy az országútra, mint a Parkban lévő Halas-tóra néző homlokzata szépen kiképezetett.

Ezt az emeletes részt a könyvtáralapító kancellár dédunokája, a híres Afrika-utazó és felfedező építette, aki itt élte nagyúri életét.¹³⁶

80. Réthy Ferencz, a Réthy Jánosé, akinek az volt a kedvenc nótája, hogy „Sárga darázs dongó fészek, Réthy János mindig részeg”. Összesen négyen vannak, mind reformátusok. Faház, istálló, tyúkketrec, eresz, ól, kút, 2 tehén, 2 borjú, 1 malac, 6 vékás földjük van.

81. Szász János, heten vannak reformátusok. Földház, konyha, ól, 1 disznó.

82. Rápó Mihály, 10 személy, reformátusok. Földház, sütőkemence.

83. Czápó Lázárné, 10 személy, reformátusok, Földház, ól, 1 malac.

84. Moldován György, téglaház, sütőkemence, tyúkketrec, ól, 3 személy, ref[ormátusok].

85. Berki József, 5 személy, reformátusok, pajta, ól.

86. Szócs József, 5 személy, református, 1 tehén, 1 borjú

87. Bajkó Ferenc, 5 személy, református, cseléd. Tégla ház, tyúkketrec, ól, van 1 malacuk.

88. Vajda András kerekas, vannak heten, reformátusok. Tégla ház, nyári konyha, klozet, pajta, kas, tyúkketrec, eresz, gabonás, 2 hold föld.

134 Péterfi László i[gen] régi jegyzetei

135 A Görög[ényi] ref[ormátus] egyh[áz]m[egye] legrégibb j[egyző]k[öny]ve 107. l.

136 Bíró József: Erdélyi kastélyok

89. Vajda György, téglaház, sütő, ól, pajta, 9 tehén, 5 disznó, 12 hold föld
Vajda János, az előbbi családhoz tartozik.
90. Vajda János, Borka, 4 személy, reformátusok. Gabonás, földház, eresz, kút, ól, istálló, juhajta, klozet, tyúkketrec, pince, 2 tehén, 3 borjú, 2 disznó, 4 juh, 3 hold föld.
91. Vajda György, Borka, 6 személy, reformátusok, Tégla ház, nyári konyha, gabonás, istálló, eresz, ól, tyúkketrec, kas, 2 tehén, 2 borjú, 3 bárány, 4 és fél hold föld
92. Kádár Ferenc Miklósé, felesége Berekméri Zsuzsa, leányai Kádár Anna, ki Gernyeszegrre ment férjhez és Kádár Ilona, összesen 4 személy, reformátusok. Tégla ház, istálló, ól, klozet, eresz, kút, korcsma helyiség, 2 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 3 és fél hold föld.
93. Szálteleki István, 12 személyből álló familia, reformátusok. Földház, eresz, nyári konyha, klozet, pajta, ól, gabonás, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 1 és fél hold föld.
94. Kádár János a Józsefé, suszter, hetedmagával református. Tégla ház, konyha, eresz, pince, gabonás, gané domb, ól, klozet, pajta, csűr, tyúkketrec, 2 tehén, 1 borjú, 2 disznó, 4 hold föld.
- Jegyzet: E téglaház előtt cca. 1 m[éter] magasra emelt töltésen 2 szoba tornác, paticsfalú ház állott e telken, mely az őseimé volt. E házban születtem és 1904 ápr[ilis] 1-én. Itt laktunk édesapámmal, ki az ereszben folytatta atyjától tanult mesterségét, a kerekese meg az ácsmesterségét. Olyan kerekeket tudott csinálni, hogy fogadásra vasalás nélkül egy szekér szénát lehetett rövid úton szállítani. Itt élt édesanyám, kinek varrógépje nem volt, kézzel varrt fehérneműt, női felső- és apró gyermekruhát, szabni Vajda Györgyné Lila nén szabta ki, kinek gépje is volt. ez szembe lakott velünk. Az egész család tüdővészben pusztult el. Ide jártunk kurasztát enni, meg a rajtuk felül lakó Vecserdi Sándorékhoz. Itt született az öcsém, Mózes István 1908. febr[uárban], ki mechanikus, kántor és kádár volt egy személyben. Itt nőtt fel nővérem: Mózes Zsuzsa (1901. VIII: 24.), ki Szabó Andrásához ment férjhez. Egyébként itt született még vagy 8 testvérünk, kiket korán elvitt a csecsemőhalál.
- E házban született apai nagyapám (1846), lehet, hogy elődei is. Itt született 1878-ban édesapám, Mózes István Istváné, ennek öccse: Mózes András

(1882) pedig Uzdiszentpéteren, ki balai lévitatanító lett és az I. világháborúban eltűnt, és öccse Mózes Mihály (1888), a mozdonyvezető, ki 1917-ben tbc-ben Balában hunyt el, hol el is temették. Ez gyermekek nélkül halt el. A lévitatanítónak 3 gyereke maradt, meg özvegye.

A ház tehát hármuké volt.

Apám, anyám 1917-ben elhaltak.

A házat, telket s hozzá tartozó kis földet apám utódai, gyermekei: Zsuzsa, magam, ki e sorokat írtam, s öcsém $\frac{1}{2}$ részben örököltük. A másik $\frac{1}{2}$ -d részt a lévita tanító gyermekei: István és Anna (mert közben a harmadik, Gyula elhalálozott), kik sürgették a megosztást. El kellett adni. A nővérem kiköltözött belőle és részünk árából az alszegen a Szász János házát vette meg. Az igaz, nem volt neki való ház, de ház volt. Eladta, mert gazdálkodásra nem volt alkalmas és az anyai nagyanyám házába költözött át.

Magam nem e házban nőttem fel, mert 6 éves koromban nagyapám szolgálni vitt s 12 éves koromig, míg a kollégiumba mentem (1916) nála egy tehenet szolgáltam anyám és testvéreim számára. De azért kedves gyermek-emlékeim vannak, melyek ide kapcsolnak. (Eddig a jegyzet.)

95. Mózes András Kollektor (a Györgyé) s felesége Berekméri Anna a Miklósé, reformátusok. Téglaház, cseréppel fedve, tyúkketrec, gabonás, ól, pajta, 2 tehén, 2 borjú, 2 juh, 1 disznó, 6 hold föld.

96. Mózes György a Kollektor Gyurié s felesége Tóth Anna, s gyermekei, összesen 6 személy, reformátusok. Földház, pajta, klozet, kút, kas, tyúkketrec, 2 tehén, 2 borjú, 2 juh, 1 disznó, 1 és $\frac{1}{4}$ hold föld.

97. Boczog György, összesen négyen, reformátusok. Földház, nyári konyha, klozet, ól, tyúkketrec, kút, 1 tehén, 3 hold föld.

98. Vajda András az Istváné, azaz a Frici Pistáé, felesége Berekméri (Kerekreíti) Mari, az Andrásé, haton vannak, reformátusok. Téglaház, gabonás, lószertár, eresz, istálló, juh-pajta, klozet, siló, ól, tyúkketrec, nyári konyha, 2 tehén, 2 bika, 2 ló, 8 hold föld.

99. Katona István, négyen vannak, reformátusok. Téglaház, Posta hivatal, gabonás, ól, tyúkketrec, kút.

100. Berekméri Mária, téglaház, tyúkketrec, közös kút, református.

101. Berekméri István Mustár, két személy, reformátusok. Téglaház, sütő,

tyúkketrec, pajta, eresz, nyári konyha, 1 tehén, 1 ló, 3 borjú, 2 disznó, 4 hold föld.

102. Csegedi Mihályné, 4 személy, reformátusok. Földház, pajta, ól, tyúkketrec, klozet, sütő, kút, 2 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 3 és fél hold föld.

103. Forizs Sándor, 5 személy, reformátusok. Földház, nyári konyha, tyúkketrec, eresz, ól, klozet, pajta, ól, közös kút, 2 disznó.

104. Berekméri István (Miklós Pista), 3 személy, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, kút, gabonás, tyúkketrec, pajta, csűr, ól, klozet, kas, 2 tehén, 4 borjú, 1 ló, 2 disznó, 9 hold föld. Gyöngye szemű, nagy rigmusmondó, légátusköszöntő, jó rokon.

105. Berekméri Ferenc (Miklós Ferenc), földház, konyha, gabonás, tyúkketrec, eresz, pajta, klozet, ól, kút, 2 tehén, 3 borjú, 3 disznó, 6 hold föld. Nevelt fiával és családjával együtt 9 személy, reformátusok.

106. Kántor Ferenc, a Kántor György Lombosé, 6 személy, reformátusok. Földház, nyári konyha, kas, ól, klozet, pajta, eresz, tyúkketrec, 2 tehén, 1 borjú, 2 disznó, 3 hold föld.

107. Köblös Domokos, 2 személy, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, gabonás, pajta, klozet, tyúkketrec, kút, kas.

108. Szabados Miklós, 2 személy, reformátusok. Téglaház, tyúkketrec, eresz, pajta, ól, klozet, gabonás, kút, 2 tehén, 2 disznó, 5 malac, 4 hold föld.

109. Szabó Miklós a Szabó Jancsié, 5 személy, reformátusok. Téglaház, eresz, ganédomb, pajta, juh-pajta, csűr, ól, tyúkketrec, nyári konyha, 2 tehén, 3 borjú, 2 ló, 10 hold föld.

110. Szabó Miklósné tanítóné, 1 személy, református. Földház, eresz, pajta, tyúkketrec, nyári konyha, gabonás, 3 és fél hold föld.

111. Berekméri György a Miklós Gyurié. Elől téglaház, hol II. elemista voltam, itt tanított Böszörményi Irma tanító nő az első sáromberki évében (1911 /?/). Hátrább földház, eresz, klozet, pajta, ól, tyúkketrec, 2 tehén, 1 disznó, 2 hold föld. Feleségével, Szabados Klárral 2 személy, reformátusok.

112. Kristóf János, 2 személy, reformátusok. Földház, eresz, juh-pajta, pajta, kas, csűr, ól, tyúkketrec, közös kút, gabonás, nyári konyha, 2 tehén, 2 borjú, 1 ló, 1 csikó, 2 disznó, 5 hold föld.

E házban laktak a magas emberkort ért id. Kristóf János és felesége Kis Zsu-

zsánna, ki ádámosi születésű volt. Bár Tófalván született, de itt nevelkedett dr. Kristóf György kolozsvári egyetemi nyilvános rendes tanár és ennek testvéröccse, a korábban elhunyt Kristóf Domokos középiskolai tanár, ki baptista lett. Az antialkoholista liga tagja! Barátságatlan, nőtlen, cca. 40 éves korában elhalt. Teleki taníttatta.

113. Özv[egy] Kristóf Ferencné, 1 személy, református. Földház, nyári konyha, kút, pajta, klozet, kas, 2 hold föld.

114. Vajda András (a Kicsi Pista fia), felesége Nagy Anna, 4 személy, reformátusok. Földház, nyári konyha, gabonás, tyúkketrec, klozet, istálló, kút, 2 tehén, 1 borjú, 3 disznó, 4 hold [föld].

115. Vajda István (a Kicsi Pistáié), felesége Kádár Zsuzsa a Miklósé, 6 személy, reformátusok. Földház, nyári konyha, tyúkketrec, eresz, ól, kas, klozet, pajta, 2 tehén, 1 borjú, 4 malac, 3 hold föld.

116. Köblös Gyuláné, 4 személy, reformátusok. Téglaház – sokáig szövetkezet bolt – tyúkketrec, pajta, csűr, klozet, ól, kút, nyári konyha, gabonás, 1 disznó, 2 hold föld.

117. Berekméri Miklós a Miklósé: a Kicsi Miklósé, ki mészáros, korcsmáros, írás-tudó, bankmegbízott stb., felesége Vajda Róza a Frici Pistáié s gyermekeik, 5 személy, reformátusok. Vitéz, az I. világháborúban súlyosan sérült. Földház, kút, pajta, csűr, eresz, ól, tyúkketrec, gabonás, libaház, 2 tehén, 2 tinó, 1 borjú, 1 disznó, 10 és ¼ hold föld.

118. Vajda Péter az Istváné, aki nagyon becsületes, embermegbecsülő ember volt. Mikor nagyobb diák voltam a köszönésben, bár akartam, soha se tudtam megelőzni. 2 személy, reformátusok. Földház, csűr, pajta, gabonás, nyári konyha, kút, 2 tulok, 2 disznó, 3 hold [föld]. A fia: Peti az I. világháborúban őrmester [volt], de barátságatlan ember!

119. Szálteleki János, 4 személy, reformátusok. Földház, nyári konyha, klozet, pajta, csűr, kas, ól, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 1 disznó, 2 malac, 1 és fél hold föld.

120. Menyhárt Jánosné és Simon András, 7 személy, reformátusok. Földház, gabonás, klozet, pajta, tyúkketrec, kút.

121. Boczog György, 6 személy, reformátusok. Földház: 3 szoba, konyha, gabonás, kas, klozet, pajta, csűr, ól, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 4 borjú, 1 disznó, 6 és fél hold föld.

122. Berekméri Ferenc a Miklósé (Miklós Andris bíróé) kurátor s felesége Fülöp Mária Istváné (Gálfi) s gyermekeik, összesen 8-an, reformátusok. A ház a Veres Ferencé volt. Téglaház, gabonás, pajta, juhajta, klozet, ól, tyúkketrec, konyha, gabonás, 2 tehén, 3 borjú, 1 ló, 1 csikó, 3 disznó, 2 és $\frac{3}{4}$ hold föld.

123. Fülöp Domokos, 5 személy, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, gabonás, eresz, pajta, juhajta, ól, klozet, tyúkketrec, kas, kút, 2 tehén, 4 borjú, 4 disznó, 9 hold föld.

124. Fülöp István, 7 személy, reformátusok. Földház. Itt lakott Böszörményi Irma tanítónő. Tyúkketrec, gabonás, pajta, ól, klozet, kút, nyári konyha, 2 ló, 1 disznó, 3 hold föld.

Köz, a Sulymos, illetve a Libáncs felé

125. Szász György, 7 személy, református. Földház, kovácsműhely, tyúkketrec, ól, klozet, 1 disznó.

126. Halmágyi Gy., 2 személy, r[ómai] kath[olikus]. Földház, ól, 850 négyszögtől föld.

127. Sas Erzsi, 2 személy, ref[ormátus]. Földház.

128. Mózes András az Andrásé, aki bíró is volt, felesége Berekméri Anna az András Pistáé s gyermekei, összesen 6 személy, reformátusok. Földház, siló, pajta, klozet, ól, tyúkketrec, kút, 2 tehén, 2 tinó, 1 borjú, 2 disznó, 5 hold föld.

129. Özv[egy] Mózes Ferencné, 4 személy, református. A Mózes Péter menyé. Földház, pajta, csűr, ól, kút, nyári konyha, 2 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 4, $\frac{1}{4}$ hold föld.

130. Ötvös Istvánné, 1 személy, református. Földház, eresz, tyúkketrec, fás-kamra, 1 disznó, 1 és fél hold föld.

131. Halmágyi Ferenc, 7 személy, r[ómai] kath[olikus]. Földház, pajta, ól, sütő, klozet, kút, 2 tehén, 650 négyszögöl föld.

132. Kádár János, 6 személy, reformátusok. Földház, pajta, nyári konyha, kút, 1 disznó.

133. Vámos András, 4 személy, reformátusok. Földház, pajta, csűr, ól, eresz, tyúkketrec, klozet, sütőkemence, 2 tehén, 1 disznó, 1 és fél hold földje van.

134. Deák Eszter, 1 [személy], református. Földház, pajta, ól, nyári konyha,

kút, 1 hold földje van.

135. Vizer Albertné, csizmadiának az özvegye, 5 személy, reformátusok. Földház, eresz, ól, pajta, csűr, kút, nyári konyha, 2 tehén, 1 disznó, $\frac{1}{4}$ hold föld.

136. Szabó Ferenc a libáncsi Szabó Istváné, 3 személy, reformátusok. Földház, fásszín, pajta, klozet, csűr, tyúkketrec, gabonás, nyári konyha, 2 tehén, 2 borjú, 2 disznó, 1000 négyszögöl föld.

136. Vajda András Lajosé, 4 személy, ebből 2 ref[ormátus], 2 r[ómai] kat[holikus]. Faház, nyári konyha, pajta, csűr, kút, sütőkemence, 2 tinó, 1 disznó, 2 hold föld.

137. Vajda Károly, 2 személy, református. Földház, nyári konyha, gabonás, ól, klozet, tyúkketrec, pajta, csűr, 1 tehén, 1 borjú, 1 malac, 1 és fél hold föld.

138. Szabó János idős, 6 személy, reformátusok. Földház, ól, pajta, tyúkketrec, nyári konyha, kút, 2 tehén, 2 borjú, 1 disznó, 1 malac.

139. Fülöp András a Ferencé (Csidáj), felesége Vajda Anna (Harmat) s gyermekeik, összesen heten, reformátusok. Téglaház, községi bikaistálló, 4 bika, 1 tehén – a sajátja, van ólja, 2 hold földje.

140. Kádár Miklósné, 4 személy, reformátusok, 2 hold föld.

141. Katona Mihály, 2 személy, reformátusok, téglaház.

142. Köblös Domokos s felesége Fülöp Erzsi a Lajosé, szövetkezeti boltos. Ez az ú[gy]n[evezett] Alsó faluvégi fogadó. Téglaház, konyha, ketrec, klozet, kút, ól 2 tehén, 2 disznó, 5 hold föld. Két református személy.

143. Fülöp Imre Gálfi, 5 személy, reformátusok. Földház, kamra, ketrec, eresz, klozet, pajta, kút, nyári konyha, 2 ökör 1 tehén, 1 borjú, 2 disznó, 15 malac, 7 juh, 6 hold föld.

144. Kántor Ferenc a Ferencé, aki a Péteré, távirásztizedes az I. világháborúban. 5 református személy. Téglaház, gabonás, klozet, pajta, csűr, ól, eresz, nyári konyha, kút, siló, 6 tehén, 1 ló, 1 tinó, 1 bika, 2 disznó, 12 hold föld.

145. Kádár Domokos s felesége Vajda Anna Fekete, reformátusok. Földház, tyúkketrec, kas, istálló, csűr, klozet, ól, gabonás, kút nyári konyha, 2 ökör, 2 tehén, 4 borjú, 2 disznó, 2 juh, 14 hold föld.

146. Szócs Sándor, 4 személy, melyből 2 ref[ormátus], 2 g[örög]kel[eti].

Téglaház, eresz, kas, istálló, csűr, disznóól, ketrec, nyári konyha, kút, 2 tehén, 3 borjú, 35 vékás földje van.

147. Bőjthe György, 4 személy, reformátusok. Téglaház, konyha, közös kút, ketrec, istálló, csűr, 2 tehén, 1 borjú.

148. Katona, illetve Kádár András, felesége Kristóf Mari, 5 személy, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, gabonás, eresz, istálló, csűr, ól, klozet, kút, 4 tehén, 1 bika, 2 borjú, 2 disznó, 11 malac, 16 hold föld.

149. Mózes János, 2 személy, reformátusok. Kút, földház, tyúkketrec, ól, klozet, pajta. Itt volt mozgó fedelű szénacsűr. Mészáros volt.

150. Nagy Károly a Miklósé, 5 személy, reformátusok. Téglaház, eresz, kas, pajta, csűr, klozet, ól, gabonás, tyúkketrec, kút, nyári konyha, 2 ökör, 2 tehén, 5 borjú, 2 disznó, 13 hold föld.

151. Kristóf Gyula, 6 ref[ormátus] személy. Téglaház, üzlet, tyúkketrec, istálló, méheresz, ól, eresz, nyári konyha, tejszín, kút, 1 ló, 1 csikó, 3 hold föld. Ez a Fodor Pista telke volt.

152. Márkus János, 3 személy. Földház, eresz, tyúkketrec, istálló, ól, klozet, nyári konyha, kút, 1 tehén, 2 disznó, 2 hold föld.

153. Vajda György, 2 személy, református. Téglaház, tyúkketrec, nyári konyha, eresz, ól, klozet, pajta, kút, 3 hold föld.

154. Kádár vagy Katona György, 3 személy, reformátusok. Téglaház, nyári konyha, tyúkketrec, istálló, ól, klozet, kút, siló, 2 tehén, 2 borjú, 1 ló, 1 disznó, 8 hold [föld].

155. Fodor István, 2 személy, reformátusok. Ez a Józsa Józsefné Fadar Anna háza, melyet Nagy Lászlóné (nagy bakternétól) vásárolt. Téglaház, nyári konyha, klozet, tyúkketrec, pajta, kút, 1 tehén, 1 disznó, 2 hold [föld].

156. Fülöp András Lajosé, 3 személy, reformátusok. Földház, eresz, kas, istálló, ól, klozet, kút, gabonás, 2 tehén, siló, 4 hold föld.

157. Vajda Ferenc Harmat, 3 személy, reformátusok. Földház, eresz, pajta, klozet, ól, tyúkketrec, nyári konyha, kút, 1 tehén, 1 tinó, 1 és fél hold föld.

158. Özv[egy] Mózes Istvánné (Sántamányi Pistáné). Kút, téglaház, nyári konyha, pajta, klozet, csűr, ól, tyúkketrec, 2 tehén, 2 borjú, 1 koca, 12 malac, 5 hold föld.

159. Berekméri András csizmadia, 2 személy, reformátusok. Földház, tyúk-

ketrec, nyári konyha, pajta, kút, műhely, 1 disznó, 2 vékás hely.

160. Kristóf Györgyné, 1 személy, református. Földház, nyári konyha, ól, klozet, közös kút.

161. Nagy Lajos, 4 személy, r[ómai]kath[olikusok]. Földház, pajta, csűr, ól, kas, tyúkketrec, nyári konyha, 1 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 1 és fél hold föld.

162. Kántor Domokos, 2 személy, református. Téglaház, ól, tyúkketrec, istálló, pajta, gabonás, nyári konyha, siló, kút, 2 tehén, 2 ló, 1 bika, 1 disznó, 6 hold föld.

163. Szafka László, 2 személy. Ez a ház a Kuti Petié volt. Téglaház, konyha, istálló, csűr, ól, tyúkketrec, kút.

164. Szász György, 4 személy, r[ómai] kath[olikusok]. Téglaház, nyári konyha, tyúkketrec, klozet, pajta, közös kút.

165. Szabó István a Huszár Pistáé. Földház, gabonás, tyúkketrec, klozet, pajta, kút, 1 református személy.

166. Özv[egy] Szabó Jánosné, Jankó Mari. Földház, ny[ári] konyha, ty[úk]k[etrec], csűr, pajta, kas, ól, kút, 1 disznó, 1 és fél hold föld, 2 [személy], ref[ormátusok].

167. Vajda Péterné, 5 személy, reformátusok. Földház, tyúkketrec, pajta, kút, ól, kas, klozet, 150 négyszögöl föld, 1 disznó.

168. Özvegy Vajda Sándorné (Gulucz), 4 ref[ormátus] személy. Földház, ól, tyúkketrec, kas, sütőkemence, pajta, csűr, kút, 1 tinó, 1 disznó, 4 hold [föld].

169. [...], 5 ref[ormátus] személy. Földház, sütőkemence, nyári konyha, pajta, csűr, klozet, 1 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 2 és ¼ hold föld.

170. Özv[egy] Vajda Miklósné, 6 személy, ref[ormátusok]. Földház, ól, tyúkketrec, klozet, istálló, csűr, kút, 1 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 200 négyszögöl föld.

171. Kádár Miklós, 6 személy. Földház, juh-pajta, ½ hold föld.

Csibi György

172. Nagy Ferenc Ferencé, 3 református személy. Téglaház, ól, tyúkketrec, klozet, 3 disznó, 1 tinó, ½ hold föld.

173. Böjte András, 3 ref[ormátus] személy. Téglaház, kas, ól, klozet, pajta, csűr, eresz, tyúkketrec, kút, 1 tehén, 1 borjú, 2 juh, 2 malac, 2 és ½ hold föld.

174. Fülöp György a Jánosé, 4 ref[ormátus] személy. Téglaház, tyúkketrec,

ól, klozet, pajta, csűr, eresz, gabonás, siló, nyári konyha, közös kút, 2 tehén, 1 bika, 4 hold föld].

175. Berekméri Vajda Ferenc, felesége Vajda Mari Borka, összesen 6 ref[ormátus] személy. Téglaház, eresz, ól, pajta, klozet, tyúkketrec, siló, gabonás, nyári konyha, 2 tehén, 1 bika, 1 borjú, 1 tinó, 3 disznó, 9 juh, 7 hold föld.

176. Fülöp Ferenc (Csidáj), 4 ref[ormátus] személy. Földház, ól, tyúkketrec, nyári konyha, kút, klozet.

177. Kádár Ferenc a Ferencé, 3 ref[ormátus] személy. Földház, tyúkketrec, pajta, csűr, gabonás, disznóól, kút, konyha, 2 tehén, 1 borjú, 3 disznó, 4 és $\frac{3}{4}$ hold föld.

178. Özv[egy] Kádár Andrásné és özv[egy] Kádár Mihályné, szül[etett] Kádár Zsuzsa az Andráse, 2 református személy. A ház 1904-ben épült téglából, cseréppel fedve. Akkor két szobából állott, tornáccal, sajnos pince és csatorna nélkül. Építője Kádár András, anyai nagyapám, ki 1919-ben meghalt, de még 1915-ben a szászrégeni bankban adós volt. Törölni akart valamennyit. Váltóért küldött. Eljátszottam az időt. A nap lement. Aláírni nem látott. Megregulázott, s hajnalban elgyalogolt Régenbe (18 km.), és váltó nélkül kifizette össztartozását.

Ezen a telken nőttem fel 6 éves koromtól fogva én, az adatgyűjtő. A telek fecsekfarkos, alsó fele csonka, mert vétel volt, s csak ennyit adtak el. A telek berendezése: a ház után tyúkketrec, eresz, mely 1913-ban épült. Pajta 6 drb. marhára deszkából, szalmával fedve, csűr és 1914-ben épült, cseréppel fedett kis szénacsűr. Klozet, disznóól, gabonás, nyári konyha és kitűnő vízű, mély kút.

Az udvaron egy fenyő, egy nyírfa és néhány fűzfa, a nagyapám ültetvényéből való, a ház végénél a fenyőt öcsém, Mózes István ültette, valamint mi, a gyerekek ültettük a gyümölcsfákat is. 1 tehén, egy tinó, 1 disznó, 1 malac, 6 hold föld. (Nagyanyám 1942-ben, nagynéném 1945-ben halt ki a házból. Most testvérem: Mózes Zsuzsa és férje Szabó András lakik benne. Jegyzetbe!)

179. Kádár András asztalos üres telke.

180. Kádár István az Istváné, 5 református személy. Téglaház, pajta, klozet, tyúkketrec, kút, nyári konyha, 2 tehén, 1 disznó, 1 és $\frac{1}{4}$ hold föld.

180. Mózes András Fricikó, téglaház, nyári konyha, pajta, tyúkketrec, konyha, kút, 2 tehén, 2 borjú, 4 disznó, 1 és fél hold föld, 7 r[ómai] kath[olikus]

személy.

181. Mózes Mihály Fricikó, 7 r[ómai] kath[olikus] személy. Téglaház, nyári konyha, pajta, tyúkketrec, klozet, kas, közös kút, 2 tehén, 2 tulok, 7 disznó, $\frac{3}{4}$ hold föld.

182. Szócs György, 7 ref[ormátus] személy. Téglaház, nyári konyha, pajta, klozet, ól, kas, kút, 2 tehén, 3 borjú, 2 disznó, 9 hold föld.

183. Néhai Berekméri András a Miklósé (az én osztálytársam, aki leugrott a vonatról és úgy halt meg) háza téglából, befejezetlen, lakatlan.

184. Oltyán Sándor, 1 kút, r[ómia] kath[olikus].

185. Demeter Mihály, 2 személy, 1 református. Földház, konyha, eresz, ól, klozet, $\frac{1}{2}$ hold föld.

186. Berekméri János, téglaház, nyári konyha, eresz, klozet, ól, 3 hold föld. 6 református személy.

187. id. Berekméri János, Kulátor. Földház, pajta, klozet, eresz, ól, tyúkketrec, kas, kút, 11 vékás hely. 3 református személy.

Temető, állomás felé

188. Berekméri András Csicsiri. Földház, kút, tyúkketrec, klozet, ól, pajta, gabonás, két tehén, 1 disznó, 4 és fél hold föld. 3 református személy.

189. Bőjthe Ferenc, földház, pajta, csűr, klozet, ól, tyúkketrec, kút, nyári konyha, 2 tehén, 1 disznó, 2 hold föld, 3 református személy.

190. Frincsán Mihály, téglaház, eresz, tyúkketrec, ól, pajta, 2 tehén, borjú, 1 disznó, 2 hold föld, 6 személy, református.

191. Hadnagy József, Haldeván, téglaház, tyúkketrec, klozet, istálló, csűr, kút, nyári konyha, 2 tehén, 2 tinó, 2 hold föld, 8 személy, reformátusok.

192. Vajda Ferenc, Tyetye, földház, gabonás, pajta, klozet, tyúkketrec, tehén, 1 tinó, 2 malac, 3 hold [föld]. 6 református személy.

193. Vajda Ferencné, földház, tyúkketrec, ól, klozet, közös kút, 1 disznó, $\frac{3}{4}$ hold föld, 6 református személy.

194. Berekméri András, Báró, az Andrásé, szabó, földház, klozet, eresz, kút, 8 református személy.

195. Kántor György, Lombos, 2 ref[ormátus] személy. Téglaház, ól, pajta, kút, nyári konyha, $\frac{1}{2}$ hold föld.

196. Vasutaslakás.

197. [...] tubák József, téglaház, tyúkketrec, kút, klozet, ól, 8 személy.
198. Kántor János Lombosé, téglaház, nyári konyha, klozet, pajta, kút, 2 tehén, 4 hold [föld] és 4 személy, reformátusok.
199. Vita György, földház, klozet, ól, kút, istálló, 2 tehén, 1 borjú 1,5 hold [föld] és 9 személy.
200. Mózes Ferenc, földház, 4 személy, református.
201. Vajda György, téglaház, klozet, tyúkól, ól, 1 disznó, 2 hold [föld] 2 [személy], ref[ormátus].
202. Vasútállomás. Főnök: Németh Ferenc, 3 r[ómai] kath[olikus] személy, ól, 2 disznó.
203. Tüzes István tanító saját vinklis téglaháza, ól, klozet, eresz, csűr, istálló, kút, méheresz, 2 református személy.
204. Berekméri István Mustár, 7 református személy, téglaház, nyári konyha, ól, tyúkketrec, klozet, pajta, eresz, kút, 6 hold föld, 3 bika, 2 tehén, 2 borjú, 10 disznó.
205. Szócs János, téglaház, ól, klozet, sütő, 2 disznó, $\frac{3}{4}$ hold föld, 1 ref[ormátus], 1 g[ö]r[ög]keleti.
206. Czimbotáné, téglaház, kút, 1 személy.
207. 46-os őrház. Kanyaró Dezső, 4 református személy, 1 disznó.
208. Nagy Gyula udvari komornyik. Téglaház, nyári konyha, kút, siló, pajta, csűr, 2 tehén, 1 borjú, 2 disznó, 4 ref[ormátus], 2 róm[ai] kath[olikus].
209. Kristóf Ferenc a Györgyé, Ladi. Földház, pajta, eresz, nyári konyha, kút, ól, 1 tehén, 1 disznó, 3 személy, reformátusok.
210. [?]
211. Szabó István, Borbély, téglaház, konyha, pajta, kút, közös ól, 2 tehén, két borjú, 4 juh, 1 [és] $\frac{3}{4}$ hold föld. 10 személy, reformátusok.
212. Szabó Miklós, földház, tyúkketrec, pajta, kas, 3 hold [föld], 1 személy.
213. Mészáros József, földház, tyúkketrec, pajta, eresz, 1 disznó, 2 személy, református.
214. Kristóf György, földház, pajta, ól, kas, sütőkemence, 1 disznó, 1 hold, 300 kvadrától föld. 5 személy.
215. Dobai Sándor, földház, tyúkól, klozet, pajta, csűr, kút, 2 tehén, 1 disznó, 2 hold föld, 7 személy.

A temető alatt

216. Csatlós János, földház, tyúkketrec, klozet, 300 négyszögöl föld, 5 személy, református
217. Özv[egy] Mészáros Sándorné, földház, tyúkketrec, klozet, eresz, ½ hold föld, 2 személy.
218. Nagy Ferenc, földház, ól, klozet, 2 malac, 8 személy.
219. Puczi Márton, földház, klozet, 2 személy, református.
220. Kányi Jóska, földház, 5 személy.
221. Szántó Károly, földház, 5 személy.
222. Puczi Mihály, földház, eresz, 6 személy.
223. Gyulai Anna, földház, 1 személy, r[ómai] katolikus.
224. Ráczy György, földház, 10 személy, reformátusok.
225. Puczi Károly, földház, 8 személy, reformátusok.
226. Rumbi József, földház, 6 személy.
227. Puczki Mihály, földház, ref[ormátusok], 6 személy.
228. Ötvös Mihály, földház, ref[ormátusok], 11 személy.
229. Dávid László, földház, klozet, 1 disznó, 6 személy, reformátusok.
230. Kristóf Mihály a Mihályé, földház, istálló, ól, klozet, 2 disznó, 1 és ¼ hold föld, 4 személy, református 3, g[ö]r[ög][keleti] 1.
231. Molnár Sándor, földház, ól, pajta, csűr, nyárikonyha, 1 tehén, 1 disznó, 1 tinó, 2 és ½ hold [föld]. 5 személy, r[ómai] kath[olikus].¹³⁷
242. kristóf Mihály, földház, pajta, disznóól, klozet, sütőkemence, 2 tehén, 1 borjú, 1 disznó, 1 hold föld. 3 személy, reformátusok.
243. Dézsi Zoltán, földház, tyúkketrec, pajta, sütőkemence, 5 személy, reformátusok.
244. Szabó Mária, földház, 3 személy.

A cserépcsűr körül

245. Ötvös Gyula, földház, 3 személy, reformátusok.
246. Márkus Lina, földház, 1 ref[ormátus], 1 r[ómai] kath[olikus].
247. Puczi Dida, földház, 2 személy, ref[ormátusok].

137 Az eredeti kéziratban a 220–228 (a számozás következetlenségeinek feloldása után a 231–241) szám között nincsenek adatok. A szerkesztő megjegyzése.

248. Nagy Károly, földház, 2 személy, reformátusok.
 249. Gábor Sándorné, földház, 7 személy, reformátusok.
 250. Czápo István, földház, 7 személy, református.
 251. András János, földház, 10 személy, református.
 Új Telep utca
 252. Gencsi János, földház, 7 személy.
 253. Puczi Mária, földház, 4 személy, református.
 254. Kurki Anna, földház, 3 személy.
 255. Kurki János, földház, református, 4 személy.
 256. László István, földház, ól, 3 disznó, 5 személy, reformátusok.
 257. Farkas Pál, földház, 3 ref[ormátus], 3 ró[mai] kath[olikus].
 258. Szabó László, földház, tyúkketrec, pajta, ól, eresz, kút, 2 tehén, 2 borjú,
 1 disznó, 1 hold föld, 7 személy.
 259. Oltyán Sándorné, rakófaház, eresz, pajta, csűr, 2 tehén, 2 disznó, 6 hold
 föld, 5 személy, melyből 1 ref[ormátus], 4 gör[ög]keleti.
 260. Simon Péter temetőőr, földház, ól, 2 disznó, 4 református személy.

6.e. A község népessége a XIX. századtól a XX. sz[ázad] közepéig

A község népességére, lakosságára nézve táblázatos, tehát könnyen áttekinthető kimutatást nem áll módunkban adni. Az ismert adatokat az alábbiakban közlöm.

1891-ben ¹³⁸ a község összlakossága	968,
1895-ben ¹³⁹	1066,
1943-ban ¹⁴⁰	1140.

138 Pallas Nagy Lexikona, XIV. k. 891. l.

139 Az Erdélyi Ev. Ref. Egyház Névkönyve, az 1895. évre, 227–228. l.

140 Szerző gyűjtése, házról házra járva, elbeszélgetve a rokonokkal, ismerősökkel, barátokkal, mindenkivel.

Ezen utóbbi évben, számbavételünk szerint, a családok száma 247.

Laknak a községben románok is. Mi gyermekkorunkban a vecserdiekkel voltunk jól, szomszédaink voltak a Felszegen, de idővel az öregek elhaltak, az ifjabbak, úgy értesültem Sárpatakra költöztek. A libáncsi Vecserdi Jánossal és feleségével, Mária nénivel Kádár nagyszüleim voltak jól – halálukig.

Néhány német, illetve osztrák származásával is találkozhatunk. Udvari alkalmazottak voltak. A cigányok is, nagyobbára, az uradalomnál keresték kenyerüket.

7. A LAKOSSÁG FOGLALKOZÁSA

Az ismert időktől fogva Sáromberke lakosságának ősfoglalkozása a földművelés. Erre a község határa mind fekvés, mind talajösszetétel szempontjából nagyon alkalmas. Az éghajlat szintén igen kedvező a földművelésre.

A községtől, illetve a településtől Keletre fekvő része a határnak inkább búzatermesztésre alkalmas. Természetesen jól megterem itt a zab is, de annak jó gyengébb és kövesebb föld is. Az ú[gy]n[evezett] Oldalon, jó művelés és kedvező időjárás esetén, acélos búza terem. Katasztrális holdanként (1600 négy-
szögöl) 12–14 q-t is adott. Kitenyészített fajtákból 16 q-t is termelt nem a legnagyobb, hanem a legjobb kiscgazda.¹⁴¹

A településtől nyugatra eső részén a határnak a kapásnövények és a réti jó füvek díszlenek. Itt a szalmásgabonák szalmahozama a nagyobb. A határnak ezt a részét, mely a Marosnak csaknem egészen ártere volt, különösen addig, amíg a malmok érdekében a gátak megvoltak, elég gyakran kiöntött a Maros és áldott iszapot hagyott, mely fölöslegessé tette nem egyszer a trágyázást.

A határ fő terményei a búza, kukorica, árpa, kevés zab, répa, kender (mely a Marosban kitűnően ázott ki), vetett takarmányok (zabosbükköny, lóhere, az 1800-as évek közepétől lucerna,¹⁴² mely évi 5–6 kaszálást is ad). A cukorrépa

141 Kristóf Péter Jankó

142 Garda Márton itteni református lelkész (1844–1870) Berlinben is tanult, ő honosította meg. Pomológus és méhészt is volt.

termelésnek nálunk százéves múltja van. A két világháború között termeltek szójababot, dohányt, mákot, digitálist ipari célokra is. Dinnyéje soha nem volt sok, ennek hazája Nagyernye, Marosszentgyörgy.

Burgonyát, konyhakerti növényeket (paszuly, paradicsom, uborka, káposzta, hagyma, fokhagyma, murok, petrezselyem, zeller, cékla) csak a házszükségletre, és a kertben termeltek.¹⁴³

Rétje, legelője (ez utóbbi 1848–1918 között nem volt. Azelőtt igen, mert a Kicsi- és Nagylegelő, meg a Dillő helynevek őrzik emlékét) kitűnő. Erdője eredetileg is kevés s egyre fogyott, mert a Cserés és a Szilas is legelő, meg szántó lett. Ezek régebbi közösösek voltak: Falu rétje!

A földművelés szorosan együtt jár az állattenyésztéssel, illetve az állattartással is.

Fekvésileg, közigazgatásilag Torda vármegyéhez tartozott 1876-ig, mikor Maros-Torda vármegyét szervezték.

Az egymást követő földesurak egyikének, másikának – p[éldáu]l a Teleki családnak a XVII. század végétől a XX. század negyvenes évek közepe tájáig – szálláshelye is [volt].

A jobbágyok gazdasága se lehetett elmaradott, mert minden időben láthaták, s amennyire bírták követhették is a nagygazdaságot. Felszereléseiket, ha egy bizonyos idővel késve is, fejleszthették, kicserélhették, sokkal inkább, mint az eldugott, hegyes vidékeken. Azt sem kell elfelednünk, hogy a Régen körüli századok gazdálkodását is irigyelve szemlélhették, s akik tudták, néha bizonyára követték is.

Az 1848-as évek előtt azonban a jobbágyok sokat nem bíbelődhettek a maguk kolóniája vagy szessziója megművelésével, mert a kapitalizmus terjedése, fejlődése következtében az „úrdolga”, az úrbéri terhek egyre nagyobbak, nehezebbek lettek. Az 1653-ban fejedelmileg megerősített „Aprobata Constitutiok” a jobbágyság terhes igájának könnyítése vagy éppen a jobbágyok felszabadítása érdekében nemhogy tett volna valamit, sőt, kimondja, hogy a jobbágyok a földesúrnak az eddigi meghatározott hetenkénti mennyiségű tenyeres és igás napszám helyett, annyira kötelezhetőek, amennyire a földesúrnak szüksége van.

143 1943–45 között Szabó Andrásné, Mózes Zsuzsa a mezőn is.

A volt földesúr és a jobbágy kölcsönös jogait és kötelezettségeit rendszerint a földesúr által kiadott írásbeli rendeletek, vagy urbáriumok szabályozták. Lásuk, ezek szerint milyen kötelezettségei voltak egy jobbágnak ura iránt:

Füstpénzt fizetett minden házhely után, évi 1 frankot.

Kilencedet (nona), azaz minden termésből az 1/9-et, szőlőtermesztők a kilenced helyett hegyvámot (jus montanum).

Az urbéri munka vagy robot:

Minden egész telkes jobbágy évenként 52 igás, vagy 104 gyalognapot, a házas zsellér 18, a házatlan zsellér 12 napot tartozott dolgozni földesurának. Ezekhez járultak más, kisebb szolgáltatások.

Hosszú fuvar (longa vectura), mely szolgálatra négy egész telkes jobbágy együtt egy négyfogatú ökörszekérrel tartozott évenként egyszer.

Méhrajoktól,

bárányoktól,

gödölyéktől,

aprómajorságtól,

tojástól,

vajtól járó ú[gy]n[ezett] kisebb kilenced.

Ezeket a járulékszolgáltatásokat az 1836. VII. t.c. eltörölte. Aztán 1848-ban a IX. t.c. a felszabadított jobbágyokat a robot alól is felszabadította.

A felszabadított jobbágyoknak birtokba adták telküket, szessziójukat, legelőt, néhány kaszásnyi rétet, erdőből faizási jogot.

Sáromberkén egy jobbágytelek 1 katasztrális holdat tett ki, ha kisebb volt, külsőből pótolták. Egy jobbágyszesszió 36 hold volt.

Ezeket a birtokokat a jobbágyokból lett szabad birtokosoknak Sáromberkén, telekkönyvesítés, tagosítás céljából 1869-ben eszközölték, mikor is a község és az uraság között a Balogh porondja nevű hely birtoklásáért per keletkezett, az ú[gy]n[ezett] Garda-féle per, mely a földesúr javára végződött, de Garda lelkésznek az állásába került.

Ez időtől kezdve aztán a földesúr szerződéses részes művelőkkel, alkalmazottakkal és részesekkel művelte birtokát a községben lakók vagy más helységekből hozottak által.

Egyébként cselédsége, alkalmazottja a jobbágyfelszabadítás előtt is volt. De azután is, szinte az uradalmak felszámolásáig nem egy sáromberki telekkel és szép birtokkal rendelkező ember volt udvari alkalmazott – havi fizetéssel és egyéb járandóságokkal. Sokan szolgáltak ifjak és leányok több-kevesebb ideig az uradalomnál.

Aratást, cséplést, szénacsinalást, erdőlést még az 1848-as évek után is részes művesekkel végeztették.¹⁴⁴

Ahogy azonban a mezőgazdasági gépek megjelentek, úgy szorultak ki [a] részesek és [a] napszámosok az udvarból.

A cséplésnél a cséphadarót, mellyel a cséplés szinte tavaszig tartott, a lóvonatú járgány váltotta fel. Csak szórni és rostálni kellett falapáttal, míg aztán a gépi rosta is megjelent.

Az 1900-as években az uradalomba eljutott a fával fűtött „tüzes” gőzgép nagy, a gabonát rostáló és osztályozó cséplővel.

Néhány év múlva az aratógép az aratókat szorította ki.

Kaszálógépe az udvarnak nem volt.

Az udvari lótenyésztés, ménes az udvarnál már a XIX. században megvolt, kiváló, híres fajménekkel; 1825-ben épült nagy fedett „Rácsujjal”, lovászmesterrel, ménespásztorral, csikóskerttel.

Az 1910-es évektől a magyar szarvasmarha mellett ott voltak a svájcer, pizgauti, zimenhali tehének és apaállatok a nagyszarvú, fehér magyar igavonó ökrök azonban akkor is megmaradtak, mikor a tüzesgéppel húzott szántógép, s utána a traktorok is megjelentek.

Sertésből a magyar mangalica mellett, sőt helyett, báznai, majd york és berkshirei állományt tenyésztettek.

Az erdőt, míg az uradalom állott, mindig részesek vágták.¹⁴⁵

A malomnál, mely mint láttuk a XVIII. században épült, és a hozzá tartozó gátnál malomároknál a szakmunkásokon kívül sáromberki és sárpataki emberek, gazdák és gyermekeik dolgoztak napszámban az udvarnak, valamint a malommal kapcsolatos fűrészüzemnél is.

144 1942-ben még megvolt Kádár András nagyapámnak a cséphadarója, mellyel az udvarban otthon is cséplelt.

145 Apám, Mózes István még 1913-ban is részében vágta a fát.

A gyapjúfűsűt és a kereskedelmi malommá (1925) fejlesztett hengermalmot szakemberek kezelték, malommesterrel az élen.

A községbeli gazdák gazdálkodása, mint az előbb említettük, az uradalmi gazdálkodásra való kacsintgatással ment végbe. Sokan azonban saját földjüket, családjuk segítségével, természetesen, hogy jobban megdolgozták, s ha ökreik, jó igavonóik voltak, az uradalommal versenyre kelve se maradtak alul. Az arra valótlanak – mindjárt a jobbágyság felszabadítása után – lemaradtak.

A faekét, miből egyetlen darab sem maradt községünkben a XX. századra, legalább[is] én nem láttam és nem tudok róla, a fagerendelyre szerelt vaseke váltotta fel. Ha az igavonók gyengültek, tehenekkel szántottak, kipótolta a vaseke, mely könnyebben, mélyebben járt. Ezt követte [a] Sack-eke, melyből a falusi nagyobb gazdákon kívül alig volt másnak, egy-kettőnek. Ennek taligája is teljesen vas. Ekéjét nem kellett tartani.

A XIX. század végéig a búza, árpa, zab, kapások közül a kukorica, takarmányrépa, kevés krumpli járta.

Termesztett takarmányok a zabosbükköny, lóhere a régebbi; a lucernát 1850 körülől termesztik. Garda Márton fiatal lelkészünk az egyházközségtől nyert egy évi szabadságot, hogy Berlinben tanulhasson. Ott a fejlettebb mezőgazdasági dolgokkal megismerkedett, s a közösségben igyekezett, s sikerrel alkalmazta p[éldául] a lucernatermelést, mely az állattenyésztésre is jótékonyan kihatott.

A szarvaskerep, a rétek rendszeresebb gondozása csak a XX. század második évtizedében ismerős nálunk.

1848 után a községi közlegelő megszűnt. Csak az 1920-as években történt földosztás után jutott a község lakossága legelőhöz, melynek következtében az állattartás és tenyésztés [fel]lendült szemmel láthatólag. Addig sokat kellett küzdeniük, különösen a kevés földdel rendelkezőknek, hogy nyáron is jászlon, aratott, innen-onnan összeszedett gízgazon tartsa állatait.

Az 1900-as évek elején a falusi gazdáknál is megszűnt a cséphadaróval való cséplés. Jött a lóvonta járgány, két-három ember tulajdona volt a gép is, a lovakat is összefogták. A cséplést kalákával segítette a rokonság. Késő őszig eltartott, míg a falun végigment. A szemet tapasztott szérún szórva szabadították meg a polyvától, majd a gépi rostára került. A gazdakőr felállítására után az 1913–14-es években megjelent a triőr, melyen különösen a vetőmagot tisztították meg a mellékesektől.

Kaszával a községben a XX. században alig aratott valaki. Sarlóval aratott a család minden tagja. A nagyobb gazdák Gyergyóból odaszokott székely és más aratókkal részében (11-én) arattatták, de arattatták részében mikor sürgős volt mások is.

A kapásnövényeket szórva vetették, s kétszer kapálták. Egy holdnak egyszeri megkapálásához 8 napszámos, két kapálásra 16 napszámos kellett. Ha a családból nem telt ki és sürgős volt, nemcsak a nagyobb gazdák fogadtak kapásokat.

A cukorrépa-termelés községünkben már a XIX. század vége felé elkezdődött néhány kisgazdaságban.

Ezzel megjelent a vető- és a kapológép, de egyelőre csak a cukorrépat művelték ezekkel s a cukorrépa-termelők aztán megpróbálták a kukoricájuk egy részét legalább ezzel művelni.

A gazdakör munkája következtében megjelent az 1910-es évek közepén a búzavetőgép is meg a lánchorona, tárcsa. Aztán egyesek is szereztek a kapásokhoz sorbavető gépet és lókapát, noha ló nemigen volt, tehénnel vontatták. Könnyebb lett a kapálás, nagyobb a hozam. Egyre többen rákaptak a cukorrépa termelésre is. Az egész család azonban ezt is elvégezte. Ám volt olyan, aki sajátos kézikapát készített. Azzal elől járt, és úgy ritkította a kapások előtt a sort, hogy csak félannyit kellett kiegyeselniük. Hamarább végeztek a munkával és jobban fejlődött a répa.

Az 1930-as évek körül fellendült a cukorrépa termesztés, répaszelettel való takarmányozás s ennek következtében az állattartás. Megjelentek a kisgazdaságokban a silók.

Nagyobb hús- és tejhozamú fajtákra cserélték a fehérszarvasmarha-állományt, különösen a zimenthalival. E fajtából kitűnő apaállatokat neveltek eladásra is. Nagyobb tejhozamuk elhelyezésére megszervezték a hitel- és fogyasztási szövetkezet mellé a tejszövetkezetet is. Idővesztegetés nélkül adták el a tejet, s bőven jutottak hozzá a savóhoz, melynek következtében fellendült a sertésstenyésztés. A mangalica meg a báznai faj mellett megjelent a yorkshirei fajta óriássertés, melynek szapora nemzedékeiből az élelmes kisgazdák sok szép pénzt kerestek. Ütemesen épülnek korszerű, nagy istállók, csűrők, s nyomban utánuk az egészséges lakóházak.

Ezeknek ellenére sem találta meg a faluban mindenki a maga számítását, életlehetőségét, mert kevés volt a föld. A kertészkedéstől, mert az több munkát ad, idegenkedett, pedig Marosvásárhely piaca felvette volna az árut.

*

Visszapillantva egy kicsit a jobbágyfelszabadulást követő időkre, évtizedekre, látjuk, hogy a családok szaporodásával a föld csak aprózódott, de nem szaporodott. A lakosság egy része elszegényedett, és máshol kellett keresnie megélhetését.

Voltak, különösen legények és leányok, akik szolgáltak.

Némelyek ipart tanultak és azt folytatták, vagy a községben, vagy máshol.

Voltak egynéhányan, akik állami telepesek lettek a Ludas melletti Eckenben (6 család), illetve az Aranyosgyéres melletti Detrethem-telepen.

Néhányan szerencsét próbáltak Amerikában, kivándoroltak.

Egyaráan, mindenha, középiskolában is tanultak, sőt főiskolások is akadnak. Ezek értelmiségi pályán helyezkedtek el.

8. A HELYBELI URADALOM ALKALMAZOTTJAI

Sajnos nem áll rendelkezésemre semmiféle erről szóló kimutatás, feljegyzés, mégis megpróbálom, legalább az 1910-es évek alkalmazottjait [összeírni].

Malommesterek:

Szilágyi Sámuel, ki 47 éves korában hunyt el.¹⁴⁶

Nyerges József (1810),

¹⁴⁶ Halotti Anyakönyv 1817 jan. 18.

László János (1916-ig),

Elek István (az 1920-as évek közepéig).

Lovászmesterek:

Gruber Lőrinc (1804),

Blechta Sándor (az 1880-as években, utána veje: ?),

Vajda Ferenc (1917-ig).

Udvarbírók:

Mózes András (az 1790-es években). Egykori anyakönyvi feljegyzésekből tudjuk, hogy rá voltak bízva azok az udvari szekerek, melyek a bort az Alsó Fehér megyei Celnáról hozták Sáromberkére. Magyarlapádon hirtelen rosszul lett s szörnyet halt. Ott temették el 1794-ben.

Mózes András, nyilván az előbbi fia (1841),

Csízér János (1848),

Felei János, Jájá (az 1900-as évek első negyedében).

Csézászkocsisok:

Simon, udvari kocsis (1748),

Bányai József (1816),

Csízér János (1847),

Kristóf András (1860),

Böjthe György (1861),

Vajda István, alias Frici Pista, akitől a gróf mindent tudott az emberekről, a faluról, egyszóval az ő szemével látott. Meg is becsülte az Afrika-utazó, Teleki Samu. Végkielégítést kapott, s egy pár hold földet az Asszágon alul, mely vízzel volt körül véve. (Valószínű, hogy egykor e helyen táborozott Kiscsuk pasa, ki I. Apafi Mihályt 1661-ben fejedelemmé tette a ma is Táborhelynek hívott határrészen.)

Nagy Domokos, az 1920-as évekig.

Igáskocsisok:

Hailalici (?)

Ménaspásztorok:

Lukács Marci (1778),

Virág ? (1798),

Dávid István (1910–20-as években).

Hajópásztor:

Kristóf András.

Béresbíró:

Deák György,

Márkus János (1916).

Tehenész:

Böjthe János (1848),

Feleji István.

Bivalyosok:

Deák János,

Deák György (1848).

Lovászok:

Szász János (1822),

Kádár György (1834),

Köblös Ferenc. (Az 1880-as években, ki később a Teleki Samu ajánlatára mint ügyes falusi fiú, Gombáson Zeyk József b[á]r[ó] gazdatisztje lett, gazdaságát rendbe szedte, s magát is anyagilag annyira, hogy szolgálatából lemondva Nagyenyedre költözött, megvette dr. Bartók György püspök házát a Magyar utcában. Bérelte a fegyház birtokát, majd ügyvédekét, pár évig a Bethlen kollégium konviktusát is. Jól bírta magát, presbiter, tekintélyes enyedi polgárként halt meg az 1940-es évek közepén.)

Béresek:

Ágoston Lajos (1831),

Böjthe György,

Deák Mihály (1857),

Kelemen János (1916).

Erdőpásztor:

Kristóf György,

Kristóf Dániel (1840),

Fodor György (1862–65),

Kristóf István (1915-ig).

Jagerek, azaz vadászok:

Vajda Márton (1786),

Pap János, obsitos káplár (1847),
 Kristóf István, alias Pásztor Pista,
 Kristóf György, alias Pásztor Gyuri.

Szakácsok:

Vajda Márton (1770),
 Baki Márton (1789),
 Filep András (1825),
 Szántó-Puczki György (1863),
 Vecserdi Gábor (1863),
 Szócs Péter (1890).

Pirchan Róbert. Már az apja az udvar szolgálatában állott, gondozta a Fácánost. Bécsből hozta őket a gróf. 1915-ben végkielégítést kapott Teleki Samutól. A család ma is Sáromberkén lakik. Pirchan szakács felesége, Vajda Zsuzsa Fekete Sáromberkéről.

Sütők:

Szabó János (1774),
 Bőjthe György (1852),
 Ferenczi Péter, alias Róka Peti (még az 1920-as években is).

Asztalinasok:

Kristóf István, felesége Szabados Eszti, fiuk Kristóf Ferenc, ki [a] szerzőnek legjobb barátja, házuknál sokat vendégeskedett. Ferenc érettségizett. Körmegyei tisztvisele volt Marossárpatakon, majd a közigazgatásnál Marosvásárhelyen, ahol családjával ma is lakik (1973).

Komornikok:

Paja László, g[ö]r[ög]keleti vallásból Sáromberkén ref[ormátus] vallásra tért. Később a gróf sárdi ispánjává lett (1758),
 Szentpéteri József, szabó (1775),
 Nagy János (1778),
 Farkas Elek (1775),
 Nagy Gyula (az 1910–30-as évek között), felesége Balogh Gizella, egy lányuk, Ilonka.

Komornák:

Mátyus Ilona (1774),

Pétsi Zsuzsa (1775),
Cseh Erzsébet (1778),
Karolina teins asszony (az 1910–30-as években).
Szobalányok:
Nagy Erzsébet, kinek egy törvénytelen fia született az 1920-as évek elején,
Károlyka, 7 éves korában meghalt.
Cseléd főzőnők:
Kertészek:
Gazda József (1822),
Schaff Jenő (?) az 1900-as évek első négy évtizedében.
Kertészfűúk:
Halmágyi János,
Boczog László (1900–20).
Majorosok:
Vajda István (1862).
Csikópásztorok:
Dávid István (1850),
majd ennek fia Dávid István az 1910–20-as években.
Kuriális bírók:
Mózes Péter (18??).
Disznópásztorok:
Szabó Ferenc,
Szász Márton (1831).
Molnárok:
Pataki István (1848),
Molnár Ferenc (1848).
Strázsák:
Kristóf Jankó.
Udvari kerekes:
Kádár János (1865).
Udvari kovácsok:
Bányai József (1816),
Csíszér János (1847)

Böjthe György (1861),

Tóth János (1850),

Császér János (1850),

Damó János (1851),

Nagy István (1861),

Kádár János (1865),

Kristóf András (1860),

Sztojka Mihály (1913).

Viharagyútüzér:

Vecserdi Sándor (1909). A szerző ennél volt tüzérinas, s erről 1916-ban tett abszolváló vizsgáján beszámolt.

Prefektusok, jószágigazgatók, gazdatisztek, ispánok, számtartók:

Bedets János prefektus, 1794-ben ma is meglévő s nyomtatásban is olvasható iskolai szabályzatot készített a Teleki Domokos rendeletére, a zsinati határozatnak megfelelően.

Ravai János, 1788,

Nagy Mihály, 1789–1791,

Ballak János, 1769,

Hints Miklós, 1849. Utódai ma is élnek. Egyik unokája jó ügyvéd Marosvásárhelyen.

Géczi Béla,

Csomoss János, 1913–15,

Pálffi (?), az 1920-as években,

dr. Madaras József ügyvéd, jószágigazgató és jogtanácsosa a Telekieknek az 1900-as évek elejétől. 1923-ban összezőrdült gazdáival. A Bánságban 1000 hold birtokot szerzett. Ma nem tudom, mi van vele.

Utána 1923-tól fogva Teleki Károly jogtanácsosa a szászrégeni ügyvéd, dr. Vákony Gyula.

Számtartó az 1900-as évek elejétől Boér Károly.

Schaff Jenő, a Schaff kertész négy gimnáziumot és gazdasági középiskolát (Csíkszereda) végzett ispánja a Teleki Károlynak szerető barátja. Ma is él Sáromberkén, a régi gazdatiszti lakásban lakik. Szerző 1971-ben meglátogatta.

9. MÁSHELYEKEN SZOLGÁLTAK

Kádár András és Kristóf Júlia (a szerző anyai nagyszüleinek) leányai:

1. Zsuzsánna (szül. 1874 – megh. 1945), szolgált Zágorban, majd b[á]r[ó] Zeyk Józsefnél Kolozsváron, illetve Mikesen mosónő 1919-ig.

2. Anna (szül. 1882 – mgh. 1970), szolgált Alsóidecsen, Marosvásárhelyen egészen fiatalon, majd Kolozsvárt, b[á]r[ó] Zeyk Józsefnél szobalány, aztán kitanították szakácsnőnek, s ebben a minőségben szolgált 1914-ig, mikor férjhez ment Sütő János kolozsvári közrendőrhez, ki aztán 1915-ben elesett, mint őrmester, az olasz fronton. Háború alatt szolgált Maroscapón Sándor Kálmánéknál, szakácsnő.

3. Erzsébet (szül. 1884–1974), szolgált Mikesen, Komjáthszegen – hol megismerkedett Szakács József kocsisal, s házasságot kötöttek. Innen Maroshévízre szegődött el Urmanczi udvarába kocsisnak, s ott volt 1913-ig. Akkor Sáromberkére költöztek, de a szegénység miatt nem fértek össze, ezért elszegődött Ádámosra gr. Horváth Toldi Lajosnéhoz csészárkocsisnak. 1920-ban újra Sáromberkére költöztek, mert már Kádár András nagyapám nem élt. Ám most se sokáig egyezhettek. Mikor pénzüik elfogyott, visszaszegődtek előbbi helyükre, Ádámosra, hol szép kis telket, földet szereztek, s jó módban éltek. Egy fiúk 4 gimn[áziumi] osztályt végzett Nagyenyeden a Bethlen kollégiumban, illetve Dicsőszentmártonban, majd épületlakatosságot tanult Nagyszebenben. Kétszer nősült. Első feleségétől három, másodiktól egy gyermeke van, azok is családosok. Szakács József 1962-ben meghalt. Felesége, Erzsébet ma is él. (U.i. mgh. 1974. aug. 2.).

4. Bőjthe Ferenc ref[ormátus] harangozó fia: Bőjthe András csizmadia mesterséget tanult, de szolgált a marosvásárhelyi kollégiumban, kapus volt.

5. Kántor Ferenc Péteré és felesége a marosvásárhelyi kollégiumban szolgáltak. Ma is élő fia, Ferenc 78 éves, és azt állítja, hogy ő Pallos Albert¹⁴⁷

147 Levélbeni érdeklődésre Pallosról kis tanulmányt készítettem, s Kántor Ferencnek az 1970-es években megküldtem.

pol[gári] isk[olai] tanár természetes fia. Valóban a kolozsvári lutheránus temetőben lévő Pallos-síremlék Pallos figurájához hasonlít.

6. Köblös Ferenc (Az ifj. Köblös Ferenc és Kristóf Mária fia), szül[etett] 1864. júl[ius] 28., m[eg]h[alt] Nagyenyeden, előbb a Teleki-udvarban volt lovász. Szolgált Marosgombáson, mint ispán.

7. Kristóf Ferenc Mihályé (szül[etett] 1860., m[eg]h[alt] 193? Marosszentgyörgyön) Márjafynál pálcásbíró, az ácsmesterséghez is értett. Nagybátyja a szerzőnek.

8. Kántor György Péteré és Nagy Juliánna leánya: Anna, szolgáló volt előbb Marosvásárhelyen, majd Korpádon. Mint özv[egy] Menyhárt Andrásné Kolozsváron lakott, szerző temette el. Nagyon sírt, mikor az anyja Marosvásárhelyre szolgálni vitte.

9. Kristóf Ferenc a Ferencé, Marosvásárhelyen volt altiszt.

10. Kántor János Jufrika, hivataloszolga volt Marosvásárhelyen. Agyonütötte Bányai mészáros a korcsmában. Özvegye hat gyermekkel hazaköltözött Sáromberkére, ahol saját kis házuk volt. Nagyobbik fia, Jancsi érettségizett. Katona volt. Majd az idegenlégióban [szolgált]. Aztán megint katona. Magatartását kifogásolták. A nagyenyedi börtönben halt meg. Következő fia Károly hat középosztállal pénzügyőr volt. Fiatalon elhunyt. Következő fia István két polgárit végzett. Vasas tanonc volt. Aztán vasiparos. Ma Csepelen van, ott munkás-igazgató. Öccse József kántor volt Erdőszentgyörgyön. Gyula mesterséget nem tanult, mindenhez értett. Aztán kőművesként él. Mari és Ilus Sáromberkén vannak.

11. Vajda György, alias Fekete Gyuri leánya, Zsuzsa hat elemit végzett. Kolozsváron szolgált. Férjhez ment egy mozdonyvezetőhöz. Megözvegyült. Van egy fia, ki érettségizett, s technikumot végzett.

12. Fodor István leánya: Anna szolgált Kolozsvárott több helyen. Szerző Kolozsvárott theol[ógiai] hallgató korában Gyalui Farkas könyvtárigazgatónál találkozott vele, ajtót nyitott és kabátját felsegítette. Anna aztán férjzett abafáji Józsa József sofőrrel. Pár évig szerző lakója volt az Anatole France 38. számú házában, aztán lakását elcserélte Coldea Simionnal. Ez az Anna Olasz Lajos lakodalmán a menetben gyarló öltözetem miatt nem akart párom lenni mondván, hogy nem megyek egy rongybogárral. Egyéb-ként tiszta, jó háziasszony volt, gyerektelen. Férje elvált tőle. Sáromberkén

háza volt és ott halt meg.

13. Kántor Zsuzsika, a Györgyé és Nagy Juliánnáé Budapesten szolgált, ma is (1973) ott él.

14. Kántor Emma Zoltáni Pál lelkésznél, illetve Nagy Géza lelkésznél szolgált. Előbbi húga.

15. Mózes Zsuzsa, szerző nővére, szolgált Zoltáni Pál lelkésznél, Marosvásárhelyt az állami vm. kórháznál.

16. Szerző, Mózes András szolgált nagyapjánál, Kádár Andrásnál 1910–1916-ig. Szolgált egy tehenet. Aztán Nagyenyedre, a Bethlen kollégiumba íratta édesanyja, aki abban az évben meg is halt.

17. Kádár István Istváné postafuvaros volt Sáromberkéről Nagyernye, Island, Székes, Székelykál stb. Ma nyugdíjas.

18. Kristóf György ifj. Sikótyú, szolgált Kádár Ferencnél, s máshol is. Szerző szomszédjában lévén barátkoztak is.

19. Fülöp András Csidáj, szolga volt Vajda Andrásnál.

20. Fülöp Ferenc, Gyula, míg el nem esett az I. világháborúban szolgálégény volt a faluban.

21. Fülöp György a Jánosé, szolgálégény volt a faluban.

22. Fülöp András távirász [volt] a CFR-nél.

23. Szabó Ferenc Jánosé szolgált Zoltáni Pál lelkésznél.

24. Vajda Ferenc Tyetye szolgált Kántor Fricinél.

25. Kádár András Katona szolgált Vajda János Borkáéknál.

26. Vajda István Finánc asztalinas volt (?).

27. Szabados Feri ispán volt Ádámoson.

28. Kántor Erzsé Péteré szolgált M[aros]vásárhelyen.

29. Kántor Mari Péteré szolgált M[aros]vásárhelyt.

30. Kántor György Lombos szolgált Nagyenyeden.

31. Szabó János Jánosé bolti szolga [volt] Kolozsváron, (M[eg]h[alt] 1978-[ban] Kolozsváron).

32. Mózes András Fricikó bolti szolga [volt] Kolozsváron.

33. Mózes András Mészáros bolti szolga [volt] Kolozsváron.

34. Mózes István Fricikó bolti szolga [volt] Kolozsváron. Elesett a II. világháborúban.

10. IPARRAL KERESTÉK KENYERÜKET

Suszterek voltak az 1880-as évektől 1940-ig idősség sorrendjében:

Vajda István Guluc,

Vajda György (?) Bürkös, egy tehénnel fuvarozott a falu csudájára. Egyéb-ként ketten rokonok, s szerző szülőházának csaknem a szomszédságában laktak.

Berekméri András Sánta, a kőműves mesterséghez is értett, szerző nagyapjának nyári konyháját is ő rakta.

Vizer Albert, a Libáncs felé vezető úton lakott. Szerző csizmáját 1912-ben talpalta.

Kádár István Miklóse, szerzőnek egy derékszíjból övet csinált. Később feleségestől beköltözött Marosvásárhelyre.

Kádár János Józsefé, szerző szülői házát vásárolta meg. Kissé hibás beszédű [volt].

Böjthe András, felesége Vajda Zsuzsanna, vagy Barka Zsuzsa.

Szálteleki György, sánta, korán csatlakozott a haladó munkásmozgalomhoz.

Kerekések, ácsok:

Id[ós] Mózes István, m[eg]h[alt] 1904, ben, apai nagyapja [a] szerzőnek.

Mózes István, ifj., [a] szerző édesapja.

Császár (Szász) Gyuri

Kovácsok:

Kristóf András községi kovács.

Sztojka Mihály cigány, volt udvari és falusi, meg magánkovács is.

Sztojka János, előbbi fia, magánkovács Sáromberkén. A kastélyon kívül övé volt az első emeletes ház Sáromberkén.

Mózes András Kollektor, szerzővel rokon, magánkovács.

Fülöp Domokos magánkovács Gernyeszegen.

Fülöp András pereci kovács – mozdonyvezető a MÁV, illetve a CFR-nél.

Mózes Mihály mozdonyvezető Csapon, m[eg]h[alt] Balában, 1917. Neve-

zett Mózes Mihály a szerző apai nagybátyja. Mint mesélik kortársai, ropant ügyes kezű volt. Végeztén Sáromberkén a hat elemi osztályt, otthon ki-kijárt a vasútállomásra, mely nem messze volt. Nézegette a mozdonyt, aztán fából ügyesen készített egyet, s kihúzta az állomásra. Egy mozdonyvezető az állomáson álló mozdonyból észrevette a művet, leszállt, közlelőleg megnézte. Felírta a fiú adatait, s magával vitte a kézimunkát. Nemsokára levél érkezett. Diósgyőrre helyezték el tanoncnak, s mozdonyvezető lett. Tbc-ben halt meg (1917-ben Balában).

Nagy István, a Nagy Ferenc fia Kolozsváron, a Petőfi utcában volt jó Kovácsműhelye. Korán elhalt. Özvegyet és 5 kiskorú gyermeket hagyott hátra. Kis vagyonát Sáromberkén Kántor György nevű sógora használta, felesége az árvák anyja látogatásakor küldött volna egy liter tejet, ha vitt volna üveget.¹⁴⁸ Az árvákat az özvegy felnevelte, egy kivételével ma is (1973) élnek, derék emberek lettek.

Kádár Ferenc a Ferencé hidegkovács. Szerző anyai nagyapjának szomszédjában lakott.

Vajda György, a Ferencé, postamesteré vasesztergályos Magyarországon.

Kántor István, a Jufrikáé, vasesztergályos Csepelen.

Vajda András Andráse, négy gimn[áziumot végzett] vasas. Cséplős gépész. M[eg]h[alt] Szászrébenben 1970 előtt. Privátban tanítottam számtanból pótvizsgára.

Asztalosok:

Kádár Lajos Ferencé, Radnótfáján volt műhelye. Lévitás prédikátor volt.

Kádár András Istváné előbb Marosvásárhelyen a Simó Gézában, most Sáromberkén dolgozik, ahol háza van és családjával együtt lakik.

Vajda (Berekméri) Miklós, Zsada, a libáncsi úton lakott és dolgozott. Szerzőnek egy méhkaptárt csinált.

Kádárok:

Mózes István, szerzőnek testvéröccse. Szül[elett] 1908. Hat elemi osztály után Nagyenyeden Selmeczi Istvánnál 3 évig tanonc, majd felszabadult segéd. Mes-

148 Beszélte nekünk az özvegy, kivel leányainál és saját lakásán is sokszor elbeszélgettünk. Tartották velünk a rokonságot.

tere elhunyt, a szőlőgazdaság már nem volt a régi. Sáromberkére ment, megbetegedett. Aztán felgyógyult. Feljárt a Teleki-udvarba, hol az autót, cséplőt s a kovácsműhelyben a vasmunkát megismerte. Sofőr lett. Aztán katonának vitték. Tizedesként szerelt le, állást nem kapott. Szerző várkudui lelkész volt. Öccse meglátogatta. Egy évig ott volt. Gondozta egy tehenét, borját. Közben Nagyenyedre kántorképző tanfolyamot hirdetnek. Beiratkozott. A tanfolyam végén képesített kántor [lett]. Pályázat útján Mezőbodonba választották meg önálló kántornak. Fizetésének egy része természetben volt, gazdaságot is kellett folytatnia. Közben a kádárságot is folytatta. Szőlős gazdánál hordókat javított, szépen keresett mellékesen. Majd a lelkésszel együtt traktort és cséplőgépet vettek, melyet ő kezelt. Roppant sokat dolgozott, különösen mikor szocializálták a gépet, annyira, hogy egészségileg majdnem ráment. Akkor átadta a cséplőt Bukarestben az államnak, maga meg lemondott a kántorságról. Marosvásárhelyre költözött saját két szoba, konyha stb. lakásába. A tükörgyárban volt sofőr nyugdíjazásáig (1972). Felesége Gyulai-Fekete Irén. Van egy fiuk, Levente, képesített románnyelvtanár Nyárádkarácsonyfalván (navétázó). Felesége s egy kislánya van. Válófélben vannak (1973). Kis földörökségét és szerzett földjét Sáromberkén élő nővére, Mózes Zsuzsa és sógora, Szabó András élvezte fiával, Szabó Ferencel együtt érdemtelenül és hálátlanul.

Vajda István az Istváné, Kicsi Pistáé, Nagyenyeden volt kádárinas.

Sofőrök:

Még az I. világháború előtt sofőr volt már

Vajda György Finánc, alias Gyurica,

Kristóf András az Andrásé, Jankó.

Szabók lettek:

Berekméri András Báró. Nyári ruhát a szerzőnek is varrt. Előbb a Libáncs felé vezető úton, majd az állomás mögött lakott.

Mózes Ferenc, a Györgyé, [a] kert megül, Marosvásárhelyen.

Mózes Domokos, előbbinek öccse, Marosvásárhelyen. Mindketten korán beszervezett munkások.

Fülöp András a Jánosé, előbb Dicsőszentmártonban, majd Marosvásárhelyen.

Böjthe Ferenc.

Szakácsok voltak:

Nagy Ferencnek és Kristóf Máriának három fia:

Nagy Ferenc, Budapesten, ott is halt meg.

Nagy Imre, a fiumei kormányzónál, Szapárinál [?], és még más előkelő helyeken is. Sokat utazott Afrikába is.

Nagy Sándor, Amerikába ment el, nyoma veszett.

Vasutasok:

Pályaőrök:

Nagy Vasile, az alsó bakterháznál teljesített szolgálatot az 1910-es években, Sáromberkén házat épített, ott halt meg feleségestől. Román ember volt, szerzőnek és nagyszüleinek igen jó embere.

Vajda Mihály, előbb helyben mozgóőr, majd a Ludas–Záh-vonalon pályaőr.

Nyugalomba Sáromberkére hazajött.

Pályamunkások:

Előmunkás: Vajda György Petika, soha se nősült meg, kabátját redesen panyókára vetve hordta.

Munkások:

Felei András az Andrásé,

Szabó András a Jánosé, szerző sógora,

Vajda Miklós,

Kádár Mihály.

Mezőhegyesen lovász: Szálteleki Ferenc, ifj.

11. ÁLLAMI TELEPESEK LETTEK

A nép földszükét látva az állam, az 1910-es években telepítéseket kezdett. Telepet nyitottak Marosludas mellett Eckenben, egy másikat Aranyosgyéres mellett Alsó- és Felsődetrehemben. Sáromberkéről Ecken-telepre telepedtek a Kristóf és a Kántor családból, meg a Szabó családból, összesen 6 család. (Gernyeszegről 10).

*

A második világháború után úgyn[evezett] vitézi birtoknyerés következtében Sáromberkéről Berekméri Péter, alias Pápó Peti kapott, mint vitéz törzsőrmester a Bánságban ötven hold földet, hová családostól betelepedett. Berekméri Péter sokgyermekes szülők gyermeke. Szép szál ember. Fiatalon Amerikában is volt, de nem találta meg számítását, visszajött.

Az I. világháború előtt katonai szolgálatra jelentkezett. Marosvásárhelyen szolgált. Feleségül vette Berekméri Annát, a Miklós András legnagyobbik lányát. Két gyermekük volt. Anyai nagyanyámnak keresztfia, ki egyháziúri tisztet viselt, s ottani légátus koromban végigkísért a faluba, hogy mindenkit kivétel nélkül meglátogattunk, s végül nagyanyámnál együtt vacsoráztunk. Nagyanyám büszke is volt ám keresztfiára, meg reám, legátus unokájára.

A telepet a felszabadulás után felszámolták. Berekméri Péter és családja visszajöttek.

*

Nem telepes ugyan, de magánvállalkozásból Kristóf András Mihályé kis vagyonkáját eladta, s bankkölcsönnel vett Ikland határában egy 18 holdas tanyát, aztán a fiai Amerikából küldözgették a törlesztésre szükséges részleteket. Feleségével, István nevű fiával, ki fúrt, faragott, építeni tudott, gazdálkodott, s épített is egy nagy házat, lányuk Julika Nagyernyébe ment férjhez.

12. AMERIKÁBA KIVÁNDOROLTAK

Az 1900-as évek elején futott végig községünkön a kivándorlási láz.

1. Kristóf Andrásnak, szerző anyai nagyanyja bátyjának három gyermeke, Ferenc, Mihály és Klára. Mindhárman mai napig is ott vannak. Jó anyagi körülmények között élnek. Közben szüleiket segítették a tanyavételben.
2. Fülöp Ferenc Csidáj. Kiment, s egypár év múlva egy üres kofferrel visszajött. Különben alkoholista volt. Nagy családját felesége Vajda Zsuzsa, Barka szépen felnevelte. Zsuzsi Mózes Péterhez, Mari Gernyeszegre Gólyához ment férjhez. Feri az I. világháborúban elesett. Mihály az elemiben osztálytársam volt, korán meghalt. András szolgált, Imre vasútra járt.
3. Szabó János Húszár feleségével, Kristóf (vagy Jankó) Marival ment ki. Leánykáját itthon hagyta, ott egy fia született, Jancsi, az „ángol”. Pénzzel jöttek haza. Sárházat építettek, s deszkával körülkerítette telkét.
4. Szász János egyedül ment ki. Meghalt ott. A tengerbe temették el, mint beszéltek.
5. Berekméri Péter, akit a telepesek között bővebben említettem.
6. Testvére, Berekméri János, Magyar. Mindketten pár év múlva visszajöttek. Az anyagiakon nem látszott, hogy voltak.
7. Vajda Lajos egyedül ment el, ott halt meg.
8. Kádár György Miklósé, egy vőfélykönyvvel jött haza.
9. Kádár Péter szintén visszatért, mint bátyja, de nem látszott, hogy járt Amerikában.
10. Nagy Ferenc Miklósé tíz év múlva visszajött, Szép házat melléképületekkel épített. Aztán visszament ismét, feleségét és gyermekeit itthon hagyta. Az I. világháborút ott vészelte át. Állítólag pénzét Kristóf Ferencnek adta kölcsön, emlegette, hogy nem kapta vissza. Nem tudom, mi igaz belőle.
11. Berekméri Péter, Sári Peti visszajött, de üres kofferrel.
12. Kántor Péter a Péteré és húga.
13. Kántor Klára (?) ma is ott vannak.
14. Szálteleki Ferenc, szerző szülőházának szomszédja.

15. Szálteleki János, Jáska, az előbbieknek testvéröccse. Mindketten visszajöttek nem sokat szerevezve.

13. FÖLDMŰVESEK ÉS MÁS FOGLALKOZÁST ŪZŐK

Könyvelők:

Berekméri István Andrásé, alias András Pista könyvelője a helyi hitelszövetkezetnek.

Köblös Gyula, az előbbinek utódja.

Fülöpné Szabó Rozi 7 elemivel a MTSZ száromberki begyűjtő nagy raktárjának könyvelője.

Kereskedők:

Berekméri Miklós idős korcsmáros.

Berekméri Miklós ifjú korcsmáros. Egyidőben szöv[etkezeti] vezető.

Köblös Domokos és felesége Fülöp Anna a fogyasztási szöv[etkezet] vezetője.

Köblös Gyula és felesége a fogyasztási szövetkezet vezetője.

Mózes György Kollektor korcsmáros.

Mészárosok is.

Berekméri Miklós, idős.

Berekméri Miklós, ifjú

Mózes János.

Kántor János Györgyé, Ápás.

14. KÖZÉP- ÉS FELSŐBB ISKOLÁBA JÁRTAK, ÉRTELMISÉGIEK LETTEK

Középiskolába jártak, egy-két középosztályt végeztek

1. Berekméri Miklós, alias Kicsi Miklós Marosvásárhelyen [tanult]. Otthon földműves és mészáros meg korcsmáros volt.
2. Berekméri György, alias Miklós Gyuri Marosvásárhelyen tanult. Otthon földműves volt. Szerző az ő házának egyik szobájában tanult mint II elemista. Később ez a szoba [a] gazdakör [székhelye] volt.
3. Mózes György. Kollektor, később f[öld]műves, korcsmáros, iskolaszéki elnök volt. Nem szerette az egyházat és az urakat.
4. Rob György M[aros]vásárhelyen tanult. Később gépészetet is. Sáromberkén, a Teleki Samu, Afrika-utazó udvarában gőz-gépész volt [a] cséplőnél [és a] szántónál.
5. Fülöp István Gálfi, M[aros]vásárhelyen tanult. Azután földműves volt és az I. világháborúban hősi halált halt.
6. Berekméri Erzsébet, az András Pistáé, később, mint jó hangú ref[ormátus] kántor volt Bonyhán.
7. László Anna, másképp Gépész Anus, ifj[ú] Berekméri István földművesnek volt felesége, sok gyermekkel.
8. Vajda András Borka, alias Csundri, kibukott a gimnáziumból M[aros]vásárhelyről. Szolgáltatót feleségével, Berekméri Mari, az András Pistáéval Bukarestben Cantacuzino hercegnél is, földeket szereztek, s földművelésből éltek.
9. Kántor István, Jufrika M[aros]vásárhelyen két polgári osztályt végzett. Vasas tanonc lett. Jelenleg (1973) a Csepelen talán munkás-igazgató.

10. Vajda Sándor a Nagyenyedi Bethlen kollégiumban az I. gimn[áziumi] osztályt kétszer járta, kimaradt. Berekméri István, alias Miklós Pista nevelte, szeretete volna, ha tanult ember lett volna.

I–IV. középiskolát végeztek

1. Vajda Ferenc a lovászmesteré M[aros]vásárhelyt [tanult], majd postames-ter lett Sáromberkén is.
2. Zoltáni Margit, a Zoltáni Imre sáromberki ref[ormátus] lelkész egyik leánya postatiszt lett Sáromberkén, majd M[aros]vásárhelyt. Nem ment férjhez.
3. Berekméri András az András Pistáé M[aros]vásárhelyen négy polg[ári] osztályt végzett. Majd vasutas, később közigzag[atási] hivatalnok lett. Értett a szívógázmotor kezeléséhez, cséplelt Sáromberkén is a Gál Márton tanító és t[ár]sai cséplőgéppel. Most Magyarországon lakik, felesége tanítónő volt.
4. Köblös Katalin M[aros]vásárhelyt négy pol[gári] osztályt végzett. Postatiszt lett, majd férjezett Taar Ferenc CFR-hivatalnokkal.
5. Berekméri Juliska, a Miklós Andrisé, M[aros]vásárhelyen négy pol[gári] oszt[ályt] végzett. Férjezett Barabási Endrével, ki hivatalnok volt. Most Sáromberkén laknak.
6. Elek Margit, az akkori Elek Pista malommester leánya, M[aros]vásárhelyt négy polg[ári] oszt[ályt] végzett. Kristóf Ferenchez ment férjhez, ki előbb jegyzőségi, később városi hivatalnok lett. Marosvásárhelyen laknak, kis házrészük van.
7. Vajda András Andrasé, alias Bíró András, a m[aros]vásárhelyi ref[ormátus] koll[égiuban] négy osztályt, majd Szászrégenben ipart tanult. Apja traktort, cséplőt vett neki. Azzal őrölt és fát is vágott Sáromberkén, és szántott is a traktorral bérbe is.
8. Vajda Ferenc, a Vajda György, alias Fekete Gyurié, a m[aros]vásárhelyi re-f[ormátus] koll[égiumban] négy osztályt végzett. Elég jó tanuló volt. Beteg lett és meghalt, anélkül, hogy továbbtanult volna.
9. Vajda Zsuzsa, az előbbinek testvérhúga, m[aros]vásárhelyi polg[ári] isk[o-lá]ban négy osztályt végzett. Férjhez ment Nagy Ferenc bonyhai tanító hi-

- vatalnok, kereskedő fiához, laknak M[aros]vásárhelyen.
10. Pirchán Adolf, a szakács fia, a m[aros]vásárhelyi róm[ai] kath[olikus] gimn[áziumban] járt. Azután otthon volt, a kis gazdaságban segítette szüleit. Egyébként az idegeivel beteg volt, nem nősült meg.
 11. Schaff Titi, a sáromberki Teleki kertészének a leánya, a négy oszt[ály] után hivatalnok volt Teleki Károlynál is, a kereskedelmi malomban, Nem ment férjhez.
 12. Nagy Ilus, Nagy Károly, egykori sáromberki kántortanító leánya, férjezett Jánossy Zoltán m[aros]vásárhelyi ref[ormátus] koll[égium] tanárával. Ma M[aros]vásárhelyen élnek.
 13. Kántor Károly a Jufrikáé négy osztály után pénzügyőr lett. Korán meghalt. Lehet, hogy 6 gimnáziumot végzett.

A négy középiskola után szakiskolát végeztek

1. Vajda Ferenc, az Andrásé, volt bírósé, Csíkszeredában végezte a gazd[asági] iskolát. Traktort szerzett az apja, s gazd[asági] gépeket. 25 holdnyi birtokukon fogott gazdálkodni, a mély traktorszántás után a föld évekig nem termett, de azután annál inkább, mert nagy volt a termőréteg. A mezőgazdaság fellendítésében buzgólkodott gépész bátyjával együtt.
2. Schaff Jenő, a Teleki-udvar kertészének a fia a négy osztály elvégzése után a csíkszeredai gazd[asági] iskolát végezte [el], s a sáromberki Teleki-udvar ispánja volt annak felszámolásáig.
3. Fülöp András a Györgyé, pedagógus a mezőgazdasági gépszakiskolában, mint gazd[asági] iskolát végzett. Lakik Sáromberkén.
4. Zoltáni István, a Zoltáni Pál sáromberki ref[ormátus] lelkész [fia] textiliskolát végzett, Marosvásárhelyen dolgozik.
5. Kerestély Andor gazd[asági] isk[olát] végzett, tisztviselő Sáromberkén.
6. Nagy László, Nagy Károly sáromberki ref[ormátus] kántortanító fia, a nagyenyedi ref[ormátus] Bethlen kollégiumban négy osztályt végzett, majd

végezte a m[aros]vásárhelyi fémszakiskolát. Egy darabig ott dolgozott, aztán idegen légióba ment és elpusztult.

7. Vajda György, a postamester Vajda Ferié, négy osztály után fémszakiskolát végzett. Magyarországon van.

Kereskedelmi érettségit tettek

1. Zoltáni Dezső, a Zoltáni Pál sáromberki ref[ormátus] lelkész fia, négy gimn[azium] után kereskedelmi isk[olát] végzett. A Hangya Központnál volt tisztviselő. Elesett a II. világháborúban. Családja M[aros]vásárhelyen él.
2. Vajda András, a Márton Petié, a m[aros]vásárhelyi koll[égium] VII. osztályosa volt (cca. 1902–3-ban), mikor öngyilkosságot követett el. Szülei nagyon búsultak érte sokáig.

Gimnáziumi érettségit tettek

1. Pirchán Ferdinánd a m[aros]vásárhelyi róm[ai] kath[olikus] líceumban. Az I. világháborúban katona volt. Ma nyugdíjas hivatalnok.
2. Kántor János Jufrika a marosvásárhelyi ref[ormátus] kollégiumban hadi érettségit tett. Aztán az idegen légióban, majd a II. világháborúban volt. Nagyenyeden halt meg mint fegyenc.
3. Nagy József, Nagy Károly ergykori sáromberki ref[ormátus]k[ántor]tanító fia. Repatriált. Ma Budapesten nyug[díjas] tisztviselő.
4. Bálint Balázs, a m[aros]vásárhelyi róm[ai] kath[olikus] főgimnáziumban érettségizett, tisztviselő volt a m[aros]vásárhelyi orvosi egyetemen. Ma nyugdíjas, lakik Mezőbándon.
5. Kristóf Ferenc, a Kristóf István sáromberki grófi asztalinas és felesége Szabados Eszter fia, akit nagyon szerettek, féltve neveltek. Szerzőnek igen jó barátja, sokat vendégelték mint árva fiút, csakhogy barátkozzunk együtt. Jegyzőségi tisztviselő volt Marossárpatakon, majd közigazgatási tisztviselő Marosvásárhelyen, hol ma is, mint nyugdíjas lakik saját öröklakásában.

6. Gáll Gáabriellnek, a Gáll Márton sáromberki áll[talános] isk[ola] igazgató tanító egyetlen leánya, érettségizett a m[aros]vásárhelyi áll[ami] leánygimnáziumban. Egy orvos felesége lett, laktak Marosvécsen, majd tisztviselősködött mint özvegy, és ma is Marosvásárhelyen lakik.

Tanítók voltak

1. Szabó Miklós, végzett Nagyenyeden, tanított Radnótfáján.
2. Mózes András, végzett Nagyenyeden I–IV. gim[náziumot], tan[ító]képzőt Déván. Előkönyörgő [?] tanító volt Balában. Elesett az I. világháborúban.
3. Berekméri [?], végzett Nagyenyeden. Hősi halált halt az I. v[ilág]h[áborúban] 1914-ben.
4. Vajda Márton, végzett Nagyenyeden. Tanító volt Nagy[?]ben. Később tanári minőségben a m[aros]vásárhelyi ref[ormátus] kollégium zenetanára. Jó pedagógusként emlegették tanítványai. Az I. világháborúban főhadnagy, a II.-ban tart[alékos] százados volt.
5. Zoltáni Elek, végzett Nagyenyeden, tanító volt Abafáján, hősi halált halt az I. vil[ág]háborúban.

Főiskolát végeztek, középiskolai tanárok lettek

1. Dr. Kristóf György, a pálcásbíró Kristóf Jánosé, a szászvárosi ref[ormátus] Kun-kollégium tanára volt, míg egyetemi tanárnak ki nem nevezték, mint m[agán]tanárt. Magyar–latin szakos tanár volt.
2. Kristóf Domokos, előbbinek az öccse, Teleki Sámuel taníttatta az egyetemen. Földr[ajz]–tört[énelem] [szakos] tanár lett. Elhagyta egyházát, szektába ment. Az antialkoholista mozgalom éltagja. Külföldön halt meg. Rideg ember volt.

3. Dr. Mózes András, a sáromberki Mózes Istváné. Az el[emi] I–IV. osztályt Sáromberkén, a gimn[ázium] I–VIII. osztályát Nagyenyeden a Bethlen kollégiumban végezte, érettségizett. Végezte a theológiát Kolozsváron (1924–28), majd az egyetem filozófiai karára iratkozott be, s azt végezte el. Lelkészi, majd középiskolai vallásstanári oklevelet, később a magyar nyelv és irodalom fő- és az egyetemes történet mellékszakból középisk[olai] tanári oklevelet szerzett. Theológiai doktor.
4. Mózes Erzsébet, végezte a marosvásárhelyi színi akadémiát. Színművésznő.
5. Zoltáni Pál ref[ormátus] lelkészi oklevelet szerzett. Felőrben ref[ormátus] lelkész.
6. Vajda Domokos, az Andrásé, a volt bíróé, lelkészi oklevelet szerzett, s végezte a magyaróvári gazd[asági] akadémiát. Magyarón volt lelkész, majd gazd[asági] tisztv[iselő], honnan nyugdíjba is ment, s lakik M[aros]vásárhelyen saját házában.
7. Id. Zoltáni Pál előbb enyedi, majd m[aros]vásárhelyi diák, hol érettségizett és K[olozs]váron elvégezte a Theológiát. Sáromberki lelkész volt 1958-ig, haláláig. Szerző atyai jó barátja.

Doktorok és főiskolai tanárok voltak

1. Dr. Kristóf György egyetemi m[agán]tanár, az irod[alom]tört[énet] doktora. 1922-ben kinevezték a kolozsvári Tudományegyetemre, hol nyilv[ános] r[endes] tanár volt nyugdíjazásáig. Kiváló irodalmi és közéleti munkásságot fejtett ki. Nagy családja volt.
2. Dr. Mózes András, az egyháztörténet theológiai doktora, s mint ilyen az Egyetemi fokú Egységes Protestáns Theológián, Kolozsvárt a Romániában lévő prot[estáns] egyházak történetének az előadótanára 1972 szept[ember] 30-ig, végleges nyugalomba vonulásáig. Lakik Kolozsvárt, Anatole France 38. számú saját lakásában.

MÓZES ANDRÁS

**ADATOK SÁROMBERKE
TÖRTÉNETÉHEZ**

II. kötet:

**Közigazgatás, anyagi és szellemi
műveltség**

1. KÖZSÉGÜNK AZ ÁLLAMI KÖZIGAZGATÁS SZERVEZETÉBEN

Sáromberke, az oklevelek tanúsága szerint, a vármegyei rendszerben Torda vármegyéhez tartozott 1870-ig, a székek eltörléséig. A róla való, ma is fellelhető okleveles bizonyságok szerint, mint látni már volt alkalmunk, oppidum, azaz város volt.

1870-től mint kisközség Maros-Torda vármegye egyik alkateleme, a Marosi felső járáshoz tartozott, Marosvásárhely székhellyel.

1918 után, Dumbravioara néven, Mures-Turda, majd a Magyar Autonóm Tartomány, illetve ma Mures megye kebelében van, de nem kisközség, hanem Nagyerényhez mint községhez tartozó sat, azaz falu.

Hogy helyi közigazgatása az egykori oppidumnak milyen volt, ki állt az élén, ma nem tudjuk.

1462-ben, a feljegyzések szerint az itteni első ismert bíró Tót László, kiről sajnos egyebet nem tudunk.

Községi bírók voltak a XIX–XX. században:

Vajda István (Kicsi), Vajda András, kit e dolgozat szerzője személyesen ismert, s kivel rokonságban is volt. (Ez a Vajda András bíró szerző apai nagyapjának, idős Mózes Istvánnak, hogy fiacskáját, Mózes Andrást, a későbbi balai lévita tanítót, a dévai állami tanítóképzőbe beirathassa, egy összeg pénzt adott kölcsön, melynek visszafizetéséig, zálogba használta a Libáncson levő cca. 1 katasztrális hold földjét, melyet anyai nagyanyám, a használat 29. évében ki akart váltani, nehogy elbirtokolja. A föld 3 árváé lett volna, de a 25 holdas volt bíró, kinek szintén 5 unokája volt, lesírta, mondván: már felnőttek nélküle is az árvák, mi is sokan vagyunk. Aztán nekik hagytuk. Szégyeltünk törvényre menni.)

A következő községi bíró időrendben Berekméri András, a Miklósé, alias Miklós Andris, anyai nagyapám, Kádár András édes unokaöccse, szintén nagygazda, 25 holdas.

Mózes András, a Péteré.

Vajda Domokos, a Teleki Samu gróf csézás kocsisának fia, ki megelőzőleg Zupás őrmester volt Marosvásárhelyen.

Szőcs Péter, Tánci Peti, libáncsi, alias Suciu Petru, jókedvű, kedves ember volt. Öccse, Suciu Ferenc tanító Mezőménesen, meghalt Sáromberkén, 1973-ban. Másik öccse osztálytársam volt a sáromberki általános elemi iskolában: Szőcs Sándor, kinek özvegye, 1974-ben még saját házukban él Sáromberkén – Kristóf Zsuzsika.

Berekméri Ferenc, az imént említett Miklós Andris fia, köztisztviselő és közszerető élős és munkálkodó ember és előljáró.

A felszabadulás (1944) után közvetlen, Sáromberke község (comuna) hozzá tartozik közigazgatásilag Erdőszengyel falu (sat) is.

Érthetetlen dolog, hogy a vasútállomással, poostával rendelkező falu körjegyzősége a Maros jobb partján cca. 2 kilométer távolságra levő Marossárpatakon székel.

Körjegyzők voltak:

Tavaszi Károly, később pókai kisbirtokos, kit szerző személyesen ismert, a dr. Tvaszi Sándor, teológiai tanár és református püspökhelyettes apja.

Ujvárosi

Molnár Pál

Az 1920-as évektől Vasile Marcu. Ez utóbbit úgy ismertem, mint hozzám is kedves, nyelvünket is beszélő, jó ember. Nekem, árva gyermeknek és diáknak, többször adott különböző okmányokat, igazolványokat, de tőlem, bélyegilletéken kívül soha, semmit nem vett el. Úgy hallottam, hogy 1974-ben még életben van.

A közigazgatás átszervezése után, mint utaltunk rá fennebb, Sáromberke csak egyik faluja Nagyernye községnek, de ezt megelőzően saját néptanácsa igazgatta.

Sáromberke néptanácsának elnökei és titkárai.

Néptanácsi elnök:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Néptanácsi titkárai:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

A Petőfi Sándor Társas Gazdaság elnöke:

Titkára:

A Bolyai János Társas Gazdaság elnöke:

Titkára:

A társas gazdaságok 1958-ban alakultak meg.¹

Az 1962-ben hó,n alakult kolektív gazdaság elnöke Berekméri a Ferencé. Titkára pedig Az intéző bizottság tagjai:

2. A KÖZLEKEDÉS

- A. Sáromberke községet a régi római út elkerülte, s tőle nyugatra, a Maros jobb partján vezetett észak–dél irányban (Vajdaszentivány, Marossárpatak, Várhegy, Udvarfalva Marosvásárhely stb.). Elkerülte a régi országút is, mely szintén észak–dél irányban, tőle keletre, az úgynevezett Oldalon húzódott keresztül, nyomai a szántóterületeken ma is felfedezhetők.
- A mai észak–dél irányú országút a községen véges végig húzódik, ma már (1974) kitűnő aszfaltozott út. Marosvásárhely és Szászrégen között nagy személy- és teherforgalmat bonyolít le, rendszeresített autóbuszjáratokkal is.
- B. A vízi közlekedés a Maroson a tutajozás, inkább mint tavaszi pénzszerzési kis alkalom jöhetett számításba, de a tutaj csak a legkritikább esetekben hozott hozánk és rakott le nálunk faárút.

¹ Kristóf Péterné, született Kádár Anna, szerző anyai nagynénje bemondása szerint, 1960.

C. A vasút községünkig 1886-ban ért el. A község déli végén, az országúton áthaladva, annak keleti oldalán vezet föl Marosvásárhelytől Szászrégen felé (Pálász Nagylexikon XII. k. 111. l.).

Vasútállomása épült, három kitérővel. A környék számos falujának vasutállomása, szép nagy állomásépülettel, mely áll egy forgalmi irodából, egy első és egy másodosztályú váróteremből, állomásfőnöki lakásból s melléképületekből, valamint egy megfelelő nagy raktárhelyiségből, rakparttal és rakodóudvarral.

A felszabadulás (1944) után megépült a vasút negyedik kitérő szárnya is, mely bejár a szocializált mezőgazdaság által létesített hatalmas gazdasági, főképpen gabonagyűjtő BAZA-ra.

A vasútállomás épülettől észak felől, cca. 200 méter távolságban van az úgynevezett felső bakterház, azaz a váltókezelői lakás és szolgálati bódé.

Az állomástól délre, szintén cca. 200 méterre van az úgynevezett alsó váltókezelői bódé. E bódé és az állomásépület között van a váltókezelők, illetve az állomáselöljárók számára épített lakás melléképületekkel, s egy-egy kis konyhakert.

A szerző által hallomásból ismert állomáselöljáró Székely Szabédi László költőnek és esztétának, egyetemi tanárnak az édesapja. A költő tehát Sáromberkén született.

Személyesen ismert állomásfőnök Pap Zsigmond.

Állomáselöljárók:

Múlt?

Balogh ?

Tar Ferenc, ki a helybéli Köblös Domokos négy polgári osztályt végzett Katica nevű leányát vette feleségül.

Veres László. Szerző tanította hegedűlni, sakkozgattak is együtt.

Dobrota ?

Asztalos ? A II. Világháború alkalmával szolgálatot teljesített éppen, amikor elfogták, elhurcolták. Később aztán hazakerült. Sáromberkén telke, háza, földje s kis gazdasága, nagy családja volt.

Váltókezelők:

Kis László.

Irsai József, nagy családú, morgorva ember, gyermekei az ottani elemiben a szerző iskolatársai. Berta nevű leánya éppen osztálytársa.

Tóth János, sok gyermeke, lányai voltak. Egerbegyről (Torda vármegye) nősült. Lányai Sáromberkén mentek férjhez.

Az országút és a vasút kereszteződésénél lévő alsó bakterház bakterei vagy őrei:

Nagy Vasile, kivel és feleségével, Nagy nénivel, szerző nagyszülei barátságban voltak.

Máthé István, Kalotaszegről való volt feleségestől. Újját leszakította a sorompólánc. Volt egy fia, István, aki szintén vasútas lett.

Bajnóci?, a gerneszegi országútkaparó fia. Felesége volt, de gyermekei nem voltak.

3. POSTAHIVATAL

Központi festésénél fogva községünk 27 falunak volt postája, illetve utolsó postája. Postamesterség volt, szerződéssel lekötött postamesterek vezették. A vasútól beszállított küldeményeket postaaltiszt lovonatású postakocsin elszállította. Egyik járat Nagyernye, Ikland, Székelykál, Székes, a másik pedig Sárpaták, Póka és egy harmadik – gyalogjárat – Erdőszengyel, Csinád stb. felé. A postán volt táviró. Működött Postai Takarékpénztár, melyet később a C.E.C váltott fel. Az 1930-as években postai telefon is működött.

A szerző által is ismert postamesterek időrendben:

Marinca ?. Két lánya is volt, kik a postán segítettek, valamint felesége is. Mint a szerző visszaemlékezik, lányai néha a postakocsin kikocsikáztak. Egy alkalommal sárgolyót vesszőből hajigált, s egy golyó véletlenül az egyik „kisaszszony” szemét találta, betapasztotta. Ám, szerencsére baj nem lett belőle. Úgy hallottam, hogy egyik lány Kolozsváron volt az 1930-as években.

Következő postamesternő: Zoltáni Margit, az ottani idős lelkipásztor, Zoltáni Imre leánya, ki aztán Vásárhelyen lett postatiszt. Utánna egy idős férfi került a posta élére, kinek nevét nem ismertük, s így ide se iktathatjuk. Azonban hallottuk egyszer, hogy a hozzá ágfát szállító uradalmi ökröket segítette hajtani a béresnek: „Ha görmözs ne!” De bizony a Körmös nem akaródzott tudomást venni a biztatásról. Hogy hová helyezték, nem tudjuk.

Vajda Ferenc lett a postamester, ki a hasonnevű ottani lovászmester fia volt. Felesége segítette. Volt két fiúk, egyik tanító, tanfelügyelő lett Erdőszentgyörgyön, illetve Marosvásárhelyt, neve Vajda Ferenc, ki diákkorában segített nekem a településtörténeti adatgyűjtő munkában. Másik fia középiskolái elvégzése után szakiskolát végzett, és Magyarországon helyezkedett el.

A postahivatal az 1900-asévek legelején, sőt azelőtt is a Kádár Ferenc és Papp Zsuzsánna, épp arra alkalmas, több helyiségből álló, szép házában volt elhelyezve. Ez elején, az úgynevezett Alsó falu végén [volt], s ahogy a falu rohamosan épült, növekedett, hosszabbodott, pont a falu közepének számított. Innen a Teleki-uradalom 70. szám alatti helyiségébe, a Felső falu végére költözött. Harmadik állomáshelye éppen a Vajda Ferenc postamester háza és lakása, mely a községben a 29. számot viseli. Legutóbb az Alszegegről újra a Felszegegre került, Kántor István (Kukó), a ház száma 91.

A Vajda Ferenc utáni postamestereket nem ismerjük. Megemlíti, hogy a postán időnként tanuló gyakornokok is voltak, kik közül Friedmann Ilus sárpataki illetőségű lányt emelem ki. Az ő gyakornokságának idején mi, mint diákok, szívesen voltunk a postának újságolvasó, rendszeres látogatói.

A sáromberki postának ez a központi jelentősége a mai nap is megvan. Forgalma az utóbbi időben egyre nagyobb. Azonban a postatovábbítást még nem motorizálták.

4. KERESKEDELME

A) A vásárok

A már említett XV. századi oklevelek Sáromberkét vásárosnak, vásáros és vámszedő helyiségnek említik – ismételten.

Az 1415. oklevél Sáromberkének kétféle vásárjogot adott. Éspedig minden szerdán heti, és évenként pünkösdkor meg Szent Mihály napján országos vásárt tarthattak és tartottak.

A község településén ez a vásárhelyes jelleg ma is jól felismerhető. Ugyan- is a község felszegei részén, a református templomon alul és felül, az országút mindkét oldalán, a házak előtt ma is jól kivehető piactér volt és van!

Itt lehetett a kirakodóvásár és még az én gyermekkoromban a rongyászok, fazekasok (korondi fazék) itt árultak, itt rakodtak ki. Az állatvásár alighanem a Kút utcában vagy a Tyúkszer utcában, a Kerek réten volt. Ezt eldönteni nem állott módomban.

Bár az 1910-es években még a piactéren állott a 86. számú ház helyén az apai nagyapám, Mózes István Istváné által épített ház, mely apámra, Mózes Istvánra és két apai nagybátyámra, Mózes András balai tanítóra, meg Mózes Mihály csapi mozdonyvezetőre maradt. Itt születtem én (1904), s 1910-ig itt is laktam, attól kezdve anyai nagyapám szolgálni vitt magához, az Alszege, ott laktam és onnan jártam iskolába.

Azonban emlékszem, hogy a fazekasok, meg a rongyászok éppen a szülő- házunk előtt bonyolították le üzleteiket. Ott voltak kóberes szekereik. Azon- ban ebben az időben már Sáromberkének sem heti, sem országos vásárai nem voltak.

Valószínű, hogy ezt a vásárjogot a sárpatakiak akkor kaparintották meg, mikor a körjegyzőség oda került. De ez a jog is megnyirbálódott, mert heti vására nem s országos is csak áldozócsütörtökön volt. Oda édesanyámmal és testvéremmel magam is mentem párszor „áldozóba”, s ott vettek nekem kala- pot, sípot, pogácsát, nővéremnek szalagot. De úgy tudom, hogy ma már ez a vásár sincs meg.

B) [Fogadók]

Fogadó, melyben italmérést űztek, a XIX. század második felében kettő volt: a Felső faluvégi és az Alsó faluvégi fogadó.

A felső a Teleki-uradalom bennvalójának a területén, az Erdőszengyel felé vezető kitérőnél, az Alsó faluvégi, a Libáncs felé kitérő út kezdeti pontja mellett működött, még e sorok írójának gyermekkorában, az 1910-es években. E foga- dók a községiek voltak, és bérbeadták, s úgy jövedelmeztették.

A felső fogadó bérlőjét, működését már nem ismerjük, de az alsónak bérlője egy Mendel nevű izraelita volt. Ezt a fogadót, mely hitelbe is adott, sajnos sokan látogatták, különösen az I. világháború előtt, mikor a falusi lakosság mellékfoglalkozása a vásárookra járás, és főként a borjúkereskedés [volt], egészen addig, míg a Schneider nevű – tán bécsi – kereskedő fizetetlenül vitt el egy nagy szállítmányt, s aztán üthették volna a nyomát, ha az nyomtalanul el nem tűnt volna.

Italmérési engedéllyel működtek még a Felszegen Mózes György Kollektor. A falu derekán Berekméri Miklós Kicsi, majd ennek halála után, a lábát vesztett hadirokkant fia, Berekméri Miklós.

Megelőzőleg az említett Mózes György Kollektor 88. házszámú épületében vegyeskereskedést űzött Dávid [?] nevű izraelita. A 91. házszám alatt pedig a Kántor György Lombos kiadott házában, mely a Településtörténetben már a Katona Istváné, Hirsch nevű izraelita kereskedik itallal is.

Az Alszezen a 145. számú házban Salamon nevű izraelitának volt kicsi vegyes kereskedése, hova a szerző nagyapjának, Kádár Andrásnak, naponta szaladt el két darab úgynevezett kurta szivarért. Ez izraelita kereskedők közül három előbb, majd a negyedik, Mendel is elhagyták Sáromberkét.

C) Mészárszékek

A régi iratokban feljegyezve sehol sem találtam, hogy Sáromberkének mészárszéke lett volna a régmúltban. Ha mészárszékre szorult, akkor azt a hetivásárok alkalmával Marosvásárhelyen, vagy Szászrégenben találta meg.

A lakosság a maga hússzükségetének kielégítésére majorságot tenyésztett: tyúkot, libát s rucát, bár az utóbbi kettőhöz nem volt elegendő és alkalmas víz, ha a felszegi Kút utcai kút környékétől eltekintünk.

Télire a családok csaknem kivétel nélkül vágtak disznót, jobbacskát, vagy gyengébbet, ahogy módjuk volt a hízalásra. A gazdasszony pedig igyekezett úgy gazdálkodni a zsírral, hogy az éven át elég legyen. Ezért volt az, hogy sok háznál „sovány” volt a koszt még nagy dologidőben is. A községben 4–5 disznóöléshez is értő ember is lakott.

Az szokásban volt, hogy ha valakinek olyan baj érte jószágát, disznáját, hogy ne károsodjék az illető, „hopsára levágták és eladták”. A lakosság ilyenkor kötelességének is érezte, húst vásárolni.

Az 1900-as évek elejétől azonban két mézárszék is volt a faluban. Egyik a falu derekán, a Berekméri, vagy Kicsi Miklósé, másik az Alszezen a Mózes Jánosé. Ezek a mézárosok azonban nem minden héten vágtak, és nem mindennap árultak, de elég sokszor vágtak, és árujuk elkelt.

Az 1920-as években a Felszezen Kántor János a Györgyé is nyitott apja telkén egy mézárszéket, melynek homlokzatára máig jól emlékszem, mint ha most is látnám, a koronának leire való becserélése után, fekete táblára fehér krétával, nagy betűkkel ki volt írva: „1 kg marhahús 1 lei”. Erre csak annyit jegyzek meg ma: Oh, gyermekkor, jöjj vissza egy szóra!

D) [Szövetkezeti formák]

A szövetkezeti mozgalom hullámverése már az I. világháború előtt Sáromberkére is elérkezett. Zoltáni Pál lelkész és Gál Márton állami iskola tanító buzgolkodása következtében megalakult.

a) A hitelszövetkezet. Részvényesei lassan szaporodtak, szerző apja is részvényes volt. A dolgozó tisztviselők az említettek voltak, mindaddig, míg Berekméri István, alias András Pista VI. elemi osztályt végzett, szép írású és jól számoló, egyszerű, szegény, de nagy családú földművesből könyvelőt neveltek, s házában működött a szövetkezet, mely neki és családjának egy kis rendszeres jövedelmet is jelentett. Ez a szövetkezet tagjainak kisebb-nagyobb kölcsönöket folyósított, mely könnyen hozzáférhető és kamatlábjá is kedvező volt. Szerző a II. világháború idején e bankszövetkezettől nyert kölcsön segítségével vásárolt egy tehénet, hogy betegségében ne szoruljon nála szegényebb testvérére. És a tehén tejével kifizette az adósságot, s ki önmagát is. A beteg pedig meggyógyult.

Ennek a hitelszövetkezetnek kitűnő könyvtára is volt, melyet nevezett Berekméri István könyvelő, majd annak az I. világháborúba való bevonulása és hosszas orosz fogságban léte alatt családja vitte hivatalát, s kezelte a könyvtárat is.

Következő könyvelője Köblös Gyula lett.

b) **Fogyasztási és értékesítő szövetkezet** is alakult, s szép sikerrel működött. A bolthelység két szobából állott a 107. házszámú épületben. Az első boltosa Kristóf Gyula és felesége, Fodor Zsuzsika volt. A második boltos Köblös Gyula és felesége lett, akik hazaköltöztek Sáromberkére, saját házukba, ahol a szövetkezet megnyílt és addig működött.

1942-ben a község tulajdonát képező 135. számú épületben, a volt községi fogadóban, a Köblös Domokos és felesége, Fülöp Erzsébet vezetésével működik a Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet.

Inkább fogyasztási, mint értékesítő szövetkezet, mert a sáromberki földműves embereknek nemigen van értékesítenivalójuk.

A felszabadulás (1944) a helyi kereskedelemben is jó fordulatot hozott. Új kereskedelmi egységek létesültek. A kocsmák helyett létesült bufett nemcsak az ivást szolgálja, hanem ott falatozni is lehet.

Van a régi fogyasztási és értékesítési szövetkezet helyett és fölött egy nagy kereskedelmi egység, mely a lakosság, a háztartások minden szükségét, igényét figyelembe véve, gazdagon van felszerelve.

Létesült egy cukrászda is, melyet sokan feleslegesnek tartottak, de látogatottsága bizonyítja, hogy hiányzott.

Ma még hiányzik egy megfelelő kenyérgyár és kenyérüzlet, mely valószínű nem sokáig várat magára.

c) Harmadik szövetkezet a **tejszövetkezet**, mely az 1920-as években épített református iskolában működött, mivel az iskola elveszítette volt nyilvánossági jogát, s megszűnt.

A zimentáli teheneket kezdték tartani. Jól tejeltek. A gyárban értékesítették a tejet, onnan olcsón vásárolták a savót, mellyen a yorkshirei sertést tenyésztették, sok süldőt neveltek, s értékesítve azokat, szépen építkeztek az élelmes, szorgalmas földműves emberek.

Az 1910-es évekig némelyek s éppen nagyanyámék a nagyernyei tejgyárba hordtuk a tejet, gyalog. Magam is sokszor vittem.

5. KÖZSÉGÜNK ÉS AZ IPAR

Községünknek, valószínű, hogy a régmúltban is, éppen mint a közelmúltban, voltak iparosai, akik kevés kivétellel, mind a községbeliek számára dolgoztak: ácsok, kerekeselek, asztalosok, kovácsok, csizmadiák, cipészek, szabók. Iparukat vagy apjuktól tanulva örökölték, vagy máshol tanulták, udvarukon, házuknál, és otthon úzták. Némelyek ellesték a házrakás mesterségét is, később önálló kőműves is akadt (Haldevang, alias Hadnagy József).

A) [Építőipar]

Építkezni messzire eljárók, mint azt napjainkban látjuk (pl. kalotaszegiek, nagygyeiek stb.), csak kivételesen voltak, főként ácsok (pl. az 1912. évi nagy tornádó rombolásait helyrehozni, szerző édesapja – az I. világháborúban aztán hősi halált halt Mózes István – a Szászrégen melletti Beresztelkén dolgozott, mint építő ács).

Gépészetet is tanultak és folytattak a községben otthon. Mint láttuk, a Teleki-udvar gazdasági gépeinek, főként a tüzes, hasábfával fűtött gőzgép kezelésére Rob György személyében különös gépésze volt az udvarnak, mely nemcsak Sáromberkén, hanem a Teleki-uradalmakban, más községekben is csépelte gabonát, takarmánymagvakat, szántott, fát vágott stb.

A maguk gépészei voltak: Vajda András Andrásé, ki a maga traktorát kezelte, mellyel bércséplést, bérszántást, bérfavágást végzett Sáromberkén, s a környező falvakban is.

Egy társulatnak (4–5 tagja volt) szívógázmotor-gépjét Simon Ferenc földműves, kitanult gépész kezelte, míg élt. A faluban a bércséplés végeztével, máshol is csépeltek.

A modern cséplőgépeket megelőző lovasgépekhez nem kellett nagy gépészeti tudomány, inkább az etetéshez kívántatott valami hozzáértés.

A mozdony gépészetet és vezetést községünkben ketten tanulták meg – Mózes Mihály és Fülöp András Berei (?) –, mindketten a vasút szolgálatában voltak.

Piacra dolgozó iparos vagy háziipar községünkben nem volt.

B) A malom

Sáromberkén valószínű, hogy már a XVII. század előtt is volt a Maroson vízimalom, de azt az adatok hiányában nem bizonyíthatjuk. Pedig ez igen nagy kár, éppen egyik nevezetes köztörténeti kérdés pontos tisztázása miatt is.

Alapos okom van feltenni, éppen hely- és határnév-kutatásaim következtében, hogy I Apafi Mihály fejedelmet 1661-ben Sáromberkén tette fejedelemmé a török. A történetírás azt állítja, hogy Marosvásárhely mellett, a Libáncs mezején.

Ha a XVII. század közepe előtt volt malom Sáromberkén, az csak ott lehetett, ahol a XVIII. század közepén Teleki Sámuel bécsi udvari kancellár által építtetett, és a későbbi idők rendjén megbővített, fűrészes és szitász, illetve hengerműmalom is állott, melyet aztán 1944-ben, a háború alkalmával teljesen elpusztítottak.

Ugyanis a malom nem a Maroson, hanem a Marosból a falu északnyugati határcsücskénél mesterséges gát által mintegy két kilométer hosszú, a Marossal, annak bal partján, párhuzamosan végighúzódnó, 8–10 méter széles, 1–1,5 méter mély malomárokban a dereka táján épült. A Malomárok tehát a Marosból jött ki és a malom alatt a Marosba tért vissza. Így egy meglehetősen nagy szigetet, víztől teljesen körülvett, védett helyet alkot. Ha figyelmesen visszagondolok a Malomárokra, ahol minden nyáron nagy kedvteléssel fürödtünk, kendert áztattunk, mostunk, úsztattunk stb., úgy találom, hogy a Malomárokban is volt két kivezető árok. Egyik közvetlenül a határcsücskénél, a tőle 100 méterre levő másik malom hajtására, aztán egy másik – jóval a malom alatt, a Dillón – kisebb kivezető árok, mely egypár holdnyi sziget megalkotása után, újra visszakanyarodik a Malomárokba, mielőtt a Malomárok visszatérne a Sulymos északnyugati csücskénél a Marosba, hogy aztán újra egyesülve kanyarogjon Várhegy alatt Vásárhely felé, határt szabva nyugaton a libáncsi mezőnek.

A törökről azt biztosan tudjuk, hogy mikor hadjáratai alkalmával hazájától távol táboroz, kedvelt helye a vízből védelmet nyújtó sziget. Ez érthető is mindenféle szempontból.

Sáromberke nyugati határán, mint említettem, nagy szigetet képeztek a Maros és a Malomárok, továbbá egy kisebbet, alig számba vehetőt a Malomárok

és az abból a másik malom számára vizet vezető kisebb árok, s végül, messze a Malom alatt, a Malomárokából kivezetett másik árok, mely a Dillő és a Sulymos északkeleti csücskénél pár holdnyi, jókora szigetet alkot.

Ez utóbbi szigetre, míg a malom állott (1944) hídon jártunk be. Eredetileg a Teleki Sámuel birtoka volt. Aztán udvari csészás kocsisának, Vajda István, más néven Frici Pistának a kezére, használatába került.

E sziget előtt – s ez nagyon-nagyon lényeges –, a Sulymoson át a Libáncs felé vezető út és a Dillő meg a Sulymos közötti részt Táborhelynek nevezi ma is a nép.

Itt táborozhattak a törökök. Ide kísérték a spahik Apafi Mihályt, s itt tette fejedelemmé, mert ide az elpusztult Libáncs is nagyon közel van. Gyermekekromban mindössze 3 ház alkotta, s Nagyernyéhez tartozott közigazgatásilag, mivel az határának északnyugati csücskén fekszik, s a Nagyernyével határos Sáromberke délnyugati csücskével érintkezik, itt is volt összesen 2–3 ház, s azok szomszédságában nekünk is egy darab szántónk, ezt is Libáncsnak hívtuk. Egyszerűen azt mondtuk, megyünk a Libáncsra kapálni, kaszálni stb.

Feltevésünk helyes vagy helytelen voltát kétségkívül eldöntené az, ha tudnók biztosan, hogy a XVII. században itt volt már malom, és hogy ezt a határ-részt már akkor Táborhelynek hívták.

A magunk részéről feltételezzük, hogy a XVIII. század közepe előtt is volt malom Sáromberkén, és hogy ott volt, ahol a XX. század derekán elpusztult malmok állottak (1944).

Azonban a XVIII. századi eléggé bő feljegyzések vannak birtokunkban. A feljegyzésekben azt olvassuk, hogy 1774-ben kezdte Teleki Sámuel bécsi udvari kancellár Sáromberkén a malmot építtetni. A malom felépítéséhez rengeteg faanyag szükséges. Hiszen fából, cölöpökből, gerendákból és vastag vesszőkből építették, fonták a gátat. Vastag, úgynevezett gáter deszkákból építették a zsilipeket. Az ág kivételével, ugyanezekből épült a malom is, megfelelő kőmennyiséggel.

Teleki Sámuel kancellár, sáromberki földesúrnak volt erdeje, fája elég. De ez az építendő malomtól meglehetősen távol volt. Sok és körülményes munkába került a szállítás. Ezért az általa már addig is hathatósan patronált református egyház akkori vezetőihez fordult azzal a kéréssel, hogy a malomhoz közeli, úgynevezett Cseres erdejéből az egyház, hiszen az ugyancsak sűrű, engedje meg,

hogy a szükséges és könnyebben az építkezéshez szállítható fát onnan vágassa kölcsönképpen.

A patronált egyház a patrónus kérését nem tagadta meg. Különösen nem tett ellenvetést a község akkori derék lelkipásztora, aki értékes feljegyzéseket hagyott ránk az egyházközség múltjára vonatkozólag is, Péterfi László, aki ugyancsak élvezte a patrónus sokrendbéli, s nagy jótéteményét. De feljegyzéseiben erre vonatkozólag mégis tesz egy komoly megjegyzést. Hogyha az erdő szőrét levágják nehogy a hely is (tehát az egész erdő) odamaradjon.²

Jellemző, hogy amitől félt a lelkész, az később mégis bekövetkezett. A jó patrónus, aki a templomot is felépítette, 1822-ben elhalt. Utódai és túlbuzgó prefektusai, jószágigazgatói, tisztjei elvitatták az egyháztól a Cseres erdőrészt.

A malom elkészült a mondottak szerint a református egyház segítségével.

És a patrónus nem maradt hálátlan az egyház iránt. A szívességet azzal viszonozta, hogy egy 1000 forintos alapítványt tett, s azt maga kamatoztatta 6%-ra, a lelkészi fizetés pótlására. Azután 1805-ben, a felépült 8 kövű malom vámtizedének 2/4-ed részét lelkészi 1/4-ed részét tanítói, 1/4-ed részt pedig az egyházközség fenntartói célra ajándékozta.

A malom tehát készen volt. Később deszkavágó gáterrel, majd említett másik malommal bővítették, hol gypajúfésű is volt. Ezek 1944-ben mind a háború áldozatai lettek.

A malom történetéhez az is hozzátartozik, hogy 20–25 falu öröltetett rajta századokon át jó lisztet.

A gátnak és a malomnak építése, karbantartása körül a lakosság állandóan talált alkalmi és elég jól megfizetett munkát mind a sáromberkiek, mind a sárpatakiak. Néha közülük került ki a malommester, és nem egy molnár. Gátat kötöttek, zsilipet építettek, javítottak, malomárkot, hidat takarítottak, tataroztak.

Magam is sokszor örültem ezekben a malmokban. Arra is emlékszem, hogy édesanyámmal a hátunkon vittünk örölnivalót, nem lévén szekerünk. Később, már VI. gimnazista voltam. A nyári vakációban sokat kellett olvasnom a kötelező olvasmányokból. De a malomba is kellett volna vinni. Kért nagyanyám,

2 Péterfi László egykorú feljegyzései az egyház legrégebbi anyakönyvében. Különben e feljegyzéseket néhai Zoltáni Pál is közölte velem.

hozzam haza a csordából a tehenet. Vigyek a malomba. Messze volt a csorda. A tehenek lassan járnak. Időm kevés volt. Gondoltam hát egy merészet. A csordába nem járó másfél éves tinót már tanítottam azelőtt a járomba, úgy véltem most befogom. A terhet rákötöm, s magam a járom másik felébe kűrök. Úgy is tettem. Az emberek csudálkozására, s többek nevetésére így jártam meg a malmot. Volt alkalmam érezni a magam bőrén, hogy milyen gyenge az ember az igavonó barom mellett. Később nagy beteg lettem. Majd nehezen fel is gyógyultam, s a templom előtt elmondta a személyemben igehirdetőt köszöntő Kántor Frici atyámfia, hogy „nem csuda, hogy beteg lettem, mert ők is sokat dolgoznak, küszködnek a föld művelésével, de járomba közülük egy se kürt, csak én, a VI. gimnazista”.

A malommesterek közül magam kettőt ismertem személyesen is. Egyik László Ferenc volt, a másik Elek István. Mindketten a malomhoz lapított malommesteri lakásban laktak. Többször jártam házukban, mert előbbinek az unokája, Bálint Balázs, mondhatom tanulótársam és barátom volt, a másikkal polgáriba járó lánya egyik barátomnak, Kristóf Ferencnek a felesége lett. Járunk nem egyszer a házuknál. Fürödtünk a kertjükben.

A molnárak a Maros és a Malomárok által alkotott szigeten épített hosszú kőházban, a malom közelében laktak, családjakkal együtt.

Az öröltetők szekereinek, marháinak védelmére istálló és színek voltak.

A malom Sáromberke községből kétfelőlről volt megközelíthető. egyik út a falu derekán, a Libáncs felé vezető úgynevezett Tyúkszer utcából (itt árulták vásár idején a tyúkokat, majorságot) az első jobboldali kitérőn menve, kissé északi, majd északnyugati irányban a Szilas dűlőn, a Kügátláson meg a Szengyeli patakon át. Ennek hossza a falutól be a malomig cca. 1600 méter.

A másik út a Teleki-kastély és a falu között, a Sárpatak fele vezető úton cca. 1200 métert elérve nyugat felé, s akkor kitérve dél, illetve délnyugat felé, tehát bal kézre. Ez az út az 1930-as évek előtt a cserefák és a Fácános között húzódott el. Igazán kies út volt, amíg a Fácánost ki nem irtották. Itt, e helyen tartottuk a szép iskolai majálisokat, 1910–1916 között a magam részvételével is. Ez az út az alszegiek, az Ernyéből, Iklandról, Székesről, Kálból jövők számára nagyszerű volt.

A malomnak 1944-ben történt elpusztítása óriási kár mindenképpen a falunak, a nagy környéknek, sőt a kereskedelmi őrlésnek, tehát az országnak is.

Jó volna és kívánatos, hogy ezt újra fölépítsék, éppen a régiek helyére!

6. VILLANY

Községünkben még gyermekkoromat megelőzőleg (1904) is petróleumlámpát használtak. Repceolajjal csak az istállólámpást táplálták. Gyertyát, mécset alig használt valaki szorultságból, hacsak a „szentelt gyertyára” nem gondolok, melyet olyanok, akiknek valami kapcsolatuk volt római katolikus vallású egyénekkel, családokkal, még református családok is meggyújtottak „babonás szokásból”, a „nagyidő villámlásai alatt”. Így kevésbé látszott éjjel a sötétben a villámlás, még a mi házunkban is, ahol református nagyanyám is meggyújtott ilyenkor egy szép, kék szalaggal átkötött „szentelt gyertyát”.

Az 1913-ban építeni kezdett, illetve az 1770-es években megépített két, alsó és felső Teleki-kastélyszárnyat egyemeletes kastéllyal befejezni szándékolt építkezéseknél számításba vették, s úgy építették, hogy a kastély vízvezetékkel, nagy emésztővel működő szennyvezetővel és villanyvilágítással épül.

Az első világháború kitörése miatt az építkezés megállt, csak a II. világháború után fejezték be, de a vízvezetékéből semmi sem valósult meg.

Villanyt a két világháború között berendezett hengerműmalom, mely kereskedelmi malom is volt, fejlesztett. A két malmon kívül a malom környékét és az udvart onnan látták el árammal.

A községnek azonban csak a felszabadulás (1944) után, az 1960-as években [...] kezdődik a villanyvilágítása. Most már még az istállóban és gazdasági udvaron is ég a villany. Igazi áldás ez. Az utca is kivilágított. A rádió, villanyvasaló, s nemsokára a televízió, rezsó, mosógép és hűtőszekrények is egyre kényelmesebbekké teszik a falu életét.

7. SÁROMBERKE TERMÉSZETI KINCSEI

Sáromberke természeti kincsekben gazdag. Van jó, sőt kitűnőnek mondható termőföldje, a múltban eléggé bő folyóvize, nagyszerű ivóvízforrásai és kútjai is. Talaj alatti kincse a földgáz.

A) [A föld]

Termékeny földje minden gabonát, minden takarmányt, a legtöbb ipari növényt, s majdnem minden gyümölcsöt bőségesen terem.

A község keleti oldalán, a határ emelkedettebb részén a föld szürkésfekete, tömött nagyon. Elég nehezen művelhető. 3–4 évenként kívánja a bőséges trágyát. Rajta azonban a legkitűnőbb búza terem, meg bármiféle mesterséges takarmány bőségesen, valamint a kapás és az ipari növények is – nagy termés-hozammal.

A nyugati oldalon már feketébb a föld, és szintén kötött. Itt is minden megterem, de inkább a kapások hoznak jobban, megfelelő művelés után.

Ugyancsak a község nyugati oldalán, a legalacsonyabb szintű része a határnak, részben fekete-fekete és kötött, részben, ahogy közeledünk a Maros felé, világosabb, lazább, sőt homokosabb is. Itt is bármi megterem. Kevesebb trágya kell és könnyebben művelhető.

Az utóbbi száz esztendő alatt a földművelés községünkben is nagy fejlődésen ment keresztül. Az addig külterjes gazdálkodás lassan belterjessé lett. Sürgette ezt a népszaporulat, és serkentette a szem előtt lévő „haladóbb” uradalmi gazdálkodás, a külföldön is tanult református lelkészek (Garda Márton, ifj.), meg a tanítók iskolai munkája, különösen attól az időtől fogva, mikor a VI. elemi osztályt végeztek, illetve a mindennapi iskolakötelesek közül „kivénült” fiukat és leányokat a „gazdasági ismétlő” egyre jobban beiskolázták az állami,

már nem egy, hanem három tanerős iskolába. A tanítók közül itt többen szereztek érdemeket, de külön ki kell emelnem Gál Márton igazgató tanítót, az 1910–1920 közötti években végzett ez irányú munkájáért.

Az I. világháború – minden egyéb káros hatása mellett – jó hatással volt a gazdálkodásra, mert férfaink valamennyien világlátó körutat is tettek a különböző országokban, sokat láttak és tapasztaltak mezőgazdasági téren is. Láttak a mienknél elmaradottabb, rosszabb, de láttak jobb, sőt mintagazdaságokat is, s az arra valóbbak, élelmesebbek aztán levonták a tanulságokat, és itthon érvényesítették gazdaságaikban (pl. Kántor Feri, a Ferencé tüzér volt és kitűnő lónevelő lett).

Segítette a mezőgazdaság fejlesztését a Gazdasági Egylet a maga irányításával, tanfolyamaival, lapjával, gazdanapjaival, és nem utolsó sorban azzal, hogy községünkben is megalakult a gazdakör.

Voltak egyes jó gazdák, kik nagy terméshozammal dolgoztak. Rég és sikeresen termelték az ipari növényeket, cukorrépat, dohányt, szóját. Alkalmazták a gépeket, a nemesített vetőmagvakat.

De mindezekén túl ugrásszerű fejlődést hozott mezőgazdaságunkban a szocialista gazdálkodásra való áttérés, mikor a tudomány, a kémia, a gépek, a szakemberek gazdálkodnak.

Az 1950-es években szerző sógora, Kristóf Péter, alias Jankó Peti például cukorrépából holdanként 160 q-t termelt sajátos termelési munkamódszerrel (előre ritkított, kapával, és azután egyeselt stb.), de figyeltem, hogy az 1970-es évek elején Sáromberkén 400 q-t termeltek általában hektáronként a kitüntetést nyertek, igaz, az utolsók között.

Örvendetes, hogy gazdasága egyebekben sem kullog hátul, hacsak a gyümölcsstermesztésben nem, pedig a szőlőn kívül csaknem minden gyümölcs megterem a falunkban.

Ezek ellenére elmondhatjuk, hogy községünk földművelő népe a természetben és szellemiekben nyert talentumaival egyre jobban sáfárkodik.³

3 A kéziratban az itt következő, 23. számozott oldal szövegét a szerző áthúzta. A szerkesztő megjegyzése

B) [A víz]

A víz egy másik természeti kincse községünknek. Bár a nyugati oldalon, a településtől ma már cca. 2 km-re folyik tőle a Maros, s határát aránylag kicsi helyen érinti, a község mégis a magáénak is vallja a folyót. Tudja, hogy sokat köszönhet neki. Közelében másképp leng a szellő, és bőségesebb a harmat meg a csapadék. E tekintetből még jobb volt, amíg létezett a belőle, a gát segítségével ki- és majd 2 km után belé ismét bekanyargó 8–10 méter széles 1–1,5 m mély Malomárok.

Ezzel kapcsolatban minden sáromberki gyermeknek sok kedves fürdési, szórakozási emléke, élménye van.

A község határának északi részén ott van egy kisebb folyóvíz, a Szengyeli patak, mely környékét szintén termékenyíti, de ha megnő, sok csapadék idején, tud mérges is lenni.⁴ Felső folyásán, a Felső Fenékben, a vasútállomás előtt és alatt, s máshol is különösen ártani képes, egész le a Csegely dűlőig. Viszont sokszor csak nachal, azaz nyáron kiszáradt patakmeder, melyen száraz lábbal el lehet gyalogolni a szengyeli útkereszteződéstől a Felső és Alsó Fenéken át végig a volt udvari kert északi oldalán, majd a Borsi berkén és a Tanorakon, a Cserésen, Szilason és Dillón át, egészen a Malomárokig, hová beletorkollik.

A harmadik mozgó vize Sáromberkének az úgynevezett Teleki udvari ker-
ti csorgótól táplált, előbb halastóvá szélesített, majd onnan kicsorgó csermely,
mely a Szamárhídnál a Szengyeli patakba ömlik.

Egy negyedik – ugyancsak csermely – a Kút utcai forrásból származó, előbb
10–12 m²-nyi, ruhamosás céljára mesterségesen készített tavat alkot, s azután
végigfolyik a Kút utcai cselédházak között, a Pap rétyjére, illetve leszivárog a ker-
tek mögött lévő sánkra, hová az egyre száradóbb, de még ma is többé-kevésbé

4 Szerző gyermekkorában, különösen az 1910-es években gyakran kiöntött ez a Szengyeli patak. Csupa víz volt az állomás és környéke. Vízben a Temető alatt. Megzavarta a temetéseket. Sőt, a vasúti töltést is elöntötte, megrongálta a Csegely körül, és ott, lapályos lévén az akkor még beépítetlen terület, sokáig volt nyáron, őszön libák, rucák fürdőző helye, télen meg korcsolyapályánk, míg vize lassan átfolyt az országúton, át egy telken, s torkollott az Agyaglyukba. Mikor ez nem bírta elnyelni, szétfolyt a Bika, és Falu rétyjén.

posványos rétek vize szintén lehúzódik. Esős időben a békák tanyája, sátés széna és sarjú bőségesen terem mellette.

Ötödik mozgó vize a Mikó dűlőben lévő források eléggé bő vizéből táplálkozó Ér, mely a Sályi rét, illetve a Harangos tóba vezetődik le. Ennek környéke is hínáros, ingoványos, szárazabb időben bő és jó takarmánytermő, különben sátés, nádas békatanya.

A község határa keletről nyugatra három teraszra tagolódik, s a Maros felé egyre ereszkedik alább és alább. E teraszhajlatok mindenikében kitűnő ivóvizet bőségesen felbuzogó források bukkannak elő. Ilyen források a felső hajlat alatt:

1. a Régi temető alatti forrás,
2. a Cserépcsúrnél való forrás,
3. a Forrásoknál való forrás.

A második hajlatban:

1. a Fenék kútja,
2. a Kút utcai kút.

A harmadik hajlatban:

1. az udvari kertekben lévő kút,
2. a csúrbíró házánál lévő kút,
3. a Csorgó,
4. a Mikóban Mózes Ferenc Fricikó kertje végénél lévő forrás,
5. a Szabó Miklós tanító kertje végénél lévő forrás,
6. a Fináncné földje végénél lévő forrás,
7. a Katona András földje végénél lévő forrás.

Mindeniknek jó ivóvize van, de nem mindeniket tartják rendben, és tisztaságára nem ügyelnek, mert bőségében van a jó ivóvíz.

A faluban minden telken van kút, rendszerint mély, 6–10 méter, s legtöbbszörében jó és sok víz van. Kitűnő s mély kút volt a nagyapám, Kádár András udvarán. Akik a Felszegről az alsó határrészekbe mentek dolgozni, tőlünk vitték a vizet, hacsak az említett jó forrásokból nem.

1762 „Ebben az esztendőben ment itt köztünk is egy kalongya szalma 9 Dénáron, máshunt ment, kivált a Szamos táján 14 Dénárban is.”⁵

„Ebben az esztendőben itt a marha döglött. Sok marhája hullott el a falunak. Volt olyan is, akinek egy se maradt.”

Ebben az esztendőben volt nagy tatár-hír, kivált augusztusban. A népnek nemigen volt szekere. Az urak a városokba futottak.” (Lib. Ekkl. Sár. 1757. 11–12. l.)

1771-ben indult Kakasdon a pestis, mely miatt berekesztetett Mavásárhely, Ernye, és még más faluk is. Oly sok eső és árvizek voltak a nyár kezdetén, hogy olyat a mostani emberek nem értek. A folyóvizek a tér helyeken mind gabonát, mind füvet elrontották. Abból következett a terméketlenség és a drágaság, úgy, hogy a szépe a búzának megyen 4 Máriásra, a törökbúza 3 Márjásokra. Tudja Isten mi lesz jövőendőben? (Lib. Ekkl. Sár. 1757. 32–33. l.)

Ebben az esztendőben (1757) verte el a jég az alsó határban mind a gabonát, július 1-én. (Lib. Ekkl. Sár. 1757. 2. l.)

Ebben az esztendőben égett meg a Kristóf István, Szabó Miklós és Kántor György házak nagyjában (?) (Lib. Ekkl. Sár. 1757. 2. l.)

1758. IV. „Besztercén megégtének 130 házak a piactéren.” (Lib. Ekkl. Sár. 1757. 3. l.)

C) A földgáz

A II. világháború befejezése után nagy lendülettel kezdődik az országépítés, altalaji kincsek feltárása, erőművek létesítése.

Sáromberkén már gyermekkoromban láttam az Érben, hogy az ottani Csermely meg a posványosodó víz olyan, mint mikor az esős országúton az autók benzinje, olaja kicsordul, s kékes-lilás, szivárványos foltokat hagy, mintha itt is olajfoltok lettek volna. Marhákat legeltető barátaimnak mutattam. Valamelyik azt mondta: „özvegy Szócsné,⁶ ahogyan a faluban nevezték Tánciné, ment itt

5 A fejezet utolsó lapjának hátoldalára beragasztott, különálló feljegyzések. A szerkesztő megjegyzése.

6 Fiai: Szócs Ferenc, nyug. tanító; Szócs Péter, sokáig községbíró és Szócs Sándor, nekem is-

el, s fotógént vitt, előntötte. Attól vannak a foltok.” Ma már tudom, az altalajból kiszivárgott kincs volt az!

Az 1950-es évek vége felére sok munka, fúrás, keresés után aztán rengeteg földgázot találtak. A munkálatok még ma is folynak. Fűtési célokra azonban csak az ott ma is munkálkodó, állandóan ott tartózkodó „gázások” használják. A falunak, s általában fűtésre a környéknek, egyelőre nem adtak. De reméljük. Igazi áldás volna ez a falura nézve.

Viszont mindenki tudja, hogy a közeli Marosvásárhely rajoni székhelyen kell a nyersanyag, mely igazán közel van, és bőven van, hogy aztán munkaalkalom legyen ezereknek, és áldás az egész országra és népre!

8. EMBERBARÁTI LÉTESÍTMÉNYEK

A) Az ispotály

A Sáromberkén fennmaradt régi iratok egyikében, egy halotti anyakönyvi bejegyzés után (1817), szóról szóra ezt találjuk: „Meghaltak hat cigányok a gróftól állíttatott ispotályban.” Valljuk meg, ez nagyon szűkszavú bejegyzés, de számkra sokatmondó.

Sáromberke lakói között azelőtt is lehettek és voltak betegek, de a maguk és legfeljebb a családjuk gondja, baja volt.

Ám, az ottani birtokos, Teleki Sámuel kancellár, a jó keresztyén patrónus és nagy humanista, gondoskodott arról, hogy a betegeknek, akik a szűk szálás és egyebek miatt a családnak terhére lennének, s az akkor megadható kezelésben sem részesülhetnének, legalább megközelítően, megfelelő szálást, fekvőhelyet, ápolást, kosztot biztosítson, megkönnyítse a család gondját, járványok idején valamennyire óvja a háznépet.

kolatársam az elemi iskolában. Barátaim, jóembereim. Különbön édesanyjuk is barátságban élt nagyanyámmal, járt házunkhoz a Libáncsról elég gyakran fanni, beszélgetni. Egy darab földjüket, mikor építettek volt, nagyapám vette meg a Mikóban.

E feljegyzés idején Teleki kancellár már 77 éves, Bécsben van, és nem is jön onnan haza, míg halva nem hozzák (1822). Az ispotályt bizonyára azelőtt létesítette vagy maga, vagy létesítette fia, Teleki Ferenc által, ki atyjának – a feljegyzések szerint – engedelmesen teljesítette végakarátát is (l. iskolaépítés, 1824).

Hogy ez az ispotály hol volt, milyen volt, s hogy kik és milyen sikerrel gyógyították a betegeket, nem tudjuk. Sőt, a kancellár halála után az ispotályról sem olvashattunk semmit. Kevés, inkább városi gyülekezetnek van ispotálya, mint például Kolozsváron a Szent Péter-i templom szomszédságában a római katolikus, a Farkas utcában a református egyháznak, mely utóbbit külön ispotályi lelkész gondozott.

Sok időnek kellett eltelnie addig, míg e kérdés hazánkban országszerte szépen rendeződik.

B) A faluháza

A községháza mellett Sáromberkén is kellett lennie, és a mi gyermekkorunkban volt is úgynevezett *faluháza*.

Ha valaki elszegényedett, semmije nem volt, s az se, hova fejét lehajthatta volna, a község az úgynevezett Alsó faluvégi fogadó szomszédságában lévő, két helyiségből álló házában úgy, ahogy meghúzhatta magát. Később ez a lehetőség a Libáncs felé vezető út bal oldalán, a községi bikapásztornak épített szálással egy fedél alatt volt biztosítva, mivel az előbbi szálás közalkalmazott lakását szolgálta. (A mi gyermekkorunkban ott lakott Csatlós Mihály hűtes és harangozó, majd Sztojka Mihály községi kovács.)

Itt nyertek éjjeli szálást azok a „vándorlók” is, akik községünkben elestedtek, s az előjárósághoz fordultak szálásért. Meg kell vallanunk azonban, hogy ez nem volt valami jó megoldás, de több a semminél. Hiszen olvashattunk, és halhatjuk itt-ott, hogy bizony voltak olyan falvak, ahol nem volt tanácsos elesteledni, különösen a rakoncátlan és eldurvult, az utcán szórakozó, hidakat felszedő stb. ifjak miatt, akik bizony megdobálták, megcsúfolták a szerencsétleneket. Sajnos magam is jártam úgy, hogy saját falumban későn mentem haza, vaksötét éjben, s egy helyről, anélkül, hogy láthattak volna,

mert nagy sötét volt, megdobáltak nagy kövekkel, de szerencsémre nem találtak el. Akkor elhittem, mert tapasztaltam, hogy bizony vannak és lehetnek még ilyenebb, helyek s esetek is.

C) [A református aggmenház]

A református egyház évi jelentéseiben az 1910–12-es évekből találunk adatokat arra nézve, hogy „alapot létesítettek egy helybéli református agg, illetve szegényház megépítésére”. Ez az aggmenház a helybéli patrónusnak, az Afrika-utazónak, felfedezőnek a támogatásával létesült volna. Néhány egyházközségben volt ilyen a múltban, mint láttuk. Sáromberkén azonban ez nem létesült, mert 1914-ben kiütött az I. világháború, az emberek és egyházak egyebekkel voltak elfoglalva, s az alap is devalvációval megsemmisült. A két világháború között se került sor arra, hogy Sáromberkén ezzel foglalkozzanak.

9. SÁROMBERKE EGÉSZSÉGÜGYE

Községünk, fekvésénél és természeti adottságainál fogva, az emberi egészség szempontjából is alkalmas volt a településre. A jó föld elég élelmet termelt, aránylag kevesebb fáradtsággal, mint a mezőségi, vagy hegyes, köves, sovány talajú falvakban.

Az időjárás is megfelelő. Itt a nyár nem sokáig forró. A telek nem sokáig hidegek, csak ritkán -30° C.

A Maros alig észrevehető, de állandó mozgást okoz. A szelek nem rongálják a falut, az embereket.

A víz bőséges, s az ivóvíz, mint láttuk, kitűnő.

A közlekedés könnyű.

Ennek ellenére, mint azt a XVIII. század közepéig visszamenően elég pontosan megállapíthatjuk, sajnos sok családban pusztít a TBC.

Ez a meg nem felelő építkezés (föld-, sár-, vályog- és vesszőre vályogolt, úgynevezett paticsfalu, földpadozatú, kicsi és kevés számú ablakkal ellátott, túl

népes), nem egészséges ház- és lakásviszonyokban, a nem megfelelő táplálkozásban, s az állandó egymást fertőzésben leli magyarázatát. Sok a köhögésben, szárazbetegségben szenvedő és meghaló ember, mint megállapítható ez a halotti anyakönyvi bejegyzésekből.

Ahogy az itt leírt körülmények kedvező irányba eltolódnak, úgy kevesbedik a tüdőbetegek száma.

A himlő is ugyancsak szedi áldozatát. Van év, mikor himlőben több gyermek hal meg egy évben, mint amennyi születik. Jenner, angol tudós tehénhimlővel való beoltó módszerének feltalálása (1790), tökéletesítése meg rendszeres alkalmazása után ebben a betegségben már alig hal meg gyermek, mert a lelkészi anyakönyv kimutatása szerint 1895 előtt oltják és újraoltják az összes gyermeket.

Sokat segített a járási körorvosi intézmény megszervezése, az előjáróság egészségügyi ellenőrző, támogató és egyéb tevékenysége. Például, mikor felüti a fejét egy ragály, zárlatot rendelnek el, a beteget kezelik.

Emlékszem, 7–8 éves lehettem, mikor báránymimlőben megbetegedtem. Marosvásárhelyről dr. Szilágyi János körorvos jött hívásra a nagyanyám házába, ahol én akkor laktam, s ahol – hogy ne legyen rendetlen az egyetlen szoba – az ágyban deszkarámára feszített terítő alatt, a kukusban, láthatatlanul feküdtem. Mikor az orvos kérdezte, hol a beteg, kidugtam a fejem, majd kibújtam – félelmek között –, hogy megvizsgáljon. Azt mondta: úgy bújss ki, mint a kutya a vackából. Megnézett.

- Báránymimlő, tartsák melegben!

Azzal eltávozott a kesztyűs kezű, zömök, kövérke, 50–55 év közötti orvos.

Mint érdekességet jegyzem itt fel, hogy cca. 31 éves koromban, midőn már Kolozsváron vallástanár voltam, s nagyanyám meglátogatására Sáromberkére menve Marosvásárhelyen kiszálltam, fölfedeztem a Postaköz utcában dr. Szilágyi János orvos tábláját egy kapualjban. Bekopogtam lakásába. Megmondtam, hogy ki tehene-borja vagyok, és hogy honnan ismerem a doktor urat. Az öregúrral és családjával jól elbeszélgettünk a régi dolgokról.

Az egészségre nézve azonban egyre rosszabb lett a helyzet, ahogy elkezdődött és növekedett az országúton a személyi és teherforgalom meg az autóbusz-közlekedés, mert állandó porfelhőben volt a falu. Esőzéskor valóságos sárlé folyt a fák leveleiről. Magam éppen a tüdőmmel voltam beteg. Nem tudtam az út közelében tartózkodni, feküdni a Maros felőli oldalon, mert arra húzódtott, szállt a porfelleg.

Ezen a bajon aztán azzal, és akkor segítettek, mikor az utat korszerűen aszfaltozták.

1918-ban a spanyolnátha országunkban is felütötte a fejét. Az enyedi kollégiumból is hazaküldték a diákokat. Én is haza mentem Sáromberkére, hol szintén sok megbetegedés történt. Halottas házat csináltak a temetőn, hogy onnan, és ne a házaktól és a templomból temessék a halottakat.

A harmadik szomszédunkban meghalt spanyolban Fülöp Mihály 15 éves, egykori ottani osztálytársam és barátom, ahogy mi szólítottuk: Mitó, alig merem elmenni a temetésére a ragálytól való félelem miatt.

Csak húsvét után tértem vissza a kollégiumba, hol Járai István (1933-ban halt meg) néhai igazgatóm lehetővé tette, hogy júniusi évzárásunkig elvégezzem a III. gimnáziumi osztályt. Különben elveszítettem volna egy évet.

Ebben az időben, tehát 1910 és 1920 között már a szomszédos Gernyeszegen is székelt orvos, Henter Zoltánnak hívták. Ugyancsak volt Gernyeszegen gyógyszertár is, a Bilustsák János tulajdona, kinek fiai Nagyenyeden, a kollégiumban iskolatársaim voltak.

1940–42. Sárpatakon lakott körorvos, dr. Eisenkovits, ki engem is látogatott, mint beteget, ki Sáromberkén feküdtem, s látogatta nagyanyámat, ki aztán végelgyengülésben 1942 novemberében meghalt.

Engem épp akkor operáltak a budapesti Új Szent János tüdősebészetén. Toraco-lasztikai műtéten estem át, s nehezen szabadultam a TBC-től.

Hazánkban, a Román Szocialista Köztársaságban a felszabadulás után (1944) az egészségügy is, mint annyi más, forradalmi átalakuláson ment keresztül, s ennek következtében községünkben is egyre kedvezőbben alakult az egészségügyi helyzet.

Századokon át nagyon nélkülözött, áldásos intézmény falunkban a szülőotthon, megfelelő, korszerű személyi és tárgyi berendezéssel. Nagyernye községben, mely 2 km van az egészségügyi diszpenzár, orvosokkal, segédszeméllyel és kellő felszereléssel az oda tartozó faluk, s így Sáromberke lakóinak – felnőtteknek és gyerekeknek egyaránt. Ott van mellette a gyógyszertár.

Sáromberkén jelentős az állatdiszpenzár, mely a környéket is ellátja.

A mai halotti anyakönyvi bejegyzések a régiekkel összehasonlítva, egészen más és kedvezőbb képet mutatnak, különösen a gyermekhalandóság szem-

pontjából, hiszen alig hal meg csecsemő és gyermek, de másképpen is összehasonlíthatatlanul jobb a helyzet, az egészségügyi szolgálat, pedig még a közeli marosvásárhelyi klinikai szolgálatot nem is említettük. És meg vagyunk győződve, hogy ezen a téren állandóan javulni fog a helyzet, igen, helyileg is.

Eljött az idő, hogy nemcsak a betegek mennek az orvoshoz, az orvosok nemcsak hívásra mennek a beteghez, hanem hívatlan és rendszeresen mennek az orvosok és dolgoznak a nép között, gyógyítanak, de főképp a betegségnek megelőzésére törekszenek, és nem kevés sikerrel.

10. NÉPVISELET

Népviseletünk az általános Maros menti népviselet, mely legjellegzetesebb még ma is Magyarán. Ez a népviselet nem oly díszes, mint a toroczkói, nem oly színes, mint a kalotaszegi, s nem oly csinos, mint a csíki székelyeké, különösen amint az említett helyeken a női viseletet illeti. De mégis van valamelyes népviseleti jellegzetesség még a XX. század elején is. Ma, a XX. század közepén igazán kihalóban.

A) Férfi népviselet

Téli viselet. Karimás, fekete báránybőr sapka, fehér posztóharisnya, régebben abaposztóból, a külső varrásoknál fekete, vagy kék szegéllyel, a zsebeknél is. Szürke, háziszótt és ványolt gyapjú posztó ujjas, alatta rendesen bolti posztó, egyszerű, nem díszes mellény. Ha nagy hideg van, kék kötött ujjas otthon és kinn, templomban vagy úton felette kissé bővebbre szabott, szürke posztó ujjas, régieknél ezt a szokmány helyettesítette, mely lódenszerű. Az előbbi mikadószerű.

Nyáron: házi osztovátán, otthon szótt elegyes (kender- és gyapjú-) nadrág, egészen a lábszárakhoz tapadó, szűk. Gyapotból és fejtőből szótt nyári ujjas és lájbi. Régebb segesvári köcsögkalap, ma fekete posztókalap, ritkán szürke és zöld is. Az előbbi elől összefogva, az utóbbi felül bevágva. A kisebb karimájú szalmakalap is általánossá lett, pedig a század elején csak a gyerekek viselték.

A fehérenemű: elég kurta, rendszerint otthon, esetleg falusi szabó által varrt elegyes, ritkábban kender ing, kis gallérral, kissé oldalra gombolva. Kézhez tapadó kézelővel. Ünneplőnek a finomabb fehér, bolti gyolcs, s a háború után a színes ingek is. A gatyá rendszerint durvább házivászonból, idétlen bő derékkal, bő szárral, bokáig érő. Rövidet még nyáron se viseltek, csak mostanában. De bő kendergatyában nyáron, ami máshol általános falusi szokás, nálunk nemigen jártak, erről csak Szabó Jancsi bá volt híres.

Bocskort a XIX. század második felében is kevesen, legfeljebb szántáskor viseltek, mint nagyapám, Kádár András is (1912).

A felnőttéknél a csizma általános volt. Ifjakknál kemény, időseknél puha szárral, ott kávas, itt egyszerű patkóval vasalva, s nem kerek szárú és nem rövid szárú. Ebben jártak télen és nyáron, ünnepnapokon. Hétköznapi a borjúbőr bakancs, gyermekeknél a XIX. században cipő. A csizmába, bakancsba egyaránt kapca járta, mely télen flanel, nyáron vászonból volt.

Nyakkendőt csak némelyek viseltek, télen és ünnepnap. Nyakravalónak hívták. Zsebkendőt általánosan szintén csak ünnepnap használtak. A legények a XX. században, a babájoktól kapott díszzsebkendőt a felső zsebükben, ünnepnap. A harisnyaszíjba erősített díszzsebkendőt nálunk alig emlékszem, hogy láttam volna, egyszer-kétszer, táncban.

Bokréta, legényeknél a kalap oldalára tűzve: ünnepi dísz.

B) A nők öltözete

A XIX. században és azelőtt volt női viselet. Maradványait a XX. század elején édesanyámon láttam, s más asszonyokon is. Posztó- és kartonfersing járta. Ezt öt szélből bőre varrta, rendszerint egy-egy odaváló szabóné. Ráncos volt és a felső része csinos, a kebleket ügyesen tartó lójbi, ifjabbaknál, teltebbeknél színes zsinórral összefűzve, idősebbeknél fekete zsinórral, soványaknál egyszerűen kapcsokkal. Alatta télen-nyáron hosszú ujjú, fehér gyolcs, derékban húzott ing, mely a nyakra és kézelőkre tapad. Fehér gombokkal. Később kartonblúz, télen posztó, formás, a derékhoz simuló ujjas. Aztán rékli, színes bolti anyagból.

A fersing, az alsószoknyák alatt kenderből, gyolcsból két s fél szélből korbca húzott, szárközepig érő „pendely”. Alatta csak hideg télben flannellel, hosszú szárú, a csizmába eresztett bugyigó. A háborúk után a pendelyt kezdi felváltani a széles vállpántú, lábszárközepig érő, harang alakú gyolcs, majd színes bolti anyagból készült női ing, a mellen dekoltálva. A negyvenes években ezt is kezdi felváltani a szalag vállpántos ing, az alsó szoknya helyett a kombiné, télen a vastagabb, nyáron a vékonyabb bolti bugyigó.

A posztót, a szövetek, a karton, a finomabb kelmék váltják fel a felsőruhánál, az alsónál pedig a szintén finomabb fehérnemű anyagok. A magunk hímezte díszzsebkendőt a színes, bolti női zsebkendők szorították ki.

A szőrkendő mellett megjelennek a szép, drága kelmék. Itt-ott ma nemcsak a női szalmakalap, hanem a női divatkalap, télen a horgolt otthoni, vagy bolti sapka, sőt a prémsüveg is, a fejkendő rovására valamennyi. Előfordul a napernyő is. Az esőtartó kezd általánossá válni.

A pirosba szegett puhaszárú női csizmát a kerekszárú, keményszárú kurta csizma, ezt a magas szárú, majd a félcipők, szandálok váltják fel, télen hócsizmával, hócipővel. Kávás, patkós tánccsizmája már senkinek sincs. Mezítlábbal is legfeljebb otthon a gyermekek járnak.

A mikadószerű posztó- és szövet-, rendszerint fekete kabátot kiszorította a szárközepig érő, színes női kabát télen, tavasszal és ősszel, vékonyabb anyagból felöltők, trenckók, ballonok, gumi- és műanyag köpenyek. Ma már senki sem veszi a hátára a lepedőt.

Ékszert a férfiak a XIX. században egyáltalán nem viseltek. Ma többnek van jegygyűrűje, néha díszgyűrű, zsebóra s újabban karóra.

A nők fülbevalót a múlt században is viseltek. Gyűrűt, nyakláncot csak a világháborúk után. Ma a karóra szinte általánossá kezd válni.

11. NÉPI MŰVÉSZET

A népi művészet századokon át virágzott Sáromberkén. Egyik-másik ága ma is él, a XX. század második felében, de jelentőségéből, színeiből sajnos egyre veszít.

A művészi megnyilatkozások a ma is meglévő alkotásokból négy vonalon figyelhetők meg: az egyik az építkezés és a díszítés, másik a faragás, harmadik a női kézimunka: szövés, varrás, hímzés, horgolás, kötés s végül az irodalom vonalán.

A) Az építés művészete

A régi középületeken: református templom, a XVIII. század végéről való Teleki-kastély, a rácsúj stb. épületein az idegen, olasz építéset, a barokk mesterek építőművészete érvényesült, és nem a helyi népi művészet.

A népi művészet a népi lakóházakon és azok kerítésein, kapuin, melléképületein érvényesült. Művelői sajnos nem általában a község lakói, hanem egyes családok, egy-egy kiemelkedő, építeni, fűrni, faragni, vésni tudó alakja.

A lakóházépítésben a XIX. század közepéig a magas tetejű, szalmával, ritkábban náddal fődött házakat építették. Ezeknek kémény helyett, a tető fölé emelkedő cserénye volt, ahová az első és a hátulsó ház meg a pitvar tűzhelyének füstje torkollott. Ez igen alkalmas volt a disznóhús füstölésére, nyári eltartására. De épültek rendjével olyan házak is, melyeken sem kémény, sem cserény nem volt. A füst a teljes padlást betöltötte. Ezek voltak, ha gazdája ügyes és élelmes a közfűstölők.

Ilyen szalmafedelű és cserényes ház a XX. század elején még több volt a Kút utcában. A főút mentén a legutolsó ilyen ház, melyre én emlékszem, a falu közepén az 1913-ban épült, ma is meglévő három tanerős állami elemi iskola alsó és felső szomszédjában volt.

Az alsó szomszédban lévő ilyen régi szalmaház lakója az általam is ismert, az 1848–49-es szabadságharcban részt vett, és ott kitüntettet, s kitüntetéseit késő öregkorában is viselő Berekméri, azaz falunkbeli mellék- vagy gúnyne-

vén Szalonka György.⁷ Ez községi telek és községi ház volt. Ma a kultúrház van rajta. Emeletes. Az iskola felső szomszédtelke a Teleki-uradalomé volt. Akkor Molnár Sándorék laktak benne, akiknek az édesapja udvari béres volt. Ennek egyik leánya, vagy unokája inkább: Molnár Jusztina, az én egyik elemi iskolai osztálytársam, nem tudom mi lett vele később, él-e, nem. Később ez a telek a Sztojka Mihály kovácsé, majd a fiáé lett, melyen felépítette az első sáromberki emeletes falusi házat, melynek földszintjén kovácsműhely volt. Ez ma is megvan. Kiépült, hisz nincs benne kovácsműhely.

Érdekes tehát, hogy mindkét ilyen szalmafedeles, régi ház helyén emeletes ház épült.

A Szalonka Gyuri-féle ház elején, tehát az utca felőli részén szabad tornác, azaz töltés volt, ahová ki szoktak ülni, s lábukat lelógatva ott pipáztak, beszélgettek, kártyáztak, az asszonyok meg varrtak, fontak és sajnos nem olvastak!

E házak belseje rendszeren hármasan tagolt.

Első ház, hátulsó ház, pitvar, mely utóbbi közbül volt, s mintegy előszobáját, konyháját képezte mind az első, mind a hátulsó háznak akkor is, ha történetesen két család, rendszerint szülők és gyermekük lakott együtt.

Ha egy család lakta, az első ház a díszes szoba volt, magasra vetett, egy-két ágygal, melynek kukujában a ruhanemű állott. Volt még benne egy parafernum, azaz menyasszonyi láda, egy kanapé, egy asztal s egy-két bolti szék. Ezt a szobát rendszerint nem lakták, nem is fűtötték. Kamara helyett is használták. Falán díszedények.

A hátulsó ház, ha egy család lakta a telket, a család lakásául szolgált, a szükség szerint több egyszerű ágygal, asztallal, egyszerű székekkel, s benne kemence. Falán edények.

Közbül, a pitvarban sütökemence, tűzhely főzésre, katlan szapulásra. A kemence hátán, különösen télen, sütés után, jól lehetett aludni, ott tanyáztak a mezítlábos, pendelyes gyermekek. (Vatra!)

Ezekon a házakon én a díszítőművészetnek semmi jelét nem láttam, de volt olyan ügyes kilincse fából, hogy megcsodáltam. Ennek kivitelezése ügyes és

7 Ez állítólag költő volt, később írok róla.

művészi volt. Ilyen volt Libáncson Vecserdi⁸ Jánosnak ugyanolyan régi szalmás háza is.

A szalmafedeles földházakat a sövényes, később rakófából készült, zsinde-lyes házak váltják fel, és lesznek általánossá. Ezeknél különösen az udvar felő-
li tornácdíszítés érvényesül, s ennek kiképzésében nem egy helyen a faragás művészete is, valamint az úgynevezett gébergerendáknál. A házak rendszerint hátul géberesek vagy félgéberesek, s ide helyezik el a padlásfeljárót, melynek eddig helye a pitvar volt, esetleg a tornác. E házak kapuzatán, utcaajtó felein érvényesült a faragás, díszítés, az építetőnek és az építőnek nevének és az építés idejének a megrögzítésével, s itt-ott hálálkodással.

Az 1900-as évek elején megjelent a cserepes falusi ház, a kerekfarkú cseré-
pel, finomabb kivitelezésű kupákkal. Ilyen cserepes ház volt az Alszezen a Kádár András Péteré, nagyapámé, mely az utcaajtó félának felirata szerint 1904-ben épült. Jellemző, hogy a négyes szám fordítva sikerült. Ebben az esztendőben születtem én. E házban szolgáltam nagyapámat 6 éves koromtól 12 éves ko-
romig, s kaptam fizetésben egy szép, nagy, kétéves tinót, melyet, mert nem lett tejes, anyám másik két tinóra cserélt ki, melyek egy félév után ellettek, tejeltek. Egyiknek a borja hamar elpusztult. Ezeket a fiatal teheneket, édesanyámnak 1917-ben váratlanul történt korai halála miatt, s főképen, mert a szülőházamba és a szomszédokhoz beszállásolt lovakkal a katonák a halálozás éjjelén, üresen maradván a ház, mind fölétették a szénát egy szálig, s ezért azonnal el kellett adni, áron alul.

Én már a nagyenyedi kollégium I. osztályában jártam, mikor anyámat elte-
mettük januárban, s ettől kezdve nagyapám házánál nevelkedtünk nálamnál 3 évvel nagyobb Zsuzsa nevű nővérem és 4 évvel kisebb István nevű öcsém-mel, a „cserepes házban”. A felszezen lévő szülőházunk eredetileg zsinde-lyes volt, de a háborúig lerongyolódott, s minthogy apám hadimunkás volt, és a harctéren szerzett betegségben Budapesten a Rókus-kórházban meghalt (1917. december 27.), szalmával kellett megfedni a házat, egyébre nem volt mód.

8 Áthúzva, föléje írva tintával: Simon [?]. A szerkesztő megjegyzése.

1912-ben épült a jelenlegi szép református papilak, pompás eternit-pala fedéllel, s azután megjelent a faluban a fehér színű, hornyolt cserép, később a lugosi piros, először istállókon, majd a házakon is. Ezek a házak már természetesen otthon vetett és égetett téglából betonfundamentumra épültek. Ezekről a díszítő népművészet lekopott, legfeljebb egy-egy oszlopon kapott némi helyet. De érvényesült a rendszerint nem falubeli építő mesterek művészete.

B) A faragás, vésés művészete a lakóházak körül és a temetőn

a) A lakóház körül: az ereszalja, a tornácoszlopok, a kapuzábék, néhol a kútágas hordozzák még ma is a népi művészet jeleit. Ügyes igen sokszor a kikorhadt kútágasok, kapufélfák gyámolása, papucsolása. Azonban ezek a művészi kivitelezések sem súlyukban, sem kivitelezésükben nem érik el a székykapuk és kopjafák művészi szintjét, sőt, mélyen azok alatt maradnak. Az igazság kedvéért azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezek közül az alkotások közül nem egynek a szomszédos Sárpaták vagy Gernyeszeg mesterei a kivitelezői. Tehát megállapíthatjuk, hogy nem nagyon él az építőművészet, s nem ebben éli ki magát a sáromberki népművészet.

b) Apai nagyapám: Mózes István Istváné (született 1846) és nagyobbik fia: Mózes István, az édesapám (1878–1916.) volt kitűnő fúró-faragó, építő-ács és kerekemester. Díszítőművészetük kapuzábékon, jármakon, rúdfőkön, guzsalyon, kerékfejekon érvényesült. De érvényesült a fejfa, azaz sírfa készítés, díszítés és sírfeliratok véseteiben – különösképpen. Régi temetőnkben ezek nyomait lépten nyomon felfedezhetjük ma is. Minthogy azonban a sírfának való tölgyfát rendszeren az udvar adatta egy-egy, nemegyszer szűkmarkú alkalmazottjával, ezek a fák vékonyak voltak, s így a sírfelirat terjedelmét nagyon korlátozták. Ezek aztán nem egyszer csonkák is, éppen a helyszűke miatt.

C) [Fonás, szövés, varrás]

A kendertermelés és megmunkálás, a két és négy nyüstös mintás, fenyőágas szőttéseket szélteben-hosszában készítették, ágytakarónak, asztalra abrosz, takarókendő, szervét, törölköző, törló, férfi és női fehérneműnek csepűből, kenderből, elegendőből gyapottal s fejtővel nyári ruhának is.

A gypajú fonás-szövés jelentéktelenebb, mert nem lévén a falunak közlegelője, juhtenyésztéssel alig pár nagy és középgazda foglalkozott, s bérbe adták legeltetésüket.

15 éves koromig magam is ilyen háziszöttes fehérneműt és nyári ruhát viseltem. Anyám szötte-fonta és varrta fehérneműnket. A nyári ruhát Berekméri András Báró, ottani falusi szabó [varrta].

A fehérneműt férjeik, gyermekeik számára általában az asszonyok szabták, varrták kézzel, valamint a magukét is. Gépje akkor nemigen volt, csak szabónőnek. A vőlegény díszingét az ügyes menyasszony készítette.

A női kézimunka: horgolás, hímzés, kötés inkább 1911-től virágzik, midőn az iskolánk két tanerőssé lett, s Böszörményi Irma tanítónő alaposan és kedvvel, hozzáértéssel foglalkozott a leányokkal kézimunka óráin, s az ismétlődésben is. Az általa nevelt leányokon, illetve asszonyokon e tekintetben, de mindenképpen meglátszik, hogy jó kézben voltak.

E tanítónő utódja Fogarasi Irén, később Fegyvernekinek, e tekintetben sem lépett elődje fényes nyomába.

A díszes derékalj és párnacsúpok mellett megjelennek a varrottas falvédők, felirattal: függönyök, abroszok, takaróruhák, zsebkendő, törölközők, csipkék. A harctéren fagyoskodó katonáink számára a térd- és csuklómelegítő, lábszárvédők, hósapkák s szvetterek is.

A kötélfonás, kötélverés mesterségéhez nem értettek, de az ostorfonáshoz remekül: két-, három-, négy- és nyolcágú, karikás, bojtos, faragásos, mintás nyelű ostorok készítését művészi, kedvvel készítették a fiúk. Fiúk és leányok szép díszbojtokat kötöttek ostorukra, borjak fülébe, tehének, ökrök szarvára, melyek csenevész, takarítatlan állatokra soha nem kerülhettek kacagás, gúny nélkül.

12 NÉPI SZOKÁSOK

Községünkben több érdekes népszokás élt és él ma is.

Első helyen az újesztendei szokásokat említem. Ilyen újesztendei szokás kettő volt: az aranyos víz hazahozatala és a csattogtatás.

[A) Az aranyos víz megszerzése]

Az aranyos víz hazahozatala azon a néphiten alapul, hogy a legjobb vizű erdei vagy mezei forrásból az újesztendő kezdetét jelző harangkonduláskor aranyos víz bugyog fel annak a számára, aki a harangkondulás pillanatában legelőször meríti bele korsóját. Az aranyos vizet hazaviszi, és legelőször a családfőre köszönti azzal, hogy boldog új évet.

Hiszik, hogy akik akkor ebből isznak: egészséget, erőt isznak maguknak arra az egész évre.

Ezt a vizet a szülők, nagyszülők rendszerint fiúgyermekikkel vagy unokáikkal hozzadják el, hogy azok bátorságát, ügyességét neveljék.

Rossvizű falvakban tényleg arannyal versengő a messi forrásból idejében elhozott víz. Szép és egészséges újévi ajándék, s egyben kedves is a szülőknek, nagyszülőknek. Annál kedvesebb, minél fiatalabb az, aki hozza, illetve elhozza éjnek idején. A gyermekek életrevalóságát neveli. Tehát egy jó nevelési tényező a sok között. (Az alábbi színes leírás tőlem való, saját gyermekemlékem, amire nem kis büszkeséggel gondolok vissza.)

Ott, ahol én gyermek voltam, sok érdekes népszokás élt. Most az újesztendőbelieket említem. Kettő volt. Egyik az aranyos víz megszerzése, másik a csattogtatás.

Lássuk az elsőt!

Nagypámnál nevelkedtem. Úgy mondom el az aranyos víz dolgát, ahogy

erre őke*lme tanított, s ahogy én azt 7 esztendőös koromban, nem kis félelmek között, végbevittem.

- Ügyes legény az – szólt nagyapám – aki óesztendő küszöbén, éjféel előtt, magától felébred, és pontosan éjféelkor konduló harang szavára, jó erdei vagy mezei forrásból legelsőnek meríti tele korsóját, s egy iramban hazahozza az aranyos vizet.

Megértettem és elhittem minden szavát. Elhatározásomban sem volt hiba, de várnom kellett az idejét.

Az idő nem futott úgy, mint ma, de elérkezett.

Az év utolsó estéjén, az ősz óta nyugalmazott csicseskorsónkat kézügybe a tornácon elrejtettem.

Aztán lefeküdtem, mintha mire sem készülnék. Aludtam, mint a nyúl. Hát arra rezzenek fel, hogy köhintett nagyapám. Nem ok nélkül. Szokása volt ütni a csábelit, hogy értsen a hajszás!

Kiugrottam az ágyból. Kegyetlenül szúrt a szemem. Ám sokat nem törődhettem vele, de amíg lábomat a kinőtt csizmámba békényszergettem, szememnek is megígértem, hogy a szúrást meghálálom. Aztán a báránybórsapkát a fülemre húztam s zaj nélkül, ki az ajtón!

Rejtekeéből elő a korsót! Hátra a kerten! Belé az éjszakába!

A szentjánosbogarak hópaplan alatt, a korhadt fűzfák lábön állva alusznak! A világitást a szikrázó hóra meg a dideregve ténfergő teleholdra bízták. Ezek ketten versenyben voltak, hogy az eget, földet beragyogják.

Jó, jó, de nemcsak ők – versenyben volnék magam is, igaz, nem az egész világgal, de az aranyos víz megszerzése körül mind az összes alszei legénykéekkel.

Irtózás, félelem? Mire eszünkbe jutott, már a Mikó-kútnál voltam. Hát látom, hogy annak a vize tiszta ezüst!

Ahá, villant meg eszemben, csodakút ez! Nyáron kristálytisza, Szilveszterkor ezüstfehér, újév hajnalán – egy pillanatig – aranyos!

Oh, az a pillanat!

De mérgeledni sem volt időm a harangozó, Csatlós Mihály bára, úgy fázott a kezem a korsó fülén, pedig váltogattam. Letenni nem mertem, féltem, hogy elszalasztom a kellő pillanatot.

Helyesen cselekedtem! Nyomban kondította Mihály bá a harangot, s vele dobbant az én szívem is. Tüstént a forrás fölé hasaltam! Egyik kezemmel ma-

gamat tartottam, másikkal korsónkat a budunkába nyomtam. Amíg a „csicses” kortyogott – egészségemnek okáért – magam is éltem az alkalommal. Szememnek szintén megadtam, amit megígértem. Nem is szúrt aztán másnap késő estig.

Hanem a korsó sokáig lotyogott, lefetyelt. Igen, mert mestere arra gondolt, hogy a korsó soha se eszi a drága kenyeret, hát nagyobb hassal alkotta, engem pedig kisebbel szült édesanyám. Azonban megtanított arra, hogy mikor iszom, ne szuszogjak! A korsó ezt nem tudja. Egyszerre iszik és szuszog, s hosszasan mondja, hogy glglglgl. Nem úgy az ember! Egyszer iszik, aztán szusszan egyet, néha akkorát, hogy nyekken!

De hallj csodát!

Mintha lelke volna a korsónak és tudná, hogy neveletlennek tartom, abban a minótában nagyot nyekkentett s tele hassal – elcsendesedett.

Nem úgy én!

Kezemben a korsóval, főlegyenesedtem. Az aranyos víztől vagy az örömtől, a szívem tájéka melegen bizsergett, kezem, mint a tűz!

Hanem mit hallok. A vásárhelyi gyárak dudaszavától, vasúti mozdonyok óévtő újévig nyújtott sikongásától visszhangzanak a görgényi havasok. Eközben tisztán hallszik nagyharangunk, hogy illő komolysággal köszönti az új évet, s az embereknek is eszükbe juttatja. De nem tágítnak mellőle a szomszéd faluk apró harangjai sem. Hangjuk elegyedik, mint felnőttek beszédjével a gyermekcsevegés: békesség, dicsőség, boldogság, egészség! E muzsikával tele a Maros-mente, csordultig a szívek! Tavalyról tudom, hogy sokan sírva, még többen kacagva hallgatják!

De nekem arra sincs időm, hogy a harangok szavára lépjek, pedig a borjak, tehének legeltetése közben ugyancsak begyakoroltam. Akarva sem véteném el a taktust! Ez se kis tudomány!

Hanem most az aranyos víz dolga a legnagyobb!

Megfutamodtam hát!

Már a kertünkben voltam, mikor beszédet hallok, alakokat látok. Úgy teszszek, mintha nem érdekelnének.

Nem így ők! Ijedtükben engem bátorítanak:

- Ne fuss, hé! Mitő félsz? Gyere velünk aranyos vízért!

Mitő barátom hangját ismertem fel. Cimboráival megkésve császokált az újévi hőstett elkövetésére.

A bátorító rigmust én is oda csíptem nekik:

- Lesz ott nemulass már!

Rátok a farkas vár!

Ezzel én elé a kerten!

Házunkban sötét és néma csönd.

Tágra nyitom az ajtót. Mindhárman betódulunk: a harangszó, a hideg, meg én! Azt hiszed, hogy törődhettem tovább velük? Köszönjék, hogy magam elé bocsátottam őket!

Gyorsan az ágyhoz lépek. Oda a korsót nagyapámnak, köszöntővel:

„Újesztendő, lyukas kendő

Kelj fel, Ferkő, ég az erdő!”

- Itt az aranyos víz! Boldog újesztendőt!

Nagyapám jót húzott a korsóból. – Gondolom nem azért, mert unokája hozta, aki nem ijedt meg az árnyékától, hanem mert azon este füstöltkolbászt vacsoráztunk – káposztacikával!

Szó se róla, nagyot ivott az öreg, mert nyekkentett is, aztán nanónak nyújtotta a korsót – köszöntő nélkül. De bíz én sem kívántam egészségére. Vártam, hogy őke lme köszönje meg nékem, ahogy illik – elismeréssel! De esze ágában sem volt, vagy legalább nem mutatta. Hát eszébe juttatom én!

- Apó!

- He? Na mondjad, mi baj?

- Semmi baj, csak annyit akarok mondani – engedelmével, hogy már a kertben jöttem az aranyos vízzel, mikor Mitóék elkésve cammogtak. Még engem bátorítottak? Én is illő módon őket:

- Igyekeztek csak! Igaz, én hozom az aranyosat, ti meríttek zavarosat!

- Ha te, ha! – Kapott észbe az öreg, s ki is vágta azonnal a rezet. – Ügyes leány vagy, hékás! Akik ma ebből ihattunk, erőt és egészséget ittunk magunknak az új évre!

- Annál is többet! – vágtam rá, érdememre gondolva.

Az öreg befelé fordult az ágyban.

Én meg le a szegről négyágú ostoromat, ismét ki az ajtón! Hősként kiáltottam oda a holdnak és hónap: gyerünk csattogtatni!”

B) [Csattogtatás]

Másik újesztendei népi szokás a csattogtatás, Maros menti tájszólás szerint csattogatás.

Ehhez három dolog kell: legény, tudomány és ostor.

A legénykék egyik tudománya az ostorfonás. Szép, s nem mondhatni, hogy kicsi tudomány, mert a jó ostornak sok ága és kevés bogja van.

Ezt a népi szokást is úgy mondom el, ahogy legényke-magam tanultam és gyakoroltam.

Nyárban a tejesedni készülő kukorica közül kitördeltük a köztes virágos kendert. Könnyen hámló háncsát, kissé nyirkos helyen, gonddal dugdostuk. Igen, a tél esti ostorfonás alkalmaira.

Ha az édesapa nagyonis elcsattogtatta ostorát, és abba új csapó kellett, az ügyes fiú új csapóval, vagy új ostorral lepte meg az édesapját, de ez utóbbi esetben nem is maradt el a dicséret.

Amelyik fiúnak sok hársa van, nemcsak apját, kis öccsét, hanem barátait is meglepheti egy-egy ostorral. Ennek ám hegyes csapója, s szépen faragott nyele szokott lenni.

A finom hársból font ostor nagyjában háromféle.

A 4–5 éves gyermeknek az egyágú ostor is nagy öröm. Ennek nyele hosszabb, mint maga az ostorfonat.

De ezt a nagyobb fiú szégyenletében sem veszi a kezébe. Neki négyágú ostor dukál, különösen, ha el is tudja készíteni.

Hársra font nyaklóra méteresnél hosszabb, a vége felé lassan vékonyodó négy szálát kell fonni, aztán két-két szálát szembe egymással összeereszteni, s elvékonyodó bojtos csapóban végezve, nyaklójánál fogva rövid ostornyélre burkolni. Ez a tudomány és ez az ostorka már legénykének való.

A 14–15 éves serdülő fiút azonban már ez sem elégíti ki. Ezért maga, nagyobbacska, fényes rézkarikára, módjával nyolc finom, vékony szálát sodorint, s ha szemfüles volt ellesni az ügyesebbektől a nyolcágú összeeresztés művészetét, pár óra múlva kész a valódi remekmű.

Ennek legtöbbször híre futamodik. Aztán mire elkészül a műértéssel fara-

gott, monogramos ostornyéll és nyakló, valamelyik muskátlis ablak mögül, a rézkarikára megérkezik a színpompás gyapjúbojt is. Ettől kezdve ketten is lesznek arra az édes pillanatra, amikor értelme lesz a csattogtatásnak. Nem egyszer, egymástól egészen függetlenül, de elégedetten állapítják meg: ez már ostor!

Csattintására még a muskátlik is pirosabbak lesznek a boldogságtól.

Sajnálom, hogy nekem ilyen ostorom nem volt. Kamaszkoromat a Nagye nyedi Bethlen Kollégiumban töltöttem. Ott nem az ostorral, hanem egyébbel kellett kivágni a rezet. Aztán, mikor vakációztam otthon, hiába próbáltam ell-esni, nem sikerült megszerezni a nyolcágú összeeresztés titkát. Nem is küldtek nekem a muskátlis ablakból színes gyapjúbojtot, pedig a szép nyolcágú ostorra én is büszke lettem volna, hát még a bojtjára!?

Hanem hát maradok csak a négyágúnál, mert nekem csak olyan volt. S ma is csak ilyent tudnék csinálni kis unokámnak, ha nem tartanék attól, hogy a jobb ízlésű legényke lefitymálná tudományomat, különösen, ha egy szép művű nyolcágú kerülne a szeme elé, színes gyapjúbojttal a rézkarikájában!

Bocsánat, hogy egyik szavam a másikba öltöm. Nekem az újévi csattogatást kellett volna elmondanom, mert az ostorfonás mestersége ma már alig érdekkel valakit. A traktort meg az autót nem ostorral hajtják.

A csattogtatás hát úgy volt, hogy mikor ránk köszöntötte az idő az újeszten-dőt, nyomban nyomába szegődtem négyágú ostorommal. Magam elé képzeltem a szegénységet (nem is kellett hozzá nagy fantázia!) és hajtogatni kezdtem hangos csattogtatással.

Amelyik házhoz bementem, egyet-kettőt csattintottam. Nyílt az ajtó.

Megzördült a krajcár.

Nesze neked hajcsár!

Kijárt a kalács, s néhol a tészta is!

Szavamra mondom, egyetlen házban sem állt elem a szegénység!

Én aztán, köszönetül, boldog új évet kívántam.

Szaporán tovább mentem, ki innen, bé oda. Mindenüvé, ahova vonzott a szívem.

Már a tizedik házat köszönhettem, amikor egyre sűrűbben hallottam, hogy négyágú ostorommal sok magamfajta legénykét felköltöttem.

Még nem volt reggel, s még a szomszédok, rokonok, meg a „belső emberek”, s nehogy elfelejtsem, a muskátlis ablak mögöttiek is illedelemmel megkapták tőlem a tisztességet.

Tömött zsebbel érkeztem haza.

Nagyapám szerény istállólámpácskáját szerzeményem felé lóbálta, s csak annyit mondott:

Na, te ugyan elhajtottad magad elől a szegénységet.

El én, apó, de mások elől is.

Ha élne, ma is igazat adna nekem, mert ma-holnap, mi csak hírből ismerjük a szegénységet!

A csattogás szokása azon a néphiten alapult, hogy a szegénység szellemét ostromaik csattogatásával elűzik. Serdülő legénykét, szegényebb sorban élő emberek, jó ostorral rendelkező béresek üzték, s tartották fenn ezt a szokást. Mindenesetre törekedtek arra, hogy jó ostoruk legyen. Az ajándék, melyet a csattogónak, s a nyomban rigmust és újévi köszöntőt mondónak adnak, már jelzi, hogy a szegénység eltávozott, mert félt az ostorosoktól, s hiszik, hogy ha még a ház körül rejtőznék valahol, a nagy csattogatástól úgy megijed, hogy árkon-bokron át, messze fut a háztól, annyira, hogy ebben az esztendőben vissza nem is érkezhetik. Jövőben pedig ismét elhajtják.

Ez a népszokás ostor, kötélfonás, bojtkészítés és szép művű faragásra tanítja a falut – állandóan. Iparművészeti készségüket fejleszti.

Az illedelmes társas élet ápolására, tisztességadásra, az ünnepre, konyhakészülésre, szorgalomra nevel. Kár volna, ha kiveszni hagynák e szép szokást!

C) [Karácsonyi népszokások]

Karácsonyi népszokás három van.

Egyik a kántálás, másik az istvánozás, harmadik a jánosozás.

a) A kántálás általános keresztyén népi szokás. Szinte kétezer éves múltja lehetséges. Abban áll, hogy fiúk, leányok, emberek, asszonyok, a szép hangúak külön is, karácsony szombatjának estéjén, szürkülettől kezdve, karácsony első napján a délelőtti templomozásig, a szomszédoknál, rokonoknál, jó ismerősöknél (s mivel falunkban ezek egyikébe, másikába mindenki beletartozik), nyugodtan elmondhatjuk, hogy egymásnál látogatást tesznek. Jézus születésével kapcsolatos, arról szóló éneket vagy más néven kántát énekelnek a ház ajtaja előtt. Ezeknek a kántálóknak, ha kicsik, ha szegények, kalácsot, tésztát, esetleg pénzt is ajándékoznak. Természetesen boldog karácsonyi ünnep kívánással köszönik meg az ajándékokat. A közeli rokonok egy-egy pohár itallal is kínálkoznak, de megrészegeedésig sohasem.

Magam is jártam éveken át kántálni. Hozzánk is minden évben sokan és sokszor jártak helybeliek és szomszéd falusiak.

Egy régen hallott kántának a népi, művészi dallama ma is a fülemben cseng. A búza, szőlő meg a búzavirág Bartók–Kodály által is feldolgozott vetélkedésének népi dallamra menő, illetve úgy énekelt karácsonyi kánta. Szövegét a következőkben rekonstruáltam, többé-kevésbé emlékezet után:

Betlehembe ment el

Mária Józseffel

Hogy a népszámlálás

Nevüket írja fel.

Szállást nem adának,

Betlehem telve már,

Istállóba szorult

Mária, de nagy kár!

Barmoknak jászlában

Szülé meg szent fiát,

Rongyokba takarta
 Világ Megváltóját.
 De Bálám csillaga
 Feltetszett az égen,
 Szűz Mária s szent Fia
 Mosolyognak a fényben.
 Zengik az angyalok:
 Dicsőség Istennek,
 A földön békesség
 Mindenféle népnek!
 Jászol bölcsejéhez
 Pásztorok jövének
 Tisztesség megy véghez:
 Jessé vesszejének.
 Pásztorok elmondják:
 Az angyal hirdette,
 Világ Megváltóját
 Isten elküldötte!
 Kántánkkal tisztesség
 Dicsőség Jézusnak
 Tiszteletünk vegyék
 Kik e házban laknak.

Természetesen sok más kántaszöveg és dallam volt és van ma is. Ezeket remélem, hogy függelékben adhatom majd.

b) Másik karácsonyi népszokás az istvánozás

Ez gyermekkoromban abban állott, hogy karácsony másodnapja István napja lévén, a legtekintélyesebb, a mulatságokat is rendező legény, néhány – magaviseletével magának szintén tekintélyt érdemlő – legénytársával, a karácsonyi mulatságra felfogadott cigánybandával végigjárja a falut, s kivétel nélkül, minden Istvános házba bemenvén, elhúztatják és eléneklük az illető István kedvenc nótáját, ha van a feleségéét is. Aztán egy táncnótát, rendszerint lassú csárdást muzsikálnak, s megforgatják a legények a ház nőtagjait.

Természetesen István is táncol. Aztán boldog névnapot köszöntenek, rigmusban.⁹

A köszöntőket itallal, kaláccsal megkínálják. Az italt nemigen isszák meg, hogy ne részegedjenek meg, hanem légejbe összegyűjtik és a táncvigalmi lakomán fogyasztják el.

c) A következő, azaz harmadik népi szokás karácsonykor a harmadnapi jánosozás. Ezt is az előbbihez hasonlóan rendezik meg. Ez alkalommal a jánosos házakat keresik fel, és a Jánosokat köszöntik.

Három karácsony szülőfalumban

I. Kinn pilinkált a hó. Benn: nagy szaggal főtt a töltelékes káposzta. Mi hárman – a nálam három évvel nagyobb nővérem, Zsuzsa, meg a kukoricaszedő kosárban szendergő kisöcsém, István – a kanapén várjuk, hogy legyen vége valahára a karácsony előtti nagytakarításnak. Már az utolsó simításokat végzi anyám, jóféle tehéntrágyával összedagasztott agyagpéppel, s amíg fővényel be nem hinti, semmiképp sem szállhatunk le a kanapéről, mert beléragadunk a kenőcsbe.

Az esti harangszó megnyitja a karácsonyi köszöntőt. Ezzel együtt csendül fel a szomszédban a kántások dala. Az angyaljárás közeledtére nagyot dobban a szívünk: csizmát meg szánkát reméltünk.

⁹ Egyik ilyen Istványozásra 6 éves koromból emlékszem (1910). Akkor még szüleimnél laktam. Berekméri Miklós a Miklósé javakorabeli nagylegény volt. Cigányvajda, bálgazda, kezes. Vezetésével szépen, megrészegedés nélkül ment végbe az Istvánok köszöntése.

A cigány muzsikált. Édesapám, anyám is táncoltak egy kicsit, aztán a kezes, s még vagy két legény fordult néhányat édesanyámmal, s a köszöntő után megpakolták pálinkájukat, és mentek a legközelebbi Istvánhoz – tovább.

Azóta szüleimre csak emlékszem, rég (1917) elhaltak. Berekméri Miklós, ez a nagyon drága ember, szelíd legény, megjárta az első világháborút. Hősiesen küzdött, de elvesztette fél lábát. Protézissel kínlódott, kín volt egész élete. Most is nagybeteg. Talán éppen a végét járja, mikor emlékét megörökítem. Bárcsak jobban lenne, de nem hiszem. Az egykor hívó ember bizony nagyon elkeseredett nyomoréksága, nyomorúsága miatt. Többször mondta: várja, hogy elkészüljön Sáromberke története, hogy olvassa el. Sajnálom, hogy nem teljesíthettem kívánságát, pedig akartam. Egyébként II. unokabátyám volt.

Édesapám Székelyszenterzsébetről ide szakadt székely család fúró-faragó, s mondhatnám ezermester. Valamit a pincegáadorban mesterkedett. Ott volt a gyalupadja, szerszáma, egyszóval a kerekesek műhelye.

A karácsonyi hangok felcsendülésére letette a szerszámot. Többet nem hallottuk a kalapálást, de láttuk, hogy egy lepedőbe burkolva valamit édesanyámnak a mar-kába nyomott, amit anyám sebtében az első házba tett bé, s ráfordította a kulcsot.

Mire behintette a házföldjét, küszöbünkön is felcsendült a betlehemi mezők felett régen elhangzott angyalének visszhangja:

Dicsőség az Istennek, dicsőség az Istennek,
Fönn a magas egekben!
Jóakarát, békesség, jóakarát, békesség
Az emberi szívekben!

A kántálók karában édesapám szép baritonja ott érvényesült igazán, ahol az ének a földről a magas mennybe, Isten trónusa elé érkezik:

Zengjen a hála, mert földre szállott az ég királya!
Szeretet és hála, igazság jön veled. Kezében a szabadság fegyvere!
Nyissatok hát előtte szívet, ti, megváltott hívek.

Anyám az ajtóval a szívet is megnyitotta a kántások előtt, s az 1844-ben készült almáriumból köményes pálinkával meg puha kaláccsal vendégelte a tisztességtevőket.

Mire mi is előszívárogtunk a kanapéról látni a kántásokat, csak a távozásuk alkalmával betóduló hideggel találkoztunk – mezítláb!

Apám is velük ment, mi pedig dideregve visszahúzódtunk a kanapéra, szó-fogadó módon, hadd lássa az angyal.

Anyám a zajra ébredt kis öcskőst alig takarta be, babusgatva, máris valami csiszi-csosz, csikordul az ajtó. Felnőtt lábbelikben a kertalj három árva lép be, s cérnahangon tekergetik:

Mennyből az angyal lejött hozzátok pásztorok, pásztorok,
Hogy Betlehembe sietve menve lássátok, lássátok.
És már tovább velük együtt mi is tekergettük:
Istennek Fia, ki ma született jászolban,
Jászolban fekszik, barmok közt nyugszik
Szent Fia, s Mária.

Édesanyám a hat kiskalácsból hármat a három árvának adott, úgy, mint amint azt nekünk megmondotta akkor, mikor a kalácskákat sülni a formába szaggatta.

Szepegve kísérté ki az árvákat, s mikor meggyőződött, hogy apánk nincs az életen, bezárta az ajtót, s örömszerző munkához látott, de előbb minket jóságos tekintetével a kanapéhoz ragasztott.

Percek múlhattak csupán, de nekünk óráknak tűntek, amíg a csillogás minket is az első házba hívott.

Díszben, fényben a kis karácsonyfa. Alatta nekem rövid szárú, kává, patkós, nővéremnek pedig pirosba szedett csizmát hozott az angyal. Amíg anyám segítségével a lábunkra húztuk, belőlünk is kicsordult az ének:

E mai nap egy kis gyermek
Szűztől született tinéktek!
A gyermek szép és oly ékes,
Vigasságra kellemetes.

Egy-egy szem cukrot kaptunk, s aztán anyám elfújta a gyertyákat. De mégsem lett sötét, mert az apám által készített betlehemes játék istálló piciny mécsese úgy esett a Jézus-buba arcára, hogy annak visszfénye beragyogta a csendesen heverésző kóré marhákat, meg az aranygyapjas agyagbáránykákat.

A betlehemest kivittük, s a hátulsó ház asztalára tettük. Gyér fényénél nemcsak levetkőztünk, hanem aranyos álomba is ringatóztunk.

Gyermekidőmben a Felszegen a szegények karácsonyestje ilyen volt: szép, nagyon szép...

II. Az Alszezen viszont már akkor más volt a karácsony est. Pár év múlva az előttünk feleslegesnek tűnt ama három kicsi kalácsot nekünk sütötték meg, de nem édesanyám, mert őt egyik karácsony után három héttel kikísértük a temetőre, és ott hagytuk. Csak az vigasztalt akkor, hogy a földről karácsony után a mennybe igyekvő angyalok nemcsak utat mutattak neki, hanem magukkal viszik, mert göndör, fekete hajával, szép két szemével, s jóságos egész lényével közékük illett.

Apám sem kántál többet a kántásokkal ékes, szép baritonján. Nem bizonygatta már az embereknek, hogy nem a hangja, hanem a szegénysége miatt nem lehetett az, ami igazán szeretett volna lenni: kántortanító.

Őt 1916 decemberében a Pest-rákosi hősök temetőjéből szóltották a menyeyi karba.

Szüleink lakást változtattak. Mi, kis gyermekek sem maradhattunk az ősi házban. Mikor jó anyám temetéséről visszatérőben, a keresztútnál az egyik sirtóasszony alkalomszerűnek vélte hangos sirámokban sorsunkkal törődni:

Felszegi gyermekek mi lesz veletek?

Öreg, hideg a ház, se tűz se éték!

Nánóm e kérdésre nemes tettel felet: kézen fogott engem, meg kisöcsémet, akinek másik keze a nővéremében melegedett, s aztán szóval is visszafelelt a jajongónak:

Ti, felszegi árvák,

Alszegiek lesztek.

Mit Isten nekünk ad,

Abból ti is esztek.

Ahol mi melegsünk,

Ti is otthont leltek.

Hát bizony, így lettünk mi felszegiek alszegiekké. De már a kis öcsém és nagyobbacska. Magam meg a nagyenyedi Bethlen-kollégium II. osztályos tanulója. A karácsonyi vakációban ugyancsak igénybe vett nagyapám az ő kicsi (3 holdas) gazdaságában: trágyát hordtunk, fát aprítottunk, a veremből répát, pityókát, veteményt szedtünk ki, jó éles kaszával szénát, szalmát vágunk a szakaszból, és a csűrbe bétakarítottuk. Nagyanyám s nővérem a sütés-főzés után a vakolt padlót sikárolták olyan hozzáértéssel, hogy magam, ha mindjárt a bakó ütné is el a fejemet, akkor sem versenyezhetnék velük. De a világért sem akarnék én ebben versenyezni, mert a kollégiumi emeleten lévő pádimentumos szobákban, másfél évi lakás után utáltam a szegénységnek eme pusztító bűzét, s az ünnepre így behordott mizmát.

Már az állatokat is megittattuk a jeges vályúból. Az istállóvá előléptetett pajtácskában rend és tisztaság tündökölt. Az édes répa után a borjak úgy nyaldosták egymás száját, mintha éppen a jászolbölcsőben szendergő illő fogadtatására készülnének. Mi szó, mi nem, ha leány lett volna, részt kérek a nyalakodásból.

Nagy igyekezettel igyekeztem a karácsony felé, mégis rezzent nagyapám, hogy az utcát is seperjem tisztára, s jelentsem idejében, ha érkezik a legátus tisztelgő látogatásra.

Zúzmarás volt a seprűnyél és mégis izzott a markomban. Még mielőtt befejeztem volna az utcaseprést, távolról megismertem Berekméri, vagy, ahogy mi neveztük Pápó Pétert, a szentegyházfit, a nagyapámék keresztfiát, amint egyik utcaajtón maga előtt betessékeli az ünnepi legátust.

Nyomban jelentem nagyapámnak.

Nagyapám még egyet-kettőt sercintett a borotvájával, aztán gyorsan mosakodik, törülközik, de a viláért sem felejtene el közben a megszokott Miatyánk hangos elmondását.

Nanó a kalácsot szeli, s teszi az asztalra, mellé a pálinkás üveget három tiszta pohárral.

Én is le a rossz ujjast, föl az ünneplőt, miután megmostam a kezem és az orrom hegyét.

Máris kopogtatnak.

A legátus urat ajánlom, szól az egyházi meghajolva.

Bakk József, teológus, legátus.

Nevem: Kádár András. Üljenek le nálunk a kanapéra! Te pedig, keresztfi-am, szentegyházfiúhoz illően tölts a poharakba!

Közben nagyapám megigazítja nyakravalóját, de szinte jól észrevehető, hogy a köszöntővel bíbelődik.

Legyen hála Istennek, hogy megértük – s én éppen hetvenedikszer – a karácsonyt, s aztán, hogy hozzám, az én házamba is, nemcsak a gazdagokhoz, eljöjjön a légátus. Megtisztelt engemet és hűtestársamat. Itt vannak az árva unokák is, az a leány, meg ez a kisebbik fiú, a nagyobbik, itt ni – mutat reám – a nagyenyedi református Bethlen-kollégiumban tanul. Hej, ha megérhetném, hogy ő is legátus legyen! Hát Isten éltesse, tisztelt légátus úr, hogy pályájára, bármerre törekszik, korán felléphessen, hogy nemes és szent eklézsiában helyzetet nyerhessen, s huzamos évekig osztogassa táalentumait, s élhessen boldogul. Áldjon meg minket mind: házunkat, hazánkat s békességünket! Ezt kívánom!

- Éljen, éljen – szól a légátus. Nekünk pedig a könnyünk is kicsordul a gyönyörűségtől. Ők hárman koccintanak. Aztán, amíg az egyházi a legátumot átvette, s annak rendje-módja szerint, a listába bevezette, a legátus a Bethlen-kollégiumi diákéletet, tanulásom és annak végcélja iránt érdeklődött.

Magam, nem viselt dolgaim, s tanulási végcéloom, hanem talán szerény körülményeink, s különösen az ünnepi szag miatt pirultam, s tudattam, hogy pap-tanár szeretnék lenni.

Még el sem mentek, vendégeink, máris megfogadtam, hogyha nagyobb leszek, éppen ilyen szívesen, de mégis egészen más körülmények között fogadjuk a légátust.

Az estharangszó az Alszezen is nyitánya volt a karácsonyi kántának, akár-csak a Felszezen. Legelőször is tudunkra adták, hogy:

„Elindult Szent József, szép Szűz Máriával,
Szállást kéregetni terhes mátkájával!
Betlehem telve már, új vendéget nem vár!
Barmok istállója lesz, ahova megszáll.”

Aztán újabb és újabb zengedezések az egymást követő kántások ajkán.

A Felszezen a református templom, az Alszezen a népi költészet gazdagította a kánta-anyagot.

A karácsonyfa, a betlehemes meg az apró ajándékok elmaradtak. Ezekre mit sem adtak a nagyszülők. Bizonyára azt gondolták, nekik elég az életért és az árvákért megvívott kemény harc.

Ám azért az árváknak kedveskedő három kiskalács itt sem maradt el. De én úgy emlékszem, ez a kalács nem volt olyan édes, mint amit a Felszezen édesanyám sütött, mert erre az alszezi árvakalácsra a mi árva sós könnyeink hullottak.

III. Nagypám a házánál tisztelgő „első” légátus után még csak egyetlen karácsonyt ért, de azt már nem érte meg, hogy én, az unokája legyek a légátus. Pedig négy év múlva légátus lettem, de nem szülőfalumban.

A karácsony minden faluban karácsony. Az élő keresztyén hitnek immár szép szokássá vált, ezerváltozatú ünnepi kifejezése az őskarácsonynak. Minden népnek a maga nyelvén és a maga szokásaihoz simult.

A karácsonyi általános szokásokban alig van nagyobb különbség az ország egyik és másik vége között, mint a felszezi és alszezi között.

Én azonban valami mást, valami újat igyekeztem bevinni ebbe a számomra nagyon nevezetes, most itt leírt harmadik karácsonyba.

A Krisztus ma és mindörökké ugyanaz. A kánták hasonlóak. A kalács és a töltött káposzta is sokban megegyeznek.

Kérem akkor magamtól: tán törött házföldjével várjuk a légátust, vagy nem sütnék az árváknak kiskalácsokat? Vagy a kántások előtt jó délutántól fogva bezárjuk az utcaajtót?

Nem. Minden marad a régiben, szinte egészen, de amint megfogadtam, elmarad ez alkalommal az ünnepi tapasztás, örökre!

Az első légátumom szép nagy összeg volt, mert ketten is szeretetébe ajánlottak a légátus fogadó gyülekezetnek.

A falumbeli lelkipásztor, Zoltáni Pál így ajánlott:

Községünk egyik árvája, hadiárvája meggy hozzátok a pünkösdi ünnepre legációba. Szeressétek őt nagyon!

Járai István, a Bethlen-kollégium igazgatója személyében a kollégium árváját ajánlotta a gyülekezet jókedvébe!

Lett is foganatja!

Aztán nyáron nekigyűrköztem. Öreg nanóm kétszobás házát háromfelé osztottam. Kipádimentumoztattam. Így készültem a karácsonyi légátusvárásra.

Magam, már VII. gimnázista lévén, a Sáromberkéhez közel lévő Pókát választottam karácsonyi legációs helyemül. Nem lévén messze tőlünk, csak első napján reggel indultam el, s akkor is „per pedes apostolorum”. Karácsony szombatján tehát otthon fogadhattam és fogadtam is a sáromberki légátust. Fogadhattam pádimentumos házban, ünnepi szag nélkül!

Büszke is voltam erre. Büszkeségemben csak akkor szeppentem meg, amikor a légátus tényleg bekopogott hozzánk, s nekem ki kellett vágnom a házigazdai köszöntőt. Csak az húzott ki a csávából, hogy jókívánságaimnak büszkén

utána tehettem, hogy magam is legátus leszek a közeli Pókában.

A kántásokat is szívesen fogadtam. A csengő hangú gyermekeknek nem csengő arannyal, de egy-egy lei-jel tetéztem nanóm ünnepi kalácsát, mert így biztosra vettem, hogy az ünnepi tisztességtétel valóban nekem is szól.

Hadd büszkélkedjék unokájával az én kedves nanóm, s amint mondják, bizony büszkélkedett is, amíg élt, pedig azután még 22 évig élt, és 89 éves korában ment el a minden élők utolsó földi útján.

Ma, ha a karácsonyra gondolok, nem a szüleimet, nagyszüleimet sajnálom. Róluk biztosan tudom, mert meg vagyok írva: Boldogok a halottak, akik az Úrban haltak meg. Ők valóban az Úrban haltak meg. Ők valóban az Úrnak éltek és az Úrban haltak meg – boldogan. Még kevésbé a tapaszos házat sajnálom. Ma már ilyet alig épít valaki.

Csak azt sajnálnám, ha a karácsonyi szokások között egészen elhalványodnék a betlehemi csillag, s a szívekben meghidegülne a szeretet!

D. Húsvéti népszokások

Községünkben húsvéti népszokás kettő van egyik a húsvétra virradó hajnalban való fenyőágtétel, a másik az öntözés.

1. A kisebb s nagyobb fiúk, legények (kávát, egy cca. 1 méter hosszú, 5 cm vastag farúd, melyet 3–4 helyen átfúrnak, s a lyukakon ujnyi vastag, rendszerint mogyoró- vagy gyertyánfa-, esetleg fűzfavesszőt úgy hajlítanak, szerkesztenek össze, hogy közéjük a szép lapos fenyőágakat betűzdelhetik) fenyőágot készítenek. Aztán színes papírral, fehér vagy színes tojánhéjjal meg egyéb csebecséivel feldíszítik. Hajnalban, lehetőleg észrevétlenül, annak a háznak a tetejére tűzik vagy teszik, amelyben a szívük választotta, a legszebb lány lakik. Erre azt mondják, hogy xy-nak fenyőágot tett.

2. Az öntözés vagy locsolás abban áll, hogy szappanos vízzel a fiúcskák, a legények sorra járják a leányos házakat, s a leányokat rigmus kíséretében megöntözik. Úgy mondják, hogy öntözni járnak. Megjegyzendő, hogy ilyenkor a házban található összes nőt megöntözik, de az öntözés elsősorban a lánynak vagy a lányoknak szól.

Az öntözést a leányok pirosra vagy általában színesre festett, főtt tojással, esetleg virággal is és pénzrel is meghálálják.

A fenyőágot tévő választott megkülönböztetett, szebb, több, értékesebb ajándékot kap, például bokrétát tűznek a kalapjára, díszszekendőt a felső zsebébe.

A nagyobb legények a közkútra (Kút utca) vízért menő leányokat vederből fürösztik, ruhástól! Ez néha el is durvul!

Húsvét harmadnapján a másodnapi öntözést viszonzozzák néha, de nem általános.

Az öntözés felfrissítés, a régi húsvéti hittel, a feltámadás hitével van szoros kapcsolatban. A rigmusok egy része is ezt mutatta addig, amíg idétlenül el nem durvultak.

Egy ilyen verset magam is mondtam, mikor öntözni jártam:

Feltámadt a Jézus,
 Jámbor keresztyének!
 Öntözni indultak
 A kicsiny legények.
 [Harmatos rózsából
 Szagos vizet vettek,
 Csak azt öntözik meg,
 Aki jól megfizet.]

3. Készülődés az öntözésre.

E cím alatt a továbbiakban azt mondom el, hogy mi minden előzi meg a húsvéti népszokásokat.

Már tíz nappal előbb lázas a húsvéti készülődés. Az egész háznép lótfut. A jó gazda gondoskodik, hogy gazdasszonya dúsabb asztalt teríthessen. Ez könnyebben ment ott, ahol juhgazdálkodás folyt, mert rendszeren levágták a húsvéti bárányt. Az asztalnak ott dús kell lennie, hogy a vendégek előtt se valljanak szégyent!

A gyermekek-ifjak, a leányocskák a rügyszagú erdőből kék virágú szászfüvet hoznak (ez az örökzöld), és a „Pálmák vasárnapi” konfirmációra virágdíszbe öltöztetik a templom belsejét.

A fiúk és a leányok együtt mennek az erdőre virágért. A szemfüles fiúk ekkor figyelik meg, hogy hol is van a kávának való hársfa, meg a kávába való alkalmas mogyorófavessző, hogy nagypénteken aztán egyenesen oda tartsanak. A leányocskák ezen vizsgálódást igyekeznek meglesni, s főképpen kíváncsiakodnak, hogy ki fog nekik fenyőágot tenni. Azonban bármennyire kíváncsiak, alig tudnak valamit meg- és ellesni a titokból.

Közeleg a nagypéntek.

Ez a nap nemcsak az Úrnak volt nehéz, nehéz ez a fiúknak és a leányoknak is. Egyebek mellett két fő gondjuk van mind a fiúknak, mind a leányoknak.

Amazokat a fenyőág és a szagosvíz előállítás, megszerzése, emezeket a piros tojás és a díszszekendő ügye izgatja. Egyik gond nem kisebb, mint a másik. Segítség nélkül egyiket sem lehet elhordozni.

A fiúk legnagyobb segítsége a cimborája. Ki a cimborája? A fiú cimborája egy másik fiú, akivel együtt dézsmálják a gyümölcsösök zsengejét, együtt szedik a madárfészkeket. Együtt járnak fürdeni, s ereszkednek lefelé az egy, a két, a három, a négy bokortól, a Dillőn. Együtt szerzik meg, s együtt készítik el a fenyőágot, s teszik fel azt a maga illő helyére. Cimborája az, aki jóban, rosszban, különösen ez utóbbiban, sülvé-főve együtt van. De a cimborája még nem meghitt barát.

A leány cimborája rendszeren az édesanyja. Ebben a cimboraságban nincs helytelenkedés.

Nos, a húsvéti népszokások?

Általában: a leányoknak a fiúk által szagos vízzel való megöntözése azzal, hogy el ne hervadjanak, sőt viruljanak! Különösképpen pedig, ahogy erről egy sáromberki ember számolna be, hogy miként teszik a fenyőágot?

Hát ezt a ritka, bár nem egyedül álló szép népszokást is úgy mondom el, ahogy azt gyermekkoromban magam is gyakoroltam, s minden fázisában ismételtelen átéltem, hogy feledhetetlenül, míg élek, az enyém maradjon.

Hanem hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem, rendre mondom el a népszokás részleteit.

Teszik a fenyőágot!

De, hogy tehessék, előbb elkészítik. Nem a fenyőt, mert az, az Isten jóvoltából, nő az erdőn. Azonban, hogy a legszebb lányhoz méltó legyen, hogy húsvéti bokrétává változzék, oda legény kell, és nem is akármilyen!

Az erdőtulajdonos nem kis csodálkozására, de nagyobb bosszúságára, Nagypéntek éjjelén az erdőpásztort rendesen meglopja az álom.

Nem úgy a legényeket!

Hajnal hasadtára a jó cimborák az előre kiszemelt, s megjelölt hársfarúdat, mogyorófavesszőt meg hosszú levelű, lapos és arányos fenyőágakat, ahogy ők is és az erdőpásztor is megálmodták, megizzadva bár, de hazaszerzik az erdőről.

Otthon, legtöbbször, amikor számba veszik, látják, hogy két-három, sőt több bokréta is kitelik belőle. Jó cimborákhoz illően meg is osztznak a zsákmányon. Aztán mikorra az erdőpásztor kidihegett-kidohogott az erdőre, s verejtékezve eltüntette az örömszerzők nyomait, már káromkodni sem tartotta érdemesnek, mert felcsendül a nagypénteki harangszó, s eszébe jutatta, hogy az Úr nem vizet, hanem vért verejtékezett, s azért e hitetlen világtól hálátlanságnál egyebet nem kapott, ő meg a vízverejtékért a húsvéti ünnepen nem egy helyen kap majd egy-egy pohárka pálinkát, hogy a szemeit most is, s máskor is jól behunyja.

S ha kérded, hogy miért mindez, s még annyi, ami mindjárt következik, hát tudd meg, hogy a húsvét másodnapi öntözésért. Ez meg a fiúknak és a leányoknak hagyományos, ünnepi találkozáért. Legtöbbször ünnepi nyitánya egy későbbi együttesnek, mely e kedves előzmények nélkül bizony olyan szegényes, szájalmas lenne, mint egy gyorsan megkötött érdekházasság.

Nagypénteken készül a fenyőág!

A kisfiúknak rendesen az édesapjuk segít, azaz mindenestől elkészíti a fenyőágbokrétát, s közben ismételten átéli a maga ifjúságának minden örömet jelentő, húsvéti élményeit.

A valamire való 10–12 éves legényke és annál nagyobb, szégyenletében sem fogadná el más, mint a cimborája segítségét. Együtt, néha közösen összehozott szerszámokkal, kettejük közül annál készítik el fenyőágot, amelyiknél titkon és nyugodtan dolgozhatnak.

A fenyőág elnevezés valószínű, hogy éppen e népszokás keletkezésével kapcsolatos. Valamikor réges-régen, ki nem deríthető, hogy pontosan mikor, a

tavaszi kezdetét is jelentő húsvétban, midőn, ha az nyomban március huszonegyediké után van, midőn még más zöld, mint az örökzöld fenyő, nemigen van, egyetlen fenyőágot tűzött a fiú a leányos ház tetejére, vagy kapujára. Egyszerű fenyőágot, minden instrumentum, s díszítés nélkül.

A világ, s általában a dolgok fejlődésével, az emberi ízlés is fejlődik, s ennek megfelelően a fenyőág is művészi kivitelezésű, gyönyörű húsvéti bokrétává lett, de neve ma is fenyőág.

A fenyőág-instrumentum első kelléke a káva, mely a beléfűzött vesszőkkel az ügyesen beléfönt fenyőgallyakat bokrétaszerűen összetartja, s melynél fogva az, miután szépen feldíszítették, s eljön a húsvéti hajnalhasadás, a maga helyére feltűzhető.

A fenyőágon, a homloktérben, 4–5 színű papírszalaggal, meg ugyanezen színekből készült papírlánc és különböző színűre festett kifújtatott tojás-héj-girland ékeskedik. Zöld alapon ez a sok élénk szín: káprázató. Büszkék is erre a cimborák. Hát még a kislány, aki kapja?!

Nem kis dolog a fenyőágnak a maga helyére való feltűzése sem.

Éppen jó, hogy szombat este vecsernyére harangoznak. A cimborák is elmennek a templomba, közben pontosan kikémelelik a fenyőág számára a legalkalmasabb helyet az illető ház tetején. Idejében rájönnek, hogy csak a kitoldott, hosszú létra célszerű!

A lányokat az egész héten ugyancsak igénybe vette az ünnepi előkészület ezer tennivalója. Nagypénteken sem pihenhetnek. S ha a fiúk fenyőágtevésben mutatják meg húsvétkor a virtust, gondolhatjuk, hogy a lányok se maradhatnak le a húsvéti szokások művészi kivitelezésében! Sőt, csak ki-ki a maga mesterségét.

Minden leány, akinek fenyőágot tesznek, legjobb tehetsége szerint igyekszik kivágni a rezet a viszonzásban.

A fenyőágtevőnek díszsebkendő jár, s gondosan festett, pingált piros tojás.

A díszsebkendők mód, ízlés és tudás szerint különböznek. De valamennyi megegyezik abban, hogy a lányok maguk készítik, természetesen, hogy a kisebbek több-kevesebb anyai segítséggel.

E zsebkendőknék három fő jellemzőjük van.

Az ősök nemes hagyománya: a múlt.

Az illető ifjú leány ízlése, tudása, ügyessége: a jelen.

És amit jelképez: a szeretet, melyre sok esetben felépül a jövő.

A jó ízlést az egyiknél a színek összeválogatása, másiknál a művészi kivitelezés, illetve ezek összhangja mutatja.

Egyik a dédnagyanyjától örökölt pikirozásra, másik a keresztanyjától ellesett ajourozásra büszke. Van, aki a nagyanyja stikkolásművészetét eleveníti fel. Kedves, aki a keresztzemezésben múlja felül édesanyját, hogy aztán a derék Böszörményi Irma tanítónőtől tanult monogramokkal címezzék el műalkotásukat, mely nemcsak nekik személy szerint, hanem egyszerre két családnak is a dicsekedése, hogy annak büszkeségét, aki ezt viselni fogja ünnepnapokon, ne is próbáljam ecsetelni, hiszen igazában úgyse tudnám.

Pikózás, stikkolás, kereszt szem s a három sarokra hímzett apró virágok meg a negyediken a kiemelésre szolgáló girland félövezetében az művészi monogram mind egy zsebkendőn, s az mégse zsúfolt.

Általános a vékony gyolcsból készült, színes selyemfonallal hímzett. Ez valósággal tündöklik a táncoló napfényben.

De a fehér selyembatizt sem ritka. Ez egyszerűségben pompázik. Mikor tisztára mosva, vasalva, összehajtogatva a monogram alá kerül a rózsaszínű selyempapír, s maga elő tartva a tenyerét, átszellemült arccal gyönyörködik benne a lány, azt hinnéd, hogy angyal, kinek mennyei cimborája éppen most és ezért ejtette a markába, hogy ő ezt egy harmadik angyalnak büszkén odatűzhesse az ünnepi ihlettől hevesebben dobogó szíve tájára.

Szombat estére a piros tojás is elkészül.

A nagylány ünnep előtt – ahogy azt Arany János mondja a Családi kör című költeményében – „Vasalót tüzesít, új ruhája készen. Csak vasalás híja s reggel ünnep leszén.” Sok fáradtság után most már átadhatnák magukat a nyugalomnak, ha a kíváncsiság, hogy tesznek-e, és kik tesznek neki fenyegetést, engedné. Egyet, kettőt? Sokat? S főként, hogy ki teszi a legszebbet? Nem tudnak elaludni. Ha nem restellnék házuk népétől dalban panaszoznák: „Én az éjjel nem bírok elaludni...”

Mégis a toronyóra éjféle kongatását már csak a fiúk hallják, és a szinte alva járó éjjeli őr, ki mellett nesztelen árnyakként suhannak el jobbra és balra, le és

fel a fenyőágtevők. A cimborák egyike a hosszú létrát, másika a bokrétát cipeli. Suttogás itt és amott. A burkolt kalapáccsal most erről, majd arról hallszik egy-egy tompa ütés. Aztán egy óra, másfél múlva haza[mennek] a cimborák, hogy reggelig húzzák az igazakét, álmukban megtegyék azt az utat, amit húsvét másodnapján valóban megtesznek a hosszú készülődés, sok munka után.

Napfelkeltekor már a lányok is talpon vannak, s mintha az utcát sepernék, seprűvel a kezükben, de kíváncsisággal a szívükben, boldogan látják: szemét sehol, de bokrétadíszben a házuk eleje, és abban minden lányos ház. Most már boldogan készülnek a lányok az Isten házába, s amint végigmennek a falun, számba veszik, hogy kinek van a legtöbb és kinek van a legszebb bokrétája.

Egész napjukat ez a téma és a holnap történendők feletti izgalom tölti be, hogy amit reméltek, sejtettek, az-e a valóság?

Népünk általában szépen ünnepel, de talán egyik ünnep és ünneplés sem oly derűs, mint a húsvét, s annak is a másodnapja, kivált, ha az ég is derült.

Már kora reggel mozgalmas a falu. Apró legénykék és nagyobbacsók ünneplőbe öltözöttek, s szappanos vízzel, öntöző üvegekkel, azaz vízpuskákkal végiglocsolják rendre minden házban a leánykákat, leányokat, de különösen a rokonokat. Az asszonyok, az idősebbek ebből keveset kapnak, és ezért semmit sem adnak, de falun ezt az idősebbek nem is igénylik. Ez kizárólag a leányokat illeti, s kár, hogy a naccságák úgy ragaszkodnak ehhez városban, mint a vak a gödörhöz.

A serdültebb ifjak választottjukon kívül már inkább csak a rokonokat öntözik, s nem házalnak – általában. Ezek tehát jó értelemben, és helyesen válogatnak.

A nagylegényszámba menők, ha rokon leányokon kívül mást is megöntöznek, azt az az egy is számontartja, aki eddig úgy tudta, vagy úgy szeretné hinni, hogy az illető nemcsak a dal kedvéért, hanem valóban is vallja: „Csak egy kislány van a világon.” És ez Ó!

Húsvét másodnapján, az öntözés alkalmával, az addig izgató lány és legény titokra: ki s kinek tette a legszebb fenyőágot, ki és kinek készítette a legszebb díszszekendőt és az iratos tojást, csodálatosan fény derül.

Egy helyen az észrevehető szemérmesség, más helyen az arcokra is kiülő izgatottság, az általános vagy a különös ünnepi köszöntőben, a hanghordozás,

a szavak színe, az ügyes hangsúly, a kínálási mód, a kézfogás, a szemek összevillanása édes árulkodók. S szinte kimondhatatlan a boldogság, mikor a titokra biztos fény derül, a maga helyére kerül a díszszebkendő és méltónak, igazi gazdájához jut a monogrammal ellátott, iratolt tojás.

És nem édesebb az akácméz, mint az a néhány pillantás, amit a leány a legénnyel vált az alatt a néhány pillanat alatt, amíg a díszszebkendőt annak az érette dobogó szíve tájára tűzi, s szívük boldogságától néha nem is hallják az érkező újabb öntözködők beköszönését.

Nem történik itt kevesebb, minthogy a fiúk az alkotó- és szőlőművészetben való jártasságukról tesznek bizonyosságot, s az effajta bizonyágtételben a leányok is vizsgálznak, mégpedig mindkét nem ünnepi keretek, s feledhetetlen nemes izgalmak között, s nem egy esetben a szívek egészen és örökre egymásra talál-
nak.

Ilyen előzmények után aztán kedvesebb az ünnepi táncmultság is.

Azonban mind a fenyőágtevésnek, mind az öntözésnek vannak rút kinövései is. A válogatós vagy egyéb okok folytán pártában maradt, és az ifjaknak kellemetlenkedők egy zsúp, esetleg szagosított kórét kapnak. A kútnál talált nagyleányokat, menyecskéket ok nélkül is, de ha csintalankodásaikkal valamikor rászolgáltak, erre, vederrel, cseberrel locsolják őket. Ezekért a nagybani locsolkodásokért nem jár fizetség.

Akik a kórét kapják, azok hajnalosan igyekeznek eltüntetni azt. Akiket pedig vedrekből locsolnak, menekülnek, ahogy tudnak a vízözönből.

Húsvéti öntözők:

1. Feltámadt a Jézus, mondják az Írások,
Vízöntő hétfőre buzognak források!
Mi is idejöttünk ifjú kedvünkben,
Hogy harmatot öntsünk e szép növendékre!
Mert, ha meg nem öntjük e szép növendéket,
Nem virágozik nekünk jövőre szépet!
Nesze... friss víz, gyöngyszem, bájos gyöngyvirágom,
Hol a piros tojás? A zsebembe várom!

2. Húsvét másodnapján

Az jutott eszembe:

Cukros vízipuskát

Vettem a kezembe.

Elindultam vele

Piros tojást szedni,

Lányok, hogyha adtok,

Meg foglak öntözni.¹⁰

3. Ajtó mögött állok,

Piros tojást várok!

Ha nem adtok tojást,

Ellopom a kislányt!

4. E háznak kiskertjében van egy rózsató!

Rózsás kertben nevelje a jó Teremtő!

Vizet öntök a tövére, áldás szálljon a fejére!

Az Istentől ezt kérem. Piros tojás a bérem.

5. Kertészkertben jártam,

Piros tojást láttam,

Bárány húzta rengó kocsin:

Gyorsan ideszálltam!

Nesze friss víz, gyöngyöm, gyöngyvirágom,

Hol a piros tojás? A zsebembe várom!

10 Kántor Ferenc Ferencé szerint (meghalt 1973) írta 1820-ban Berekméri Frici.

6. Krisztus Urunk feltámadott,
Hirdetik az angyalok,
Békesség és jóakarat
Legyen mindig nálatok!
E jókívánságok után
Locsolódni akarok,
Öntözöm a kislányokat,
Piros tojást adjatok!¹¹

Húsvéti vers, írta Vadady marosvásárhelyi református kollégiumi tanár
1891-ben:

Feltámadt a Jézus, jámbor keresztyének,
Öntözni indultak a kicsi legények.
Harmatos rózsától kértünk szagos vizet,
De csak azt öntözzük, ki ezért megfizet.

E háznak szép lánya, tudjuk nem szűkmarkú,
Épp ezért, közöttünk, hamar kész az alku.
Liccs, loccs, meglocsoljuk, virulj szép virágunk,
Ám fáradságunkért piros tojást várunk.¹²

13. LAKODALMI SZOKÁSOK

Az alábbiakban a sáromberki lakodalmak körében elmondott versezeteket adom, Berekméri Ferenc sokszoros vőfély és násznagy szerzéséből, az ő nekem kölcsönzött násznagyi füzetéből kimásolva.

11 Berekméri Ferenc az Andrásé, sáromberki református kurátor szíves közléséből.

12 Kántor Ferenc Ferencé (meghalt 1973 V. 21.), György Gabriella unokája kérésre közölte ezt a verset, melyet az 1910-es évekig maga is mondott.

1. Leánykérő, mikor csak a kérő megy

A menyasszonyhoz érkezéskor beköszöntő:

Szerencsés jó napot szíveimből kívánok!

Bátor vagyok azt megtudakolni:

Hol vagyon a násznagy, kihez tudjak szólni?

Kérő:

Tisztelt N. N. uram, én az X. Y. uram K. L. nevű fia megbízásából jöttem kegyelmetek tisztességes házához azzal a kéréssel, hogy a Kegyelmetek tisztességes házában felnevelkedett leányukat, B. Z.-t megkérjem X. Y. uram K. L. nevű fiának jövődöbeli hitvestársául, melyre kérem a szülők beleegyezését! Mivel szülei beleegyezésüket adták, kedves lányul beleegyezését kérjük. Mondd csak, ifjú virágszál, beleegyezel, hogy K. L. eljegyezzen jövődöbeli hitestársául? Beleegyezel, hogy a kívánt jegyet veled megválthassa?

A Mindenható Szent Isten áldjon meg ezen elhatározásodban, áldja meg szerető szívedet, s adjon örömet számotokra, hogy az élet göröngyös útjain boldogul járhattatok. Ezt kívánom!

(Berekméri Ferenc)

2. A kérő, jegyváltáskor

A felséges, mindenható Úr Isten, hogy a maga isteni dicsőségét mindene előtt nyilvánvalóvá tegye, leheletével teremtette az egész világot. Embert is formált a maga képére és hasonlatosságára, tudniillik Ádámot. És hogy isteni dicsőségének s csodálatos munkáinak ne csak Ádám legyen szemlélője, hanem az emberek roppant nagy serege, és Ádámnak is segítőtára legyen, ezért a Teremtő Ádámot elaltatta és egy oldalcsontját kivette, melyből Éva asszonyt teremtette, kit a maga kezén fogva vezetett Ádámhoz.

Ebből láthatják kegyelmetek, hogy maga volt az első násznagy! Ő, az egek Királya! És ő szerezte a szent házasságot!

Istennek ezen bölcs példáját követték Ádámnak fiai, mert az ő testvérüket vették feleségül. Követték azt az ótestamentumi ősatyák is, mint Ábrahám, Izsák. Jákob pedig nem sajnált 7 évet szolgálni a szép ábrázatú Rachelért.

A mostani keresztyének is e szent szokást követik.

Ez a becsületes ifjú N. N., aki az ő szülei házánál keresztyén szent hitben nevelkedett és már arra az időre jutott, hogy feleséget vehet magának. E végre megkért minket, hogy e szent ügyben legyünk segítőtársai.

Mi nem sajnáltuk a fáradságunkat, mivel józan és tiszta életű fiúnak ismerjük. Istennek bölcs igazgatásából ide, a kegyelmek tisztességes házához betértünk. Bárcsak olyan szerencsések volnánk mi is ennél a tisztességes házánál, mint Eliézer a Lábán házánál. Mihelyt elmondta, hogy miben fáradozik, mindjárt ilyen választ kapott: Az Úrtól származik ez, legyen Rebeka a te urad fiának felesége!

Mi is megmondjuk hát szívünk szándékát, mely az, hogy ezen derék ifjú, a Kegyelmetek házánál felneveltetett Virágszálat N. N. tiszta szívből kívánja magának eljegyezni. És ha Isten kegyelméből megérjük, hogy a polgári törvények és Anyaszentegyházunk szokása és törvényei szerint egybeköttenek, örök feleségül vegye!

Azért mindnyájan, valakik ezen szent üggyhöz szólhatnak, egyenlő beleegyezésüket kérjük! És egyben kérjük, tisztelt Násznagy uramat, szíveskedjék e házban felneveltetett N. N. virágszálat kiadni! Hogy a mi vőlegényünk hűséges szeretetének megerősítéséül a jegyet átadhassa.

(Berekméri Ferenc)

3. Kiadó násznagy

Mélyen tisztelt Násznagy uram, megértettük miért kerestek fel. Én, mint e ház szószólója kijelenthetem, hogy leányunk szeretete kérője iránt nem változott és így a Kegyelmetek kívánságára, hűséges szeretetének megerősítéséül kész a jegyet átvenni.

(Berekméri Ferenc)

4. Jegyátadáskor

Van-e az életben kedvesebb gondolat,
Mint a szeretőké az eljegyzés alatt?
Midőn felfakad a reménység forrása:
Boldogan sóhajtva gondolnak egymásra!

Van-e az életben többet érő öröm,
Mint a szeretőé, ha szeretője jön?
Vagy a jegy, mely hűség s szeretet záloga,
Mit a boldog jegyes örömmel ad oda.

Van-e az életben szebb, nagyobb boldogság,
Mint a szereteten felépült házasság?!
Amit összesegít a szíves eljegyzés,
Két szív lett általa boldog és szerencsés!

Szép menyasszonyunk is kész rá ilyenformán:
Szándékát és tettét jól átgondolván!
S hogy igaz hűségét meg is erősítse,
A jegykeszkenőjét azért készítette.

Záloga ezen jegy a hű szeretetnek,
Melyet e jegyespár ma erősítette meg.
E jegykendőt mikor lobogtatja a szél:
Két szertő szívnek hűségéről beszél!

Én pedig kívánom, hogy e szeretetre
A jóságos Isten áldását terjessze!
A jó szeretetet szívökben tartsa meg,
Házasesetüket mindvégig áldja meg!
(Berekméri Ferenc)

5. Jegyváltáskor asztalban

Abból, amit ti most együtt vagytok itt ma
Ígéreteteket látom nyilvánítva.
S az a körülmény, hogy egymás mellett vagytok,
Jele, hogy szívetek egymásnak adtátok!

A jó reménységnek és hitnek szent lelke,
Aki szíveteket egymásnak rendelte:
Élessze bennetek a szeretet tüzét,
Hogy viruljon a jó, s ragyogjon, ami szép!

Ne gondold azt Ifjú, hogy gazdagság nélkül
Jólétnek hajléka számodra nem épül.
ne hidd, hogy csak ott süt a boldogság napja,
Hol arany és ezüst rakásra van rakva!

Boldogok lehettek, élve bár szegényen,
Csak harag és viszály köztetek ne légyen!
Mert ahol e kettő okot ad panaszra,
Ott a gazdagságnak nincsen semmi haszna!

A jól végzett munka édes egy élvezet,
Mely meglegedés jó útjára vezet.
S a becsület útját választva mértékül,
Boldogok lehettek rang, fény s pompa nélkül!

Adjon az Úr Isten egészséget nektek,
S szerencsét mindenütt, akármerre mentek!
Víg öröm és áldás mintha vinnék vállon [?],
Szüleitek kedvet bennetek találjon.

Sokáig éljete, szívemből kívánom! (Berekméri Ferenc)

6. Vőlegénybúcsúztató

Tisztelt Násznép, halljunk egypár búcsúsztót,
Mielőtt e tisztelt hajlékot elhagynók!
Mert illő, hogy mikor ily útra indulunk,
Isten, s ember előtt tiszta legyen utunk.

A mi vőlegényünk is ekképpen szólna,
De elérzékenyült, nekem mondta tollba.
Elmondom én tehát, mit elméje gondol,
Legyen megkímélve ettől a gondtól.

Örömnap virradt fel reám e szép reggel
Boldogan üdvözlöm örömtelt szívemmel!
De keblemet mégis most bánat fogta el,
Mert a házaselet útjára lépek fel.

Hosszú az én utam, melyre most indulok,
Azért, oh, Istenem, Tehozzád fordulok,
S Tőled buzgó szívvel kegyelmet esdeklek,
Mert áldást és segélyt csak tőled nyerhetek!

Kérlek, oh, ne hagyj el e nehéz sorsomban,
Szent Fiaddal együtt állj mellettem nyomban!
Mert ma változik át életemnek útja
Síríg az örömré vagy örökös búra!

Azért, oh, Istenem, segélj, maradj velem,
Bocsásd meg ellened elkövetett vétkem!
S add, hogy boldog legyen az én páros életem,
Édes Jézus, kérlek, holtig maradj vélem!

A Szentháromságnak nevében indulunk,
Legyen áldott tőle a mi hosszú utunk!
(Berekméri Ferenc)

7. A menyasszony kikérése

Ez az a szép hajlék, épp ide indultunk,
Úgy látom, jó helyre vezetett az utunk.
Menyasszonyért jöttünk, kit már eljegyeztünk,
S ha beljebb mehetünk, elmondjuk kérésünk!

8. A házban

A mindenható, szent Úr Isten áldja meg ezen egybegyűlésünket. Áldja meg azokat, kiknek nevében összegyűltek. És segítse meg az elkezdett dolgok véghezvitelére.

Tisztelt Násznagy uram, itt, e tisztas vendégsereg előtt, N. N. vőlegényünk nevében emelek szót, melyben elérézésünk célját ünnepélyesen kijelenthesem.

Emlékezhetnek Kegyelmetek is rá, hogy az elmúlt napokban megkerestük a Kegyelmetek tisztességes házáat, és eljegyeztük a Kegyelmetek házáánál felnevelkedett leányukat, N. N.-t. Azzal a kikötéssel, hogyha Isten kegyelméből elérjük e napot, ezt a személyt kezünkhöz is fogják adni. A mai napra tűztük ki, hogy e jegyváltáskor házasságra kötelezett személyek esküvéssel is egybekötessenek. E dolognak a Kegyelmetek egybegyűlése világos bizonyosága. S mivel a polgári törvénynek már eleget is tettek, még Anyaszentegyházunk szokása és törvényei szerint kell örök hűséget esküdjenek!

Már nincs egyéb hátra, minthogy a mi kedves vőlegényünk e házban felnövelkedett virágszálát az ő szüleinek gondozása alól a maga szárnya és gondozása alá vegye. Kérem ezért, Tisztelt Násznagy urat, ne késleltesse a mi vőlegényünket ezen szándékában, és ne mondják, hogy legyen még ez a leányzó egy néhány napig velünk és azután menjen el, hanem a mi vőlegényünk kérését teljesíteni szíveskedjenek!

Tudniillik a menyasszonyt ágyával, ládájával és minden hozzátartozójával
kiadni szíveskedjenek!

(Berekméri Ferenc)

9. Kiadó

Igen tisztelt Násznagy uram! Hozzánk intézett becses szavaiból megértet-
tük, miért keresett fel igen tisztelt vendégseregével.

Kérésük után mindeneket akadály nélkül teljesítünk, s kívánjuk, hogy az
Isten ezen ifjú párt sokáig éltesse, sok boldog évben örvendeztesse!

(Berekméri Ferenc)

10. Áldás az új párra, mikor a menyasszonyt kihozzák

Gondold meg, vőlegény, az élet egy tenger!

Ennek hullámi közt utazik az ember!

A házasságkötés kiinduló rakpart,

Ez útra készülni egy ideig itt tart!

Most indulsz el te is erre a tengerre

Kedves párod veled, szintén megy egyszerre!

Szállj hát fel hajódra azzal, akit szeretsz,

A reménység legyen az, amivel evezz!

Hú jegyessed, látod, reád bízta magát,

Kezét, szívét, s minden súlyos gondját vedd át!

Életsorsa a te kezébe lesz adva,

S úgy vigyázz reá, mint saját magadéra!

Úgy kormányozz mindég, ahogy jónak látod,

Kerüld el az örvényt, kerülj minden gátat!

Jól meggondold merre, válaszd meg az irányt,

Hogy aztán szándékos, vagy tetted meg ne bánd!

Mosolyogva süssön a nap mindig rátok,
Ringasson hajótok, akármerre jártok!
Becézzén az élet, s simogasson szellő,
Ne búsítson soha, soha sötét felhő!

És ha mégis, mégis néha vihar támad,
Úgy fúj a szél, hogy majd felborítja házad,
Vészes, sötét felhők borítják az eget,
Aggodalom, bánat és veszély fenyeget,

Amint nő a veszély, s szorul a kebledre,
A remény karjaid erejét nevelje!
Légy te nagy türelmű és kitartó férfi,
Meglátod, utadból majd a veszély tér ki!

És az a jó szándék, mely szívedben fakad,
Barátokat szerezz, s nem leszel csak magad!
Munkával keressed családod jólétét,
Otthonossá teszed házádban a békét!

Melletted lesz szívvel szerető, hű párod,
Minden nap megsegít, nem hiába várod!
A nyert talantumok, s kettőzött szorgalom,
Ezekhez hűségben Isten-áldás vagy.

Évtizedek múlva, ha futva a pálya,
A hű sáfárokat nagy jutalom várja.
Szép család és javak, ami mind itt marad
De ott megtalálod, benne, minden javad!

(Berekméri Ferenc)

11. Asztalban

Köszöntő új párra vagy jegyesekre is

Kedves Ifjú Pár! Hozzátok intézem
Ezen ünnepélyes órában intésem,
Hogy az a szeretet, amely összefűzött,
S írig tartó legyen mindkettőtök között!

Egymást az életben mindig szeressétek,
Egymásnak terheit együtt viseljétek!
Egymásnak hibáit békével tűrjétek,
S így boldogok lesztek, míg a földön éltek!

Szüleitekre is gondot viseljétek,
Amiképpen ők is tették tiveletek!
Mert a gyermek első, s fő kötelessége,
Hogy kedves szüleit segítse és védje!

A nagy Isten adjon áldást titeátok,
Hogy szerencsés legyen, és hasznos munkátok!
Az életet soha ti meg ne unjátok,
Szálljon a szívünknek áldása reátok!
(Berekméri Ferenc)

12. Köszöntő az új párra

Szent Pálnak sorai egy helyen azt mondják:
Ilyenkor hagyja el ember apját, anyját!
És hűn ragaszkodik a feleségéhez
S a szív, mely kettő volt, ezután egyé lesz!

Kívánom, hogy ezen ifjú pár mindenkor
Igaz szeretetben ériék, mint a jó bor!
S legyenek egy testté, s egy igaz lélekké:
Áldja meg az Isten őket mindörökké!

De ne feledjék a jó apát s anyát,
Ha elgyengülnének, viseljétek gondját!
Legyetek hozzájuk illő tisztelettel,
Úgy áld meg az Isten szép hosszú élettel!
(Berekméri Ferenc)

13. Más köszöntő az új párra

Tele pohárt fogok értetek emelve,
Kiket összefűzött kebletek szerelme.
Áldja meg az Isten szívetek hűségét,
Terejjen tinéktek örömet és békét!

Az Úr, ki segíti a benne bízókat,
Adjon nektek mennyből mindenféle jókat.
Kerülje házatok bánat, szomorúság,
Adja hit, szeretet s remény koszorúját!

Az Úr rátok mennyből kegyelmesen nézzen,
Hogy győzzétek a bajt mindig szerencsésen.
Szívetek szándéka haladjon előre,
Legyen ő éltetek hú gondviselője!

(Berekméri Ferenc)

14. Menyasszonybúcsúztató

Hogy mért jöttünk össze ezen tisztelt házba,
 Ha széjjeltekintünk, meg van magyarázva.
 Egy ifjú jegyesét kéri ki idebenn,
 Menyasszony részéről szólok hát emígyen:

Kész van a menyasszony az önök számára,
 Hűséget esküdni az Úrnak házában.
 Kész vőlegényének átadni magát,
 S templomban esküdni, nem másítja szavát!

De, mielőtt indul e sorsdöntő útra,
 Elbúcsúzik szépen, a szíve ezt súgja.
 Fordulj hát leányzó, csókold meg a kezét
 Kedves szüleidnek a nagy szeretetért.

És hogyha ajkadon a beszéd elakad,
 S a hálálkodásra nincs találó szavad,
 S zokogó beszéded nem értené senki,
 Szíved érzelmeit hadd én beszéljem ki!

Kedves Édesapám és drága jó Anyám,
 Kik kicsi koromtól vigyáztatok reám!
 Híven gondoztatok, forrón szerettetek,
 Megvallom: nagyon fáj elválni tőletek!

Neveltetek engem sok aggodalommal,
 Fáradozva értem mind éjjel, mind nappal!
 Vállatokat nyomta az életnek terhe,
 S az, hogy mi, gyermekek, jól legyünk nevelve.

És mire megnőttünk, titeket a munka
Megtört, mégis áldva bocsáttok szárnyunkra!
Bár meghálálhatnánk a nagy áldozatot,
Melyet miérettünk hűségetek hozott!

S ha előregedtek, vagy elnyomorodtok,
Elmúlik tőletek minden jó napotok,
Nem hagylak titeket! Nem, azt nem tehetem,
Megver Istenem, úgy tesz velem is gyermekem!

S ha nem segíthetek, csak a szívem fájhat,
Jaj nekem, mért hagytam apámat s anyámat!
Vegyétek szüleim forró köszönetem:
Istennek áldása legyen élteteken!

Mennyei irgalom segítsen rajtatok,
Hozzám, s testvéreimhez nagyon jók voltatok!
Kedves szüleidnek add hát oda kezed,
Csókolgasd meg őket, ma még élnek s lehet!

Kedves Testvéreim, kik itt lesztek közel,
Gondoljatok nagyon kedves szüleinkkel!
Ne hagyjátok őket magukra egészen,
Gondom őreájuk majd nekem is leszen.

Most már Isten veled, édes szülőházam!
Párommal megyek, hogy fészkem megtaláljam!
Elmegyek könnyezve, de abban a hitben,
Hogy akárhol leszek, megsegít az Isten!

(Berekméri Ferenc)

15. Menyasszonybúcsúztató

Cigányhegedűnek szűnjék meg zengése,
 A sarkantyúknak is némuljon pengése!
 Búcsúztatásomnak most léssen kezdése,
 Legyünk csendesen, míg viszem azt szép végre!

Szeretett szüleim! Válnom kell tőletek!
 A teremtés rendjén: immár férjhez megyek!
 Ölelő karotok volt legdrágább kincsem,
 Azt a két védő kart áldja meg az Isten!

Szeretett szüleim! Megvallom tinéktek:
 Faj, hogy én veletek többé nem lehetek!
 De Ti velem lesztek jó emlékezetben,
 Hogy amit tettetek, soha ne felejtsem!

Kedves Édesapám, most hozzád fordulok!
 S csoda, ha szívemben szakadnak a húrok?
 Nem tudok beszélni, csak jajongva, sírva:
 Áldjon meg az Isten, ki sorsunkat bírja!

Leteszem a hitet, s megyek, uram elvár,
 Kívánom, miattam ne érjen sose kár!
 Te irányítottad mostanig utamat,
 S amerre csak jártam, béke, áldás fakadt!

Országod e család, te voltál királya,
 Trónod a szorgalom, gond a koronája!
 Főtt a fejed értem a gondok sugarán,
 Hála néked ezért, kedves Édesapám!

Isten rendelése, hogy tőled elváljak,
Hogy hites urammal együtt tartsak házat!
De azért mindenkor teveled is érzek,
Lesznek a szívemben gyermeki érzések!

Én lányod maradok, s azt az egyet kérem,
Add reám áldásod, hogy az jöjjön vélem!
S ha tudom, hogy szeretsz, bár nem leszek veled:
Imádkozom érted, s az Isten nem feled!

Most, kedves menyasszony, töröld meg a szemed,
Nyújtsd édesapádnak búcsúszóra kezéd!
Csókold meg arcát jobbról is, balról is,
Ha rossz voltál azért, ha jó, hálából is!

Búcsú az édesanyától

Most te következel, kedves Édesanyám!
Így mondjam, úgy mondjam? Vajon hogyan mondanám?
Hogy valamennyire búcsúm méltó legyen:
Hisz, hozzád fogható nincs földön, csak mennyben!

Szívemet szíveddel együvé szorítom
Válásom küszöbén: egyetlen vigaszom!
Te szültél engemet, a te kebled táplált,
Óvó féltésednek nem találni párját!

Ápoltál, neveltél, mint gyenge virágot,
Éjjel sem pihentél, ha betegség bántott!
Szavad egy szentség volt, tetted égi jószág,
Oldalodnál nekem, és nekünk mennyország!

Szívem, lelkem virult, mint az égi hazán,
Tanácsod napfény volt, kedves Édesanyám!
Áldjon meg az Isten, drága Mindenségem,
Erő s egészségben menj át a vénségen!

És ha már elég lesz e föld, úgy érzed:
Mennyei csokorba kösse Isten élted!
Borulj jó anyádnak oda a keblére,
Csókszaporban tőle fájó búcsút véve!

Búcsú a testvérektől

Kedves testvéreim, álljatok előmbe!
Én az Úr házába nem megyek addig be,
Míg el nem köszönök tőletek is rendre,
Hiszen bú költözött bánatos szívembe!

Bú, hogy elválunk most, akik együtt nőttünk,
Bú, hogy nem ehetjük együtt, amit főztünk!
Jaj, hogy nem márthatok egy tálba veletek,
De azért engem el ne felejtsetek!

Egy apánk, egy anyánk, egy vérből eredtünk,
Kölcsönös szeretet lángján gyúlt jókedvünk!
Együtt töltöttük el a gyermekéveket,
Ki virágot szedett, ki lepkét kergetett!

Így szereztünk néha örömet egymásnak,
Tudtuk, hogy örülnek szüleink, ha látnak!
Ha néha pajzánok, verekedők voltunk,
Egymásnak bocsánat, mert így lesz jó sorsunk!

Áldjon s vezéreljen titeket is révbe,
Aki eddig áldott, ki lakik az égben!
Kedves arcotokat hadd csókoljam rendre,
S zárjalak titeket örökre szívembe!

Pártás barátnőim, szomszédok, rokonok,
Tinéktek is áldást s minden jót kívánok!
Bocsánatot kérek, ha bárkit sértettem,
Őrizzetek meg a jó emlékezetben!
(Berekméri Ferenc)

16. Templomból visszajövet

Hátunk megett áll már a Szentegyház fala,
Hol örök esküt tett az új pár ma arra:
Frigyük megkötetett a földön s az égen,
Mi pedig kívánjuk: az ifjú pár éljen!

Csend volt a templomban, a násznép hallgatott,
Csak a pap s az új pár ajkain zengtek a szók!
A pap imájában áldás hull le éppen,
Abban az áldásban az ifjú pár éljen!

Az új pár szüleit áldja meg a nagy ég,
Ragyogjon útjukon üdvsugár szerteszét!
Szerencse karolja őket fel egészen,
A szülőkkel együtt az ifjú pár éljen!
(Berekméri Ferenc)

17. Elindulás este a menyasszonytól a vőlegényhez

Térjünk rá, vendégek, a dolog rendjére!
Csak úgy juthatunk el célunknak végére.

Becsés vőlegényünk engem arra kéré:
Kedves menyasszonyát kérjem ki részére!

Tisztelt Násznagy uram, arra tekintsenek,
Akadályok itt már igazán nincsenek!
A szeretet által legyőzve mindenek,
Az én kérő szómnak tehát engedjenek!

Legyenek nyugodtak, én remélem, s hiszem,
Hogy vőlegényünkől gondos, hű férj lészen!
Szorgalom, jó szándék megvan nála készen,
A szeretet s jószág útján jár egészen!

Tudom, fájó szívvel adják át a szülék,
Mert szeretet és sok gond között nevelték!
Most pedig leányuk házukból elszállva,
Csak az üres hely marad itt e házban!

A jó édesanya szerette, nevelte,
Szeretné, ha mindig mellette lehetne!
Ha rá vigyázhatna, minden lépésére,
Hogy bánat ne bántsa, veszély ne érje!

Kedves, jó szülei! Adják csak át nyugton!
Férjénél jó dolga lesz, olyan, mint itthon!
Csak reméljen, s higgyen, szeretetben s hitben,
Ott is vele lesz a Mindenható Isten!

Kívánom, hogy a bú legyen tőlük távol,
Öröm sugározzék mindkettő arcáról!
Tegyenek akármit, járjanak akárhol,
Csak Isten ne járjon tőlük soha távol!
(Berekméri Ferenc)

18. A vőlegény házához érkezéskor

Tisztelt Örömapa, Örömanya! Emlékezetes nap van ma. Mert a gondviselés adott családjukba egy új tagot. Óh, adja a nagy Istenség: áldás és békesség házukba lakózzék! Értjenek számos éveket, Istennek tetsző életet! Hit, remény és szeretet kösse össze szívüket!

Jó testvérek, rokonok, midőn egy láncszemet hozok az atyafiság láncához, ki-ki kapcsolja magához. Forrasszák őket szívükbe, szeretet tüzével össze! Úgy, habár próbák is érik, ne szakadjon szét a síríg! Végre minden jót kívánok az egész atyafiságnak! A mi kedves vendégeink egészségben legyenek mind!

(Berekméri Ferenc)

19. Asztalba ültetéskor

Vendégeink, immár az asztal terítve,
Tányér, kés, kanál és villával ékítve!
Nehogy az asztalon a leves kihűljön,
Fölmelegítése dologba kerüljön!

Tessék, vendégeink, helyre telepedni,
Majd a muzsikus is kezd megmelegedni!
Vőfélyek érkeztek, messze Ázsiából,
A magyarok régi, régi hazájából!

Ügyességben nincsen párjuk a világon,
Kedves vendégeinknek, aki felszolgáljon!
Ami tőlem telik, mindent elkövetek,
Hogy nagy, s jó étvággyal egyenek kelmetek!
(Berekméri Ferenc)

20. Köszöntő az örömszülőkre

Örömcímet kapott nevére
A házaspár kedves szülője.
Vajon azért hívják őket így talán,
Mert öröm van házuk asztalán!

Vagy azért, mert talán eljőve
Gyermeküknek édes öröme?
ne csak azért hívják így őket,
Ne csak egypár napot legyenek
Napjai az édes örömnek,
Hanem azért legyen nevöken,
Mert ezután éltük öröm leszen!

Életükben örülni fognak
Sok boldog, vidám napoknak!
Adja Isten, hogy ez úgy legyen,
Teljesüljön be a beszédem!
Hogy az örömszülék
Örömei meg ne szűnjenek!
(Berekméri Ferenc)

21. Étél előtti ima

Világnak bölcs ura, Mindenható Felség!
Nagy eget és földet teremtő Mindenség!
Téged imád minden okos teremtésed,
Felfogván eszével hű gondviselésed!

Örömrészek közt mi is hozzád térünk,
Áldj meg Uram, áldj meg minket, arra kérünk!
Áld meg a részünkre szánt elededet,

Áld meg barátságos beszélgetésünket!
(Berekméri Ferenc)

22. Ima az étel előtt

Végtelen irgalmas Istenünk, szerető jó Atyánk!
Hozzád emeljük fel gyenge, erőtelen imánk!
Hozzád, ki dicsőségben laksz hatalmas trónodon,
Honnan a szemed belát mindent, minket is látsz mostan.
Látod az új párnak szíve indulatját,
A szívek és vesék minden mozzanatát.
Elménknek gondolatai nyitva teelőtted,
Hiába mentegetőznénk, titok nincs előtted!
Áldásodra várunk, Atyánk, áld meg az új párt,
Áld meg a vendégséget, amint jónak látod!
Eme testi eledelt is szenteld meg részünkre,
Segíts, Atyánk, hogy tehessünk mindig kedvedre!
Ezen testi eledelért fogadd el hálánkat,
Ne nézd a mi erőtelen hiányosságunkat.
Kik ez asztalt körülálljuk, mind hozzád kiáltunk:
Fiad, Jézus által kérünk, hallgasd meg imánkat! Ámen!
(Berekméri Ferenc)

23. Ima vacsora után

Oh, a mi örömünk milyen nagy!
Mi Atyánk, ki a mennyekben vagy!
Örömmel beszélünk teveled,
Szenteltessék meg a te neved!
Keblünk e napra régen vágyott,
Jöjjön el a te országod!
Oh, kérünk mindezekben,
A földön úgy, mint az egekben!

Ne töröld le jó kedvünket,
 Add meg a mi kenyérünket!
 E vigalmi házat lássad,
 Bűneinket megbocsássad!
 Hogy mi, kik e földön járunk,
 Egymásnak megbocsáthassunk!
 Mivel volt itt minden bőség,
 Tied hatalom, dicsőség!
 Most itt lenn a földön,
 Majd egykor fenn az egekben,
 Most és mindörökké. Ámen!
 (Berekméri Ferenc)

24. Menyasszonypénz-szedés

Tisztelettel kérem becses személyüket,
 Tegyéek magukévá szerény kérésemet!
 Az új párok ma még csendben várakoznak,
 De mégis illik, hogy reájuk gondoljak!
 Szokásunk a régi, nem változott még meg,
 Habár nem élünk ma nagy, nehéz időket!
 És így egy új párnak, mennyire szükséges,
 Hogy innen is, onnan is segítsük, ha lehet!
 Mit is csinálnának ők egy üres házban?
 Kivált, ha sor kerül bölcsőre és ágyra!
 És ha közük kerül még holmi apróság,
 És egyből kettő lesz, ami nem nagy újság!
 Hiszem, elfogadják, ha megajándékozzuk,
 És hogyha pénzel is segíthetünk rajtuk.
 A vőfély lesz szíves, a pénzt inkasszálja,
 És a menyasszonynak szépen átadja!
 Akár egy milliót is felszedne érte,
 Bármilyen ajándék, bízzák a kezére!

Minden ajándékot szépen odaviszen,
Amit én előre megköszönök szépen!
(Berekméri Ferenc)

25. Muzsikusnak pénzszedés

Tisztelt násznép, még egy vagyon hátra,
A szegény brúgós a lesben búvik hátra.
Attól fél, hogy neki nem jut brúgójába,
Szánom igen szegényt, évődik magában!
ki ne szánná szegényt, mert már haragjában
Kitépte a haját az ő nagy bújában!
Évődik magában, majd megöli magát,
Vágja el a hóhér a fekete nyakát!
Hopp, de mit is mondok? Talán kár is volna,
Ne vágja el, inkább húzza fel a fára!

De mindezek után megemlékezzetek,
Hogy a muzsikusról ne feledkezzetek!
Erszényt és zsebeket jól megkeressétek,
Amit rászántatok, ide letegyétek!
és azután velük reggelig huzatom,
Ha pedig nem húzzák, mind sorra nyúzatom!
Bőrüket sámfára, kaptára kaptatom,
Kordován bőr helyett mind feldolgoztatom!
(Berekméri Ferenc)

26. Asztalfelszedéskor

Szeretetreméltó gazdának vendégi
Hisszük, elverődött gyomrunknak éhségi!
Egészségükre is váljon eledelük,
Szívesen adatott italuk, ételük!

Kedves vendégeink, a tánc szabaduljon,
A muzsika kezdje, szóljon és harsogjon!
A csárdást járjuk el világos virradtig,
Nyugalomra senki ne gondoljon addig!
(Berekméri Ferenc)

27. Menyasszony-kontyos

Vendégek, nézzetek az új menyecskére!
Olyan remek, mind a tavasz ékessége!
Minden mozdulata gyönyörű és pontos,
Csókolni való a menyasszony, ha kontyos!
Legények, nézzetek az új menyecskére,
Nem vágyódtok ti is ilyen feleségre?
Meglátszik rajta, hogy takaros és dolgos,
Büszkébbek vagytok, ha a menyasszony kontyos!
Lányok, nézzetek hát az új menyecskére,
Irigyek lehettek, ő szemetek fénye!
Ha rátok is szólna a menyasszony kontyos,
Irigylendő helyett magasztos és fontos!
Asszonyok, nézzetek az új menyecskére,
Nem vágyódtok vissza, az elmúlt időkre?
Nem volt az oly sivár, mint a jelen, rongyos,
Mikor rátok is szólt, a menyasszony kontyos!
Tied most, vőlegény e szép új menyecske,
Öleld át csókok közt, öleld a kebledre!
Legyen tehozzád hű, szorgalmas és gondos,
Az aranylagzin is mond: menyasszony kontyos!
(Berekméri Ferenc)

28. Menyasszony felkontyolásakor

Tisztelt Násznép, kedves ifjú Pár!

Illő, hogy egypár szó el legyen most mondva,
Ezen ünnepélyes, jeles alkalomra!
Mert megjelenésetek figyelmünket vonja,
Hallgassatok hát rá rövid mondásomra!

Házasságtok legyen az öröm forrása,
Melynek édes vizét a hűség tisztítsa!
Boldogság mezeje viruljon mellette,
S azon járjatok ti, egymást hűn szeretve!

Azt kívánom neked, kedves, szép menyasszony,
Hogy a bánat soha ne hervasszon!
Jó vőlegényeddel, ki most már férjed,
Legszebb vágyaidat teljesülni érjed!
Következzék rátok boldog házaseset,
Áldjon meg az Isten, jobban, mint reméled!

29. Menyasszonytánckor

Ím, itt áll előttem az ékes menyasszony,
Hogy menyecske fejjel először mulasson!
Táncoljon hát vele mindenki egy kurtát,
Csak el ne tiporják a cipője sarkát!

Gondoljanak arra, hogy drágáért varrták,
Azután töltsék meg bankóval a markát!
Násznagy úr kezében van egy üres tányér,
Én kezdem a táncot, a többi még ráér!

Addig szaladjanak leiért, baniért,
Húzd rá, cigány, nyomban az új házaspárért!
(Berekméri Ferenc)

30. Félárva legény búcsúztatója

Tisztelt násznép, halljunk mi egypár búcsúsztót,
Mielőtt e tisztelt házat most elhagynánk!
Mert illő, hogy mikor ily útra indulunk,
Isten, s ember előtt híven beszámoljunk!

Mert a legény mikor ily útra készen,
Először apjától búcsúzása léssen!
De, én szemeimet bármerre fordítom,
A jó édesapát itt sehol se látom.

Itt hagyta családját, elment pihenőre,
Hiába keresném itt a menyegzőben.
Jelenj meg hát apám köztünk dicsősséggel,
Emléked töltse be házunk égi fénnel!

Ennek világánál lássuk életutunk,
Hogy házasesetünkben szépen boldoguljunk!
(Berekméri Ferenc)

Leányra is lehet fordítani!

31. Visszaköszöntő a lelkipásztornak

Köszönjük a tisztelt tiszteletes úrnak,
Ezen ifjú párra kívánt sok szép
Áldásmondásának kívánságait!
Mi is kívánjuk, hogy az Isten a tisztelt
Tiszteletes urat sokáig éltesse,

Hogy egybeköthesse több ifjú pár életét a hitnek láncával.
 Éltesse az Isten a kedves kántor urat,
 Hogy sok ilyen pár egybekelésének az ünnepén
 A dicséreteket zengettesse.
 Ezen ifjú párt a minden seregek ura
 Áldja és tartsa meg. Legyenek hazánknak
 Jó polgárai, anyaszentegyházunknak
 Hű és tántoríthatatlan tagjai!
 Azt kívánom!
 (Berekméri Ferenc)

32. Más

Tisztelt lelki atyánk, szava legyen áldott,
 Amit a templomban s itt köztünk elmondott!
 Babérkoszorúzza érette a fejét,
 Több ilyen ifjú párt, a hitnek láncával,
 Kössön s bocsásson el Isten áldásával!
 Legyen e lánc arany, törhetetlen, fénylő,
 S a szeretet köztük mindörökké élő!
 Tiszteletes urat az Isten éltesse,
 Hogy köztünk az ígét sokáig hirdesse!
 Legyen ez új párnak szent eskütétele
 Lelkünk örömére és üdvözségére!
 Hogy sem a szerencse, sem a balsors soha,
 Az ő hűségüket meg ne változtassa!
 Legyenek hazánknak hasznos polgárai,
 Az anyaszentegyház hívséges tagjai!
 Éltesse az Isten kedves Kántor urat,
 Énekekkel ékítse sok ilyen napunkat!
 Kedves vendégeink mind éljenek soká!
 Kísérje életük áldás mindenhová!
 (Berekméri Ferenc)

33. Mulattató

Igen tisztelt násznép, kedves vendégsereg!
 Látjátok, nem vagyok én már mai gyerek!
 Így szólott a múltkor az apám anyámhoz:
 Hozhatna a gyerek menyecskét a házhoz!
 Én közelben voltam, és ezt meghallottam,
 Háztűznézni mindjárt bizony elindultam!
 Elő egy tarisznyát s a nyakamba vettem,
 De előbb magamat tele s teleettem.
 Bejártam négy várost, harminchárom falut,
 Szép lány nincs, hiába koptattam sok kaput.
 Az egyik csúnya volt, a másik meg szegény,
 Harmadikat láttam, ölelte egy legény.
 De a negyediket nagyon megszerettem,
 Tizenkilenc percig bolondja is lettem.
 De az egyet azért nem vehettem el már,
 Száz évvel öregebb volt, mint öreg anyám!
 Így hát, tisztelt násznép, most is legény vagyok,
 Reggeltől napestig lányokra gondolok.
 Ha tudnak csak egyet, ki hozzám eljönne,
 Megtartjuk a lagzit jövő esztendőre!
 (Berekméri Ferenc)

34. Beszéd a házasságról

Igen tisztelt násznép, tisztelt vendégsereg!
 Illő becsülettel egy kis csendet kérek,
 Míg a házasságról egy kicsit beszélek.
 A szent házasságot maga Isten szerzé,
 Maga Isten adta Évát Ádám mellé!
 Hogy az ember földön egyedül ne legyen,
 Lakjék völgy ölében, avagy örömhegyen.

Magános legénynek unalmas az élet,
Nincs, kivel megossza, hogyha kedve éled!
Nincs, ki vigasztalja, ha nehéz az élet,
Nincs, ki szóljon hozzá édes, szép beszédet!
Azért hát legények előre, előre!
Készüljetek ti is a szép menyegzőre!
Gondolkozom én is már régen felőle,
Talán lenne is már valami belőle.
Nagyon boldognak is lehet azt mondani,
Kit az Úr jó társsal kegyes megáldani.
Mert a jó feleség a ház gyöngyvirága,
Öröm és boldogság száll vele a házra.
De ott, ahol teljes egyetértés nincsen,
Azt a házasságot megverte az Isten.
Ha a férj goromba, kártyás vagy iszákos,
Szegény feleséget megverte a balsors.
És ha a nő zsémbes, egész nap kelepel,
Szegény férj nyugalját az ördög vitte el.
Ha egyik sem hajlik szépen, okos szóra,
Az ilyen házasság nem vezethet jóra.
A házi perpatvart itthon végezzék el,
Nem kell a szomszédba szaladni mindennel.
Ne vesszetek össze minden csekélységen,
Éljetek boldogul csendes békecsendesben!
(Berekméri Ferenc)

35. Vendégátvétel vasárnap

Fényes reménycsillag ragyog két ház felett,
Két szerető szívnek nagy öröme ma lett!
Két szép, élő virág plántáltatott össze,
Boldog együttesük az öröm fürössze!
Gyöngyharmattól éled örökzöld reményük,

Kiknek mi most kedden a lagziba megyünk!
 Összeplántálásán e két virágszálnak
 Még az angyalok is örömtáncot járnak!
 Mert tudják, hogy most oly szent frigy köttetik,
 Milyen angyalok közt az égben léteznek!
 Az egyik virágszál Berekméri Miklós,
 Mózes Juliska a másik, s mily takaros!
 Őket fűzi össze ma az Úr szolgája,
 Ha elmegyünk együtt az Úrnak házába!
 Hogy ez az ünnepély szép és díszes legyen,
 Sok örvendező szív azon részt vehessen:
 Berekméri Ferenc küldött tisztelettel,
 Szíves meghívását, hogy te is fogadd el!
 Jövő kedden leszen az esküvő megtartva,
 S követi ezt nyomban ennek lakodalma!
 A kijelölt napra kérem eljöjjenek,
 Fia menyegzőjén vele örüljenek!
 Kedden tiszteletem ismételten tészem!
 (Berekméri Ferenc)

36. Keddi vendég-hívogató

Amint megígértem, ismét megjelentem,
 Fáradságomat egy cseppet sem restelltem!
 Aki küldött minket sok vendéget kedvel,
 Készüljenek ezért hamarosan kedvvel!
 Mindjárt harangoznak, megyünk a templomba,
 Azután mulatunk, aki csak nem lomha!
 Lakodalmat lakunk, iszunk nagy áldomást,
 Kérjük kegyelmetek, ne várjon több hívást!
 Kanalat, kést, villát zsebükben hozzanak:
 Lesz mit enni, s mivel, ki szót fogad, annak!
 (Berekméri Ferenc)

37. Levesre

Az első tál étel itt van, ím, behoztam!
És hogy el ne ejtsem, bizony imádkoztam!
Szakácsnénkkal jól megfűszerszámoztattam:
Akad sáfrány, gyökér, bors is elég mostan!
Örvendek, ha tálát üresen viszek ki:
Mert haza éhesen nem megy innen senki!
(Berekméri Ferenc)

38. Töltött káposztára

A paradicsomból, íme, most érkeztem,
E gyönyörű kertnek gyümölcséből ettem!
S minthogy én ott immár sokat kertészkedtem,
A termelt káposztát alig bírjuk ketten!
Én nem is dicsérem, dicsérje meg magát,
Hiszen belevágtam két oldalszalonnát!
Tizenkét disznónak elejét-hátulját,
Keresse meg bene ki fülét, ki farkát!
(Berekméri Ferenc)

39. Borra

Igyanak e borból, jó tokaji féle!
Lerészegedhetik mindenki belőle!
Asszonyok, menyecskék, hozzá kell csak nyúlni,
Hiszem, ily jó borból asszony, lány tud inni!
Csak egyre vigyázzunk – köztünk legyen mondva –
Egymást ne csúfoljuk: félre áll a kontya!
Mert nincs rútabb látvány, mint a részeg asszony,
Ilyet köztünk soha az Isten ne adjon!
Életemben csak egy részeg asszonyt láttam,

Bizony mondom néktek, jaj, de megutáltam!
 Ma, ha rá gondolok, borsódzik a hátam!
 Engedelmet kérek, ha rossz arcot vágtam!
 (Berekméri Ferenc)

40. Tésztasüteményre

Itt a finom lisztből készült jó sütemény!
 Nincsen ebben mustár, se ánizs, se kömény!
 Poronyó, jó ízű, nem kemény a héja,
 Kés sem kell ám hozzá, meg is van hámozva!
 Mint borbély vendége, jól bepúderezve,
 Vigyázz, mikor enni veszed a kezedbe!
 De eheted bátran, gyomornak nem nehéz,
 Ragadjon meg minden darabot kilenc kéz!
 (Berekméri Ferenc)¹³

Az örömszülék köszöntése¹⁴

Örömmel köszöntöm az örömszüléket!
 Kiknek munkás keze sok szép munkát végzett!

- 13 Berekméri Ferenc Andrásé násznagyi füzetéből, kézirat, melyet kérésemre az alábbi levél kíséretében szíves készséggel bocsátott rendelkezésemre: „Nagytiszteletű Professzor Úr! Nagy becsű levelét megkaptam, melyet örömmel fogadtam. Szíves kérésének örömmel tesztek eleget, amit szerény tudásom megenged. Nagy öröm tölt el, hogy falunk népszokásainak megrajzolásához szerény tudásommal én is segítségére lehetek, Professzor úrnak. Én a füzetben a hátsó lapon szám szerint kiszedtem sorban, hogy tájékozásul legyen, hogy lánykérés és esküvő alkalmával hogy jönnek sorban a versek, amelyeket egy alkalommal el szoktak mondani. Öntözőversekből is írtam, amelyek még az én vén fejemben megmaradtak. Mi, hála Istennek egészségesek vagyunk. A munkáról nem kell gondolkozzunk, mert azt minden nap megmondják a kollektívben. Istentől kívánunk sokáig tartó jó egészséget Professzor úrnak és kedves családjának! Szeretettel /1966. feb. 1./ Berekméri Ferenc, A.”
- 14 Ez a vers külön lapra íródott. A szerző 75/a oldalszámmal utólag illesztette be a lakodalmas költészetet bemutató fejezet végére. A szerkesztő megjegyzése.

Megrakták családi életük szép fészket,
Feladataikat örömmel végezték!

Mindig tervezgettek, nem fáradtak soha,
Mi jó végbe vitték: s ez az élet sora!
S ahogy népesedtek, kezüket munkára
Vetették mindnyájan az egymás javára!

Felkelésben reggel napunk megelőzték,
Pázmában a munkát, általában űzték.
Mit, s mibe aprítani akadt is e háznál,
Kívánatosabb nincs, amit itt nem láttál.

Párra lelt fiatalok/lányotok, ők találnak ketten,
Öröm házatokban, öröm szívetekben!
Napotok alább száll, újul reményetek,
Segítve, szeretve tovább is jól lesztek!

E lakodalmas nép, általam kívánja:
Teljesüljön mindig szívetek nemes vágya!
Legyen örömötök állandó s nem röpke.
Nem sírni, örülni jöjjünk sokszor össze!

1980

dr. Mózes András

14. A HALÁLLAL, HALOTTAL, TEMETÉSSSEL KAPCSOLATOS NÉPSZOKÁSOK, HIEDELMEK

Az emberi életben általában, de Sáromberkén is, irtózatos a halál gondolata, és a legmegrendítőbb annak realitása, azaz valósága: maga a halál, különösen, midőn azt az ember szereteteihez, meg önmagához látja, tapasztalja feltartozhatatlanul közeledni, bekövetkezni. Bár tudja, hogy a halál elkerülhetetlenül biztos – hiszen innen van az az általánosan ismert közmondás: semmi sem biztos, csak a halál! – mégis, amennyire teheti, igyekszik védekezni ellene, illetve leszámolni vele a maga módján.

Bár nem szeretjük, nem várjuk a halált, sokszor mégsem jön váratlanul. Népünk közül a jelekből sokan következtetnek, hogy el kell menniük az élők sorából. Ilyen előjelen némely álmok, például kenyérral álmodni, kenyeret dagasztani, sütőkemencéből repedten kivenni.

Kihúzzák a fogamat, ha fáj közeli, ha nem fáj távoli családtag halálát jelenti.

Ha a kutya keservesen vonít,
ha a bagoly a kéményen huhog,
ha tizenhárman ülnek az asztalnál,
ha magától kinyílik az ajtó,
ha egyszerre elnémul a társaság,
ha elpattan a petróleumlámpa üvege,
ha a szú nagyon rág az ágy fájában,
ha az eresz tetejére dobott örömkoszorú másnapra elhervad – abban az évben meghal valaki a családból, társaságunkból.

A magunk vizsgálására a halál ellen, hitből fakadnak ezek:

Senki se élhet örökké.

Mindenkinek eljön az órája.

Ha ütött a végóra, menni kell!

A hozzátartozók is erősítgetik a beteget, s erősítgetik aszerint, amint ismer-

rik természetét. Például végakarátát kérik, teljesíteni ígérik. Ha hosszú, nehéz a haláltusa, ott van a család az ágy mellett.

Néha felsírják a halottat, különösen a kisgyermekes édesanyát szokták és lehet felsírni, aki még él, úgy, ahogy, esetleg napokig is. Néha a felsírt szemrehányást tesz: miért nem hagyatok pihenni!

Ha meghal valaki, s szeme nyitva marad, azt mondják vár valakit. Pénzdarral igyekeznek lefedni szemét, hogyha kell, legyen mivel a túlvilágon vámot fizetnie!

A halottat a halottmosó megmossa, mosdatja, és a halottmosó vizet elássák, nehogy valaki belétaposson, s sárgaságot kapjon.

A férfit megborotválják, bajuszát szépen megigazítják. Ünneplőbe öltöztetik. A leányt menyasszonyi ruhába, koszorúval, a legényt bokkrétával temetik. Az asszonyokra a legszebb ruhájukat adják. A ruhákat minden valamire való asszony jó előre elkészíti, tartogatja a fehérművel együtt, hogy kész legyen, amikor szükséges.

A halott állát, ha leesett, kendővel felkötik.

A férfi fejére kalapot tesznek, a nő fejére kendőt. Lárukra fekete vagy fehér harisnyát húznak, de cipőt, csizmát nem.

Kinyújtóztatják a földön, hideg helyen, hol az ablakokat ki nem nyitják.

A hozzátartozók eljárják, végzik a temetés körüli intéznivalókat: harangoztatnak (férfi halottnak a nagy, nőnek a kis haranggal hármat kongatnak, hármat harangoznak), rokonok, esetleg pénzel fogadott sírásók a családi sírhelyen ássák a sírt, egy fűrő-faragó rokon vagy fogadott mester faragja a fejfát, rávési a szöveget, készíti az ászkokat, meg a padoláshoz a cserfa deszkákat, rokon vagy fogadott szekér elhozza a városból a mód és szín szerint megfelelő koporsót, szemfedőt és az egyetlen, csinált virágokból való koszorút. Lehetőleg az első házban elkészítik a ravatalt, a mestergerenda alatt pontosan, vagy középen, ha nincs mestergerenda, és a koporsóba tett halottat szemfedővel letakarva a ravatalra helyezik. A fejénél a falon függő nagy tükröt bakacsinba vonják. A koporsóba odateszik a gyerekeknek a kedvenc játékait, a felnőtteknek néha kedvelt tárgyait.

Közben két haranggal naponta hármat harangoznak.

Jődögélnek a halottnézők, a részvétlátogatók, ünneplőben, az asszonyok egy-egy szál szagos virágot, levelet hozva kezükben és szagolgatva. Rendszerint

a következőket vagy hasonlókat szokták ilyenkor mondani: köszönés helyett például Isten nyugtassa meg! Jól járt, neki már nem fáj semmi! Vigasztalásul az özvegynek, árvának: bizony nagy csapás ez, de én is voltam így. Isten nem hagyja el az özvegyet, az árvákat! Jól tette Isten, hogy elvette, oda való volt! Érett gabona volt. Megváltás volt kínjaiból! Szép halott lett! Nem hiába imádkozott csendes haláláért stb.

A halottnézőket a hozzátartozó gyászolók nem kísérik ki, rosszat hozna az a látogatókra.

Ha megjíjed valaki a halottól, a halott szemfedőjéből egy levágott darabot meg a hajából egy tincset, és azzal megfüstölik az ijedezőt. Vagy ha elégnék, tartják, megfogatják vele a halott nagylábujját.

Amíg a halottat el nem temetik, esténként a halottas háznál virrasztják. Az elhunyt rokonai, barátai, jó ismerősei, az elhalálozást követő első, második, esetleg harmadik este, szürkület után összegyűlnek a halottas házhoz – lehetőleg nem abban a szobában, melyben a halottat kinyújtóztatták, vagy felravatalozták –, hol egyházi énekeket énekelnek, beszélgetnek az elhunyttal kapcsolatos dolgokról, eseményekről, erényeiről, életének jelentősebb eseményeiről, megpróbáltatásairól stb. Szokás, hogy időtöltésből a férfiak kártyázzanak is. Arra törekszenek, hogy a bánatosakat ne hagyják magukra szomorkodni, emésztődni, hiszen az álom elkerüli ilyenkor a családot. Néha, és néhol, egy-egy pohárka pálinkával, egy szelet kenyérral, esetleg gyümölcscsel kínálkoznak.

Csak éjfél után távoznak el a virrasztók, nehogy az éjféltor hazatérő, s kinn, az ablak felső sarkánál leselkedő lélek magukra találja a háziakat, s ártson nekik.

A temetés napján gyűlőt harangoznak, hogy háztól temessék a halottat. Mikor felhangzik a gyülekezeti ének, felhangzik a sírás is, mert a halottat illik megsiratni, különösen hangos sírással a nagylánynak az édesanyját. Közben meghasítják a halott arca előtt a szemfedőjét, eloldják álkendőjét, szalaggal összekötött lábfejét. Hajából, szemfedőjéből vagdosnak pár tincset, ha szükség lesz. Azokat, akik nem konfirmáltak háztól búcsúztatják, a konfirmáltakat a templomba viszik, az úton folytonos harang- és énekszóval. A férfiakat s idősebb nőket a férfiak viszik rúdon, az ifjabb asszonyokat asszonytársaik fehér ruhában és kibontott hajjal, a leányokat koszorúsleányok és mellettük ünneplőbe öltözött legények, hogyha netán segíteni kell.

A temetőn a vigasztaló ige és a hitvallás után énekszó mellett sírba eresztik a koporsót (ha gyerek padmalyba helyezik), lepadolják és siratás között földelik. Rendszerint mindenki vet egy-egy göröngyöt a holt után, melynek régebbi értelmezése az volt, hogy ne merjen visszatérni rontásra a halott, később a göröngyvetést az ősi [?] „sit tibi terra levis” „óhajtom, könnyű legyen neked a föld” mondás a halott el- és betakarításához való emberséges eljárásra a készséget jelképezi.

A háromnegyedéig betömött sírba elhelyezik a fűtől való fát, a sírfát, vagy fejfát, s a sírhalomra majd az egyetlen, csináltvirágból vagy művirágból készült koszorút.

A hozzátartozók sírása elcsitul. A funerátor vagy egy beszélni jobban tudó ember – megbízásból – megköszöni, hogy kikísérték a halottat, s pár szóval tolmácsolja a gyászos házigazda meghívását az elkészített torba.

Oszladozik a halotti gyülekezet. Elhallgatnak a harangok.

Többen felkeresik eltemetett hozzátartozóik sírját, megsimogatják fejfáját, s egy „nyugodjék csendesen” elsőhajtásával búcsúznak. Rendszerint az alkony a férfiakat a torba, a többieket meg haza nógatja.

A tor nálunk egy másik régi, temetési szokás. Ennek pogány hitbeli alapja, hogy az élőkre a halott, éppen elhalálózása miatti irigységből haragszik. Lelke ártó szándékkal, közvetlen a temetés után visszajön a temetőből és ott leselkedik a ház körül a háziakra, hogy megrohanja s megrontsa őket.

A rokonok, szomszédok nem hagyják magukra a háziakat. Összegyűlnek, asztalhoz ülnek – ha nem is egészen hívatlanul – imádság után, melyet a funerátor mond, s melyet alább közlünk – esznek, isznak és meglehetősen hangoskodnak, hiszen a csendes tortól nem ijed meg a halott lelke, de a hangos szóból ő is ért, tehát a tornak csak úgy van értelme, ha az hangoskodással jár.

Sáromberkén ma is megvan a tor, de gondolom, hogy a hiedelem már nem jár vele. Ezért a tor tivornyává soha nem fajul.

A halott végakarátát, erényeit felemlegetik.

Ruhájából adnak a szegényeknek pománát.

A hozzátartozót a testvérek fél, gyermekek a szülőket egy évig gyászolják, nemcsak ruhával, hanem viselkedéssel is.

A temetés után az ijedezőknek, az álmatlanoknak, az álmukból felsíró gyermekeknek még vannak öregek, kik ölmet öntenek, s a keletkezett ólomalakza-

tokból próbálják hozzáértők kimagyarázni az ijedtség okát. Anyám temetése után nekem, a 12 éves gyermeknek is öntöttek olmot, s kimagyarázták az alakzatból a gyászlobogó alatt menetelő gyülekezetet, ki az anyám koporsóját, s az utána menő sírokat stb. Az ólmos vízből pár kortyot megittak velem, a maradékból megmosták a homlokomat, s még a másokét is.

A halott végakarata szent. Teljesítik.

A temető félelmetes hely, különösen éjfélkor nem tanácsos ott lenni. Még arrafelé járva is jobb elkerülni. Virágot a temetőről hozni nem szabad, mert utána jön a halott.

A halál átvisz a túlvilágra.

Érdekes Sáromberkén a temető, mely 1774-ben keletkezett – addig a templom melletti cinteremben temettek. A temető, melyet Teleki Sámuel, a későbbi nagy erdélyi kancellár és a marosvásárhelyi nagy Téka, azaz könyvtáralapító kezdeményezett és ajándékozott, amelyben a temetkezés az 1750-es években meglévő községi település szerint, az ősi magyar szokásnak megfelelően történik. (T[udni]i[llik] a családfő közbül, s körülötte padmalyban egyik felől a fiú, másik felől a leánygyermek, és ha nagykort értek, akkor ugyanúgy jobbjára és balljára felé, mint az ősöknél. A temetőkezdő Teleki-kripta 1774-ben épült. A román állam 1964-ben 45000 lei költséggel javíttatta mint műemléket.)

Nálunk halottkultusz nincs. Nem világítják a sírokat halottak napján. A temető nincs bekerítve és sajnos eléggé gondozatlan. Sírátóasszonyok nálunk nincsenek.

A síratómondókák között komikus ritkán akad.

A régi temető csaknem 200 év után, egészen betelt. Attól dél irányba, nem messze nyílt az új temető, mely drótkerítéssel van körülvéve. Ebben a temetkezés már nem a régi, fentebb mondottak szerint történik, hanem megkezdve a temető északkeleti sarkában a halottakat elhalálozásuk sorrendjében temetik el.

Ez a temető már gondozottabb. Itt is megjelentek a 20. század közepe után nálunk is általában szokássá vált beton sírkeretek, középmagas sírkövek.

Szerző ősai, nagyszülei, a Mózesek és Kádárok is a Teleki-kastély árnyékában laktak, oda települtek volt. Sírjaik is a Teleki-kripta közelében van, az édesanyáé is, mint az az 1967-ben készített síremléken jól látszik, melyet a sírfeliratok között mellékelve láthatunk majd.

A halál a más-, a túlvilágra viszi át az embert, ezért az élők a haldoklókra üzeneteket bízhatnak a már régebben meghaltak számára.

A halott csak akkor nyugszik csendesen, ha nyugodtan hal meg, ha semmi sem nyomja a lelkét: vétek, rossz tett, harag, bűn stb. Ezért nálunk a haragos haldoklók a legtöbbször kibékülnek haragosaikkal. Halál előtt be kell fejezni a megkezdett munkát! El kell rendezni a végső pontot, az elrendezetlen, elmaradt dolgokat! Ezek után lehet meghalni nyugodtan.

A túlvilágon sötét van, csend van, pihenés van! Erre vonatkozik, illetve erre utal e mondás: Gyűjtsd meg a lámpát, leszek eleget sötétben, ha meghalok!

A társadalmi egyenlőtlenségből táplálkozik az a hiedelem: az úr még a pokolban is úr!

A pokol mélységes feneke nemkívánatos hely, ezért küldik oda szitkozódás közben azt, akire haragusznak.

Az Úr a keresztyén hit szerint „a halottat magához szólítja”. Ott a halottat jók, javak, hervadhatatlan korona várja.

A továbbiakban lássuk a funerátor által a temetőn mondott köszönő szavak, meg a torokon étel előtt és étel után mondani szokott imádságok szövegét.

Étel előtti imádság temetések alkalmával a torban

Világnak bölcs Ura, mindenható Felség,
Eget s földet bölcsen teremtő Istenség!
Téged imád minden okos teremted,
Felfogván eszével hű gondviselésed!
E szomorú háznál mi is hozzád térünk,
Áldj meg minket, esedezve kérünk!
Áldott legyen a most kirendelt eledel,
Áldott, ki fohászra hozzád kezet emel!
Ámen.

(Berekméri Ferenc)

Ima étel után

Oh, a mi bánatunk milyen nagy!
 Mi Atyánk, ki a mennyekben vagy!
 Bánattal beszélünk Te veled,
 Szenteltessék meg a Te neved!
 Keblünk e napra nem vágyott,
 Jöjjön el a Te országod!
 Kérünk ezért mindezekben,
 A földön úgy, mint az egekben!
 Add vissza a jókedvünket,
 Add meg a mi kenyerünket!
 E szomorú házat lássad,
 Bűneinket megbocsássad!
 Hogy mi, kik e földön járunk,
 Egymásnak is megbocsássunk!
 S minthogy volt itt minden bőség,
 Tied hatalom, dicsőség!
 Oh, mennyei örök felség!
 Ámen.

(Berekméri Ferenc)

Temetőn, az egyházi rendtartás után

Tisztelt Tiszteletes Úr!
 Tisztelt keresztyén jó Atyafiak!
 Kik nem sajnálták fáradságukat
 És eljöttek, hogy megboldogult Atyánkfíának:
 Kristóf Péter bátyánknak
 Végtisztességet tegyenek,
 Tudtukra adom, hogy ezt a fáradságukat
 És ezt a tisztességtételüket
 A gyászoló család és a rokonok

Nagyon hálásan veszik, és szépen köszönik!
 Viszonzásul mindnyájuknak azt kívánják,
 Hogy mikor Isten végórájukat elhozza,
 Ilyen szép tisztességgel tiszteltessenek!
 A megboldogult atyánkfíát az Isten nyugtassa meg
 A földnek porában, lelkét örvendeztesse
 Dicső mennyországban!
 Hátramaradott kedveseit az Isten vigasztalja meg
 És őrizze meg más, újabb szomorúságoctól!
 Ezt kívánom!
 (Berekméri Ferenc)¹⁵

15. AZ ÉLETTEL, TERMÉKENYSÉGGEL KAPCSOLATOS HIEDELMEK, SZOKÁSOK

A termékenység szeretetét mutatják a szülés, a keresztelés, a gyermek körül végbevitt babonás szokások, cselekedetek.

A lakodalom alkalmával elhangzó és történni szokott tréfák, sikamlós mondások nagy része az eljövendő gyerekre vonatkozik. Népünk szerint a terméketlen házasság céltalan házasság. Csak a 20. század jellemzője a „kétke”, az „egyke”, s némely helyen az „egy se”!

A leendő anyát községünkben is általában vigyázat, kímélet illeti.

15 Berekméri Ferenc az Andásé apja sokáig községbíró volt, nekem anyai nagybátyám, született Sáromberkén 1899. hó ...-n. Hat elemi osztályt végzett a sáromberki református egytanerős iskolában. A tűzérsegnél szolgált. Kitűnő vőfély, istványozó, majd násznagy, funérátor, a református egyház kurátora. Felesége Fülöp Mária (Gálfí), szintén unokatestvérem. Gyermekük: Testvérei: Anikó, Mari, Juliska, István.

A kívánóst kínálják, figyelmeztetik és óvják, hogy rútat, rendkívülit ne csodáljon, nyulat se, mert amit megcsodál, annak bélyegei az újszülötten rajta lesznek, például nyúlszáj.

Szép, nagy, selymes haja lesz az újszülöttnak, ha az anya állapotos korában selymes hajú kukoricacsövet lop.

Kutyához, macskához rúgni a terhes nőnek nem szabad, különben sírós lesz a gyerek.

Fiú vagy lány, ünő vagy ökor lesz a születendő? Megtudjuk Sáromberkén például abból, ha a lefogyó szövőszékből a csépvesszőket behunyt szemmel valaki kiviszi az utcaajtón, s ha abból az irányból, ahol a gyermeket várják, fiú vagy leány jön, azaz hím- vagy nőnemű állat, egyezni fog nemével a születendő! Szerző is vitt ki gyermekkorában ilyen célból csépvesszőt, s mondtak szerint cselekedett, s látott, látása bekövetkezett: ünőt ellett a tehén.

A foggal született újszülött: boszorkány vagy jövendőmondó.

A csukott tenyérrel születő fősvény, a nyitott tenyerű adakozó lesz és tékozló.

A méhlepényt bazsarózsa tövére kell eltemetni! Ezért van bazsarózsató minden háznál, pedig egyébként semmi kelleme, értéke.

A keresztelőt rendszerint eszem-iszom követi. Kötetik a jó komaság, mely gyakran többet ér, mint a rokonság. A koma nem veszi el komája javait, de igen sok testvér kitérja a vagyonból nem egyszer arra érdemesültebb testvérét. Azonban az a mondás is jelez valami nem szépet: Meghalt a gyermek, oda a komaság!

A szoptató asszonynak az ágyára ülni nem szabad, mert ránk ragad a szoptatós teje, és elvisszük gyermeke szájából.

Ha este fürösztik a csecsemőt, a fürösztővizet nem szabad kiönteni, mert kiöntenők vele a gyermek álmát.

A szoptató asszony teje szemünkbe fejve gyógyítja a szembetegséget.

Házból szemetet, istállóból, kretrecből trágyát este, naphaladat után kivinni nem szabad, nem szerencsés dolog.

A megigézés, rontás, ijedés, szemverés gyógyítása körüli babonás szokások Ezekről óvja a gyermeket, a szépet: a hajába, ruhájába, állatok farkbojtjára, fülébe kötött, fűzött, varrt, piros szalag.

Ha meg akarjuk tudni a rontást a gyermek feje fölött ólmot kell önteni. A figurációból biztosan lehet következtetni.

Szemmel rontani tud különösen a nőtlen, összenőtt szemöldökű, azonban ha ezek megköpködik a gyermeket, s közben mondogatják „piha, de csúnya vagy, meg ne igézzelek!”, tekintetük már nem árt.

Gyógyítja a szemverést községünkben is, ha lehetőleg „nyirák”, azaz nyirág seprűből hét darabcskát törve, hét darab szenet égetnek, s mikor a gallyak egészen tüzesek, egy vízzel telt pohárba hirtelen beledobják, lehűtik, és aztán a vízzel megmossák a megigézett gyermek homlokát, arcát, kezét, lábát, sőt, itatnak is belőle egy kortyot, a maradt vizet az ajtó sarka mellé öntik (szerzővel ezt többször csinálták).

Lánygyermek ne fogjon szemébe ki nem nyílt szemű, csipás kismacskát, mert nem fog tudni jó kenyeret dagasztani, vagy éppen lehull a körme.

Új házasok kalapjukat az ágyra teszik, hogy fiúk legyen, mert az Isten áldása. Üres bölcsőt ringatni gyerekekhalál. A gyermek fejénél állás is.

Szántás, vetés, aratás, kenyér babonái községünkben is élnek.

Szántást nem kezd a gazda pénteken. Az ekét a föld végén a borozdáláskor mielőtt a földbe akasztaná a gazda megáll egy pillanatra, a kalapját ég felé lendítve „Uram Jézus, segíts meg”-et mond, s csak azután „hé, csál!” Ugyanígy tesz, mikor a vetőruhából az utolsó marék magot elvetette: „legyen áldás a mi munkánkon”.

Hogy az ördög konkolyt, s egyéb gyommagot ne hinthessen, a föld végére, egész keresztül pozdorját hintenek.

Az aratás is „Uram, segélj!”-jel kezdődik. Akinek a kénéje felütés után ledől, rosszat, halált jelent.

Az aratást, ha idegenek is aratnak, búzakoszorú hozatala fejezi be. A koszorús legényt vízzel lucskosra öntözik. Lakoma követi, mértékkel.

A búzakoszorú egyike bekerül a templomba, az úrasztala fölé.

A búzaszemen Jézus képe van.

A kenyér Isten áldása.

Az új búza zsengejét ünnepélyesen készítik, fogyasztják. Úrvacsoraosztás van. Kalács, kürtöskalács, csörege, pánkó, rétespalacsinta járja, meg köttes.

Az újkenyérből az első falatot kézzel a nyakat megkerülve kell befalni, székelly vakarózás módjára. Aki nem így tesz, még abban az esztendőben meghal – mondják.

A kenyértésztát addig kell dagasztania a menyecskének, amíg a gerenda izad. Ha rajta van a baj, nem dagaszthat. A megdagasztott tésztát máléliszttal behinti, s közben cuppogtatni kell, s keresztet vetni, ha református is. A megkelt tésztára is, mielőtt bevetné a sütőkemencébe, keresztet vet, s szintén cummog a szájával, mintha csókolóznék, hogy jól süljön.

A kisült kenyeret jó a földre rakni, hogy a holtak nyugodtan pihenjenek. Hátára fektetni soha, még az asztalon, evés közben sem szabad a kenyeret, mert akkor a halottak megfordulnak a sírjukban.

Az újonnan épített házba a gazda kenyérral, sóval és pénzzel lép be először, hogy szerencsés legyen.

Tűzvész esetén jó a kenyeret egy hegyes fára vagy a kapufélfára feltűzni, hogy a tűz másfelé forduljon.

16. A NAPTÁR EGYES DÁTUMAIHOZ FÜZŐDŐ SZOKÁSOK

A holddal kapcsolatosan: újságkor, ha felfelé áll a sarló, vizet tart, nem lesz eső, ha lefelé vizet önt, eső lesz. Újholdkor jó kotlót ültetni, de a gazda rossz báránybőr sapkájából, sokat költ a tyúk és felnőnek. Holdfogyatkozáskor tyúkot ültetni nem szabad, elfogynak a csibéi.

Újhold feltetszésekor legyen pénz a zsebünkben, szerencsések, pénzesek leszünk. A fordítottja szegénység.

Újév hajnalán a forrás vize aranyos. Azt titkon elsőnek elhozni, s abból inni: éven át egészség és élet. Lásd az újévi szokásaink leírását. Amit azon a napon csinálunk, azt csináljuk egész éven át, mert az újév az év kicsinyített mása.

Férfiember köszöntse az új évet először, a nő, különösen a cigány nő veszedelmet hozna. Vinni kell a házba, s adni kell a házból, hogy éven át ez ismétlőd-

jék. Ezért az ajándékozás ilyenkor bőkezű. A pénztárcában legyen újév napján pénz bőven. Varrni e napon nem szabad. Tisztát venni sem, mert kiütéses lesz az illető.

Ha Pál fordul köddel, ember hullik döggel.

Gyertyaszentelő, ha fénylik, az izzéket vedd elő.

Mátyás ront (jeget), ha talál, ha nem talál, csinál.

Sándor, József, Benedek, zsákban hozzák a meleget.

Fagyosszentektől, Orbántól és az esős Medárdtól félnek.

Pál-Péterkor szakad meg a búza töve. Ezután egy-kettő érik, s itt Szent Mihály napja előtt és után két héttel van a búzavetés ideje. A búza egy évet ül a földben, elvetve, az a jó. Tehát a korai vetés.

Jeles nap András napja, főleg szerelmi babonák fűződnek hozzá. A lányok galuskát főznek, hogy megálmodják jövődöbéliüket.

A húsvét előtti böjtöt a farsang előzi meg. Húshagyón vége a mulatságnak, fonónak.

Virágvasárnaptól kezdve szerencsés a tyúkültetés. Aki teljes vio[lát] akar, nagypénteken vesse.

A húsvéti úrvacsoraosztáson, melyen ki konfirmált, hát rendszerint részt vesz, nem úgy, mint a többi alkalmakon. A fenyőágazás, locsolás szokását a maga helyén adom.

A pünkösdhöz nem fűződik különös népszokás nálunk.

A karácsonyhoz igen. Másodnapján István-, harmadnapján János-köszöntés folyik házról házra, zenével, tánccal, kevés étel-itallal. Lásd a maga helyén.

Aki Szent György-nap előtt dörgést hall, hengeredjék meg a földön, vagy üsse fejét kemény tárgyhoz. Szent György-nap éjjelén jár a boszorkány elhordani a tehén tejét: a kaput csipkerózsavesszővel tűzdeljük. Ez védelem a rontás ellen.

Az év utolsó napja, estéje búcsú az óévtől istentisztelettel, virrasztással, eszem-izsom mulatsággal.

A hét napjai közül a péntek szerencsétlen. Kedd, péntek böjtös. Hétfő, szerda és péntek este udvarló zsebébe mosót tesznek.

Jó mindent hétfőn kezdeni.

17. KEDVELT NÖVÉNYEINK

Vannak hasznos és káros (gyom) növények, ez utóbbiak közül nem egy gyógyhatású.

Kedvelt szagos, illatos növények: rezeda, rozmaring, viola, muskátli, pünkösdirózsa, bazsarózsa, majoránna, borsfű, boldogasszony, szegfű, liliom. A gondozott ablakvirág meg a kiskert a leányt dicséri, ha gondozott és szép. Itt szagolni a virágot tilos, a legénynek szívesen tép a leány innen bokkrétát.

A hagyma: szokatlan udvarlási napon a leány a legény zsebébe lopja. Egészséges enni. Gyógyító ereje van a sült hagymának kelésen. Marhát, állatokat gyógyít, rontástól megvéd.

Az a mondás: azt hiszi, hogy övé a nagy diófaig arra enged következtetni, hogy valamikor a diófa is megkülönböztetett fája volt népünknek. Talán ott, ahol ezelőtt élt, vagy itt helyben, régebben, mikor melegebb lehetett az éghajlat, és jobban bírta nálunk is a diófa, mint ma. Diófából koporsót! A nyírfa díszfaként, szemet vetnek belőle, seprűt csinálnak. Zizegő levelei között sejtelmek húzódnak meg. A gyermek legjobb szeretője a nyírfavessző.

18. AZ ÁLLATVILÁGHOZ VALÓ VISZONY

A szarkacsergés vendéget jelez. A bagolyhuhogás éjjel a kéményen: valaki meghal a házból. Szerencse a háznál fészkelő fecske, aki bántja, vért tejel a tehene. Szerencse az álomban látott hal és kutya.

Rosztat jelent a fekete tyúk lágy tojása, a kukorékoló tyúk, a keservesen vonító kutya. Esőt jósol a porban fürdő veréb és tyúk, az alacsonyan repülő fecske, ha szárnyával érinti a vizet, a mosakodó macska. Ha az ajtó előtt mosakodik: vendég jön.

[Népünk] legtöbbet a tehénnel foglalkozik. A boszorkány, a rontó el tudja vinni annak a tejét. A tej a kútágasba vagy a kapufélfába megy, a boszorkány meg tudja fejni a kapufélfát, kútágast. Nagyon vigyáznak az első ellésnél, hogy valaki meg ne igézzze, rontsa, piros szalagot kötnek a farkába. Ha tejet nem adja a tehén, csak vizel: meg van rontva. Az a rontó, akinek háza előtt elmenve elbődül a tehén. A tejelvevők büntetéséről, a rossz visszafordításáról különböző cselekményekkel gondoskodnak. Például keresetlen patkó izzításával, a küszöbre fordítva szegzésével. A rontótól sót kérnek, s azt a tejbe teszik.

19. [A BETEGSÉGEK]

A betegségeknel népünk megkülönbözteti a természetes okokból és a megrontásból származókat.

A természetes bajok gyógyítására mindenki képes szerinte, aki ismeri a fák, füvek titkait. A rontásból származó bajok gyógyítására különös lelki adottság kell, amit nem lehet elsajátítani egykönnyen.

A betegségek házi kezelése oly régi keletű, mint maguk a betegségek. Azonban érthetetlen volna, hogy miért ragaszkodik a nép ahhoz még a későbbi, azon időkben, mikor orvosok, gyógyszerek és könnyen elérhető gyógyszertárak vannak, például a XX. században. Ennek a konzervativizmuson kívül egyik fő oka, különösen ott, ahol népes a család és nem nagyok az agyagi kertek, hogy először mindent megpróbálnak, ami nem kerül pénzbe, ami a házból kikerül, és csak azután fordulnak a költségesebb kezeléshez. Ezzel kapcsolatban feljegyezték egy ember nyilatkozatát: „Nyolc gyermek van a háznál. Mi lenne, ha minden gyomorrontással, ütődéssel, keléssel, vágással orvoshoz mennénk? Így is alig győz az ember doktorra, patikára keresni, ha valamelyikünknek komoly baja van” (Illyés i.m. 137.).

A szeplőt első hó levéllel gyógyítják. A kelést liliomlevéllel, sült hagymával, élesztős vagy kovászos tésztával, vágott sós kenyérbéllel, paradicsommal. A szemölcsöt lófarokszőrrel elkötik. A rühtől megóv, ha háziasszony csonkahéten nem főz paszulyt. Az árpa learatásával mulasztható. A nadály asszonyi prakti-

ka. Az ónöntés, füstölés, szenet vetés praktikáit már említettem. A vérszipózás, érvágás szintén ide tartoznak, valamint a szénamurva vegyes füvekből készített fürdők.

[20. A VARÁZSLAT]

A varázserő a néphit legérdekesebb problémája. Mindenképpen az események ura akar lenni. A kényszerűség vasfalán mindenképpen szeretne áttörni, szeretne valamilyen titokzatos erő birtokába jutni, mellyel minden igényét ki tudná elégíteni. Hiszi, hogy van valami varázsszer, mellyel ez megvalósítható, s annak megszerzését igen szeretné. Hiszi, hogy vannak természetfölötti erővel rendelkező emberek, kik csodás hatásokat tudnak gyakorolni.

a) Az élet sikere: jó szerencse, semmi más, mint ahogy Zrinyi leírta „Sors bona nihil aliud”. Szerencse kell mindenhez. Hiába a munka, a gond, ha eladás előtt nem akar enni, s lesoványodik az állat, megdöglik a disznó, ragya veri meg a vetést, lemegy az ára az eladnivalónak, hiába, ha nincs szerencse. Ezt kell mindenekelőtt biztosítani.

Ennek érdekében már újév első napján megteszi, amit hite szerint tenni kell.

Jöjjön először férfi a házba, s köszöntse a boldog új évet. Jöjjön tele edénnyel, s nem üres marokkal. Tele edénnyel találkozni szerencse, valamint rakott szekérrel is, de szerencsétlenség az üres edény, az üres szekér. Szerencsét ígér a talált pénz. Van szerencsefillér, melyet a vásárnál le kell adni. Szerencsekrajcár. Szerencsét hoz a kéményseprő seprűjéből észrevétlenül kihúzott szál, a rakott szekérből kihúzott pár szál széna. A négylevelű lóhere. Akasztott ember kötele. Az aranyos víz. Szerencs, oltalom a háznál a fecske- és a gólyafészek, az istállóajtóra kifeszített denevér. Szerencsés a burookban és a jó csillagzat alatt születetteknek élete, munkája.

b) Balszerencse újévkor először házba lépő asszony, fecske- gólyafészek, pókháló leverése, pók agyonverése. Rossz nap a péntek. Rosszat hoz a 13-as szám. Baj, ha bal lábbal kelünk fel. Nem szerencsés az út, ha nyúl fut át előttünk az úton, ha a tükör eltörik.

c) Az álom jövőbe mutató ablak. A különös álmot elbeszéljük. Aztán az öregebbek álmoskönyvre vagy tapasztalatra hivatkozva megfejtik. Ha a különös események megtörténnek, gyakran halljuk: megálmodtam szóról szóra. Vannak, akik azt mondják: álom s esős idő, de vannak, aki feltétlenül jelentést tulajdonítanak az álmoknak.

d) A jóslásnak is van hitele népünk körében.

Az állatok viselkedése, felhőzet, nap, hold stb. állásából megjósolják némelyek az időjárást. Meg a vendégjöttöt véletlenül több személyre terítésből, szarkacsergésből, a gyermek földön való mászkálásából, ha a leejtett hegyes tárgy – kés, villa – állva marad a padlóban, ha a falat kiesik a szánkából.

A cigányasszony, vagy némelyek a kártyából mondják meg a jövőt. Ólomöntés, galuskafőzés s egyéb praktikák, jóslások előfordulnak még ma is.

e) A kimondott szó, az ige varázserejében való hit is él népünkben. Például eladásnál: egészséggel tessenek elhasználni, szerencsét a pénzhez. Az először kapott pénz, az első fogott hal megköszönése, s közben az a mondás, hogy „apád, anyád ide szálljon”, az ige varázserejébe vetett hitre vall. A jókívánások, az áldomásnál mondott tosztok, mind erre vallanak, bár ezeknek van értelmük a keresztyén hit szerint is, bár ezeket komoly keresztyén nem mondaná, ha nem hinne abban, hogy van Valaki, aki ezeket megcselekedheti, amiket mi csak óhajtani és kívánni tudunk, s mert ez a Valaki a szerető mennyei Atyánk meg is cselekszi nekünk, gyermekeinek.

A vetőnek jó munkát kell kívánni, különben nem lenne áldás munkáján. A köszönés is erre vezethető vissza. Ezért sértő a büszke ember azon magatartása, ha végigmegy a falun és nem köszön, hogy nemhogy jót tenne az embertársának, de még csak nem is kívánja azt neki Istentől sem azzal: Jó napot adjon Isten! Ezért nem tudja bevenni azt, hogy ha egy városi végigmegy a falun, s nem köszön. Ezért köszön ő annak is, akit nem ismer. A városinak is – néha még a városban is. A köszönés tehát nemcsak a tisztesség dolga, hanem a jó szándék kimutatása is. A nem köszönés aljasság. A jókívánást, a köszönést illik viszonzni.

A mosolygó szerencsét, ha sokat emlegetjük, elmarad. A bajt pedig nem jó emlegetni, mert hamarabb bekövetkezik. Ne fess az ördögöt a falra. A betegséget, fogyatékoságot magunkra idézhetjük, ha beszélünk róla, s nem mondjuk: kőhöz legyen mérve, neki legyen mondva.

A rontás, igézet alól való feloldás varázsigével, köpködéssel történik. A ráolvasás még ismeretes a XX. század elején.

Ami meg van írva: tekintéllyel bír.

Az esküdözés az istenség mellénk állítását jelenti. Az átkozódás is ide tartozik.

f) Különösebb jelentéssel bíró aktusok, cselekmények.

Aki a házba belép, le kell ülnie, hogy el ne vigye a házbéliek álmát. Ha valakinek a lábát a küszöbön átlépik, nem nő meg. Nem nő meg a gyermek, ha a földön fekszik, s átlépjük. Ha jó időt akarunk holnapra: az étket el kell fogyasztanunk az asztalról. Ha az állat lába fáj, ronggyal a szék lábát bekötjük, meggyógyul. A más házában töltött első éjszaka, gerendaszámlálás, az álom beteljesedik. Az első fizetésből alamizsnát kell adni, templomi perselybe kell tenni.

Új tetőszarvazatra bokréta jár.

Küszöbre befelé fordított patkó szerencsét hoz.

A megbabonázandó legény lopott holmija hathatós szer a csábító kezében. A lopott kismacska megmarad és szerencsét hoz.

A bal lábbal kelés rossz nap.

Nem szabad megköszönni a töves virágot, orvosságot, hogy foganjon, illetve használjon.

Naplemente után a házból szemetet kivinni szerencsétlenség.

A falat rossz útra azért megy, mert valaki megsajnálta.

Az ajtófélfába lévő, oda belevágott kés elűz minden veszedelmet a házból.

Tű, kés adása megrontja a barátságot. Az olló kölcsönadása is.

A halottra tett sarló lohaszt. A szerencsepatkó közismert.

Nagy zivatar idején kidobott balta megszünteti a zivatart.

A zivatar elé harangozni, elkerül a zivatar.

Pap ellen védelműl a megfogott gomb szolgál.

Pénzt ásnak a fundamentumba a ház szerencséje érdekében. A küszöb alá, hogy ne járjon vissza a halott. Ha meghal valaki, az órát meg kell állítani, mert ha nem, a halott a túlvilágon bolyongani fog.

Naplemente után a tükörbe nézni nem szabad. A tükör eltörése hét éves szerencsétlenséget jelent. Hét éven belül meghal valaki a családban.

Naplemente után nem szabad seperni. Ha az állatot seprűvel ütjük, vagy a gyermeket, elszárad. Megseprűzött lány nem megy férjhez, a megseprűzött fiú nem házasodik meg. Menjen a seprűbe!

Talált hajtú hajba téve hajhullás.

Elhajított rongyot felvenni nem szabad, mert az elhajító betegsége ránk ragad.

Sózás nélkül tilos idegen helyre kiadni a tejet.

A korsóból ivás előtt loccsintani kell egy keveset kifelé, hogy a vándornak is jusson víz. Az áprilisi hó vizében mosdani: széppé tesz. Az aranyos víz szerencse.

Villám okozta tüzet csak tejjel lehet oltani.

A szoptatós asszony teje szerelmi varázslásra jó.

Ha a tűz hangosan dudorász, haragos vendég jön. Ha szikrázik, a gazdának indulatos emberrel lesz dolga. Ne játsszék a gyermek a tűzcsóvával: ágyba vizek.

Aki sokáig a holdra néz, holdkóros lesz.

A gonosz hatalmak naplemente után indulnak útjukra.

A szivárványra ujjal mutatni nem szabad, leszárad az ember ujjá.

Az üstökös mindig szerencsétlenséget, háborút jelent.

g) A növények használatát, az állatok rejtett tulajdonságait nem ismeri mindenki, ezért ezek nem állnak mindenki hatalmában, csak némelyekében. Hit szerint vannak emberek, akik maguk, s esetleg családjuk egyes tagjai erre képesek. Ezek természetfeletti erők birtokában cselekedhetnek, mások kárára, hasznára, rontására vagy gyógyítására.

Állatkuruzsló minden faluban van egy-kettő. Nálunk is akad. Ők fordítják meg a tyúkban a tojást cselekedet közben mondott igével. Aprómarha vész idején tanácsot adnak. A puffadt állatot csapolják. A sebre írt készítenek, eret vágnak.

A hasznos kezű házi patikusok rendszerint asszonyok. Tésztákat a sebre, helyre rántják a ficamot, marjulást, gyógyítják a törést, derekat. Gyűjtik, tárolják a gyógy-, a jófüveket.

Csudadoktor hírében az áll, ki pár nehéz esetet szerencsés kézzel megoldott. Tódulnak hozzá.

A bábasszony és a bábai mesterségekhez értők megkülönböztetett tiszteletben, közbecsülésben állanak. Női betegségeknel, nehéz eseteknél ők a tanács-

adók, beavatkozók. Hálásak irántuk. Félnék tőlük.

A boszorkányok, a szemmel verők, a tejelvivők, a varázsitalok készítői az összenőtt szemöldökűek.

A kísértetek: temető körül járókról szintén beszélnek, s van, aki esküszik, hogy látta is azokat. J-né, az Agyag lyuk körül látta nagy, földig érő hajjal, fényes délben, mint maga többször mesélte nálunk.¹⁶

A fene, nyavalya, guta szintén él nálunk egypár mondásban: kell a fenének, a fene egye meg, egye meg a fészkes fene, a nyavalya törje / rontsa ki, a fekete fene rágja le, a guta üsse meg.

A lidércfényt éjjel látták a berekben.

Az ördögről mondás: belébújt az ördög. Az ördög szánkázzék a hátadon. Ördöge van, aki valamit ki-, eltalált. Fél, mint az ördög a tömjéntől.

A néplelek vizsgálata családonként is igen eltérő motívumokat, gazdag anyagot adna, ha az ember aprólékosan vizsgálná meg azt. Erre azonban itt ki nem terjeszkedhetünk.

21. [A MINDENSÉGRE VONATKOZÓ ISMERETEK]

A mindenségre vonatkozó ismereteink és felfogásunk is érdekesek, bár nem nagyon széles körűek.

Az eget kiterjesztett boltozatnak hiszik, melyet valami alulról tart. Ha ez a tartóerő kidűlné, az ég leszakadna. Szakadjon rád az ég! Égzsakadás, földindulás! Égbekiáltó bűn.

Népünk befolyásolatlan vilásképe geocentrikus. Ha forogna a föld, mondják, a kutakból kifolyna a víz. Ma már e tekintetben is nagyot változott a felfogás, de a nagyapám szemléletére pontosan emlékszem, meg a magam gyermekkori

¹⁶ Jankóné a Kristóf János idős özvegye szerző füle hallatára mondta, midőn tőlük tejet hordott, többször is.

képzelseire is. Szólás például a földdel kapcsolatban: Jó, mint az anyaföld. A föld nyelte el. Nyíljon meg alatta a föld.

A gonoszok uralmának a hajnalpír vet véget. A fényes nap. Az igazság fényes, mint a nap. Fényesebb a napnál. Míg a nap az égen, az embernek a földön talpon kell lennie, munkában. A napnyugta az ember nyugtát is hozza, lassan.

A holdat és a holddal kapcsolatos hiedelmeket, cselekményeket már érintettük. A szivárvány az ég játéka. A vizet felszívja. Az ujjunkkal a szivárványra rámutatni nem szabad. Ha a fiú átbuik alatta, leány lesz, ha pedig a leány buvik át a szivárvány alatt, fiúvá változik.

Dörgés, villámlás: az Úr haragja, félelemre, rémületre és imádságra készíti az embert.

A csillagok közül az üstököst emlegetik. Rosszat, háborút hoz megjelenése, feltűnése.

A néphit elhalványulása községünkben is régen megkezdődött. Amiket leírtam, a régi öregeknél, s magam korúaknál, gyermekkoromban hallottam, később is sokaknál láttam, mikor látogatóba haza-hazamentem, s figyeltem, vagy ha valami effélet hallottam, s összehasonlításokat tettem, amit soha se mulasztottam el, annál inkább, mert ez szinte magától megy annak, aki ezek között született, élt, s aztán ezek közül kikerült, tanult és kinőtt.

Igaza van azonban Ilyés Endrének, kinek a Földművelő magyar nép lelki világa című munkáját ilyen szempontból is felhasználtam vallástörténeti tanulmányaim s olvasmányaimon kívül, hogy ezeket a dolgokat egyre eredménytelenebbül kereshetjük a mai gyermekeknél, hiszen ma már az iskolázás szinte mindenkihez eléggé hathatósan elért. Azonban ezek nyomtalanul és egészen igen nehezen, s talán soha se tűnnek el az emberek életéből a mi községünkben sem. Szokásokban, szólásokban továbbra is élni és hatni fognak. Magyarázatot kérnek és várnak.

És ez így van jól, mert a múltra való ismereteink ezeknek vizsgálata folytán lesznek egyre teljesebben megmagyarázva népünkre, az emberre és világra nézve.

Egyházunk már régtől fogva küzd a babona ellen, hiszen nálunk a hitnek tartalma a biztos ismeret és a szívbeli bizodalom.

22. AZ ISKOLA

Minthogy a község nagyjából református, századokon át református iskolája volt, az iskolájáról később, az egyháztörténet keretében fogok szólni bővebben. De röviden itt is kell emlékezni, mert hiszen természetes, hogy volt nem református iskolája, és az van ma is.

Egészen bizonyos, hogy az iskolázás Sáromberkén a keresztyénséggel kezdődött.

Az ezernégyszázas évek közepén épült keresztyén templom és parochia mellett, vagy éppen a parochián volt iskolája is a községnek. A tanító maga a plébános lehetett.

A reformáció századától kezdve aztán református iskolája szintén bizonyos, hogy volt. Az is valószínű, hogy nem külön tanítóval, hanem maga a prédikátor lehetett a tanító is. Mert a lelképásztor mellett csak 1751-től kezdve találjuk tanító említését is, de ettől kezdve folyamatosan.

1911-ben államosítják a református iskolát. Kéttanerő kezdi meg a működését. Egyik a templom melletti régi, református iskolában, a kántor-tanító, Nagy Károly vezetésével, aki igazgató is. A másik, ettől nem messze lennebb és szemben lévő Berekméri vagy Miklós Gyuri akkor épült, eléggé tágas új, első szobájában. Tanítónő tanít benne egy évig: Böszörményi Irma. Magam is ott, a keze alatt tanultam a II. elemi osztályt. Az első osztályt az imént említett régi református iskolában végeztem.

1913-ban felépül és megnyílik a falu közepén, a temető felé vezető út mellett a ma is meglévő állami iskola 3 tanteremmel és három tanítóval. Az új tanító Gál Márton, akinek a keze alatt magam a III. elemi osztályt tanultam. Ennek az iskolának van faiskolája, konyhakerti gyakorlókertje.

Az iskola, alakjáról tekintve: állami iskola-szabvány. Építész vállalkozója Csiszár Lajos, marosvásárhelyi építész volt. Az iskolához nagyapám szekerekkel magam is fuvaroztam, mivel az építész nagyapámnak jó ismerőse, a helyi fuvarozást nagyapámmal intéztette.

1920-ban úgy látták a reformátusok, hogy a régi felekezeti iskolát újra meg kell nyitni.

Az új református felekezeti iskola a Teleki-uradalom egyik gazdasági épületében, illetve a régi lovászmesteri lakban nyílt meg, [a] lógazdaság udvarán. Tanítója Jánosi György kántortanító volt.

Pár év múlva az egyház megvette Deák András utódaitól a Berekméri András Miklóssé és a Ferenczi Péter udvari sütő közötti telket, s arra a telekre egy tanerős, szép iskolát és kántortanítói lakást (két szoba, konyha) építette nagy erőfeszítéssel, mert a reformátusok egy része nem akart segíteni. Kellett az épület, mert kántori lakását is elveszítette volt, mikor államosították a régi iskolát, s nem állami tanító is volt egyben a kántora. Aztán a régi kántori lakásban és iskolában óvoda volt.

Majd e református iskola is megszűnt. Szövetkezetek székeltek épületében, és ma is az bérlő.

A felszabadulás (1945) után, illetve az iskolareformával kapcsolatban, iskola nyílt a Teleki-kastélyban is, internátussal. Ez az iskola 11 osztályos. Sok tanerővel.

A régi református iskola hat osztályos volt. Utána hároméves gazdasági ismételőiskolában mélyítették el, s gyakorolták a földműves gyerekek a tanultakat.

Már a régi református iskolának szép iskolai könyvtára volt. Az állami iskola megépítésével annak anyagát szépen kiegészítették.

Volt az iskolának dalárdája és műkedvelő csoportja is, mikor olyan tanítói voltak, akik ezektől a munkáktól nem kímélték a fáradságot, s szép eredményeket is értek el.¹⁷

A községen még ma is meglátszik, hogy nem csak iskolája volt, hanem abban jó tanítók és az iskolát látogató szorgalmas gyerekek.

23. A KULTÚRHÁZ

Sáromberkén az állami iskola és a Temető út közötti sarkon épült fel, hosszas készülődés után, az 1940-es években az egy emeletes kultúrház.

17 Kakassy Endre: Régi énekkarok nyomában c[ímű] cikke. Lásd a Művelődés folyóirat 1958 (XI. évf.) januári száma 49. lapján..

A kultúrház a kényesebb igényeket is kielégíti.

Bár a kultúrház építésénél magam személyesen nem dolgoztam, mert már akkor nem laktam a szülőfalumban, mégis úgy érzem, közöm van létrejöttéhez egyfelől azért, mert ottani javaim gyümölcséből biztos jutott ennek költségei fedezésére is, másfelől, a kultúrház korszerű megépítésének gondolatát magam is, tőlem telhetőleg, hűséges szeretettel igyekeztem ébren tartani és megvalósulásához segíteni, népszerűsíteni.

Kolozsvári vallástanár koromban egyszer rövid időre hazamentem az özvegy Kádár Andrásné, született Kristóf Juliánna, 80 éven jóval felüli anyai nagyanyám, minket, Mózes István Istváné árváit felnevelő nanóm meglátogatására. Erről az én akkori látogatásomról értesült b[oldog] e[emlékezetű], derék lelkipásztor a falunak: Zoltáni Pál. Meglátogatott és felkért, hogy az általa rendezett „felolvasási sorozatban”, az éppen akkor következő ülésen tartsak tetszés szerinti témáról szabadelőadást. A megbízást örömmel vállaltam, s Községünk a jövő évtizedekben címmel meg is tartottam, amint emlékezem elég érdeklődés mellett. A többi között, mintha álmodtam volna, beszéltem egy emeletes, tágas, a falu közepén felépített szép kultúrházról, annak beosztásáról, szép berendezéséről, felszereléséről. Benne a község mindennemű hivatalos teendőinek lemozgására alkalmas, kényelmes hivatali helyiségek. Nagyobb gyermekek számára alkalmas szórakozóhelyiség, külön fiúk, külön lányok számára. Fonószobák, kettő-három is rádióval. Népi varrottasok készítésére egy szoba, s benne közvarrógép. Olvasóterem folyóiratokkal, jó könyvtárral. Kultúrmunkaterem: dalárdának, műkedvelőknek, harmóniummal. Egy tágas előadó- és bálterem, beépített színpaddal, öltözőkkel. És a földszint egyik sarkában korszerű népfürdővel, hol ősztől tavaszig jó beosztással gyermekek, fiúk, lányok, nők, férfik különböző napokon tisztálkodhatnak. Ennek kellő rendben tartására egy altiszti családnak megfelelő lakás és megélhetést biztosító fizetést.

Az érdeklődőknek, hogy honnan tudom én, hogy így lesz, tréfásan azt feleltem: megálmodtam. Erre egy időse asszony a szomszédjának azt a megjegyzést tette: álom s esős idő. De a komolyabban később is érdeklődőknek megmondtam, hogy a haladó idő és a haladó gondolkodás, az igények növekedése elhozzák, nemsokára.

Íme, el is hozták. Áll a szép, emeletes kultúrház. És azt hiszem, hogy ma már nem csak én látom így, ahogy leírtam, hanem sokan látják, hogy még a leírtak és meg nem valósítottak mind szükségesek volnának a közösségi élet jobb megvalósítása, az életszínvonal emelése érdekében.

Azt is hallottam, hogy bizonyos tekintetekben az én meglátásomon is túlmentek. Mozielőadások is vannak a kultúrházban. S bizonyára maholnap televízió is lesz. Meghozza a jobb gazdálkodás és a növekvő kultúrigény.

És még egyet, ne vegye tőlem senki zokon, hogy azt is leírom, ami ezzel kapcsolatban egy kicsit bánt engemet. Sokszor ugyan nem, de egypárszor voltam otthon, azonban senkinek eszébe nem jutott, hogy behívjon és megmutassa nekem ezt a szép kultúrházat belülről is.

24. A KÖNYVTÁRAK

Sáromberkén három könyvtárról tudok.

Egyik a református egyház könyvtára volt, mely a lelkészi irodában, a lelkész kezelése alatt állt, s pontos katalógus mellett, akik akarták, könyvet bármikor vehettek ki és szolgáltathatták vissza. A könyvek értékesek, szépen bekötöttek, jó karban tartottak és tiszták voltak. A kikölcsönzési füzetből vagy naplóból szépen megállapítható volt, melyek azok a családok, melyek rendszeresen olvasnak, és sokat olvasnak. Időnként ezeket a könyveket ajándékozásokból szaporították s frissítették is.

Ebben a könyvtárban ... kötet volt. Ma ... kötet van.

Másik könyvtár a hitelszövetkezeté volt.

Ezt a könyvtárt a hitelszövetkezet könyvelője, Berekméri István, ismert nevén András Pista kezelte.

Ennek a könyvtárnak az anyaga frissebb volt, mint az egyházi könyvtaré. Benne sok gazdasági vonatkozású, hasznosítható mű.

Köteleinek száma: ... Ma ebből ... kötet van meg. Kezelője 1965-ben...

A harmadik az állami iskola könyvtára volt, szép fehér vászonkötésben, a vallás és a közoktatásügyi minisztérium gondoskodásából. Ezt a könyvtárat az

igazgató, illetve valamelyik megbízott tanító kezelte. Ebből is kölcsönözhetett bárki, bármikor.

Köteteinek száma... Ma ennek, vagy ennek utódja ... kötettel rendelkezik.
Ma-ban van elhelyezve.

25. NÉPI IRODALOM, MŰVÉSZET

[A. Népi költők]

Községünkben a rigmusokat igen kedvelik. A rigmusmondó legények közül nem egy, késő öreg koráig is rigmusok, alkalmoszerű (keresztelő, eljegyzés, azaz mátkásodás, menyegző, temetés és más alkalmakon, pl. templom előtti üdvözlése a vendégprédikátornak) mondásával „ékeskedik”, melyet nem mindenki tud és a nyilvános szerepléshez nincs mindenkinek bátorsága.

Bizonyos, hogy rigmusfaragással is foglalkoztak némelyek a régebbi időkben is (sírfeliratok, névnap-i köszöntők stb.), de ezt nem ütötték dobra, sőt titkolták „szemérmesen”, hogy ők ilyent csinálni tudnak, s ezért nevük, emlékezetük ezzel kapcsolatban nemigen nyomozható ki, pedig megkíséreltük, mint alább látni lesz alkalmunk.

A) A fejfákra vésett rigmusokból lássunk párat, melyet a helyszínen, 1943-ban magunk jegyeztünk le a fejfákról.

1. Vajda Ferenc Gy. Borka, mgh. 1929.

.....
Elhervadt életem viruló virága,
Kiderült hajnalom hamar béborula,
Fájdalmaim elszűntek, testem csendben nyugszik,
Emlékem fent marad nálatok mindvégig.

2. Vajda György Borka, halála 1931.

Boldog, aki már látta maradékait,
Akik majd könnyekkel áztatják hamvait.

Az ilyen nyugton szállhat sírba,
Tudja, hogy élni fog utódaiban...

3. Gálfi Berta, mh. 1909.

Elvégeztem már
pályafutásomat,
megtartottam hitem
s vallásomat
Jövel, Uram Jézusom,
add meg koronámat!

4. Nagy András, id. mh. 1930.

.....
Életet éltem,
Vígán eltöltöttem,
A halál kezéből
Ki nem kerülhettem...

5. Berekméri Andrásné, mh. 1910.

.....
Szenvedés az élet,
és az öröm mellett
sok a bánat nagyon.

6. Dávid Róza, Istváné, mh. 1923.

.....
Mint a szép virágok
tavasszal újulnak,
rövid nyílásukkal
ékesen virulnak,
úgy a szép ifjúkor
felderült hajnala
hamar beborula.

Testvérim, rokonim,
valakik valátok,
minden házi áldás
szálljon tireátok...

B) Berekméri, alias Szalonka György (Gyuri) magát költőnek tartotta és ezt nem is titkolta.

Ez a Szalonka Gyuri az 1848-49-es szabadságharcban honvéd volt, s a szabadságharcot megbosszuló osztrák üldözésnek sem lett áldozata.

A bosszúállás idején nyilván nem, de azután büszkén beszélte szabadságharcos emlékeit, vitézségét fűnek-fának, s minthogy én akkor se fű, se fa nem voltam, hanem csak egy kisiskolás, ki naponként látta üldögélni az állami iskola szomszédságában lévő szalmafedeles cserényház tőkéjén (első nyitott tornácán), nekem nem mesélt, pedig nagy kedvem volna most meséit megeleveníteni.

Dr. Nagy Géza, nyugalmazott teológiai tanár, egykori professzorom, ki a marosvásárhelyi református kollégium diákja volt – egy névnapom alkalmával mondta el nekem, hogy „Sáromberkéről a március 15. református kollégiumi ünnepélyekre az én diákságom idején mindig ott láttam lelkesedni a sáromberki 48-as Berekméri Györgyöt, kitüntetési érmeikkel a mellén”.

Dr. Kristóf György egyetemi tanár, – aki sáromberki születésű – azt mondta el, hogy ez a Berekméri György egyszer felkereste őt az egyetemen, professzori szobájában, Kolozsváron, kézzel írt verseit mutogatta, kínálhatta. Minthogy verseiben Petőfit utánozta, vagy éppen plagizálta, elkergette, mondván: menjen dolgozni, s ne tekeregjen ország-világ.

Én azonban kíváncsi voltam költészetére.

Megkértem a nálam látogatóban, Kolozsváron lévő nagynénémet, özvegy Kristóf Péterné, született Kádár Anna keresztanyámat, hogy midőn haza megy Sáromberkére, keresse fel Szalonka Gyuri még élő rokonait, keressék meg a ládafiában, és mindenütt a Szalonka Gyuri verseit, és juttassák hozzám.

Keresztanyám eljárta megbízásomban, s pár hét múlva értesített levélben, hogy sehol semmit nem találtak.

Nem nyugodtam meg válaszán. Írtam Nagy Géza sáromberki református lelkésznek, egykori teológus tanítványomnak, nézzen ő utána a dolognak.

Amint írja a lelkész, lótot-futott a megbízásomban, de Vajda Andrásné, született Berekméri Marin (Csundrinén) kívül senki sem tudott egyetlen sort adni vagy emlékezetből felidézni. Nevezett asszony (született cca. 1908), gyermekkori emlékei közt kutatva, vallotta, hogy tudomása szerint verses füzetek a református egyháznál volt. Az ő emlékezetében maradt egy hosszú versének egy kicsiny töredéke, melynek ez volt a címe: A Szentírás gyöngyei. Minden szakasza az ábécének egy-egy betűjével kezdődött. Így diktálta le nekem emlékezetből az első szakaszt:

„Áron vétettünk meg,
Mégpedig nagy áron,
Krisztus drága vérén,
Nem a sárga sáron.
Nem árthat a Sátán
Minekünk immáron,
Egész erejéből
Dühösködjék bárhon.”

A C betűs versszakból ennyire emlékszik:

„Címere a hitnek
A jócselekedet
Úgy ragyognak rajta,
Mint igaz gyöngyszemek.”

C) Aztán így folytatja a lelkész a levelét: Írnom kell egy másik népi verselő-ről, néhai Berekméri Istvánról (András Pista), akinek versei részben megvannak, részben megjelentek a Gyallay Domokos által szerkesztett „Szövetkezés” című parasztköltők rovatában. Egy, az I. világháborúban elszenvedett fogságban írt versezetét közlöm:

Skotovo városa Szibéria szélén
Fekszik a tengernek egy kies mellékén.
Három oldalról is hegyek határolják,
E vidéket inkább kínaiak lakják.

De furcsa népfaj ez, hogyha ti látnátok,

Megmosolygás nélkül, tudom nem hagynátok.
Barna az arcbőrük, ferdén áll a szemük,
Félig-meddig nyírva s borotválva fejük.

Hajuk olyan hosszú, mint nálunk a nőknek,
Három ágba fonva vagyon mindeniknek.
Bajuszuk s szakálluk, szintén borotválva,
Csak a ruhájukról látszik, melyik dáma.

Mikor esznek ezek, azt kellene nézni,
Miképp tudnak ezek pálcikákkal bánni.
Kanált nem használnak, sem asztalt, sem széket,
Guggolva költik el mindig az ebédet.

[...]

Miután így szóltam a kínaiakról,
Szóljak most röviden rólunk, a foglyokról.
Itt vagyunk összesen 3000 ember,
Magyar, német, osztrák, tót, cigány és vendel.

Egyhangú napjaink elég gyorsan folynak,
Ez az egy öröme csupán a foglyoknak.
Naphosszat vége nincs játéknak, regének,
Egy helyen sakkoznak, másutt énekelnek.

Dominó-játék is vígan foly cukorban,
Egy sincs olyan, aki vizet tölt a borba.
Minden este beáll itt közöttünk a bál;
Pipázik a magyar s a muszka kiabál.

Reggel, hogy felkelünk, az evéshez látunk,
Édes legyen csájunk, ez a kívánságunk!

Tíz óra körül már jelzik az ebédet,
Osztogatják gyorsan a húst és ebédet.

Tíz embernek egy tál, lőre benne kevés,
Öröm ám azt nézni, hogy megy itt az evés.
Olyan étvágya van itt minden fogolynak,
Mint mondani szokás nálunk, a farkasnak.

Ebéd után séta, ha tetszik heverés.
Jó időöltés még a kártya-keverés.
Lehetne így élni csak kevés a kopek:
Szalonnát nem rágják itt meg az egerek!

Délután öt óra, zupáért kell menni,
Hogy a rend meglegyen, sorba kell állani.
Ebéd után mindig és vacsora után,
Hozzá kell fogni az evéshez szaporán.

S hogyha érkezett estvéli nyolc óra,
Feküdni kell rögtön, mint egy parancsszóra!
Nem kérdik, hogy jön-e álom a szemedre,
Hanem fogd be a szád, s a priccsre feküdj le!

Derékalj a deszka, s párna cakkom-pakk,
Takaród a köpeny, és hogy cúgot ne kapj:
Ne húzd le bakancsod, sipkád tartsd fejedem,
Oldalod szomszédod tartja jó melegen!

Bátran hajthatod le álomra fejedet,
Őrzik itten híven testedet, lelkedet.
Egy szuronyos muszka az ajtóban alszik,
És a napos altiszt társaival csejázik.
Ha elalszik a tűz, a lámpa világa

Pislogva ég csupán, kicsi az ő lángja.
A levegő romlott, oxigénye kevés,
Egynek sincs eszébe itten a megszökés.

Ki nem tud aludni és ha hallgatózik,
Rájön, hogy a foglyok fele vakaródzik.
Nem számít, hogy szombat vagyon avagy hétfő,
Egyaránt van tetű, húsz vagy harminckettő.

Egy héten két böjtnap, erre figyeljeteK,
Az egyik szereda, a másik meg péntek.
Akkor ne számláld, hogy nekem hány falat jár,
Egyed a hal-levest, de ne káromkodjál!

Jár itt minden délben csúzpájsz helyett kása,
Olyan, hogy nem termett e világon párja.
Pohánka, hajdina, tatárka a neve,
Zsír helyett faggyúval van összekeverve!

Mikor az ebédet ilyképp elvégezted,
Nem tudod forgatni szájadban nyelvedet,
Annyira rátapadt az a faggyas kása,
Hogy nyelved nehezen forog a te szádba.

Édes feleségem, s kicsi gyermekeim,
Itt írtam röviden az étkezéseim.
Tudjátok meg tik is az én szép hazámba,
Hogy tart minket itten az oroszok cárja?!

1915. január 15.

Olyant, aki az I. és II. világháború előtt községünkben népi prózát írt volna,
nem tudunk.

B. Népművészet, népművelés

Népünknek ebben a vonatkozásban is vannak adottságai, vannak feljegyezni valók. Kár, hogy nem volt időm és alkalmam kissé tüzetesebben foglalkozni a kérdésekkel. De, amit tudok, feljegyzem, remélem, hogy a kiegészítéseket valaki, nálam illetékesebb, arra valóbb megteszi, különösen a felszabadulási (1944) időtől kezdve sok lesz a feljegyezni való.

a) Az énekkar vagy dalárda

Vonatkozó feljegyzésekkel községünkben 1893 előtt, bár kerestük, nem találkoztunk. 1893-ban megválasztják orgonás kántortanítónak Makkai Kálmán, várhegyi lévita tanítót. Iskolánk sajnos akkor még osztatlan. A tanítónak ropant nehéz az iskolai munkája és küzd vele. Végzi a kántori teendőket is. Közben azonban, keres, és talál alkalmat arra, hogy a jó hangúakból dalkart szervezzen, műéneket tanítson, ahogy feljegyezték a jegyzőkönyvek.

Érdekes volna a darabokat, a dalárdistákat, szereplésüket rögzíteni, de hiányoznak az adatok.

Dalárdavezetői minőségében Makkai azonban szép eredményt ért el. A Görgényi Egyházmegyében, ahová Sáromberke is tartozott, dicsérettel, az elsőként emlegették (Prot. Közl. 1896. 33. sz. 271. l.).

Utána minden tanítónak volt dalárdája.

Ezt a munkát tanítóink közül a legnagyobb kedvvel és lendülettel Jánossy György, a II. felekezeti (református) iskolához megválasztott kántortanító végezte, ki aztán állami iskolához, majd Mezőbándra kántornak ment át, s ma (1970) is ott él.

A nagy (1948) iskolareform után is folytatják ezt a munkát. Ennek megajzolását illetékesebbektől reméljük és várjuk.

b) A színjátszás községünkben

Községünkben a színjátszást is Makkai Kálmán kántortanító kezdte tanítani 1893-tól kezdve. Az általa megrendezett népmulatságok jövedelméből, fel van

jegyezve, hogy könyvtárat szerzett. Ennek állománya 184 mű, 286 kötetben, melynek csak egy igen kis része a lelkész, illetve az Afrika-utazó Teleki Samu adománya.

Csak sajnálni tudom, hogy az előadott színdarabok, népszínművek címét nem találtam feljegyezve.

Nagyobb lendületet a színjátszás akkor vett, midőn iskolánkat államosították, és három tanerőssé lett.

Gál Márton, Nagy Károly és Böszörményi Irma tanító-kartársak, midőn hosszabb, alapos munka után, az első előadást és népmulatságot megtartották, mint említettem a dalárdánál, egy szép nagy harmóniumot vásároltak.

Egy másik előadás és multság jövedelméből, ugyancsak a Gál Márton igazgató-tanító által indítványozott szép cselekedetet követték el: az öreg emberek és öreg asszonyok kedvesen, hálásan emlegetett 40 évvel ezelőtt eltemetett Jakab Lajos, jó tanítójuk sírjához, temetőnkben, szép sírkövet állítottak. Ez a tett igazán szép lélekre vall. Sajnos azonban, mikor ezt a síremléket a maga helyén megbeszéltetni akartam, feliratát nem vehettem le, mert 40 év után eltűnt a temetőről, pedig a kurátor, Berekméri Ferenc esküdözött, hogy nemrégén látta az, és elolvasta a feliratát.

A színjátszást szintén Jánossy György karolta fel jól 1920–1927 között, nálunk való szolgálata alatt.

Tüzes István államiiskola-igazgatónk szintén ápolta és ápoltatta a színjátszást. Munkájának egy igen jelentős eredménye, hogy 1934-ben, az állami iskola tőzsomszédságában megvettette az egyemeletes közművelődési ház erős fundamentumát. Erre aztán pár évvel később fölépítették úgy és olyannak, ahogy és amilyennek én azt egy otthon tartott ünnepi előadásomban megálmodtam.

A felszabadulás és a nagy korszakalkotó iskolareform után felépült közművelődési ház élére, a tantestületből egy legarravalóbb tanárt kultúrigazgatóvá neveztek ki, és az befeküdt szívvel-lélekkel a színjátszás ügyének a rendezésébe.

Tudtommal ilyen kultúrigazgatók voltak:

Vajda Zoltán tanár 1950,

Varró Gábor tanár 1951–1962.

Gurza László tanár, kit teljesen függetlenítettek egyéb munkájától, hogy mint kultúrigazgató szolgálhasson. Buzgón szolgált, mert az állami iskola és

közművelődési ház tőszomszédságában ő építtette fel a nagyon szükséges, modern, nyolc tanteremmel rendelkező új, emeletes iskolaépületünket.

Itt is átadom a szót valaki illetékesebbnek, hogy adatokkal megtűzdelt beszámolót írjon a felszabadulási időktől kezdve történt ilyen irányú, szép s tanulságos megmozdulásokról, hogy az utódokra annak nyoma maradjon – biztatásul, lelkesítőül.

c) A cimbalom

Községünkben atyánkfiai a zenét nem nagyon művelték. Megszokott volt a cigánymuzsika táncban, lakodalmon. Zeneszerszámaik nem voltak.

A legelső, aki cimbalmot vásárolt gyermekeinek: Berekméri István, alias András Pista, aki akkor hitelszövetkezetünk könyvelője, a népkönyvtár kezelője volt. Az egész família kitűnő füllel és hanggal rendelkezett. Gyermekei: Erzsébet, András, Anna, István, Mari, Domokos, Ferenc, Ilus, többé-kevésbé mind kedvet kaptak a cimbalmozáshoz, megtanultak. Kottából, de natúrból főleg egyházi énekeket, világi nótákat, népdalokat játszottak a maguk és a szomszédok gyönyörködtetésére. Utólag csodálom, hogy nyilvános szereplésre akkor nem kérték őket, legalább addig nem, amíg én elemista voltam (1910–1916) otthon.

Kitűnően cimbalmozott Erzsébet, aki később harmóniumozni, orgonázni is megtanult. Miután férjétől elvált, Bonyhán volt önálló református kántor, talán ma is él.

Jól játszott a fiúk közül István, aki nekem osztálytársam volt az elemiben, de korán meghalt.

Nem tudom, hogy az unokák cimbalmoznak-e manapság?

Itt említém meg, hogy egyik unoka, az Annáé, kinek férje Mózes András, az Andrásé, Mózes Erzsébet hivatásos színész.

d) A hegedű

Ahogy én utánajártam és tudom, községünkben hegedűje volt, és hegedülni tudott Vajda Márton, a Frici Pistáé, ki tanítóképzőt végzett. Nagynyői tanító

volt. Majd a marosvásárhelyi zenekonzervatóriumban is tanult, és zenetanára lett a református kollégiumnak. Főképp kottából hegedült.

Hegedűje volt Suciu, Szócs Ferenc tanítónak, és hegedült. Mózes András, ki e sorokat írja, szintén kapott keresztanyjától, özvegy Sütő Jánosné, Kádár Anától egy szép hegedűt ajándékba II. gimnazista korában (1917), és magánúton tanult meg népdalozni, és tanított másokat is.

Kristóf Ferenc Istvánné, szintén kapott édesapjától ajándékban egy hegedűt, de hiába gyakoroltuk sokat együtt, hiszen jó barátok voltunk, és asztalunknál szinte mindennapos, nem volt Ferencnek se hallása, se hangja, így kedve sem, nem tanult meg hegedülni. Szülei igen kedves emberek voltak hozzám is, különösen az édesanya, de ők sem voltak muzikálisok. Csodálkoztak játékomon, cincogásomon, örvendtek, és bíztatták fiokat, hogy tanuljon.

Nagy kedve volt a hegedűhöz Kántor Ferenc, a Ferencének, aki az Alszegeen, a szomszédunkban lakott. Középiskolába nem járt. Én meséltem neki hosszú estéken, hogy mi a középiskolában miket tanultunk. Az irodalom, a filozófia és a zene érdekelte a legjobban. Szerzett is egy hegedűt, felszerelte még hangfogóval is, mert apja nem szerette a lármát, s hegedülgettünk együtt. Ő magánszorgalomból tanult meg kottából is, és jellemző, hogy amit muzsikált, azt énekelte is.

Hogy a felszabadulás után (1944) kik és hogyan foglalkoztak a hegedűvel, a hegedüléssel, magam is szeretném tudni. Bár megérném, hogy valaki megírja ezt is egyebekkel, és tájékoztasson kedves szülőfalumról.

e) Az orgona

Községünkben a népet szolgáló legrégebb zeneszerszám az orgona.

A református templomban, a feljegyzések szerint, 1857-től fogva díszlik. Teleki Sámuel, az Afrika-utazó édesapja, az egyházközség patrónusa állíttatta. Nyolc változatú, külön fúvószerkezettel. Igaz, játszóasztala befelé volt.

Első orgonás kántortanító Jakab Lajos (1845–1874) volt. Ettől kezdve a hívek orgonakísérettel, vezetéssel énekeltek.

Ezt az orgonát 1950-ben, hiszen a díszül is szolgáló sok szép, nagy cinsípját elvitték az I. világháború alkalmával, megjavíttatta az egyházközség Zoltáni Pál buzgólkodása folytán. Játszóasztalát kifelé fordították, modernizálták.

A község második orgonája az 1900-as évek elején az Alszegezen épült kicsi, római katolikus templomban van. Játszóasztala kifelé áll.

1913-ban, mint láttuk, az állami iskolának egy szép nagy harmóniumot szereztek, s ettől kezdve az énektanulás jobban ment.

Egy második harmóniumot szerzett a II., tehát újonnan szervezett református iskola. Ezen tanultam magam is harmóniumozni.

Felesége hozományaképpen volt harmóniuma Kántor Ferenc Ferencének is. Harmóniumozni nem tanult meg. Később zongorát is szerzett a család, hiszen két lánya kereskedelmi érettségit tett.

Községünkben orgonázni tudtak és orgonáztak is: Jakab Lajos, Sükösd András, Benedek Sándor, Farkas Károly, Both Béla, Nagy Károly, Jánossy György, Rácz Sándor, Técsi János református kántortanítók, Gál Márton, Tüzes István, Kelemen Antal állami tanítók, kántorok: Szabó Miklós nyugalmazott tanító, Rápolti Sándor, Kristóf István és a sáromberki diákok: Vajda Márton, a későbbi zenetanár, Mózes András, volt balai lévita tanító, Berekméri Domokos tanító, Zoltáni Elek tanító, László Ferenc római katolikus nagyernyei kántortanító, Schaff Ferenc római katolikus kántortanító, Csíkszereda, Kelemen Ernő tanító, Máramarossziget, Kelemen Jenő tanító, Magyarországon, Berekméri Erzsébet, kántor Bonyhán.

A névsor folytatását nagy kérelemmel bízom valakire!

C. Napilapok, folyóiratok

Az I. világháború előtt az udvarnak, a lelkésznek, a tanítónak, Kádár Ferenc ré-pabiztosnak, a szerző nagyapja testvéröccsének, nagyapjának, Kádár Andrásnak járt napilap. Ez utóbbinak leánya Kolozsvárról a Kolozsvári Hírlapot küldte.

A napilapokba többen belenézhettek, mert nagy posta volt a faluban. 28 faluba vitték Sáromberkéről a levélhordók a lapokat is.

Folyóiratok jártak:

A református egyháznak 1908 előtt a Protestáns Közlöny mint hivatalos lap, melyet felváltott, és azóta is fut, a Református Szemle. A tanítónak az I. világháború előtt a Néptanítók Lapja, azután nem tudom, sajnos.

1913-ban Gál Márton államiiskola-igazgató s tanító megszervezte a községben a gazdakört, székhelye a Berekméri György azelőtti évben iskolateremül szolgáló szobája [volt], hová napilapokat és szakfolyóiratot rendelt az embereknek.

A II. világháború kitöréséig s az alatt a községbe több újság és a Magyar Nép folyóirat, illetve hetilap is többeknek járt.

A felszabadulás után természetesen a sajtószolgálat is megélénkült. Ma már nem könnyű felsorolni a lapokat és előfizetőket, de remélem, hogy egy fiatalabb, nagyobb munkabírású ember ezt is elvégzi, ha én nem voltam arra való.

D. Sírversek

„Majd minden népnek temetkezési szokásaiból, de különösebben temetőiből meg lehet ítélni azon nép életét, gondolkozását és érzületét” (Erdélyi Protestáns Közlöny 1871. 294. l.).

Sáromberkén az ősi szokás szerint a település sorrendjében temetkeztek, a temetőnek 1772-ben történt megnyitásától fogva, tehát a régi temetőn. Az új temetőn ezt a szokást elhagyták. Elhalálzási sorrendben temetkeznek, sorban, s mikor betelik a sor, újat kezdenek.

A régi temetőt Teleki Sámuel kancellár ajándékozta községünknek, hova először kisgyermekét (1772) temették. Északkeleti végébe (1774) kriptát építtetett, melyet 1964-ben hazánk, Románia Népköztársaság magas kormánya 40000 leivel műemlékjavíttatta.

A kastély a falu északnyugati végén van. Utána, a Sárpatok felé vezető utat elhagyva, a település Vajdákkal, Mózesekkel folytatódott. A temetkezésben is a kripta nyugati oldalán Vajdákkal és Mózesekkel találkozunk, illetve azok síremlékeivel.

Itt kezdve, néhány érdekes síremlék feliratát közöljük a következőkben.

1. M.M. Szül. 1860. Mh. 1896. augusztus 6. Itt nyugszik Vajda Miklós a Péteré, kit az Úr véletlenül és hirtelen ragada ki szerető rokonai közül. Fájlalja bús neje, egyetlen kis fia és szerető jó nevelőszülői, rokonai. Béke örködjék hamvai felett. Boldog emléke megmarad.

2. E néma sír fedi legidősebb özvegy Vajda György. Meghalt özvegysége 9-ik, élete 73-ik évében. A községben több évekig lelkiismeretes előjáróságot folytatott. Béke...
3. M.M. E.M. A gyermekeit forrón szerető, jó édesapa, idős Mózes István e sírba záratott, kinek boldog emlékezete megmarad örökre, ki élt 77 éveket. Ebből párost első nejével, Vajda Annával, 42 éveket, özvegyen egy évet. Második házassága Kelemen Katával, 14 éveket. Meghalt 1881. I. 4. Siratják... (Dr. Mózes András dédnagyapja)
4. M.M Született 1846. Meghalt 1904. III. 8. Itt nyugszik idős Mózes István, a jó keresztyén és jó édesapa, ki a családi boldogításáért futott, rágódott. Fájjalja bús neje, 3 élő gyermeke. Béke örködjék porai felett! (Dr. Mózes András apai nagyapja)
5. M.M. Itt nyugszik Mózes Istvánné, Kádár Mária. Született 1883. Meghalt 1917. január 27. Béke poraira. (Dr. Mózes András édesanyja)
A sírfa vékony volt, elkorhadt és ellopták.
Halálának 50. évében fiai új síremléket állítottak, melynek fényképe mel-
lékelve.
6. Kádár András, született 1848 VIII. 15. Meghalt 1919. június 26. Béke leng-
jen porai felett. Em. neje: Kristóf Juliánna, született 1853. Meghalt 1942.
(Dr. Mózes András anyai nagyapja, nagyanyja sírkövének felirata.)
7. M.M. Született 1896. Meghalt 1906.
Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél
Hirtelen elhervad és tovább nem él.
Úgy a Szász Ilona virágát is meghervasztá
És eloltá virágát.
Akit fájó szívvel sirat Szász István, édesapja, Kristóf Jula édesanyja, egyetlen
megmaradt testvére Szőcs Eszti.
Nyugodjék a földben...
8. M.M.E.H. Itt nyugszik az istenfélő, embert megbecsülő, jó keresztyén édes-
apa, Mózes György, a Györgyé, ki született 1863-ban, II. 28. Fájdalomtól
megtört szívvel, életének 60. évében, 1923. IV. 17. tért örök nyugalomra. F
neje és 6 élő gyermeke, 9 unokája. B.P.

9. E.M.B.F. Itt nyugszik egy ifjú nő, Kántor Erzsébet, ki született 1899. III. 4.
Meghalt 1929. VII. 15.
Hosszas a szenvedés, de kínos a halál,
Amely minden embert a földbe porlaszt már.
Csendben alszom, fájdalom elszűntek,
Édesek álmaim, Isten már veletek!
Fájlalják szülei, 5 élő testvére és összes rokonai.
10. M.M. Született 1848. V. 1. Meghalt 1909.
Elvégeztem én már pályafutásomat,
megtartottam hitem, meg a vallásomat.
Jövel, Uram, Jézus, add meg koronámat.
Itt nyugszik Gálfi Berta.
11. M.M. Született 1872. Meghalt 1914. VIII. 19.
Ez életnek súlya, mindig rontó búja,
Már most vettem nyugalمامat,
Isten előtt boldogságot.
Végeztem földön sorsomat
Kezdem mennyben venni viseletem jutalmát.
Itt nyugszik Vajda Andrásné, született Bende Erzsébet.
12. Itt nyugszik egy ártatlan kis fiú, Vajda Károly a Miklósé.
Mint nyíló bimbóból köszöntött a hajnal
Letört fa virágja lett az alkonyattal.
Viruló szép virág volna az életem
Felderült hajnalom: beborult hirtelen.
Született 1922. III. 8. Meghalt 1932. X. 2. Fájlalják bús szülei és rokonai. B.P.
13. Született 1886. Meghalt 1907.
Állj meg itt, e sírdomb mellett, E sötét sír engemet fed,
Az én nevem Fülöp Julia, Ki 21 éves vala.
Huszonkettőt nem értem el: Jött a halál seregével.
Betegségem ágyam fenekére lezárt.
Anyám, apám nem siratnak, Azok földben porladoznak,
Testvéreim, rokonaim, Azok lesznek siratóim!

14. Itt nyugszik egy ifjú legény, ifjú Szabó Ferenc a Jánosé, született 1917. IX.13.
Mehalt 1936. V. 12.
Hosszas szenvedésem immáron elmúlt,
Elhervadt testem már hideg földdé váltott,
fájdalmim megszűntek, örökre elválok,
Szüleim, testvérim, valakik valátok,
Istennek áldása szálljon tireátok!
15. A.B.F.R.A.A. Itt nyugszik ifjú Kádár Mihályné, született Berekméri Anna,
született 1911. IV. 7. Mehalt 1934. V. 29.
Szívem szakad elhagyott hű társamért,
Árván maradt kedves kisgyermekemért,
Jóakaró szüleimért és a többi testvéremért.
Nincs testemnek többé fájdalma, van szívemnek nyugalma.
Fájó lelkem mennyben örül, az Isten szent széke körül.
16. M.M. Született 1845. júniusd 18.
Már én oda megyek,
Hol Jézussal legyek,
Drága kegyelméből,
Minden jókat vegyek.
Itt nyugszik idős Berekméri János, meghalt 1906. július 21. Siratják bús
gyermekai. Nyugodjék. B.P.
17. A.B.F.R.A Itt nyugszik Kántor Györgyné született Berekméri Zsuzsánna
Térj pihenni fáradt vándor,
A sír keble vár reád,
Húlt porodnak a rokon por,
Csendes békét, nyugtot ád.
Utad itt már véget ért,
Lelked messze égbe tért,
S ott a fényes mennyországban,
Él örökös boldogságban.
Fájlalják férje, gyermekai. 1870–1934. B.P.
18. Emlékezz! Itt nyugszik egy ifjú lány, Mózes Iluska, született 1911. VII. 7.
Nyílnak már a virágok fakadó bimbói

Zöldell már a mező hervatag virányi,
Csak az én életem elhervadt virága
Nem újul, nem nyílik, szép ifjú korára,
Elmúltak fájdalmim, szívem csendben pihen,
Édes lett az álom sötét sír ölében.
Szüleim, s rokonim, akik valátok,
Istennek áldása szálljon tireátok.
Mehalt 1931. IV. 7.

19. A.B.F.R.A.A. E sírban nyugszik csendesen Mózes András Péteré. Született 1875. X. 18. Mehalt 1934. III. 17. Élete jóság és hűség övéinek, egyházának és népének szeretettel és hűséggel volt nevelője. Hálás szívvel őrzik emlékét felesége, 3 gyermeke és unokái. Áldott legyen pihenése és boldog a feltámasztása. Fájlják összes rokonai. Isten legyen veletek. B.P.
20. M.M Született 1907.
Mint a kis viola a kertekben,
Úgy illatoztam szüleim ölében.
De mivel a főkertész jobban szeretett,
Azért a mennyei virágok közé vett.
Mehalt Berekméri András, 1909.
Szüleimtől, testvéreimtől búcsú.
21. E.H. Itt nyugszik Fodor György, ki született 1825. Megnősült 1850. Élt páros életet 59 évet. Mehalt 1909-ben, július 30. Könnyezi bús neje, Józsa Biri és 3 élő gyermeke, 9 unokája. Áldást kíván mindnyájukra. Béke poraira! Búcsúzik mint 1848–49-ből önkéntes honvéd, minden jó pajtásaitól!
22. M.M. Született 1861. május 15. Mehalt 1911. július 13. Itt nyugszik az Úrban megboldogult Fülöp Jánosné, született Mózes Zsuzsánna. Élt 50 évet. Magára nézve sokat élt, mert sokat szenvedett, övéire nézve keveset, mert hön szeretett. Siratja bús férje és 6 élő gyermeke. Béke örökdjék hamvai felett.
23. M.M. Itt nyugszik Berekméri Andrásné Vajda Juliánna, született 1841., meghalt 1910. B.P.
Szenvedés az élet, öröm kevés vagyon,
és az öröm mellett, sok a bánat nagyon!

24. M.M. Született 1883. Meghalt 1900. december 9. Itt nyugszik egy ifjú leány, Vajda Mária, a néhai Jánosé, aki olyan volt, hogy róla még a rágalom se szól. Tán azért szállott koporsóba, nehogy a föld beszennyezze lelkét.
25. M.M. Született 1895. XII. 27. – meghalt 1929 III. 22. Itt nyugszik Vajda Ferenc barka, ki élt 34 évet. Oh, de hamar hervad az élet, ha azt megsértik. Úgy sérték meg testem, hamar is elmúlik. Elhervad életem viruló virága. Kiderült életem hamar beborula. Fájdalmim elszűntek, testem csendben nyugszik. Emlékem fennmarad nálatok mindvégig. Fájlalják bús szülei, 5 élő testvére és rokonai. Ny.Cs. B.P.
26. M.M. Született 1868. XX. 13. – meghalt 1931. VIII. 30. Itt nyugszik idős Vajda György barka, a jó, szorgalmas családapa, kit az Úr hirtelen szólíta az őt szerető családja közül, életének 63. évében elhunyt.
Boldog, aki már láthatja maradékait,
Akik majd könnyekkel áztatják hamvait.
Az ilyen nyugton szállhat sírba,
Tudja, hogy élni fog utódaiban.
Fájlalják bús neje, gyermekei, testvérei, unokái, rokonai. B.P.
27. É.A.H. Született 1905. Meghalt 1923. Itt nyugszik Dávid Róza Istváné.
Mint a szép virágok tavasszal nyílanak,
Rövid nyílásukkal ékesen virulnak,
De hamar elmúlnak.
Úgy a szép ifjúkor felderült hajnala
Hamar beborula.
Testvérim, rokonim, valakik valátok,
Minden házi áldás szálljon tireátok.
28. Itt nyugszik az Úrban megboldogult idős Kádár György Jánosé, aki született 1867. V. 8. Meghalt 1935. X. 7. Élt 68 évet.
Olyan az ősz ember hanyatló élete,
Mint a nyári napnak hosszú szürkülete.
Mind a kettő nyugalomra int,
Melyből új életre virrad megint.
Fájlalja 7 élő gyermeke, 3 testvére, unokái, rokonai. Ny.Cs. B.P.

29. Emlékezz!
 Magára nézve sokat élt, mert sokat szenvedett,
 Övéire nézve keveset, mert nagyon szeretett.
 Kik e sírban nyugosznak, három gyermekei,
 Viszont keblére öleli szeretett magzatait.
30. E.H. Itt nyugszik idős Nagy András, ki született 1839. november 20. Meghalt 1930. december 23.
 Szép életet éltem, vígan eltöltöttem,
 A halál kezéből ki nem kerülhettem.
 Páros életet élt 64 évet. Fájlalja bánatos neje és 15 unokája, 16 dédunokája, 3 élő gyermeke. Nyugodjék csendesen a béke porában.
31. M.M. Itt nyugszik ifjú Vajda Ferenc a Györgyé, aki olyan volt, hogy róla még rágalom se szólt. Lelke tiszta, mint a hattyú tolla. Azért szállt oly ifjan sötét koporsóba, hogy a föld ne szennyezze be az ő lelkének tisztaságát. Ő volt, aki futott, fáradott az ő tudomány és tanulmánya nyerhetése végett. Ő volt a szelíd, a páratlan jó gyermek. Született 1908. július. (Ennek a fejének szép az ornamentikája.)
32. Itt nyugszik ifjú Kádár Mihály a Mihályé, született 1900. X. 12. Meghalt 1930. VIII. 19.
 Harminc év lefolytán sok volt a szenvedés,
 Megszűnt szívverésem, édes a pihenés.
 S ti, hú gondozóim, valakik valátok,
 Istennek áldása szálljon tireátok. F.B.T.E.R.Ny.Cs.
33. Született 1886. Meghalt 1907.
 Állj meg itt, e sírdomb mellett,
 E sötét sír engemet fed.
 Az én nevem Fülöp Julia,
 Ki 21 éves vala.
 Huszonkettőt nem értem el,
 Jött a halál, seregével.
 Betegségem ágyam fenekére lezárt.
 Anyám, apám nem siratnak,
 Azok földben porladoznak,

Testvéreim, rokonaim,

Ti lesznek siratóim.

34. Itt nyugszik evangélikus, református papné, Garda Mártonné Kiss Anna született 1830. április 30. Meghalt 1858. június 6.
Meg nem mentheténk a sírnak gyászjétől téged,
Mint homály nélküli tükör, összetörve életed.
De erényed gyöngyfüzérét, ezt nem adjuk oda mi,
Ezt szabad szeretteidnek egymást közt megosztani.
35. Itt nyugszik Garda Márton sáromberki és erdőszengyeli református pap, a görgényi egyházmegye volt közügyigazgatója és pénztárosa. Született 1818. augusztus 24. Meghalt 1913. május 30.-án. És Felesége: Hermann Erzsébet, született 1832. március 31. Meghalt 1918. január 16. (Ez második felesége volt. A sírkő a kriptától keletre van. A lakás szerint illette őket a temetkezési rend.)

MELLÉKLETEK

HELYNÉVMUTATÓ

- Aachen – Aachen, Németország
- Asszonyfalva – Axente Sever, Szeben megye, Románia (németül Frauendorf)
- Basel – Basle, Svájc
- Bécs – Wien, Ausztria
- Bethlen – Beclean, Beszterce-Naszód megye, Románia (németül Bethlensdorf)
- Bilak – Domnești, Beszterce-Naszód megye, Románia (németül Attelsdorf)
- Bonchida – Bonțida, Kolozs megye, Románia (németül Bonisbruck)
- Bukarest – București, Románia
- Déda – Deda, Maros megye
- Ebes – mára megszűnt mint lakott terület
- Egerbegy – Agârbiciu, Kolozs megye, Románia
- Erdőszengyel – Sângeru de Pădure, Maros megye, Románia
- Erdőcsinád – Pădureni, Maros megye, Románia
- Fiume – Rijeka, Horvátország, kikötőváros
- Gerebenes – lásd: Mezőgerebenes
- Gernyeszeg – Gornești, Maros megye, Románia
- Gyulafehérvár – Alba Iulia, Fehér megye, Románia
- Harina – Herina, Beszterce-Naszód megye, Románia (németül Münzdorf)
- Ikland – Iceland, Maros megye, Románia
- Jéna – Jena, Németország, Thüringia tartomány
- Kalyán – lásd: Magyararkályán
- Kiskályán – Căianu Mic, Kolozs megye, Románia
- Kocsárd – lásd: Székelykocsárd
- Kolozsmonostor – Mănăstur (németül: Abtsdorf), ma Kolozsvár része
- Kolozsvár – Cluj-Napoca, Kolozs megye, Románia
- Konstanz – Konstanz, Németország, Baden-Württemberg tartományban fekvő egyetemi város
- Körtvélykapu – lásd: Körtekapu
- Körtekapu – Poarta, Maros megye, Románia

Libáncs – Nagyernye község (Maros megye, Románia) területén található egykori település, melyből a XX. századra alig féltucat gazdaság maradt fenn, a 20. század nyolcvanas éveiben pedig megszűn mint lakott terület.

Libáncs puszta – lásd: Libáncs

Lipcse – Leipzig, Németország, a szász szövetségi tartomány legnagyobb városa
Magyarkályán – Căianu, Kolozs megye, Románia

Maros – folyó, románul Mureș

Marossárpatak – Glodeni, Maros megye, Románia

Marosszentgyörgy – Sângeorgiu de Mureș, Maros Megye, Románia (németül Sankt Georgen)

Marosvásárhely – Târgu Mureș, Maros megye, Románia

Mezőgerebenes – Grebenișu de Câmpie, Maros megye, Románia (németül Gerbesch)

Mezőszentgyel – Sânger, Maros megye, Románia (németül Sentengel)

Mezőszilvás – Silivașu de Câmpie, Beszterce-Naszód megye, Románia

Nagyenyed – Ajud, Fehér megye, Románia

Nagyernye – Ernei, Maros megye, Románia

Nagysármás – Sărmașu, Maros megye, Románia

Nagyszeben – Sibiu, Szeben megye, Románia (németül Hermannstadt)

Nagyvárad – Oradea, Bihar megye, Románia

Nebáncs – Lásd: Libáncs

Nyárádtó – Ungheni, Maros megye, Románia

Oláhsármás – lásd: Nagysármás

Párizs – Paris, Franciaország

Póka – Păingeni, Maros megye, Románia

Pozsony – Bratislava, Szlovákia

Sáromberke – Dumbrăvioara, Maros megye, Románia

Sárpatak – lásd: Marossárpatak

Szamosújvár – Gherla, Kolozs megye, Románia

Szászrégen – Reghin, Maros megye, Románia (németül Sächsisch-Regen, vagy Rennmarkt)

Szederjes – Mureni, Maros megye, Románia

Székelykál – Călușeri, Maros megye, Románia

Székelykocsárd – Lunca Mureşului, Fehér Megye, Románia (németül: Kahlenberg)

Szekérberéte – (Alsóberéte) Beszterce-Naszód megye, a 17. század háborús pusztításaiban megszűnt mint lakott hely.

Székes – Székes, Maros megye, Románia

Torda – Turda, Kolozs megye, Románia

Toroczkó – Rimetea, Kolozs megye, Románia

Utrecht – Utrecht, Hollandia

Várhegy – Chinari, Maros megye, Románia

Visa – Vişea, Kolozs megye, Románia

Visegrád – Pest megye, Magyarország

Zernest – Zărneşti, Brassó megye, Románia (németül Zernescht)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

Ali basa – lásd: Köse Ali

II András (1176 körül – 1235 szeptember 21.) Magyarország királya 1205 és 1235 között

Andrásfalvi Balázs (1409 – ?) Maros széki főhadnagy

Antal János (Oláhdellő, 1767. február 22. – Marosvásárhely, 1854. augusztus 12.) református lelkész, 1836-tól haláláig az Erdélyi református egyházkerület püspöke, egy rövid időre Teleki Sámuel meghívására Sáromberkén lelkész

I. Apafi Mihály (Ebesfalva, 1632. november 3. – Fogaras, 1690. április 15.) erdélyi fejedelem 1661–1690.

II. Apafi Mihály (Gyulafehérvár, 1676. október 13. – Bécs, 1713. február 1.) erdélyi fejedelem, I. Apafi Mihály fia

Apaffy Ferenc – nincs rá adat

Bánffy Ágnes, Bánffy Dénes (1723–1780) lánya, Teleki Sámuel (1739–1822) jegyese

Bánffy Dénes – Gróf losonczi Bánffy Dénes (1723–1780) főlovászmester, Kolozs vármegye főispánja

Bánffy Erzsébet (1794–1853) Teleki Ferenc felesége

Bánffy Miklós (Kolozsvár, 1873. decembre 30. – Budapest, 1950 június 6.) író, politikus

Barabás Miklós (Márkosfalva, 1810. február 10. – Budapest, 1898 február 12.) festő, grafikus, az MTA tagja

Barlabássy Lénárd (1455–1525) erdélyi alvajda (1501–1525)

Báthori István (Ecsed, 1555–1605) országbíró, Szabolcs Szatmár vármegye főispánja

Bazini Péter – lásd Szentgyörgyi és Bazini Péter

Bernoulli Dániel (1700–1782) Baselben matematikus, fizikus, Teleki Sámuel tanára

Bethlen Erzsébet (1818–1860) az Afrika-kutató Teleki Sámuel anyja

- Bethlen Gábor (Marosillye, 1580. – Gyulafehérvár, 1629. november 15.) erdélyi fejedelem (1613–1629)
- Bethlen István (Marosillye, 1582. – Ecsed, 1648. január 10.) erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor fejedelem öccse
- Bethlen Miklós (1720–1781) kamarás, guberniumi és kamarai tanácsos, tartományi főbiztos
- Bethlen Pál Torda vármegye főispánja (?)
- Bicsak Lőrincz – lásd: Sárdi Bicsak Lőrincz
- Bilustsák János geryeszegi gyógyszerész a 20. sz. elején
- Bíró József (Nagyvárad, 1907. július 8. – Budapest, 1945. január 7.) művészet-történész
- Bod Péter (Felsőcsernáton, 1712. február 22. – Magyarigen, 1769. március 2.) református lelkész, irodalomtörténész, egyháztörténész, történész, író, Teleki Sámuel házitanítója
- Bodola Sámuel – lásd: Zágoni Bodola Sámuel
- Bodor Pál ref. lelkész, Székelyudvarhely
- Bolyai Farkas (Bólya, 1775. február 9. – Marosvásárhely, 1856. november 20.) matematikus, a Marosvásárhelyi Kollégium tanára, 1832-től a Magyar Tudós Társaság tagja
- Bolyai János (Kolozsvár, 1802. december 15. – Marosvásárhely, 1860. január 27.) matematikus és hadmérnök
- Bonyhai Hegedüs Sámuel (Torda, 1781. szeptember 1. – Szászváros, 1844. április 29.) református lelkész, a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium profeszszora és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja
- Borsos Sebestyén (Marosvásárhely, 1520? – Marosvásárhely, 1584. szeptember 8.), emlékiró, Borsos Tamás apja
- Borsos Tamás – lásd: Ózdi Borsos Tamás
- Csáki István – lásd: Csáky István
- Csáky István (Regeteruszka, 1603. május 3. – Szepesi vár, 1662. november 10.) tárnokmester, 1625-től Kolozs vármegye főispánja
- Csiszér Sámuel ref. lelkész, Kolozsvár
- Csupor Miklós – lásd: Monoszlói Csupor Miklós
- Dávid Ferenc, eredeti nevén: Franz David Hertel (Kolozsvár, 1520 körül – Déva,

1579. november 15.) az Erdélyi Unitárius Egyház megalapítója és első püspöke 1568-tól haláláig
- Dézsi Lázár György (? – 1773. október 25.) református lelkész, az Erdélyi református egyházkerület püspöke 1767-től haláláig
- II Endre – lásd: II. (Jeruzsálemi) András
- Eisinkovits Károly (Balászfalva, 1897. július 11. – ?) marossárpataki körorvos, a Maros Megyei Egészségügyi Igazgatóság vezetője
- I. Ferdinánd (Bécs, 1861. február 26. – Coburg, 1948. szeptember 10.) bolgár cár
- I Ferenc – lásd: Habsburg–Lotaringiai Ferenc József Károly
- Ferenc Ferdinánd (1863–1914) osztrák és magyar trónörökös
- Forgács Éva (? – 1639) Forgach Zsigmond (1565–1621) nádor leánya, Csáky István (1603–1662) tárnokmester első felesége
- Györgyi Bodó Gergely (1459–1470) 1446-ban erdélyi alvajda, 1452-ben budai várnagy, 1458-ban tárnokmester
- Habsburg–Lotaringiai Ferenc József Károly, németül: Franz Joseph Carl von Habsburg-Lothringen (Firenze 1768. február 12. – Bécs 1835. március 2.) magyar király, Német–római császár, Ausztria császára
- Habsburg–Lotaringiai Péter Lipót (Bécs, 1747. május 5. – Bécs, 1792. március 1.) osztrák főherceg, Lotaringiai Ferenc István császár és Habsburg Mária Terézia királynő kilencedik gyermeke, aki 1790-től Ausztria uralkodó főhercege, magyar, cseh és német király, valamint a Szent Német–római Birodalom császára II. Lipót néven
- Haller Gábor (1749–1822) erdélyi kincstartó, császári és királyi kamarás
- Hegedüs Sámuel – lásd: Bonyhai Hegedüs Sámuel
- Henter Zoltán geryeszegi családorvos
- Horogszegi Szilágyi Erzsébet (1410 – 1484 körül) Hunyadi János magyar kormányzó felesége, Hunyadi László horvát bán és I. Mátyás magyar király anyja
- Horogszegi Szilágyi Jusztina Csáky István (1603–1662) harmadik felesége
- Horogszegi Szilágyi László (? – 1429) magyar nemes, szreberniki várnagy, bácsi főispán, Zsigmond magyar király hűbérese, Bernolchi (Garázda) Szilágyi Miklós fia

- Hunyadi János (Kolozsvár, 1407 körül – Zimony, 1456. augusztus 11.) Magyarország kormányzója (1446 – 1453) között, Hunyadi Mátyás és László édesapja
- Hunyadi Mátyás (Kolozsvár, 1443. február 23. – Bécs, 1490. április 6.), Magyarország és Horvátország királya 1458-tól, cseh király 1469-től, Ausztria uralkodó főhercege 1486-tól haláláig
- Husz János (Husinec, Csehország, 1369 – Konstanz, 1415. július 6.) cseh pap, egyetemi tanár, előreformátor
- Iktári Bethlen Zsuzsanna (1754-1797) iktári gróf Bethlen Domokos és Wesselényi Mária leánya Teleki Sámuel felesége
- Ilyés Endre (Tunyog, 1897. aug. 5. – Debrecen, 1962. ápr. 18.) egyháztörténész, ref. lelkész
- István erdélyi püspök – lásd: Upori István
- Janus Pannonius (Csezmice, 1434. augusztus 29. – Medvevár, 1472. március 27.) az első név szerint ismert magyar költő, római katolikus pap, pécsi püspök 1459-től haláláig
- Járai István (Mezőkeszű, 1883. december 10. – Budapest, 1933. május 18.) a nagyaneydi Bethlen Gábor Kollégium igazgatója
- Kácsi Simon Kacsics (Kačić) Simon (Simon bán) az 1203-ban Gertrúd magyar királyné ellen szervezett merénylet résztvevője
- I Károly király (Nápoly, 1288 – Visegrád, 1342. július 16.) a köznyelvben Károly Róbert, születési nevén: Caroberto, Anjou-házi magyar király 1308-tól haláláig
- Kazinczy Ferenc (Érsemjén, 1759. október 27. – Széphalom, 1831. augusztus 23.), magyar író, költő, a nyelvújítás vezéralakja
- Köse (Kopasz) Ali pasa (? – 1664) török hadvezér, IV. Mehmed szultán 1660-ban Erdély ellen indított hadjáratának vezére
- Kristóf György, dr. (Tófalva, 1878. október 2. – Kolozsvár, 1965. október 15.) egyetemi tanár, irodalomtörténész. Álnevei: Tófalvi György, Apor Péter
- Lázár Mihály – nincs rá adat
- Lépes Lóránd erdélyi alvajda (1415–1438)
- II Lipót – lásd: Habsburg–Lotaringiai Péter Lipót
- Losonczi Bánffy István (? – 1458 v. 1459) 1440 körül a székelyek ispánja

- Mária Terézia (Bécs, 1717. május 13. – Bécs, 1780. november 29.) a Habsburg-házból származó német–római császári hercegnő, 1740-től Ausztria uralkodó főhercegnője, magyar és cseh királynő
- Márkházi János – nincs rá adat
- Mátyás király – lásd: Hunyadi Mátyás
- Méhes Sámuel (1785. január 30. – Kolozsvár, 1852. március 29.) református főiskolai tanár, nyomda- és laptulajdonos, író, szerkesztő, az MTA levelező tagja
- Mindszenti Krisztina Erdélyi István felesége
- Monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajda (1468–1472)
- Nádasdi Mihály Nádasdi (vagy Nádas) Salamonfi Mihály székely ispán, az erdélyi hadak főkapitánya (1405–1419)
- Nagy Imre Torda vármegye alispánja
- Ombozi Miklós – nincs rá adat
- Ozdi Borsos Tamás (Marosvásárhely, 1566. június 14. – 1633 után) jegyző és városbíró, Bethlen Gábor követe a török portán, a marosvásárhelyi vár építésének elindítója
- Ozori Pipo – Filippo di Stephano Scolari (Firenze, 1368 körül – Lippa, 1426. december 27.) itáliai származású magyar országbáró, 1404-től temesi ispán, 1407-től Csongrád és 1409-től Zaránd megyék ispánja is
- Pápai Páriz Ferenc (Dés, 1649. május 10. – Nagyenyed, 1716. szeptember 10.) tanár, az orvoslás és a filozófia doktora
- Perényi Mária Perényi György abaúji főispán leánya, Csáky István (1603–1662) második felesége
- Pongrácz László – Szentmiklósi és óvári Pongrácz László (Felsőtúr, 1824. december 15. – Budapest, 1890. január 17.) honvédelezredes, dandárparancsnok, császári és királyi altábornagy
- Péterfi László – sáromberki ref. lelipásztor (1748–1797)
- Prágai Jeromost (1370 körül – 1416. május 30.) cseh skolasztikus filozófus, teológus, tanár és előreformátor
- Rabutin báró Jean-Louis de Bussy-Rabutin (Párizs, 1642 – Bécs, 16. November 1717) Bussi grófja, az osztrák császári serge tisztje
- Salamon József (Zilah, 1790. augusztus 30. – Zilah, 1871. március 19.) refor-

- mátus lelkész, a Zilahi Kollégium tanára, teológiai doktor, iskolai tanácsos,
egyházi író
- Sárdi Bicsak Lőrincz Marosszék főkapitánya (1511)
- Simon család a Kácsi vagy Kacsics nemzetség egyik ága
- Somkerek Erdélyi Antal (? – 1429/30) Erdélyi István fia
- Somkerek Erdélyi Boldizsár Erdélyi János fia
- Somkerek Erdélyi Gergely Erdélyi János fia
- Somkerek Erdélyi István (? – 1482) erdélyi alvajda 1462–1465
- Somkerek Erdélyi János görgényi várnagy és székely alispán, Erdélyi István fia
- Somkerek Erdélyi László – nincs adat
- Somkerek Erdélyi Lénárd Erdélyi Gergely fia
- Somkerek Erdélyi Márton Erdélyi István fia
- Somkerek Erdélyi Miklós Erdélyi Antal fia
- Somkerek Erdélyi Péter (Erdélyi Antal unokaöccse)
- Somkerek Erdélyi Tamás Erdélyi István fia
- Stibor vajda Stiborici Stibor (1347 – 1414) lengyel származású, 1388-tól pozsonyi, majd 1394-től trencséni, később nyitrai, szolnoki, aradi és borsodi ispán, 1395–1401, majd 1409–1414 között erdélyi vajda
- Szabó T. Attila (Fehéregyháza, 1906. január 12. – Kolozsvár, 1987. március 3.) erdélyi magyar nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató
- Szapolyai János (Szepesváralja, 1487. február 2. – Szászsebes, 1540. július 17/21.) szepesi gróf, erdélyi vajda (1510–1526), majd I. János néven választott magyar király 1526-tól haláláig
- Szász Lajos ref. lelkész, esperes, Nagyenyed
- Széchényi Frank (?–1408) országbíró, erdélyi vajda
- Széchényi László Széchényi Frank fia
- Széchényi Simon (?–1412) országbíró, Széchényi Frank unokaöccse
- Szengyeli Tamás Szengyel Tamás 1409-ben Marosszékben főszékely volt
- Szentgyörgyi Bálint Szentgyörgyi Jakab testvére
- Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró (1498–1510) és székely ispán
- Szentgyörgyi Jakab Maros széki főbíró 1408
- Szilágyi Erzsébet (1410 – 1484 körül) Hunyadi János magyar kormányzó felesége, Hunyadi László horvát bán és I. Mátyás magyar király anyja, Szilágyi

- Mihály kormányzó testvére.
- Szilágyi János marosvásárhelyi körorvos
- II Szilágyi László – lásd: Horogszegi Szilágyi László
- Szoboszlai András sáromberki tanító (1751–1752)
- Tavaszy Sándor, dr. (Marossárpatak, 1888. február 25. – Kolozsvár, 1951. december 8.) református teológiai tanár, igazgató
- Teleki Ágnes (Sáromberke 1814 október 2. – Budapest 1896 február 15.)
- Teleki Domokos (Sáromberke, 1773. szeptember 5. – Marosvásárhely, 1798. szeptember 16.) utazó, útirajzíró, mineralógus, költő, királyi táblai ülnök, költő, Teleki Sámuel (1739–1822) fia.
- Teleki Ferenc (Nagyvárad, 1787. február 26. – Sáromberke, 1861. december 11.), császári királyi hadnagy, császári és királyi kamarás. Teleki Sámuel (1739–1822) fia.
- Teleki Károly a település utolsó grófja
- Teleki Mária Teleki Sámuel (1739–1822) fia.
- Teleki Mihály (Nagyvárad, 1634. – Zernest, 1690. augusztus 21.) Erdély főgenerálisa, I. Apafi Mihály fejedelem főtanácsosa
- Teleki Sámuel (Sáromberke, 1845. november 1. – Budapest, 1916. március 10.) magyar felfedező, afrikanista, országgyűlési képviselő, a Kenya északi részébe indult első európai expedíció vezetője
- Teleki Sámuel-Ferenc (Sáromberke, 1818. október 30. – Kolozsvár, 1882. április 11)
- Teleki Sámuel (Gernyeszeg, 1739. november 17. – Bécs, 1822. augusztus 7.) erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki Téka alapítója, a sáromberki birtokközpont az ő idejében épült ki.
- Teleki Sándor Teleki Mihály legkisebb fia
- Tige, Johann Karl (? – 1729) francia származású báró, osztrák császári hadvezér, 1706–1707-ben az erdélyi hadak parancsnoka
- Tomaj Dénes erdélyi vajda (1233–1235)
- Tornallyai János Tornallyay János alispán (1516)
- Tóth Ferenc (Vörösberény, 1768. november 19. – Pápa, 1844. szeptember 2.) a Dunántúli református egyházkerület püspöke, 1834-ben Pápan jogtani széket alapított

Tóth László sáromberki bíró (?)

II. Ulászló (Krakkó, 1456. március 1. – Buda, 1516. március 13.) 1471-től cseh király, 1490-től magyar király

Upori István (1403. január 19. – 1419. május 23.) erdélyi püspök

VII. Eduárd angol király (Hampton Court-palota, 1537. október 12. – London, 1553. július 6.) Anglia és Írország királya 1547. január 28-ától haláláig

Vizaknai Miklós erdélyi alvajda

Waldeck Hermann – nincs rá adat

Zágoni Bodola Sámuel (Székelyudvarhely, 1790. december 10. – Kolozsvár, 1866. április 22.) református lelkész, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke 1854-től haláláig, királyi tanácsos. 1787-től 1796-ig a Székelyudvarhelyi református kollégium professzora

Zápolyai János – lásd: Szapolyai János szepesi gróf, erdélyi vajda

Zsigmond király, Luxemburgi Zsigmond (Prága, 1368. február 14. – Znaim, 1437. december 9.) magyar, német és cseh király, német–római császár

KÉPMELLÉKLETEK

1. számú kép: A település református templomát és parókiáját ábrázoló képeslap a 20. század elejéről

2. számú kép: A sáromberki református templom, 1940-es évek

3. számú kép: Óvodás csoport az 1930-as években

4. számú kép: Elemi osztályos tanulók az 1930-as években

5. számú kép: A sároberkei színjátszó kör tagjai, 1940-es évek első fele

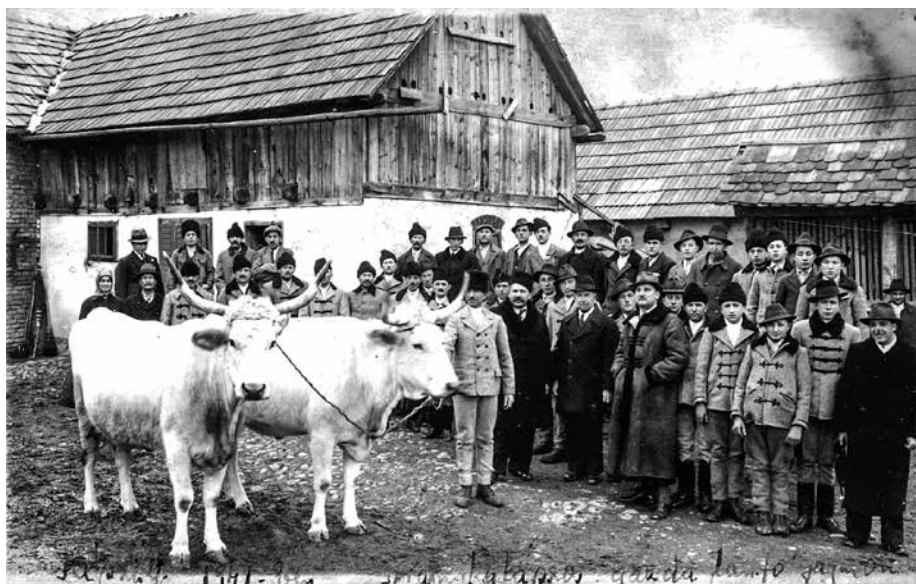
6. számú kép: Az Aranykanál főzőtanfolyam résztvevői, 1940-es évek első fele

7. számú kép: A sáromberkei vegyes dalárda tagjai, 1941

8. számú kép: Zoltáni Pál ref. lekipásztor és a konfirmáló fiatalok,
1940-es évek vége (?)

9. számú kép: A Sároemberki szövetkezeti mozgalom keretében szervezett gazda- tanfolyam résztvevői, 1941

10. számú kép: Sároemberki család szántás közben, 1940-es évek

11. számú kép: Női viselet, 1901

12. számú kép: Férfi viselet, 1940-es évek

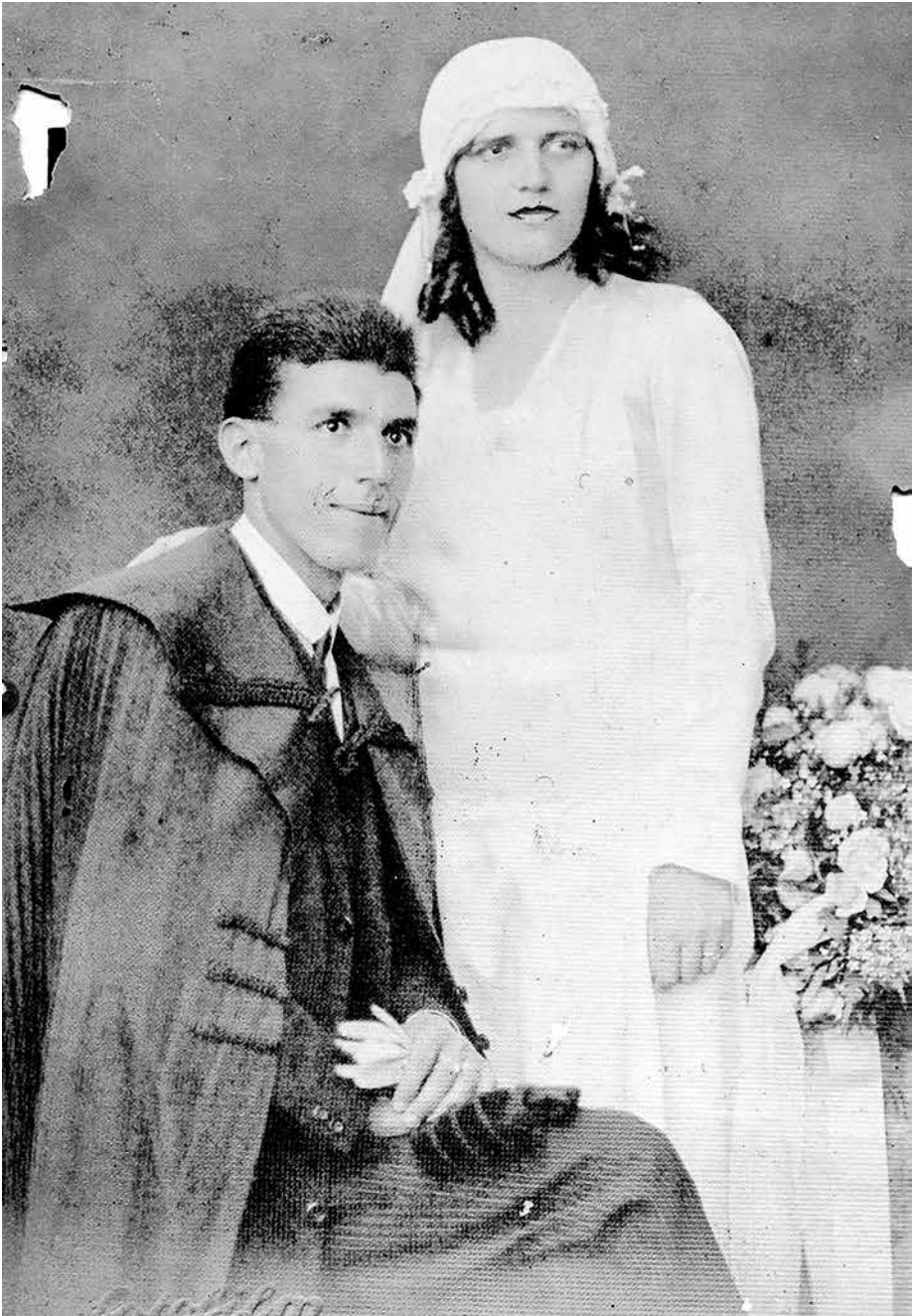
13. számú kép: A Teleki kastély középső (új) szárnya, 1960-as évek

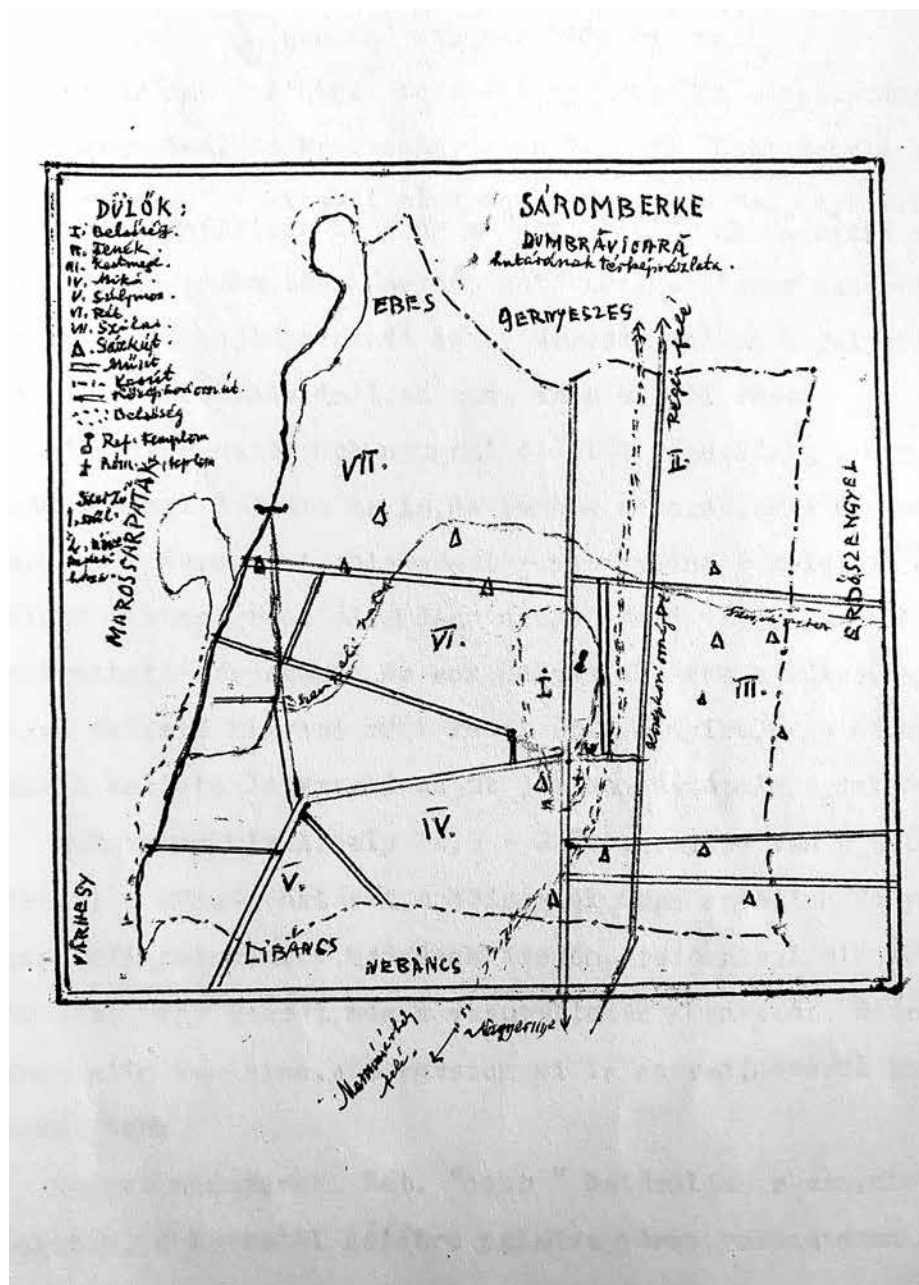
14. számú kép: A Hangya Fogyasztási Szövetkezet épülete, 1938

15. számú kép: Hagyományos parasztház, 1940-es évek

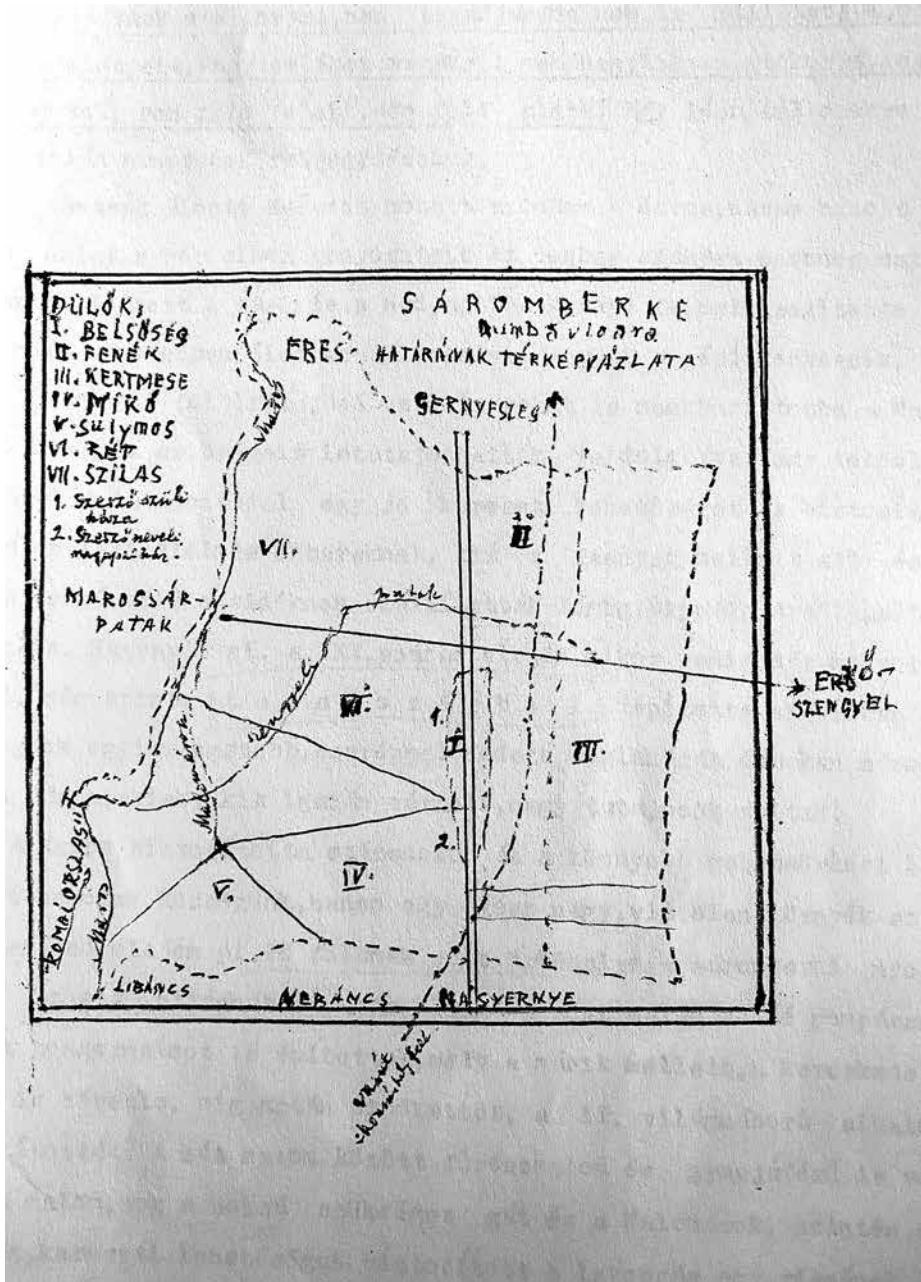

16. számú kép: dr. Mózes András és felesége (?)

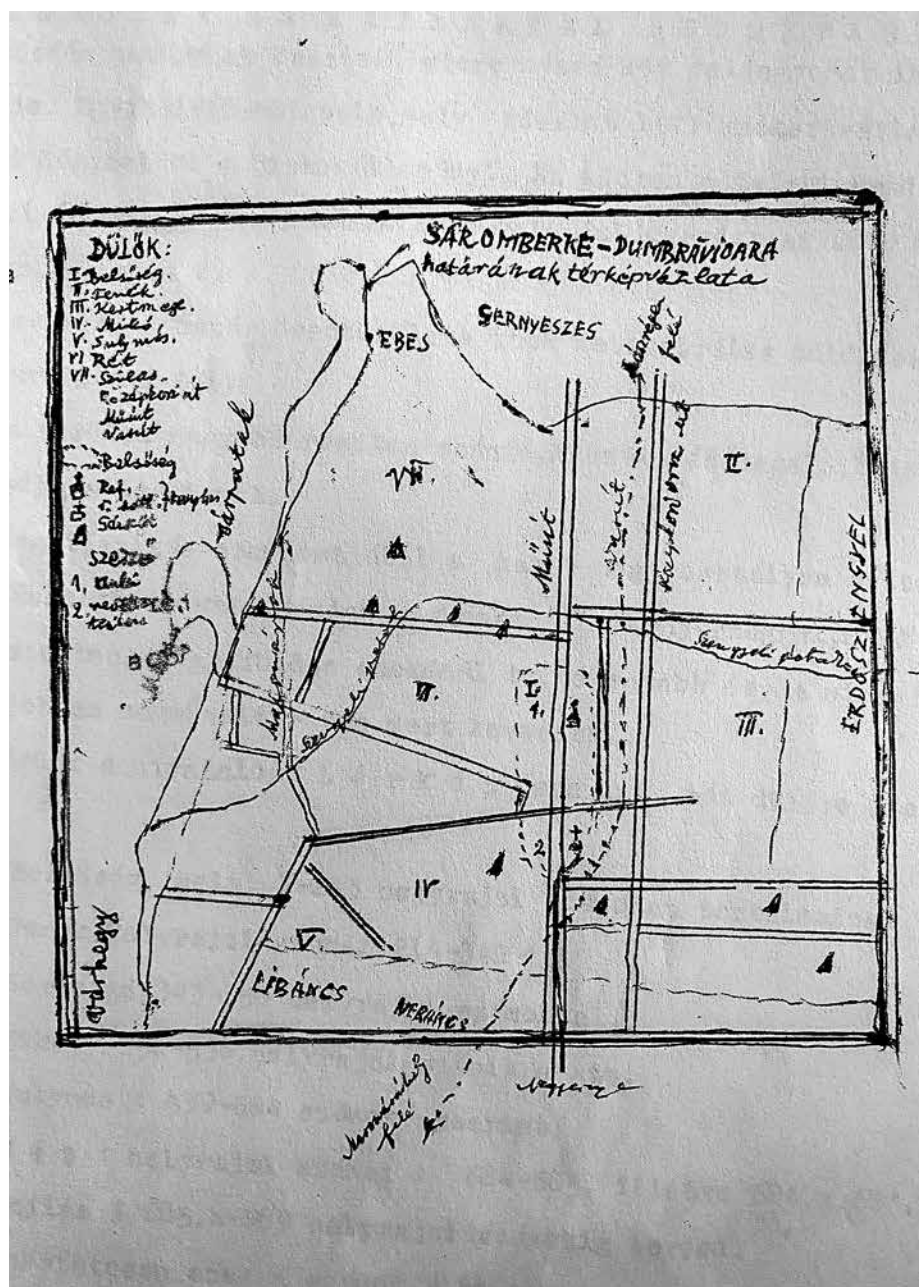

17. számú kép: Sáromberke határának nevei

Mózes András rajza alapján

18. számú kép: Sáromberke és környéke térképvázlata,
 készítette dr. Mózes András

19. számú kép: Sáromberke és határa, térkép vázlat.

Készítette dr. Mózes András

A felszabadulás /1944/ a helyi kereskedelemben is jó fordulatot hozott. Új kereskedelmi egységek létesültek.

A korcsmák helyett létesült b u f e t t nem csak az ivást szolgálja, hanem ott falatozni is lehet.

Van a régi Fogyasztási és értékesítő szövetkezet helyett és fölött egy nagy kereskedelmi egység, mely a lakosság, a háztartások minden szükségét, igényét figyelembe véve, gazdagon van felszerelve.

Létesült egy c u k r á z d a is, melyet sokan feleslegesnek tartottak, de látogatottsága bizonyítja, hogy hiányzott.

Ma még hiányzik egy "megfelelő kenyérgyár" és kenyériszlet, mely valószínű, nem sokáig várhat magára.

C. Harmadik csoportja a TEJSZÖVETKEZET, mely az 1920-as években épített „református iskolában” működött, mivel az iskola elcsúszott volt nyitvatartási jogát s megszűnt.

A zimeenthali teheneket kezdtek tartani. Jól tejeltek. A gyárban értékesítették a tejet. Dunán olcsón vásárolták a sovát, mellette a yorkshirei sertést tenyésztették, sok szilárd neveltek s értékesítve azokat - népen építkeztek az iskolán, hogyolmas földművelés, szőlővel.

Az 1910 évekig némelyek sárga kaporosárral a kaporoszei „tegyárba” hozták a tejet - valój. Magyar is sokan ottam.

20. számú kép: Utólag készített kiegészítés,

Mózes András kézírásával

416

4., " M.M. Szül. 1846.Mh.1904.III.8. Itt nyugszik id.Mózes István, a jó kereszttyén és jó édesapa, ki a családi boldogításért futott, fáradozott. Főljajlja hős neje, 3 élő gyermeke. Béke Urküdjék porai felett !"/Dr.Mózes András apai nagyapja./

5., " M.M. Itt nyugszik Mózes Istvánné, Kádár Mária. Sz.1883. Mh. 1917. Jan.27. Béke poraira."/Dr.Mózes András édesanyja./

A sírfa vékony volt, elkorhadt és ellopták.

Halálának 50 évében fia új sírlelkét állíttattak, melynek fényképe mellékelve !

6., " Kádár András, sz.1848.VIII.15.Mh.1919.jún.26. Béke Leng-jen porai felett. Em.neje: Kristóf Juliánna, sz.1853.Mh.1942." /Dr.Mózes András anyai nagyapja, nagyanyja sírövének felirata./

7., " M.M. Sz.1896.Mh.1906.

Mint a rózsza, melyet sért a meleg szél

Hirtelen elherved és tovább nem él.

Úgy a Szász Ilona virágát is megharvasztá és eloltá világát."

Akit fájó szívvel sírat Szász István, édesapja, Kristóf Jula édesanyja jegyetlen megmaradt testvére Szász Eszti.

Nyugodjék a földbe....."

21. számú kép: Szövegrészlet: a szerző szüleinek sírfelirata és a sírról készült felvétel

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Üri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

A szülőföld üzenete

Az emlékezés, az emlékállítás sajátos gesztusának, a felismert és egyben felvállalt feladatnak szép példája dr. Mózes András kéziratban maradt, négykötetes munkája. Olyan munka, amely nemcsak kézirat volta révén egyedi, egyszeri és megismételhetetlen munka. A történelmi múlt, a gyökerek keresésének, feltárásának egy olyan sajátos változata, amelyben az egyetemes történelem s annak helyi vonulatai és az egyéni élmények, emlékek jól megférnek egymás mellett; olvasmányossá, személyessé, emberivé téve azt, amit a levéltárak, múzeumok – a maguk szakszerűsége ellenére vagy éppen annak köszönhetően – olyan fagyos messziségből és olyan ridegen tárnak a fürkésző szemek elé.

Olyan történet ez, amelyben az események és a nevek folyamatosságának bemutatása révén a szerző a megmaradás reményét kínálja falusi vagy falubéli társainak. Azt üzeni közösségének, hogy itt éltünk és itt élünk, „nem mentünk el és nem is akarunk elmenni” (sáromberki katonafias emberek levele Telekihez Bécsbe). Emellett az előjárók (az egyház és az oktatás szolgálói, valamint az adakozó patrónus) életpályáját is bemutatja, ezzel pedig mondanivalója az, amiről Teleki Sámuel úgy ír, hogy „legyünk buzgók a könyörgésben s fáradhatatlanok a mi felebarátaink iránti jótételben és serények a jóságos cselekedetekben, mert ezek a mi evangéliumi hitünknek gyümölcsei. Legyünk szorgalmasak a mi hivatalink szerint munkáink végzésében, hogy felettebbvaló szegénységgel ne terheltezzünk, tilalmas dolgok cselekvésére ne vetemedjünk, miglen megnyugszunk minden fáradságos munkánktól.”

A hosszú és türelmes kutató s rendszerező munka nyomán tehát létrejött egy falumonográfia, amely nemcsak a levéltári adatok egybesorolása, a helyi emlékek kivetítése s kimerevítése, hanem – éppen a lejegyzés gesztusa révén – „palackba zárt üzenet”.

